

ALEKSANDR İVANOVİÇ KUPRİN

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

M. F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kتابخانəsi

“AVRASIYA PRESS”
BAKİ-2006

*Bu kitab "A.İ.Kuprin. Seçilmiş əsərləri." (Bakı, Azər nəşr, 1962)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır.*

Tərcümə edən:

İ.Yaqubov

891.711-dc22

AZE

Aleksandr İvanoviç Kuprin. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Avrasiya press",
2006, 312 səh.

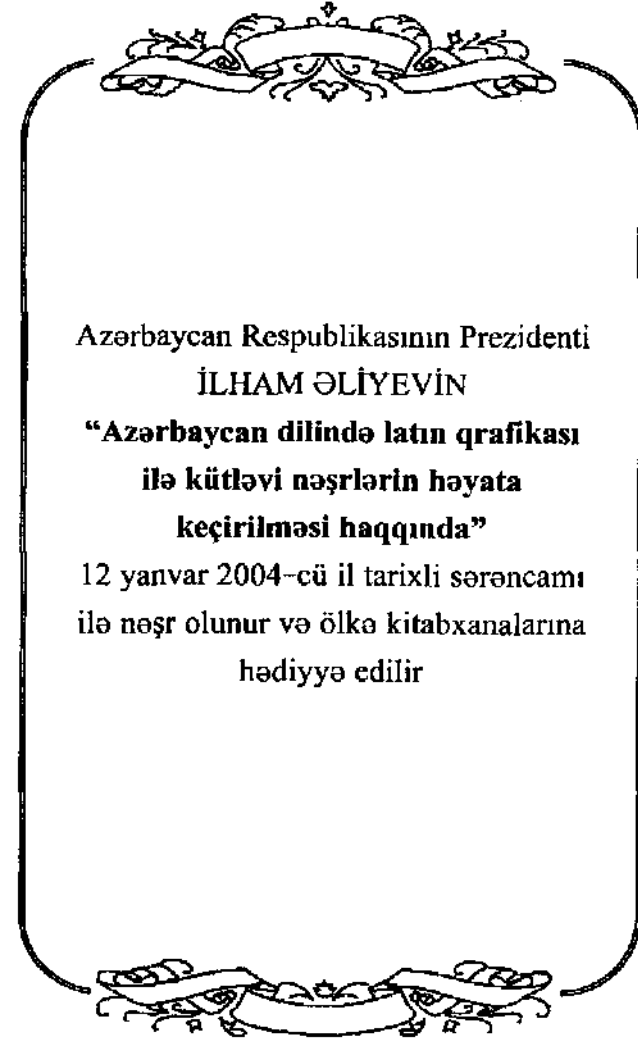
Rus klassik nəsrindən bəhs edəndə sözsüz ki, A.İ.Kuprinin də adı xüsusi hörmətlə çəkilir. Sadə təbiət hadisələrinin mürekkəb insan psixologiyasıyla vəhdəti onun əsərlərində oxucuya daha qabarıq çatdırılır, həyatın zəngin çalarları aydın və parlaq boyalarla əks olunur.

Bu kitaba yazığın "Təkbətək" və "Olesya" povestləri daxil edilmişdir.

ISBN10 9952-421-78-6

ISBN13 978-9952-421-78-1

© "AVRASIYA PRESS", 2006

COŞQUN HƏYAT¹

Aleksandr İvanoviç Kuprin 1870-ci il sentyabrın 8-də Penza quberniyasının Narovçat şəhərində anadan olmuşdur.

Yoxsullaşmış dvoryan olan Kuprinin atası kiçik qəza məmuru idi.

Kuprinin uşaqlıq dövrü çox sıxıntılı Narovçatda, meşşan şəraitində keçmişdir, lakin o, heç vaxt bu şəhəri pis sözlə xatırlamamışdır. Əksinə, o, həmin şəhəri, yəqin, unudulmuş kifir uşağın sevildiyi kimi sevirdi, hətta artıq yazıçı olduğundan sonra da daim ora baş çəkirdi. Bu tanınmayan Narovçat necə olsa da, hər halda vətən, doğma yurd idi. Öz sadə gözəlliyini ilk dəfə açıb Kuprinə göstərən bu torpaq olmuşdu.

O, "Çala" əsərində Platonovun dili ilə özü haqqında deyir:

– Mən avarayam və həyatı ehtirasla sevirəm. Mən tokar, mürəttib olmuşam, tütün və Serebryanka maxorkası ökib-becərmiş və satmışam, Azov dənizində gemilərdə ocaqçı işləmişəm, Qara dənizdə Dubininsk votogolərində balıqçılıq etmişəm, Dnepr çayı körpülərində gəmilərə qarqız və kərpic yüklənmişəm, sirkə görmüşəm, artist olmuşam – işlədiyim vəzifələrin hamısı yadımda qalmamışdır. Məni bu işlərdən yapışmağa heç vaxt ehtiyac vadar etməmişdir. Yox, məni bu işlərə məcbur edən yalnız həyata olan hədsiz acgözlüyüm və sonsuz marağım idi... Mən istərdim ki, bir neçə günlüyə at, ot, yaxud balıq olum, yaxud da arvad olub, doğmağı təcrübədən keçirəm; mən, təsadüf etdiyim hər bir adamın daxili həyatı ilə yaşamaq və onların gözləri ilə dünyaya baxmaq istərdim.

Kuprinin insani və yazıçı sifəti bu sözlərdə ifadə olunmuşdur.

Kuprinin həyatında yetimlik dövründən sonra, ikinci dövr – hərbi qulluq dövrü başlanır. Bu dövr çox uzun – on dörd il sürür.

Onu kadet korpusuna düzəldirlər. O zaman yoxsullaşmış məmur və dvoryanların uşaqları üçün kadet korpusu ala-babat təhsil almaqdan ötrü yeganə imkan idi – həmin korpusda təhsil pulsuz idi, kadetlər, necə deyirlər, "hər şeyi hazır alırdılar".

Kuprin kadet korpusundan Moskva Aleksandrovsq yunker məktəbinə keçir. Həmin məktəbi podporuçik rütbəsində bitirdikdən sonra onu 46-cı Dneprovsk piyada polkuna hərbi xidmətə göndərirlər. Polk, Podolsk quberniyasının ucqar şəhərləri – Proskurov və Voloçinskə dururdu.

Kuprin həmin başlı-başına buraxılmış şöhrətləri öz hərbi hekayələrində olduğu qayda yığcam və ifadəli təsvir etmişdir.

Bu hekayələrdə ilk dəfə olaraq Kuprin istedadının (onun haqqında Buninin dediyi kimi, "fövqəladə" istedadın) nadir xüsusiyyətləri – həyatın hər hansı şəraitinə, yaşayış tərzinə, hər hansı mənzərəsinə tez və möhkəm alışmaq bacarığı meydana çıxdı. Kuprin nə barədə yazırsa-yazsın, ilk sözdən başlayaraq, əsərinin tamam inandırıcı olması ilə oxucunu cəlb edir.

Kuprin polkda cəmi dörd il xidmət etdi. Lakin ordu həyatını əməlli-başlı öyrənmək və bir neçə ildən sonra rus ədəbiyyatının ən gözəl və amansızcasına tənqidi əsərlərindən biri olan "Təkbətək" povestini yazmaq üçün bu vaxt kifayət etdi.

"Təkbətək" povesti ilk dəfə 1905-ci ilin may ayında "Znaniye"nin 6-cı məcmuəsində dərc olunmuşdur.

Bu əsərin meydana çıxması çar Rusiyasının siyasi quruluşuna vurulan möhkəm sillo idi. "Təkbətək" povesti həqiqətən misilsiz müvəffəqiyyət qazandı.

"Təkbətək" povestinin gücü ordu mühitini çox gözəl bilməkdən və onu olduğu kimi təsvir etməkdən ibarətdir. Bu povestdəki zabitlərin portretləri galereyası adamı dehşətə gətirir.

"Təkbətək" povestində təsvir olunan zabitlərin, demək olar ki, hamısı miskin, küt, oyaş, qorxaq, mənsəbpərəst, biliksiz və Puşkini "adi bir sivil adam" adlandıran zabitlərdir.

Onlar xalqdan ayrılmış, çirkin və cənsixici həyat sürən adamlardır. Onları bilə-bilə və əsassız olaraq lovğa, ölkənin həyatında xüsusi rolları haqqında, "mundirin şərafı" haqqında yanlış təsəvvürə malik bir təbəqəyə çevirmişlər.

"Təkbətək" povestindən sonra Kuprin təkcə Rusiyada deyil, bütün dünyada şöhrət tapır. Lakin Kuprin bu şöhrəti ilə nəinki fəxr etmirdi, hətta bu şöhrət onu sıxırdı.

Buninin dediyi kimi, Kuprin öz şöhrətinə elə münasibət bəsləyirdi ki, "...elə bil onun həyatında heç bir şey baş verməmişdir; elə bil o, şöhrətinə azca belə əhəmiyyət vermir, onu bir quruş belə qiymətləndirmirdi".

Kuprin 1894-cü ildə hərbi qulluqdan istefaya çıxır və Kiyevdə məskən salır. Əvvəllər güzəranı pis keçirdi, lakin tezliklə Kiyev qəzetlərində felyetonçu kimi işləməyə və özü dediyi kimi "xırda hekayələr" yazmağa başlayır.

Kuprin öz hekayələrini fikirləşmədən, asan yazırdı, o, istedadına güvənirdi, lakin bunu da çox yaxşı bilirdi ki, böyük həyatı material olmadan təkcə istedadla çox da keçinmək olmaz. O, məktublarının birində yazırdı ki, polkdan çıxdıqdan sonra "Ən çətin bu idi ki, mənim heç bir biliyim – nə elmi, nə də həyatı biliyim yox idi. Mən bu vaxta kimi görünməyən bir acgözlüklə həyat və kitabların üstünə atıldım".

Həyata baş vurmaq lazım idi, Kuprin də fikirləşmədən həyata atıldı. O, bütün Rusiyanı ayaqdan saldı və bu zaman bir çox peşələrdə işlədi. O, ölkəni öyrənir və onun xüsusiyyətlərini bilirdi, sadə adamların arasında yaşamağı, onları sorğu-suala tutmağı, müşahidə etməyi, onların dil və ləhcələrini yadda saxlamağı sevirdi.

¹ İxtisarla

Kuprin, beləliklə, ildən-ile artaraq, sonralar dostlaşdığı Qorki kimi, Leskov kimi dünyagörmüş adam oldu, – öz xalqının bilicisi və onun həyatını təsvir edən oldu. Buna görə də o heç vaxt material cəhətdən korluq çəkmirdi. Onu hər şey maraqlandırır və o, hər şey barədə zövqlə nağıl edir və bunun bütün etrafdakılar üçün də maraqlı olduğunu bir dəqiqə belə şübhə etmirdi.

Kuprin hələ zabıt ikən baş qarargahın Akademiyasına imtahan vermək üçün Peterburqa getmişdi. O, imtahanı verə bilmədi, lakin bu səfər ona “Русское обозрение” jurnalı və bir neçə yazıçı ilə əlaqəyə girməyə kömək etdi.

Həmin vaxtdan fasiləsiz olaraq ölkənin, bözən də onun unudulmuş və ucqar yerlərini sərgərdan halda gəzməyinə baxmayaraq, Kuprin həmin əlaqələri kosmirdi. O, Çexovla tanış olur, tez-tez Yaltaya, onun yanına Autkaya gedir və orada Bunin, Qorki, Fyodorov, həkim-yazıçı Yelpatyevski və Çexovu əhatə edən bütün adamlarla tanış olur.

O, yazıçılar arasında öz səmimiyyəti, sadəliyi və adi yazıçı həyatından uzaq olan həyat tərzi ilə fərqlənirdi. Kuprin, köhnə fəhlə, balıqçı, kəndli və matroslarla, sadə adamlarla olan dostluğunu heç vaxt yazıçılarla olan dostluğuna qurban vermir və onlarla əlaqə saxlamaq xatirəsinə yazıçılar cəmiyyətindən asanca əl çəkirdi.

...Kuprin 1919-cu ildə Fransaya köçür.

O, qəlbinin arzusu ilə deyil, təsadüfən belə hərəkət edir. Xaricdə o, Rusiya üçün çox darıxdığına görə, demək olar ki, yazmaqdan əl çəkir və nəhayət, 1937-ci ilin yazında doğma Moskvaya qayıdır.

Kuprin bu vaxt artıq ağır xəstə idi. O, 1938-ci il avqustun 25-də vəfat etdi.

O, ölümündən azca qabaq yazırdı: “Vətəndə hətta çiçəklər də başqa cür ətir saçır”. Bu sözlərdə onun öz vətəninə olan dərin məhəbbəti ifadə olunmuşdur.

Biz hər şey üçün – onun böyük insanlığı üçün, onun zərif istedadı üçün, öz ölkəsinə məhəbbəti üçün, öz xalqının səadətində bəslədiyi yenilməz inam üçün və nəhayət, poeziya ilə kiçicik təmasdan alovlanan və heç vaxt ölməyən qabiliyyəti üçün Kuprinə minnətdar olmalıyıq.

Konstantin Paustovski

TƏKBƏTƏK

I

Altıncı rotada axşam məşğələlərinin qurtarmağına az qalırdı, kiçik zabitlər tez-tez və səbirsizliklə saata baxırdılar. Qarnizon xidmətinin nizamnaməsi əməli surətdə öyrənilirdi. Soldatlar dağınıq halda, bütün təlim meydanı boyunca: şose yolunun kənarındakı qovaq ağaclarının yanında, gimnastika alətlərinin yanında, rota məktəbinin qapısında, nişan alətlərinin yanında dayanmışdılar. Bütün bunlar təsəvvür edilən postlar – məsələn, barıt anbarı yanındakı, bayraq yanındakı, qarovulxana yanındakı, pul qutusunun yanındakı postlar idi. Bu postların arasında dəyişdiricilər gəzir, qarovulçuları yerlərinə qoyur və onları dəyişdirirdilər; kiçik zabitlər postları yoxlayır və öz soldatlarının biliklərini sınaqdan keçirərək, gah bir fəndlə qarovulçunun tüfəngini əlindən almağa, gah onu durduğu yerdən məcburi düşürtməyə, gah da bir şeyi, əksər hallarda öz şəxsi fərjakasını saxlamaq üçün ona verməyə səy edirdilər. Bu dolaylı uşaq oyununu daha yaxşı bilən köhnə soldatlar belə hallarda ucadan, sərt səsle cavab verib deyirdilər: “Çəkil! Hökmdar imperatorun özü əmr etməyincə tüfəngi heç kəsə verməyə ixtiyarım yoxdur”. Lakin yeni soldatlar çaşırdılar. Onlar hələ zarafatı, misal xidmətin əsl tələblərindən fərqləndirə bilmir və gah bu, gah da digər hiyləyə aldanırdılar.

– Xlebnikov! Ay əliyəri şeytan! – deyər balacaboy, yumru və diribaş yefreytor Şapovalenko qışqırırdı. Onun səsinə rəis iztirabı vardı. – Ay axmaq, mən səni nə qədər öyrətmişəm! Sən indi kimin əmrini yerinə yetirdin? Dustağın? Ay səni görüm... cavab ver, səni posta nə üçün qoymuşlar?

Üçüncü vzvodda ciddi qarışıqlıq baş verdi. Rusca güc-bəla başa düşən və danışan yeni soldat tatar Məhəmmədcanov öz rəislərinin – həm həqiqi, həm də təsəvvür edilən rəislərinin hiylələri nəticəsində tamam çaşmışdı. O, birdən qəzəblənib, tüfəngi əlinə alaraq bütün inandırma və əmrlərə bircə qəti sözlə cavab verməyə başladı:

– Süngü-lərəm!

– Bir dayan... ə, axmaq olma... – deyə kiçik zabit Babılov onu dilə tuturdu. – Bəs mən kiməm? Mən ki, sənın qarovul rəisinəm, deməli...

– Süngülərəm! – deyə qorxmuş, qəzəblənmiş və gözləri qanla dolmuş tatar, ona yaxınlaşmaq istəyənlərin hamısına əsəbi halda süngünü dürtürdü. Güllünc hadisəyə və usandırıcı təlim vaxtı bir dəqiqəlik istirahətə sevinən bir dəstə soldat onun başına toplaşmışdı.

Rota komandiri kapitan Sliva işi yoxlamağa getdi. O, belı bükülmüş halda ayaqlarını sürüyə-sürüyə tənbel yerləşlə təlim meydanının o biri başına çatanacan, kiçik zabıtlər laqırtı vurmaq və papiros çəkmək üçün bir yerə toplaşdılar. Onlar üç nəfər idilər: dazbaş, bıqlı, şən, çoxdanışan, nəgmə oxumaq həvəskarı və otuz üç yaşlı əyyaş poruçik Vetkin, polkda cəmisı ikinci il xidmət edən podporuçik Romaşov və hiyləgər, mehriban, axmaqbaşıqlı, qalın, sadələvh dodaqları daim gülməyən, diribaş, mütənəsb bədənlı gənc podpraporşik Lbov, – onun mayası sanki köhnə zabit lətifələrindən yoğrulmuşdu.

– Bu əclaflıqdır, – deyə Vetkin öz yeni melxior saatına baxıb söylədi və onun qapağını acıqlı-acıqlı şıqqılatdı. – O, rotanı bu vaxta kimi nə üçün saxlayır? Vəhşi!

– Pavel Pavlıç, siz bunu ona başa salın, – deyə Lbov hiyləgər-cəsinə məsləhət gördü.

– Hə, nağdı elə. Gedin özünüz başa salın. Başlıcası – nədir? Başlıcası budur ki, bütün bunlar əbəsdır. Onlar həmişə baxışlardan qabaq belə mərəkə düzəldirlər. Həmişə də şitini-şorunu çıxarırlar. Soldatı sıxışdırır, incidir, sıxma-boğmaya salırlar, baxışda isə o, mal kimi durub gözlerini döyür. Bu məşhur hadisəni bilirsinizmi? İki rota komandiri mərcleşir ki, kimin soldatı daha çox çörək yeyər. Onların hər ikisi həddindən artıq qarınqulu olan soldat ayırır. Böyük şeydən – nə isə yüz manata yaxın bir şeydən mərc çəkirlər. Budur, soldatın biri yeddi girvənkə yeyib böyrü üstə yıxılır və daha artıq yeyə bilmir. Rota komandiri dərhal feldfebelin üstünə düşür: “Ay filan-filanşudə sən mənı aldatdın?..” Feldfebel yalnız durub göz-lərini döyür: “Zatı-aliləri, bilmirəm ona nə olub. Səhər məşq etdik – bir oturma səkiz girvənkə aşırdı...” Bizimkilər də belə... Boş-boşuna məşq edirlər, baxışda isə biabır olacaqlar.

– Dünən... – deyə Lbov birdən gülməyə başladı. – Dünən bütün rotalarda məşgələlər qurtarandan sonra evə gedirdim, saat səkkiz

olardı, artıq hava qaralmışdı. Gördüm ki, on birinci rotada koman-daları məşq edirlər. Xor ilə. “Tuş-la, sinə-yə qaldır, süngülə!” Mən poruçik Andrusəviçdən soruşdum ki, “Bu musiqi sizdə nə üçün bu vaxta kimi davam edir?” – O, cavab verib dedi: “Biz it kimi, aya hürürük”.

– Kuka, adam hər şeydən bezikib! – deyə Vetkin əsnədi. – Bir dayanın, bu at üstə gələn kimdir? Deyəsən Bəydir?

– Bəli, Bəy-Ağamalovdur, – deyə itigözlü Lbov qəti səslə dil-ləndi dilləndi. – Gör at üstə nə qəşəng oturub.

– Olduqca qəşəng oturub, – deyə Romaşov onunla razılaşdı. – Zənnimcə o, hər hansı bir süvaridən də yaxşı at sürür. Oho-o-o! At oynamağa başladı. Bəy işvə satır.

Əllərində ağ əlcək və əynində yavər mundiri olan zabit atını şose yolu ilə yavaş-yavaş sürürdü. Onun mindiyi kəhər at ucaboynu, uzun bədənlı idi, atın quyruğu ingilistəhəri qısa vurulmuşdu. At hiddətlənir, dəhnə ilə möhkəm çəkilmış başını əsəbiliklə bulayır və nazik ayaqlarını tez-tez irəli atırdı.

– Pavel Pavlıç, doğrudanmı, o əsl çərkəzdir? – deyə Romaşov Vetkindən soruşdu.

– Zənnimcə o, doğrudan da, əsl çərkəzdir. Bəzən erməniciyəz-lər, həqiqətən, özlərini çərkəz və ləzgi kimi qələmə verirlər, ancaq Bəy, ümumiyyətlə, deyəsən, yalan demir. Siz bir ona baxın, görün at üstə nə yaxşı oturmuşdur!

– Dayanın, onu səsləyim, – deyə Lbov dilləndi.

O, əllərini ağızına tutub, rota komandiri eşitməsin deyə, boğuc səslə qışqırdı:

– Poruçik Ağamalov! Bəy!

Atlı zabit cilovu yığdı, bir saniyə dayandı və sağa tərəf boylan-dı. Sonra atı bu tərəfə döndərdi və yəhərin üstə azca əyilərək, atı elastiki hərəkətlə qanovun üstündən sıçramağa məcbur etdi və təmkinlə, çaparaq zabıtlərə tərəf sürdü.

O, ortaboynu, arıq, davamlı və çox qüvvətli bir adam idi. Onun alını geriyyə əydəmli, burnu nazik və donqar, dodaqları qəti və möh-kəm idi. Mərdlik ifadə edən qəşəng sifəti hələ bu vaxta kimi xarak-terik Şərş solğunluğunu – eyni zamanda qarayanızlıq və donuqlu-ğunu – itirməmişdi.

Vetkin dedi:

– Salaməleyküm, Bəy. Sən kimin qabağında belə şivə satırdın. Qızların qabağında?

Bəy-Ağamalov yəhər üstə aşağı öyilib, laqeydcəsinə zabitlərin əlini sıxdı. O, gülümsədi, sanki bu zaman onun möhkəm sıxılmış ağ dişləri üzünün bütün aşağı hissəsini və balaca, sıgal çəkilmiş bıqlarını işıqlandırdı...

– Oradan iki nəfər qəşəng cuhud qızı keçirdi. Ancaq onlar mənim nəyimə lazımdırlar? Mən onları heç vecimə də almadım.

– Sizin pis dama oynamağınızı bilirik! – deyə Vetkin başını yırgaladı.

– Cənablar, bir qulaq asın, – deyə Lbov yenə qabaqcadan gülgülə dilləndi. – Siz piyada hissə yavərləri barəsində general Doxturovun nə dediyini bilirsinizmi? Bəy, bu sənə aiddir. General demişdir ki, onlar dünyada ən cəsur at sürəndirlər...

– Fendrik¹, yalan danışma, – deyə Bəy-Ağamalov söylədi.

O, atı məhmızladı və özünü elə göstərdi ki, guya podpraporşikin üstünə sürmək istəyir.

– Allah haqqı! Deyir ki, onların hamısının mindiyi at deyil, sanki fitil qoyulmuş gitaradır, şkaftır, axsaq, çəpgöz, sərxoş atlardır. Ona əmr verdikdə isə, ağına-bozuna baxmadan var qüvvə ilə atı çapır. Qabağına hasar goldi, üstündən atılır, dərə gəldi – üstündən tullanır. Kolların üstündən yel kimi sıçrayıb keçir. Cilov əlindən buraxır, üzəngiləri itirir, papağı başından düşür. Qoçaq at sürəndirlər!

– Bəy, təzə nə xəbər var? – deyə Vetkin soruşdu.

– Təzə nə xəbər var? Heç bir təzə xəbər yoxdur. Bu saat, elə bu dəqiqə, polk komandiri gəlib zabitlər klubunda podpolkovnik Lexi gördü. Onun üstünə elə bağırırdı ki, səsi lap kilse meydanında eşidilirdi. Lex isə möhkəm sərxoş idi, dili söz tutmurdu. Əllərini dalına qoyub yerində durub yırgalanırdı. Şulqoviç onun üstünə qışqırırdı: “Polk komandiri ilə danışanda, lütfən əllərinizi dalınıza qoymayın!” Xidmətçilər də orada idilər.

– Möhkəm burub! – deyə Vetkin istehza iləmi, yaxud rəğbətli mi lağa qoydu. – Deyirlər ki, o, dünən dördüncü rotada qışqırırdı: “Siz nizamnaməni mənim gözüme niyə soxursunuz? Sizin üçün nizamnamə – mənəm, artıq-əskik danışmaq ola bilməz! Burada çar da, Allah da mənəm!”

¹ Fendrik – almanca “fahruch” sözüdür, gənc zabit deməkdir.

Lbov birdən yenə öz fikirlərinə güldü.

– Cənablar, N. alayında yavərin də başına belə bir hadisə gəlmişdi...

– Lbov, səsinizi kəsiniz, – deyə Vetkin ciddi səsle onun sözünü kəsdi. – Sizə nə olub ki, hey hırıldayırınsınız.

– Təzə bir xəbər də vardır, – deyə Bəy-Ağamalov sözünə davam etdi. O, yenə atı Lbova tərəf çevirdi və zarafatla onun üstünə sürdü. At başını bulayır, finxırır və otafına köpük səpələyirdi. – Təzə bir xəbər də var! Komandir bütün rotalarda zabitlərdən müqəvva çapmağı tələb edir. Doqquzuncu rotada bir mərəkə qoparıb ki, gəl görəsən. Qılıncını itiləmədiyi üçün Yepifanovu dustaq etmişdir... Fendrik, niyə qorxursan! – deyə birdən Bəy-Ağamalov podpraporşikin üstünə qışqırdı. – Aışğınən. Axı, özün də bir vaxt yavər olacaqsan. Sən atın üstündə, bişmiş sərçə nimçədə oturan kimi oturacaqsan.

– Hey, vəhşi!.. Ölüvay yabınla birlikdə rədd ol, – deyə Lbov atın başını o yan-bu yana itələyirdi. – Bəy, N. alayında bir nəfər yavərin sirkdən at almağını eşitmisənmi? O, həmin atı minib baxışa çıxır, at isə birdən qoşun komandanının lap qarşısında ispan yerışı ilə yeriməyə başlayır. Bilirsən, belə: qıçlarını yuxarı qaldırır və ləmbər vura-vura yeriməyə başlayır. Nəhayət, başda duran rotanın cərgələrinə soxulur – qarışıqlıq düşür, qışqırq qopur, aləm qarışır məzhəb itir. At isə, heç bir şeyi vecinə almayaraq, ispan addımları ilə yerişini davam etdirir. Draqomirov səsi ucadan çıxsın deyə, əllərini, bax belə, ağına qoyub qışqırır: “Poruçi-ik, həmin yerişlə iyirmi bir günə, qaup-taxtaya, a-arş!..”

– Eh, boş şeydir, – deyə Vetkin üz-gözünü turşutdu. – Bəy, bəri bax, sən bu müqəvva çapmaq məsələsi ilə doğrudan bizə sürpriz təqdim etdin. Bəs bu necə olacaq? Heç boş vaxtımız qalmayacaq? Bax, o öntəri də dünən bizim üçün gətirmişdilər.

O, meydançanın ortasına qoyulmuş yaş gildən qayrılmış insanı andıran əl-ayaqsız müqəvvanı göstərdi.

– Siz necə? Çapmışınızmi? – deyə Bəy-Ağamalov maraqla soruşdu. – Romaşov, siz öz bacarığınızı sınımışınızmi?

– Hələ yox.

– Bəli də! İşim-gücüm qurtarıbdır, durub bu axmaq işlə məşğul olacağam, – deyə Vetkin donquldandı. – Çapmağa mənim vaxtım hanı? Səhər saat doqquzdan axşam altıya kimi hey onu bilirsən ki,

burada olursan. Yeməyə və araq içməyə güclə vaxt tapırsan. Allaha şükür mən ki, onlar üçün uşaq deyiləm...

– Sən qərribə adamsan. Axı zabit qılınc oynatmağı bacarmalıdır.

– Bu nəyə lazımdır? Müharibədə? İndiki atəş açan silahlar olduğu bir vaxtda səni heç yüz addıma buraxmazlar. Sənin bu qılıncın mənim nəyimə lazımdır? Mən süvari deyiləm. Lazım gələrsə, tüfəngi götürüb qundağı ilə başları əzişdirərəm. Bu, daha etibarlıdır.

– Hə, yaxşı, bəs dinc vaxtda? Cürbəcür hadisələr baş verə bilər. Qiyam, narazılıq və ya daha başqa işlər...

– Nə olsun? Axı, qılıncın buna nə dəxli var? Axı, mən ağır işlə, adam başı çapmaqla məşğul olmayacağam. Rota, atəş! – bununla da məsələ bitdi...

Bəy-Ağamalov narazılıqla üz-gözünü turşutdu.

– Ə, Pavel Pavlıç, sən hey sarsaq layırsan. Yox, sən ciddi cavab ver. Bax, sən bir yerə gəzməyə getmişən, yaxud teatrdasan, yaxud da, fərz edək, bir nəfər adi vətəndaş restoranda səni təhqir etmişdir... lap son nöqtəni götürək – bir nəfər adi vətəndaş sənə bir sille ilişdirmişdir. Onda sən nə edərsən?

Vetkin çiyinlərini çəkdi və nifrətlə dodaqlarını bir-birinə sıxdı.

– Hə-ə! Əvvəla, heç bir adi vətəndaş məni vurmaz, çünki vurulmaqdan qorxan adamları vururlar. İkincisi isə... Hə, mən nə edə-rəm? Tapançanı çıxarıb gülləni onun başına çaxaram.

– Birdən tapançanı evdə qalmış olsa? – deyə Lbov soruşdu.

– Hə, cəhənnəmə ki... hə, gedib evdən gətirərəm. Axmaqlığa bax ha. Belə bir hadisə olmuşdu. Kafesantanda bir kometi¹ təhqir edirlər. O, faytona minib evə gedir, tapançasını götürür və iki nəfəri güllə ilə vurur. Vəssalam!..

Bəy-Ağamalov acıqlı-acıqlı başını buladı.

– Bilirəm. Əsitmışəm. Məhkəmə belə qərara gəldi ki, o, qabaq-cadan düşüüb, qəsdən hərəkət etmişdir, buna görə də onu ölümə məhkum etdi. Bunun nəyi yaxşıdır? Yox, məni bir adam təhqir edərsə və ya vurarsa...

O, sözünü tamamlamadı, ancaq cilovları tutan balaca əlini düyünləyib elə möhkəm sıxdı ki, əli titrədi. Lbov birdən gülmək-dən uğunub keçdi.

– Yenə başladın? – Vetkin ciddi soslə dedi.

¹ Çar süvari qoşununda birinci zabit rütbəsi

– Cənablar... Lütfən... ha-ha-ha! M. polkunda belə bir hadisə olmuşdu. Podpraporşik Krauze əsilzadələr yığıncağında qalmaqla salır. Bufetçi isə onun paqonundan yapışıb, demək olar ki, qırır. Belə olduqda Krauze tapançasını çıxarıb, gülləni onun başına çaxır! Bufetçi yerində qalır! Bu zaman bir nəfər vəkiliyəz də onun qarşısına çıxır. O, part, bir güllə də vəkiliyəzə sıxır! Hə, bəllidir ki, hamı qaçıb gizlənin. Belə olduqda, Krauze sakit halda öz düşərgəsinə, ilk sıraya, bayrağın yanına gedir. Qarovulçu: “Gələn kimdir?” – deyə qışqırır. O, “Podpraporşik Krauzedir, bayrağın altına ölməyə gedir” – deyə cavab verir. Uzanır və güllə ilə qolunu vurur. Sonra məhkəmə ona bəraət verdi.

– Afərin! – Bəy-Ağamalov dedi.

Yerindəcə gözlənilmədən tutulan qanlı divan hadisələri haqqında və bu hadisələrin, demək olar ki, həmişə cəzasız qalması haqqında adi, gənc zabitlərin sevdikləri söhbətlər başlandı. Kiçik bir şəhərcikdə biqsız sərxoş bir kornet qabaqca yəhudilərin “pasxa yığıncağını dağıdır” və sonra sıyırtma qılınc onların dəstəsinə soxulur. Kiyevdə bir piyada podporuçiki, bir nəfər tələbəni – onu bufetin yanında dirsəyi ilə itələdiyi üçün rəqs salonunda qılınc ilə parçalayıb öldürür. Böyük bir şəhərdə – Moskvada, yaxud Peterburqda – bir nəfər zabit, restoranda adi vətəndaşı, ona “hörmətli adamlar tanımadıqları qadınlara sataşmazlar” deməsi üstündə güllə ilə vurub “it kimi gəbərdir”.

Bu vaxtadək susan Romaşov, şaşqınlıqdan qızaranaq, lazım olmadan eynəyini düzəldə-düzəldə və boğazını arıtlaya-arıtlaya birdən söhbətə qarışdı:

– Cənablar, bax, mən isə öz tərəfimdən belə deyirəm. Bufetçini mən tutaq ki, adam saymıram... bəli... Ancaq adi vətəndaş... necə deyim? Bəli... hə, əgər o, əməlli-başlı adamdırsa, dvoryandırsa və bu kimi... mən nə üçün ona, silahsız adama hücum edirəm? Nə üçün mən onu duələ çağırmaıyım? Hər halda, biz mədəni adamlarıq, necə deyirlər...

– Eh Romaşov, sən axmaq söz danışırısan, – deyə Vetkin onun sözünü kəsdi. – Siz onu duələ çağırırsınız, o isə deyər ki: “Yox... eh-h... mən, bilirsinizmi, ümumiyyətlə... eh-h... dueli düzgün bir iş hesab etmirəm. Mən qan tökməyin əleyhinəyəm... Və bundan əlavə, eh-h... Bizdə sülh məhkəməsi vardır...” Onda bütün ömrünüz boyu əzişdirilmiş sir-sifətlə gözləməli olarsınız.

Bəy-Ağamalov qəşəng təbəssümlə ürəkdən gülümsədi.

– Nə oldu? Aha! Mənimlə razılışırsanmı? Vetkin, mən sənə deyirəm: qılınc çalmağı öyrən. Bizim Qafqazda hamı bu işi uşaq-
lıqdan öyrənməyə başlayır. Çubuqları, qoyun cəmdəklərini, suyu...
çapmaqla öyrənirlər.

– Bəs adam çapmaqla necə? – deyə Lbov əlavə etdi.

– Adam çapmaqla da öyrənirlər, – deyə Bəy-Ağamalov sakitcə cavab verdi. – Özü də kefin istəyən kimi çapırlar. Bir qılınc zərbəsi ilə adamı çiyindən böyrünədək tən yarıya bölürlər. Bax, zərbə belə olar! Yoxsa əl batırmağına da dəyməz.

– Bəs, bəs sən necə, belə çapmağı bacarırsanmı?

Bəy-Ağamalov təəssüflə köksünü ötürdü.

– Yox, bacarmıram... Toğlunu iki parça edərdəm... dana cəmdəyini parçalamağı da sınımışam... ancaq adamı, ola bilsin ki, yox... parçalaya bilmərəm. Başını bədənindən üzərəm, bunu bilərəm, ancaq onu çəpəki çapa bilmərəm... yox. Atam bunu asanca edirdi...

– Hə, cənablar, gedək sınağa, – deyə gözləri alışıb yanan Lbov yalvarıcı səsə xahiş etdi. – Bəy, əzizim, lütfən gedək...

Zabitlər gildən qayrılmış müqəvvaya yaxınlaşdılar. Birinci olaraq Vetkin qılınc vurmağa başladı. O, mərhəmətli, sadələvh üzünə vəhşi ifadə verərək, var qüvvə ilə, lakin bacarıqsız hərəkətlə qılıncı göydə oynadıb gilə vurdu. O, qılıncı vuranda özündən asılı olmayan, mal cəmdəyini doğrayan qəssablar kimi – hıqq! – deyə hıqqıldadı. Qılınc arşının bir çərəyi qədər gilə sancıldı və Vetkin zorla onu çəkib çıxartdı.

– Pisdir! – deyə Bəy-Ağamalov başını buladı. – Siz, Romaşov...

Romaşov qılıncını qınından çıxartdı və utana-utana əli ilə eynəyini düzəltdi. O, ortaboylu, arıq idi, öz bədən quruluşuna nisbətən xeyli qüvvətli olmasına baxmayaraq, çox utancaq olduğuna görə bacarıqsız bir adam idi. O, hətta hərbi məktəbdə oxuyarkən də qılınc oynatmağı bacarmırdı, il yarımlıq xidmət ərzində isə bu işi tamamilə yaddan çıxarmışdı. O, qılıncı başı üstə yuxarıya qaldırdı və eyni zamanda qeyri-iradi olaraq sol əlini irəli uzatdı.

– Əlini çək! – deyə Bəy-Ağamalov qışqırdı.

Artıq gec idi. Qılıncın ucu yüngülcə gili cızdı. Böyük müqavimət gözləyən Romaşov müvazinetini itirib səndələdi. Qılınc onun irəli uzadılmış əlinə dəyib, şəhadət barmağının bir parça dərisini qopardı. Qan axmağa başladı.

Bəy-Ağamalov atdan düşüb acıqlı-acıqlı dedi:

– Eh! Görürsünüzmü! Belə qılınc çalsanız, öz əlinizi daha tez kəsərsiniz. Silahla da belə rəftar etmək olarmı? Eybi yoxdur. Boş şeydir, dəsmalla bərk-bərk bağlayın. İnstitutka¹! Fendrik, atın cilovunu ala. Baxın. Zərbənin əsas əhəmiyyəti nə çiyində, nə də dirsekdədir, bax burada, biləng büküyündədir, – deyə o, sağ əlinin biləngini bir neçə dəfə hərlətdi və qılınc onun başı üzərində parlaq dairə əmələ gətirdi. – İndi isə baxın, sol əlimi dala, böyrümə qoyuram. Siz zərbəni endirəndə, əşyanı vurmayın və doğramayın, onu mişarlayırmış kimi kəsin, qılıncı geriye dartın... Anlayırsınızmı? Bunu da möhkəm yadda saxlayın ki, qılıncın hamarı mütləq zərbə endiriləcək yerin hamarına tərəf maili olmalıdır, mütləq maili olmalıdır. Beləcə bucaq daha iti olur. Budur, baxın.

Bəy-Ağamalov gil müqəvvadan iki addım geriye çəkildi, iti, nişan alan baxışla gözlərini ona zillədi və birdən qılıncını göydə parladaraq, qorxunc, gözə görünməyən cəld hərəkətlə, tamam irəli əyilərək zərbə endirdi. Romaşov yalnız havanı yaran qılıncın qulaqbatırıcı vıyılısını eşitdi, dərhal müqəvvanın üst tərəfi yüngül və ağır şappılı ilə yerə düşdü. Kəsilən yer cilalanmış kimi, olduqca hamar idi.

Lbov buna heyran qalaraq çığırdı:

– Ah, səni, şeytan! Bax, zərbə buna deyərlər! Bəy, əzizim, lütfən bir də çapın.

– Hə-ə, Bəy, bir də, – deyə Vetkin xahiş etdi.

Bəy-Ağamalov isə zərbəsinin göstərdiyi təsiri korlamaqdan qorxurmuş kimi, gülümsəyə-gülümsəyə qılıncını qınına qoydu. O, ağır-ağır nəfəs alırdı, bu dəqiqə geniş açılmış kinli gözləri, donqar burnu və ağaran dişləri onu tamamilə vəhşi, acıqlı və məğrur quşa bənzədirdi.

– Bu nədir? Məgər bu da qılınc vurmaqdır? – deyə o, saxta bir etinasızlıqla danışdı. – Atamın, Qafqazda, altmış yaşı vardı, o isə bir zərbə ilə atın boynunu vururdu. İki yerə bölürdü! Balalarım, daim məşq etmək lazımdır. Baxın, bizdə belə edirlər: söyüd çubuğunu mənəgənə arasına qoyub çapırlar, yaxud suyu yuxarıdan nazik axınla

¹ İnstitutka – imtiyazlı siniflərdən olan qızlar üçün qapalı orta məktəbdə tərbiyə alan qız

buraxıb çapırlar. Əgər su sıçrantısı olmur, deməli zərbə yaxşıdır. Hə, Lbov, indi sənsən.

Kiçik zabit Babilov qorxmuş halda qaça-qaça Vetkinin yanına gəldi.

– Zati-aliləri... Polk komandiri gəlir!

– Fa-a-ara-ğat! – deyə kapitan Sliva meydanın o biri başından uzada-uzada, ciddi və həyəcanlı səsle qışqırdı.

Zabitlər tələsik öz vızvodlarının yanına getdilər.

Böyük, yöndəmsiz fayton yavaş-yavaş şose yolundan təlim meydanına endi və dayandı. Faytonun bir tərəfindən, onu tamam yana əyərək, polk komandiri ağır-ağır çıxdı, o biri tərəfdən isə polk yavəri, ucaboynu, şıq geyimli zabit, ştaps-kapitan Fyodorovski yüngül hərəkətlə sıçrayıb yerə atıldı.

– Salam, altıncı! – deyə polk komandirinin qalın, sakit səsi eşidildi.

Soldatlar təlim meydanının müxtəlif yerlərindən ucadan və qarışıq halda qışqırdılar:

– Salam, zati-a-a-liləri!

Zabitlər əllərini furajkalarının günlüyü yanına qaldırdılar.

– Xahiş edirəm, məşğələni davam etdirin, – polk komandiri dedi və yaxındakı vızvodun yanına gəldi.

Polkovnik Şulqoviçin qanı bərk qara idi. O, vızvodları gəzir, soldatlara qarnizon xidməti barədə suallar verir və vaxtaşırı, köhnə cəbhə döyüşçülərinə xas olan gənclərə məxsus bir çevikliklə ana söyüşü söyürdü. Onun solğun, rəngi qaçmış, ciddi gözlərinin diqqətli, zillənmiş baxışları elə bil soldatları hipnoz edirdi, onlar gözlərini qırpmadan, güclə nəfəs ala-ala, qorxu içərisində fərağat dura-dura ona baxırdılar. Polkovnik iri gövdəli, tosqun, boy-buxunlu bir qoca idi. Almacıq sümükləri çox enli olan ətli üzünə tərəf daralırdı, üzünün aşağı tərəfini isə gümüşü rəngli, kürəkşəkilli sıx saqqalı örtürdü. Beləliklə, onun üzünə iri, ağır paxlava şəklini andırırdı. Qaşları ağarmış, pırtlaşmış və qorxunc idi. O, demək olar ki, səsini ucaltmadan danışdı, lakin onun qeyri-adi, diviziyada məşhur olan səsi – yeri gəlmişkən onu da deyək ki, o, bütün xidməti vəzifəsini bu səsi sayəsində əldə etmişdir – geniş təlim meydanının ən uzaq yerlərində və hətta şose yolunda aydın eşidilirdi.

– Sən kimsən? – deyə polkovnik qəflətən gimnastika barışı yanında durmuş gənc soldat Şərafutdinovun qarşısında dayanıb, qırıq-qırıq soruşdu.

– Zati-aliləri, altıncı rotanın sırası döyüşçüsü Şərafutdinov! – deyə tatar səsle, xırıltılı səsle qışqırdı.

– Axmaq! Mən soruşuram ki, sən hansı posta getməyə hazırlamısan?

Qışqırıqdan və komandirin acıqlı görkөmindən özünü itirmiş soldat dinmir və yalnız gözlərini döyürdü.

– Hə-ə? – deyə Şulqoviç səsini ucaltdı.

– Qarovulda duran şəxs... toxunulmazdır... – deyə tatar ağzına gələni çönləməyə başladı. – Zati-aliləri, bilə bilmərəm, – deyə o, birdən yavaş və qəti səsle sözünü tamamladı.

Komandirin kök üzünə qocalara məxsus tünd kərpic kimi qızardı, qalın qaşları çatıldı. O, geriye dönərək kəskin səsle soruşdu:

– Burada kiçik zabit kimdir?

Romaşov irəli çıxıb əlini furajkasına qaldırdı.

– Cənab polkovnik, mənəm.

– Ah-a! Podporuçik Romaşov. Görünür, siz soldatlarınızla yaxşı məşğul olursunuz. Dizlərinizi düzəlt! – deyə Şulqoviç gözlərini bərdərək birdən bağırdı. – Öz polk komandirinizin hüzurunda necə dayanmışınız? Kapitan Sliva, sizin nəzərinizə çatdırıram ki, kiçik zabitiniz öz xidməti vəzifəsini icra edərkən rəisin qarşısında özünü apara bilmir... Ay, it oğlu, – deyə Şulqoviç Şərafutdinova tərəf döndü, – sən polk komandirin kimdir?

– Bilə bilmərəm, – deyə tatar məyus-məyus, lakin tələsik və qəti səsle cavab verdi.

– Ay!... Mən səndən soruşuram ki, sən polk komandirin kimdir? Mən kiməm? Anlayırsanmı, mən, mən, mən, mən, mən kiməm?... – deyə Şulqoviç var qüvvəsi ilə bir neçə dəfə əli ilə öz sinəsinə vurdu.

– Bilə bilmərəm...

– – polkovnik iyirmi sözdən ibarət uzun, dolaşlıq və həyasız bir söyüş söydü. – Kapitan Sliva, bu it oğlunu bu saat tam silah-əsləhə ilə qarovula göndərin. Qoy bu fırlaqqı tüfəng altında çürüsün. Siz isə, podporuçik, xidməti vəzifənizi yerinə yetirməkdən daha çox arvadların dalınca düşürsünüz. Vals oynayırsınız? Pol de Kokları oxuyursunuz?... Sizcə soldat belə olarmı? – deyə o,

barmağını Şərafutdinovun dodağına dürtüdü. – Bu soldat deyil, rüsvayçılıq, biabırçılıqdır, dəhşətdir. Öz polk komandirinin familiyasını bilmir... Podporuçik, sizə tə-ə-ccüb edirəm!..

Romaşov polkovnikin ağ saqqalına, qızarmış, həyəcanlanmış üzünə baxır, incidiyinə və həyəcanlandığına görə öz ürəyinin döyündüyünü, gözlərinin qaranlıq gətirdiyini hiss edirdi... O, birdən, demək olar ki, özü də gözləmədən, boğuş səslə dedi:

– Cənab polkovnik, o, tatardır. O, rusca heç bir şey bilmir, bir də ki...

Şulqoviçin üzü bir anda saraldı, süstləşmiş yanaqları titrədi, gözləri mənasız və qorxunc bir ifadə aldı.

– Nə? – deyə o, qulaqbatırıcı, qeyri-təbii səslə elə nərildədi ki, şose yolu kənarında hasarın üstə oturan yəhudi uşaqları sərçə kimi etrafa səpələndilər – Nə? Danışmaq? Sə-si-ni kəs! Südəmər bir praporşik cürət edib... Poruçik Fyodorovski, bugünkü ömrədə elan edin ki, hərbi intizamı anlamadığına görə mən podporuçik Romaşovu dörd gün müddətinə evdə dustaq edirəm. Kapitan Slivaya isə, öz kiçik zabitlərinə xidməti vəzifə haqqında əsl anlayış aşılama bilmədiyi üçün şiddətli töhmət verirəm.

Yavəri ehtiram və soyuq bir ifadə ilə təzim etdi. Sliva, çiyinlərini çəkərək üzündə hərəkətsiz donuq bir ifadə dayanıb durur və əlini furajkasında saxlayaraq aramsız titrəyirdi.

– Kapitan Sliva, sizin üçün ayıbdır, – deyə Şulqoviç yavaş-yavaş sakitləşərək, donquldanırdı. – Siz polkda ən yaxşı zabitlərdən biri, köhnə hərbi qulluqçu olduğunuz halda, gəncləri belə özbaşına buraxırsınız. Onların cilovunu çəkin, utanmadan onları daim məzəmmət edin. Onlardan utanmaq lazım deyil. Nərmə-nazik qız deyillər, eriməzlər...

O, kəskin hərəkətlə döndü və yavərinin müşayiəti faytona tərəf getdi. O, faytona oturana kimi, fayton şose yoluna dönüb rota məktəbi binasının arxasında gözdən itənə kimi təlim meydanını qorxu və heyran andıran səssizlik bürüdü.

– Eh, səni! – deyə bir neçə dəqiqədən sonra, zabitlər evlərinə dağılışan zaman Sliva nifrətlə, quru və sərt səslə söylədi. – Bilmirəm niyə danışırınsınız. Danışmaq – yaxşıdırsa, danışmamaq – daha yaxşıdır, səssizcə durub qulaq asın. İndi sizə görə mənə də töhmət verəcəkdir. Sizi nə üçün mənim rotama göndərdilər? Siz mənə,

arabaya beşinci çarx lazım olan kimi lazımsınız. Siz hələ süd əmsəyirsiniz daha yaxşı olardı, nəinki...

O, sözünü yanmıç qoydu, əlini yorğun-yorğun yellətdi və arxasını gənc zabite tərəf çevirib, tamamilə beli bükülmüş, süstləşmiş halda, ayaqlarını sürükləyə-sürükləyə öz arvadsız, çirkli, dul qocaya məxsus mənzilinə yollandı. Romaşov arxadan onun bükülmüş, ensiz, uzun kürəyinə baxdı və birdən hiss etdi ki, qəlbində bir az əvvəlki inciklik və camaat arasındakı rüsvayçılıq kədəri içərisində bu tənha, kobudlaşmış, heç kəsin sevmədiyi və həyatda yalnız iki şeyə: öz rotasının sırayı gözəlliyinə və hər gün axşam polkdakı qoca qanmaz əyyaşların dedikləri kimi, “başı yastığa çatana kimi” təklidə sər-xoşluq etməyə bağlı olan bu adama qarşı mərhəmət hissi baş qaldırır.

Bayağı romanların dili ilə özü haqqında üçüncü şəxsə düşünmək kimi çox vaxt gənclərə xas olan azca gülünc və sadədil vərdişi olduğu üçün, Romaşov indi də daxilən dedi:

“Onun mərhəmətli, mənalı gözlərini kədər buludları bürüdü...”

II

Soldatlar vzvodlarla mənzillərinə dağılıdılar. Təlim meydanı boşaldı. Romaşov mütərəddid halda bir qədər şose yolunda dayandı. O, il yarımlıq zabit xidməti ərzində yad, bədxah, yaxud laqeyd adamlar arasında tənhalığını və itib-batdığını, – bu axşamı necə keçirəcəyini bilməmək hissini dəfələrlə iztirabla fikirləşmişdi. Öz mənzili haqqındakı, zabitlər klubu barədəki fikirlər onu iyrendirirdi. Klub indi bomboşdur; yəqin ki, iki nəfər podpraporşik yaraşıqsız, balaca bilyardda oynayır, pivə içir, papiros çəkir və hər şar üstündə dəfələrlə and içir və söyüş söyür; otaqları pis aşxana yeməklərinin qaxsımış qoxusu bürümüşdür – adam darıxır!..

Romaşov öz-özünə: “Vağzala gedim. Heç fərqi yoxdur” – dedi.

Yoxsul yəhudi məhəlləsində bir dənə də olsun restoran yox idi. Həm hərbi, həm də vətəndaş klubları olduqca pis, səfalətli vəziyyətdə idi, buna görə də meşşanlar kef çəkmək, vaxt keçirmək və hətta qumar oynamaq üçün tez-tez yeganə əyləncə yeri olan vağzala gəldilər. Sənişin qatarları gələnə yaxın xanımlar da ora gəldirdilər ki, bu da cansıxıcı əyalət həyatında kiçik bir rəngarənglik idi.

Romaşov vağzala axşamlar, Prussiya sərhədindən əvvəl burada son dəfə dayanan kuryer qatarı gələnə yaxın getməyi sevirdi. O, cəmi beş dənə par-par parıldayan yeni vaqonlardan ibarət bu qatarın döngədən çıxaraq iti sürətlə stansiyaya cümmasına, onun qarşısına, rəslərin üstünə işıqlı ləkələr salan odlu gözlərinin sürətlə böyüməsinə və alovlanması, habelə stasiyanı ötüb keçməyə hazır ikən bir anda fişlı və gurultu ilə dayanmasına qərribə məftunluqla, həyəcanla tamaşa edirdi. Qatarın bir anda dayanmasını Romaşov fikrən: “sanki nəhəng bir şeyin qaça-qaça qayadan yapışib dayanmasına” bənzərdirdi. Başdan-başa bayramsayağı işıqlandırılmış vaqonlardan başlarında olduqca gözəl şlyapalar, əyinlərində misilsiz zərif kostyumlar olan naz-qəmzəli qəşəng xanımlar, yaxşı geyinmiş, laqeyd, özüne arxayın, ağasayağı uca səsle fransız və alman dilində danışan, sərbəst hərəkət edən, tənbelcəsinə gülən cənablar düşürdülər. Onların heç biri heç vaxt Romaşova ötəri nəzər belə salmırdı, lakin o, bu adamlarda nə isə əl çatmaz, zərif, cah-calallı, həyatı daim bayram və təntənəli keçən bir dünyanın hissəciyini görürdü...

Səkkiz dəqiqə keçdikdən sonra zəng çalınır, parovoz fit verir və par-par parıldayan qatar stansiyadan tərpnəirdi. Perron və bufetin işıqları tələsik söndürülürdü. Dərhal adi qaranlıq gecələr başlanırdı. Romaşov həmişə, gecə qaranlığında uzaqlaşan və getdikcə qığılcım kimi güclə seçilən axırıncı vaqonun dəlindəki ahəstə yırğalanan qırmızı fənərciyə uzun müddət dayanıb sakitcəsinə, xəyali bir kodərlə tamaşa edirdi.

Romaşov: “Vağzala gedim” – deyə fikirləşdi. Lakin o saat öz qaloşlarına baxıb utandığından qızardı. Bu qaloşlar otuz santimetr dərinliyində ağır rezin qaloşlar idi, onlar tamam qatı, qara, xəmir kimi palçığa bulaşmışdı. Poftun bütün zabitləri belə qaloş geyirdilər, sonra o, palçığa bulaşmasın deyə dizə qədər kəsilmiş, qıraqları tiftiklənmiş, düymə ilgəkləri çirklənmiş və genişlənmiş şinelinə baxıb köksünü ötürdü. Keçən həftə platformada həmin kuryer qatarının yanında gəzişərkən o, birinci dərəcəli vaqonun qapısında dayanmış, əynində qara paltar olan ucaboylu, qədd-qamətli, gözəl bir xanımı görmüşdü. Onun başında şlyapa olmadığından Romaşov cəld baxışla onun nazik, düzgün burnunu, qəşəng balaca və totuq dodaqlarını, başının tən ortasından tağa ayrıldığına görə gicgahlarını, qaşlarının uclarını və qulaqlarını örterək yanaqlarına tərəf enən dağavarı parlaq qara saçlarını görə bilmişdi. Bir nəfər

boy-buxunlu, açıq sarışın saçlı, məğrur sifətli və bığları imperator Vilhelmin bığları kimi yuxarı burulmuş, hətta özü də bir az Vilhelmə oxşayan cavan oğlan xanımın arxasında dayanıb onun çiyini üstündən baxırdı. Xanım da Romaşova baxdı və ona görünməyən kimi gözlərini zilləyərək, diqqətlə baxdı, xanımın yanından keçərkən podporuçik adətində üzrə öz-özünə fikirləşdi ki, “Gənc zabitin qədd-qaməti, arıq fiquru tanış olmayan bu gözəl xanımın nəzərini cəlb etmişdir”. Lakin on addım keçəndən sonra Romaşov, nəzəri bir də gözəl xanımın nəzərinə sataşsın deyə qəflətən çevrilib baxdıqda gördü ki, həm gözəl xanım, həm də onun çiyini üstən baxan o cavan oğlan onun arxasınca maraqla baxıb gülürlər. Belə olduqda Romaşov birdən çox aydın və guya kənardan özünü, öz qaloşlarını, şinelini, solğun üzünü, yaxından görən gözlərini, öz adı şaşqınlığını və bacarıqsızlığını təsəvvür etdi, bu saatca düşündüyü öz gözəl cümləsini xatırladı və dözülməz utancaqlıq hissindən iztirabla qızardı və qəlbi kövrəldi. Hətta indi də, yaz axşamının aləqaranlığında tək-tənha yol getdiyi vaxt da, o, keçən hadisənin təsirindən bir daha qızardı.

– Yox, daha vağzalda mənim işim yoxdur, – deyə Romaşov acı bir ümitsizliklə pıçıldadı. – Bir az gəzişib sonra evə gedərəm...

Aprelin əvvəlləri idi. Qaranlıq gözə görünmədən çökür və hava getdikcə qaralırdı. Şose yolunun kənarında sıra ilə düzülmiş qovaq ağacları, yolun hər iki tərəfində yerləşən kirəmit damlı ağ, alçaq evlər, arabir gəlib keçən yolçuların qamətləri – hər şey qaralır, öz rəng və görünüşünü itirirdi: hər şey qara, hamar kölgəyə çevrilsə də, onların cizgiləri qaranlıq havada olduqca aydın şəkildə görünürdü. Şəhərdən kənarda, qərb tərəfdə batan günəşin şəfəqi alovlanırdı. Sanki qıpqırmızı qızarmış, əridilmiş qızıl kimi alov saçan vulkanın ağzına ağır göyümsov buludlar tökülür, həm qırmızı, həm sarı, həm də bənövşəyi alov saçaraq qızarırdı. Vulkanın üstə isə firuzəyi-yaşıl və açıq-mavi-zümrüdü rəngə çalan mülayim yaz axşamının səması günbəz kimi, ucsuz-bucaqsız fəzaya tərəf yüksəlirdi.

Romaşov iri qaloş geymişdi, o, ayaqlarını güclə sürüyə-sürüyə şose yolu ilə yavaş-yavaş yeriyərək, gözlərini zilləyib bu sehirləyən yanğına tamaşa edirdi. Lap uşaqlıqdan bəri, həmişə olduğu kimi, o, elə xəyal edirdi ki, parlaq axşam şəfəqinin arxasında nə isə sirlə, bərq vuran bir heyat mövcuddur. Sanki çox-çox uzaqlarda buludların və üfüqün arxasında, buradan görünməyən günəşin altında daxili atəşdən

əmələ gəlmiş buludların insan gözündən gizlətdiyi qeribə, gözqamaşdırıcı gözəllikdə bir şəhər par-par parıldayırdı. Orada qızıl kərpiclərdən salınmış döşəmə yollar işim-işim işıldayır, qeribə günbəzlər və tünd-qırmızı rəngli damları olan qüllələr göyə yüksəlir, pəncərələrdə brilyantlar şəfəq saçır, rəngbərəng parlaq bayraqlar göydə dalğalanırdı. Ona xəyalən belə gəlirdi ki, bu uzaq və əfsanəvi şəhərdə, bütün ömürləri ahəngdar musiqiyə bənzəyən, hətta dalğın və kədərli halları belə valehedici dərəcədə zərif və qəşəng olan şad və xürrəm adamlar yaşayırlar. Onlar yaraşılıq meydanlarda, kölgəli bağlarda çiçəklərin və fəvvarələrin arasında gəzişir, ilahiyə bənzər, aydın simalı, təsvir edilməz dərəcədə sevincli, səadət və arzularında məhdudluq bilməyən, həyatlarında nə kədər, nə utancaqlıq, nə də qayğı hiss etməyən bu adamlar gəzişirlər.

Romaşov birdən, azca bundan əvvəl təlim meydanında baş verən hadisəni, polk komandirinin kobud qışqırığını, inciklik hissini, soldatların qarşısında keçirdiyi ağır və eyni zamanda uşaq utancaqlığı hissini xatırladı. Onu hər şeydən çox ağrıdan bugünkü biabırılığının bu dinməz şahidlərinin üstünə bəzən özünün qışqırdığı kimi onun üstünə polk komandirinin qışqırmağı idi, bu etirafda isə mövqelərin fərqi yox edən, nə isə onun zabit, özünün düşündüyü kimi, insan ləyaqətini alçaldan bir şey vardı.

Onda dərhal uşaq kimi – onda doğrudan da hələ çox şeydə uşaq xasiyyətləri qalmışdı – xəyali, məstedici intiqam arzuları qızıışmağa başladı. “Axmaqlıqdır! Bütün həyatım qarşıdadır! – deyər Romaşov fikirləşdi, o, öz fikirlərinə qapılıaraq, cəld addımlarla yeriməyə və daha dərinə nəfəs almağa başladı. – Bax, onların acığına lap günü sabahdan mütaliə etməyə başlayacağam, hazırlaşib akademi-yaya daxil olacağam. Zəhmət! Bəli, zəhmətlə nə istəsən əldə edə bilərsən. Yalnız özünü ələ almaq lazımdır. Lap dəlicəsinə əzbərləyəcəyəm... Birdən, heç kəsin gözləmədiyi bir halda, mən əla imtahan verirəm. Onda yəqin ki, onların hamısı deyəcək: “Burada təəccüblü nə var ki? Biz buna əvvəlcədən əmin idik. O, olduqca bacarıqlı, sevimli, istedadlı gəncdir”.

Romaşov olduqca canlı halda özünü baş qərargahın böyük ümidlər verən alim zabiti kimi gördü... Onun adı akademiya qızıl lövhəyə yazılmışdır. Professorlar ona parlaq gələcəyə malik olduğunu vəd edir, akademiya qalmağı təklif edirlər, lakin – yox, o, hərbi hissəyə gedir. Rota komandirliyi müddətini başa vurmaq lazım-

dır. Rota komandirliyi müddətini mütləq, mütləq öz polkunda keçirəcəkdir. Budur o, keçən ilki manevrlərdə və yerlərin planı alınarkən gördüyü baş qərargahın zabitləri kimi gözəl, alicənabcasına mərhəmətli, ədəbli və olduqca nəzakətli bir zabit olaraq buraya gəlir. O, özünü zabitlərdən kənara çəkir. Hərbi həyata aid kobud vərdişlər, təklifsizlik, qumar, içki məclisləri – yox, bütün bunlar ona yaraşan işlər deyildir: o, bunu bilir ki, buradakı xidmət, onun gələcək mənsəbi və şöhrəti yolunda bir mərhələdir.

Budur, manevrlər başlanır. Böyük ikitərəfli döyüş qızıdır. Polkovnik Şulqoviç ordunun döyüş düzülüşünü anlamır, çasır, adamları boş-boşuna vurnuxdurur və özü də boş-boşuna vurnuxur, – korpus komandiri ordinatorlar vasitəsilə artıq iki dəfə onun nəzərinə bunu çatdırır. O, Romaşova müraciət edərək: “Hə, kapitan, kömək edin. Bilirsinizmi, köhnə dostluğumuzun xatirinə kömək edin. Sizinlə, he-he-he, necə dalaşdığımız yadınızdadırmı? Lütfən kömək edin” – deyir. Polkovnikin sifətində yaltaqlıq və utancaqlıq ifadəsi var. Lakin Romaşov çox bacarıqla ona təzim edir və yəhər üstə özünü qabağa verərək, sakit və məğrur görkəmlə: “Cənab polkovnik, üzr istəyirəm... Polkun hərəkətinə sərəncam vermək sizin vəzifənizdir. Mənim vəzifəm – əmrləri qəbul etmək və onları icra etməkdir...” – deyir. Korpus komandiri tərəfindən isə üçüncü ordinator sürətlə çaparaq yeni töhməti gətirir.

Baş qərargahın olduqca istedadlı zabiti Romaşov xidməti mənsub yolu ilə get-gedə yüksəyə qalxır... Budur, böyük poladəridən zavodda fəhlələr iğtişaş qaldırırlar. Romaşovun rotası tələsik hadisə yerinə çağırılır. Gecədir, yanğın şəfəqi göyün üzünü bürümüş, böyük bir izdiham ulayır, soldatların üstünə daş yağır... Boy-buxunlu, gözəl kapitan rotanın qabağına çıxır. Bu – Romaşovdur. O, fəhlələrə müraciət edərək deyir: “Qardaşlar, üçüncü və sonuncu dəfə xəbərdarlıq edirəm ki, atəş açacağam!...” Qışqırıq qopur, fit çalınır, qəhqəhə səsləri ucalır... Romaşovun çiyinə daş deyir, lakin onun mərd, aydın siması sakitdir. O, geriyə, sevimli rəisləri incidildiyi üçün gözləri nifətlə yanan soldatlara tərəf çevrilir. “Düz izdihama, bütün rota ilə atəşə hazırlaş... Rota-a, atəş!...” Yüz atəş birdən gurlayır... Dəhşətli nəriyyə qopur. Onlarla ölü və yaralı bir-birinin üstə yığılıb qalır... Qalanları nizamsız halda qaçır, beziləri diz çöküb imdad diləyir. Qiyam yatırılmışdır. Romaşovu rəislərinin təşəkkürü və nümunəvi mərdlik göstərdiyi üçün mükafat gözləyir.

Sonra isə müharibə başlanır... Yox, Romaşov hələ müharibədən əvvəl hərbi casus kimi Almaniyaya getsə yaxşı olar. O, alman dilini mükəmməl öyrənib gedəcəkdir. Necə də valehedici cəsarətli hərəkətdir! Özü də cibində alman pasportu, çiyində kiçik orqan, tək, tamamilə tək gedir. Mütəlak kiçik orqanla gedir. Bir-bir şəhərləri gəzir, kiçik orqanın dəstəyini hərlədir, pfenniqlər¹ yığır, özünü axmaq göstərir və eyni zamanda istehkam, anbar, kazarma və hərbi düşərgələrin planlarını ehmalca çəkir. O, daim təhlükə qarşısındadır. Öz hökuməti ondan üz döndərmiş, o, qanundan kənar edilmişdir. Qiymətli məlumatlar toplamaq ona müyəssər olsa – onun pulu, rütbəsi, mövqeyi, şöhrəti olacaq, yox, əgər tutulsa – onu məhkəməsiz, qeyd-şərtsiz səhər sübh vaxtı əyri-üyrü bir kaponirin² xəndəyində güllələyəcəklər. Budur, ona rəhm edib, ləçəklə gözlərini bağlamağı təklif edirlər, lakin o, ləçəyi məğrurasına yerə tullayır. “Məgər siz belə düşünürsünüz ki, əsl zabit ölümün üzünə baxmağa qorxar?” Qoca polkovnik onun halına acıyır kimi deyir: “Qulaq asın, siz cavansınız, mənim oğlum da siz yaşdadır. Familiyanızı deyın, təkçə hansı millətdən olduğunuzu söyləyin, biz sizin edamınızı həbslə əvəz edirik”. Lakin Romaşov soyuq nəzakətlə onun sözünü kəsərək deyir: “Polkovnik, bu əbəs işdir, sizo təşəkkür edirəm. Öz işinizi görün”. Sonra o, döyüşçülər vzvoduna müraciət edir. “Soldatlar, – o, möhkəm səslə, əlbəttə, alman dilində deyir, – sizdən yoldaşcasına bir xahişim var: ürəyimi nişan alın!” Həssas leytenant, göz yaşını güclə gizlədərək, ağ yaylığı yellədir. Yaylım atəş açılır...

Bu səhnə onun təsəvvüründə elə canlı və aydın göründü ki, artıq çoxdan itı, iri addımlarla yeriyən və dərinə nəfəs alan Romaşov sıxılmış yumruqları titrəyə-titrəyə, ürəyi döyünə-döyünə birdən dəhşət içərisində yerindəcə dayandı. Lakin o saat, qaranlıqda öz-özünə zəif və müqəssircəsinə gülümsəyərək büzüşdü və yoluna davam etdi.

Lakin tezliklə xəyallar onu sürətlə, qarşısı alınmaz sel kimi ağışına aldı. Prussiya və Avstriyaya qarşı amansız, qanlı müharibə başlandı. Böyük bir döyüş meydanı, hər tərəfdə meyitlər sərilmiş, qumbaralar partlayır, qan sel kimi axır, hər yanda ölüm hökm sürür! Bu, müharibənin bütün taleyini həll edəcək qəti vuruşdur. Son ehti-

¹ Almanların xırda pulu

² İstehkamın qarşısında üstü örtülü xəndək

yat qüvvələri döyüş meydanına yeridilir, dolanbac yolla göndərilmiş rus dəstəsinin hər dəqiqə düşmənin arxasına gəlib çıxmağı gözlənilir. Düşmənin dəhşətli hücumuna davam gətirmək, necə olursa olsun mövqeləri əldə saxlamaq lazımdır. Düşmən, Kerenski polkuna şiddətli atəş açır, amansızcasına hücum edir. Soldatlar şir kimi vuruşurlar, düşmənlərin yağış kimi yağdırdıqları güllələrin altında sıralarının hər saniyə seyrəlməsinə baxmayaraq, onlar bir dəfə də olsun tərəddüd etməmişlər. Tarixi andır! Bir-iki dəqiqə də davam gətirə bilsək – qələbə düşmənin əlindən alınacaqdır. Lakin polkovnik Şulqoviç həyəcan içərisindədir, o, şübhəsiz igiddir, lakin onun əsəbləri bu dəhşətə tab gətirmir. O, gözlərini yumur, titrəyir, rəngi saralır... Budur, o, şeypurçuya geriye çəkilmək signalı çalmağa işarə verir; budur, artıq soldat şeypuru dodağına yapışdırır, lakin bu anda tərənin dalından diviziya qərargahının rəisi polkovnik Romaşov sabun kimi köpüklənmiş erəb atı üstə çaparaq çıxır. “Polkovnik, geri çəkilmək olmaz! Burada Rusiyanın taleyi həll edilir!..” Şulqoviç özündən çıxır: “Polkovnik! Burada mən komandirlik edirəm, Allahın və hökmdarın qarşısında da cavabdeh mənim! Şeypurçu, döyüşün qurtarması signalını çal!” Lakin Romaşov artıq şeypuru onun əlindən qapmışdır. “Uşaqlar, irəli! Çarın və vətənin gözü sizdədir! Ura!” Soldatlar dəlicəsinə, sarsıdıcı bir qışqırıqla Romaşovun ardınca irəli cumdular. Alem bir-birinə qarışdı, tüstüyə büründü və sanki uçuruma yuvarlanıb yox oldu. Düşmən sıraları sarsıldı, onlar nizamsız halda geri çəkməyə başladılar. Onların arxasında isə uzaq tərələrin dalına keçmiş rus dəstəsinin süngüləri parladı, “Ura, qardaşlar, qələbə bizimdir!..”

Romaşov indi artıq yerimir, əllərini cəld yellədə-yellədə qaçır-dı; o, birdən dayandı və güclə özünə gəldi. Paltarının altında kürəyində, qollarında və qıçlarında, çıpaq bədənində sanki kimsə soyuq barmaqlarını gəzdirdirdi, başının saçı tərpenir, sevinc yaşlarından gözləri qamaşırdı. Evə necə çatdığını özü də hiss etmədi, indi isə coşqun şirin xəyallardan ayrılaraq ona yaxşı tanış olan darvazaya, onun arxasındakı seyrək meyvə bağına və bağın dərinliyində yerləşən yan tərəfdə ağ rəngli balaca evə baxdı.

– Əcəb axmaq fikirlər gəlir başıma! – deyə o, utana-utana pıçıldadı və başını, yuxarı qalxmış çiyinləri arasına çəkdi.

III

Romaşov evə girib, necə vardısı, öyündə palto, hətta qılıncını da açmayaraq, çarpayıya uzandı, küt halda gözlərini tavana zillədi və uzun müddət tərənəmədi. Onun başı ağrıyır və kürəyi qovuşurdu, qəlbinə isə elə boşluq çökmüşdü ki, sanki heç vaxt orada nə fikir, nə xatirə, nə də hisslər yaranmamışdı: hətta qəlbi nə həyəcanlanır, nə də kədər hiss edirdi; qəlbində sadəcə böyük, ağır və laqeyd bir şey özünə yer eləmişdi.

Küçədə kədərli və incə yaşlımtraq aprel ala-toranı yavaş-yavaş qaranlığa təslim olurdu. Denşik¹ metal bir şeyi yavaşca cingildəde-cingildədə dəhlizdə ehtiyatla nə isə məşğul idi.

“Qəribə işdir, – deyə Romaşov öz-özünə danışdı, – mən harada isə oxumuşam ki, insan bir saniyə də olsun fikirsiz ola bilməz. Budur, mən isə uzanıb heç bir şey haqqında düşünmürəm. Bu, belədirmi? Yox, bu saat fikirləşirdim ki, heç bir şey haqqında düşünmürəm, – deməli, hər halda, başımda nə isə bir çarx hərlənirdi. Budur, bu saat yenə özümü yoxlayıram, deməli, yenə də düşünürəm...”

O, demək olar ki, cismani bir iyrenclik hiss edənə qədər bu cansızıcı, dolaşq fikirleri araşdırdı: beynini boz, çirkin hörümçək toru elə bürümüşdü ki, onun əlindən xilas olmaq heç cür mümkün deyildi. O, başını balıqdan qaldırıb qışqırdı:

– Qaynan!..

Dəhlizdə nə isə gurultu ilə yerə düşüb diyirləndi, bu, yəqin ki, samovar borusu idi. Denşik, onu qovurlarmış kimi qapını gurultu ilə açıb qaçaraq içəri girdi.

– Zati-aliləri, mən burdayam! – deyə Qaynan qorxmış halda qışqırdı.

– Poruçik Nikolayevgildən gələn olubmu?

– Heç də yox, zati-aliləri! – deyə Qaynan qışqırdı.

Zabitlə denşik arasında artıq çoxdan bəri səmimi, hətta bir qədər məhəbbətli, yaxın münasibət yaranmışdı. Lakin iş, “elədir ki, var”, “heç də yox”, “salamathıq arzu edirəm”, “bilə bilmirəm” kimi rəsmi cavablara gəldikdə isə, Qaynan həmin sözləri özündən asılı olmayaraq, soldatlar sırada ikən zabitlərlə danışdıqları kimi quru, boğuş, mənasız bağırtilarla qışqıra-qışqıra ifadə edirdi. Bu, orduya çağırıl-

¹ Denşik – xidmətçi soldat

dığı ilk gündən və yəqin ki, ömürlük olaraq onun beynində özünə yer etmiş şüursuz bir vərdiş idi.

Qaynanın əsli çeremis,¹ dini isə bütperəst idi. Qaynanın bütperəst olması Romaşova olduqca xoş gəlirdi. Polkda gənc zabitlərin arasında, denşiklərə müxtəlif əcaib, qeyri-adi şeylər öyrətmək kimi olduqca sadələvh, uşaqlara məxsus və gülməli bir oyun yayılmışdı. Məsələn, Vetkinin yanına yoldaşları qonaq gəldikdə, o, öz moldaviyalı denşikindən adətən soruşardı: “Hə, Buzeskul, anbarda hələ şampan çaxırımız qalmışdırımı?” Buzeskul buna olduqca ciddi cavab verib deyirdi: “Heç də yox, zati-aliləri, dünən sonuncu on iki şüşəni içdiniz”. Başqa bir zabit, podporuçik Yepifanov öz denşikinə yəqin ki, heç özünə də məlum olmayan hikmətli suallar verməyi sevirdi. “Dostum, müasir Fransada kralın yenidən taxta çıxması haqqında sən nə fikirdəsən?” – deyə o, soruşurdu. Denşik isə, gözünü qırpmadan cavab verib deyirdi: “Elədir ki, var, zati-aliləri, bu, çox yaxşı olar”. Paruçik Bobetinski öz denşikinə xristianların sual-cavablı şəriət kitabını öyrədirdi; denşik isə ən qəribə, heç bir şeylə əlaqədar olmayan suallara dərhal cavab verirdi: “Üçüncüsü, bu nə üçün mühümdür?” – “Üçüncüsü, bu, mühüm deyildir”, və ya: “Müqəddəs kilşə bu haqda nə fikirdədir?” – “Müqəddəs kilşə bu haqda heç bir söz demir”. Onun denşiki “Boris Qodunovdan” Pimenin monoloqunu mənasız faciə hərəkətləri ilə deklamasiya edirdi. Denşikləri fransızca danışmağa məcbur etmək vərdişi də geniş yayılmışdı: bonjur, müsyö, bonn nüit, müsyö; vule vu dü te, müsyö² – və bu qəbildən olan mənasız işlər düşünüb tapırdılar ki, xidməti maraqdan başqa heç bir marağı olmayan cansızıcı, məhdud həyat tərzindən yaxalarını qurtara bilsinlər.

Romaşov Qaynanla tez-tez, çeremisın özünün olduqca qaranlıq və cüzi təsəvvürə malik olduğu allahları barədə, həm də, xüsusilə, taxt-taca və vətənə sadıq olmaq haqqında and içməyi barədə söhbət edirdi. O, doğrudan da olduqca orijinal bir surətdə and içmişdi. Andın mətnini xristianlara keşiş, katolıklərə ksenz³, yehudilərə – ravvin⁴, – protestantlara – protestant keşişi olmadığı üçün ştabs-kapitan Dits,

¹ Çeremislər – Mari xalqının keçmiş adı

² Salaməyküm, cənab; gecəniz xeyrə qalsın, cənab; çay istəyirsinizmi, cənab (frans.).

³ Katolik keşişi

⁴ Yehudi ruhanisi

müsəlmanlara isə – Bəy-Ağamalov oxuduğu halda, Qaynanla tamamilə başqa bir əhvalat baş vermişdi. Polk yavəri ona və onun iki nəfər həmyerli və dindəşinin hərəsinə ayrılıqda növbə ilə qılıncın ucuna keçirilmiş bir parça duz-çörək yaxınlaşdırdı, onlar çörəyə əllərini vurmadan ağızları ilə onu götürüb dərhal yedilər. Bu ayinin simvolik mənası, yəqin ki, bu imiş: budur, mən yeni ağamın xidmətində duz-çörək kəsdim, – əgər ona xəyanət etsəm, bu qılınc mənim cəzamı versin. Görünür, Qaynan bu müstəsna ayinlə bir qədər lovğalanır və buna görə də onu həvəslə xatırlayırdı. O, hər dəfə öz hekayəsinə yeni-yeni təfəsilatlar əlavə etdiyi üçün, nəhayət, onun nağılı nə isə əfsanəvi, olduqca mənasız və həqiqətən gülməli bir şəkil alaraq, Romaşovu və onun yanına gələn podporuçikləri olduqca ayləndirirdi.

Qaynan indi də elə fikirləşirdi ki, poruçik bu saat allahlar haqqında, and haqqında adi söhbətə başlayacaq və buna görə də hiyləgərcəsinə gülümşəyərək, dayanıb gözləyirdi. Lakin Romaşov həvəssiz halda dedi:

– Hə, yaxşı... get öz işinə...

– Zati-aliləri, yeni sürtüyü sənin üçün hazırlayımı? – deyərək Qaynan qayğıkeşliklə soruşdu.

Romaşov dinmir və tərəddüd edirdi. O, istəyirdi “hə”, sonra “yox”, sonra yenə “hə” desin. O, dərindən, uşaq kimi bir neçə dəfəyə köksünü ötürdü və məyus-məyus cavab verdi:

– Yox, Qaynan... lazım deyil... qoy dursun... Qardaş, samovarı gətir, sonra kluba şam yeməyini gətirməyə gedərsən. Nə edək!

Romaşov: “Bu gün qəsdən getməyəcəyəm, – deyərək inadla, lakin aciz bir halda fikirləşdi. – Hər gün gedib xalqın zəhləsini aparmaq yaxşı deyil, həm də... mənə elə gəlir ki, onların evinə getməyimi heç də istəmirlər”.

Bu qərar fikrində ona qəti görünürdü, lakin qəlbinin dərinliyində və gizlincə, demək olar, şüuruna nüfuz etmədən belə bir inam eşələnirdi ki, o, dünənki kimi, son üç ayda hər gün olduğu kimi, bu gün də, hər halda Nikolayevlərin evinə gedəcəkdir. O, hər gün gecə saat on ikidə onların evindən çıxanda öz xarakterinin zəifliyinə utanıb qəzəblənir, bir-iki həftə fasilə verəcəyinə, bəzən isə daha tamamilə onların evinə getməyəcəyinə öz-özünə söz verirdi. O, gəlib evə çatanacan, yatağa uzanıb yuxuya gedənəcən öz sözünün üstündə

asınca duracağına inanırdı. Lakin gecə keçir, gündüz ağır-ağır və iyərənc halda sürünür, hava qaralıb axşam olur, yenə də təmiz, işıqlı ev, rahat otaqlar, həmin sakit və şad adamlar, başlıcası isə gözəl, mehriban və işvə-nazlı qadının füsunkar nəvazişləri onu cəzb edirdi.

Romaşov çarpayının üstə oturdu. Getdikcə hava qaralırdı, lakin o, öz otağını hələ bütünlükcə yaxşı görürdü. Bir neçə əşyadan ibarət olan miskin ev avadanlığına tamaşa etməkdən olduqca zəhləsi gedirdi. Kiçicik yazı stolunun üstündə, tələsik zəng vuran dəyirman saatın və otaq iti şəklində olan mürəkkəbqabının yanında çəhrayı rəngli, üstü qapaqlı lampa qoyulmuşdu; çarpayının üstə divardan üzərində pələng və əlində nizə olan süvari ərəb şəkli təsvir edilən incə keçədən toxunmuş xalça asılmışdı; bir küncdə kitab düzülmüş çəlimsiz bir rəf, o birisində isə violonçel qabının əfsanəvi əksi görünürdü; otağın yeganə pəncərəsində borucuq kimi bükülmüş həsir pərdə vardı; qapının yanında paltar asılmış asqının üstünə döşəkağı salınmışdı. Hər bir subay zabitin, hər bir podpraporşikkin violonçeldən başqa, mütləq belə şeyləri var idi, violonçeli Romaşov polk orkestrindən, onlara lazım olmadığı üçün götürmüşdü, lakin major həmahəng səslər sırasını belə öyrənmədən, həm onu, həm də musiqini hələ bir il bundan əvvəl bir kənara atmışdı.

Bir il-il yarım bundan əvvəl Romaşov hərbi məktəbi yenidən bitirdikdən sonra ləzzətlə və məğrurcasına bu bayağı şeyləri özü üçün alırdı. Əlbəttə – mənzil, şəxsi şeylər sahibi olmaq, xoşuna gələn şeyləri seçib almaq imkanı – bütün bunlar, hələ dünənə qədər şagird partasında oturan, çay içməyə və səhər yeməyinə yoldaşları ilə birlikdə sıra ilə gedən iyirmi yaşlı oğlanın qəlbinin təkəbbürlü bir məftunluq hissi ilə doldururdu. Bu dəyersiz zinət şeyləri alınan zaman, bilsəniz nə qədər ümidlər və planlar var idi!.. Bilsəniz necə ciddi bir həyat proqramı nəzərdə tutulurdu! O, ilk iki ildə – klassik ədəbiyyatla əsaslı surətdə tanış olmalı, müntəzəm olaraq fransız və alman dillərini öyrənməli, musiqi ilə məşğul olmalı idi. Sonra isə akademiya hazırlaşmalı idi. İctimai həyatı, ədəbiyyat və elmi izləməli idi, buna görə də Romaşov qəzetə və geniş yayılmış aylıq məcmuəyə abunə yazılmışdı. Şəxsi təhsili üçün o, Vundtun “Psixologiya”, Lyuisin “Fiziologiya”, Simaylsin “Özfealiyyət” kitablarını əldə etmişdi.

Budur, kitablar artıq doqquz aydır ki, rəfdə atılıb qalır. Qaynan da onların tozunu silməyi yaddan çıxarır, qəzetlər, banderollar açılmadan

yazı stolunun altına tullandır, növbəti yarımillik abunə haqqı ödənilmədiyi üçün məcmuə daha göndərilir, podporuçik Romaşovun özü isə zabitlər klubunda çoxlu arağ içir, polkda bir xanımla yaratdığı uzun, çirkin və usandırıcı əlaqəni davam etdirirdi. O, həmin xanımla birlikdə onun vərəmli və qısqanc ərimi aldadır, ştos¹ oynayır və tez-tez həm xidməti, həm də öz şəxsi həyatı onu usandırır.

– Zati-aliləri, üzr istəyirəm! – deyə dəşik qəflətən gurultu ilə dəhlizdən çıxaraq qışqırdı. Lakin o dərhal tamamilə başqa, sadə və xoş bir səsle danışmağa başladı: – Yadımdan çıxdı, sənə demədim. Peterson xanımdan sənə məktub gəlmişdir. Dəşik gətirmişdi, özü də dedi ki, cavab yazasınız.

Romaşov sir-sifətini turşudaraq, bir küncündə dimdiyində məktub olan uçan quş şəkli çəkilmiş uzun, ensiz, çəhrayı rəngli zərfi çırdı.

– Qaynan, lampanı yandır! – deyə o, dəşikə əmr etdi.

“Əziz, sevimli, bıgciyəzli Jorjik, – deyə Romaşov ona yaxşı tanış olan, üzü aşağı yuvarlanan, səliqəsiz sətirləri oxumağa başladı: – Budur, sən artıq bütöv bir həftədir bizə gəlmirsən, mən isə səndən ötrü elə darıxıram ki, dünən bütün gecəni səhərə kimi ağlamışam. Bir şeyi yadında saxla ki, əgər sən məni ələ salmaq istəyirsənsə, mən bu xəyanətə dözə bilmərəm. İçində morf olan şüşədən bir qurtum içib əbədi olaraq iztirabdan canımı qurtararam, sən isə daim vicdan əzabı çəkərsən. Bu gün axşam saat səkkizin yarısında mütləq gəl. O, evdə olmayacaq, o, taktiki məşğələlərdə olacaq, mümkün olan kimi səni möhkəm-möhkəm öpəcəyəm. Mütləq gəl. Səni 10000000... dəfə öpürəm. Bütünlüklə sənə *Raisan*.”

Əzizim, yadımdamı sənənin yaşıl budaqlar,
Yanımdakı söyüdlər bu sakit axan çayın.
Duz kimi yalayırıdım səni, ey nazənin yar,
Səadət bəxş edərdi mənə bu dodaqların.

R.

P.P.S. Gələn şənbə günü zabitlər klubunda keçiriləcək müsəmirəyə mütləq, mütləq gəlməlisiniz. Qabaqcadan sizi 3-cü kadrili mənimlə rəqs etməyə dəvət edirəm. Mənasına görü!!!

R.P.

¹ Kart oyunu

Nəhayət, dördüncü səhifənin lap alt tərəfində aşağıdakı təsvir edilmişdi:

Mən
bu yeri öpmüşəm

Məktubdan tanış ətir qoxusu – İran yasəməni ətrinin qoxusu gəlirdi; bu ətrin damcıları kağızın üzərində bəzi yerlərdə sarı ləkələr şəklində qurumuş, onların altındakı hərflərin çoxu ətrafa yayılmışdı. Bu ürək bulandıran qoxu, məktubun bayağı-oynaq tonu, təsəvvürdə canlanan sarışın saçlı, balaca, yalançı sifətlə birlikdə birdən Romaşovun qəlbində dözülməz nifrət hissi oyatdı. O, qəzəblə, həm də zövq almış kimi məktubu iki parça elədi, sonra iki parçanı bir-birinin üstə qoyub dörd parça elədi, onları bir neçə dəfə parçaladıqdan sonra, nəhayət dişlərini möhkəm sıxa-sıxa və gülə-gülə kağız parçalarını stolun altına tulladı. Hər halda Romaşov bu saniyədə adəti üzrə özü haqqında, üçüncü şəxsədə, obrazlı surətdə düşünməyə vaxt tapdı:

“O acı, nifrətli gülüşlə güldü”.

Bununla birlikdə o, dərhal anladı ki, mütləq Nikolayevlərin evinə gedəcəkdir. “Bu, sonuncu, lap sonuncu dəfə olacaqdır!” – deyə o, öz-özünü aldatmağa cəhd etdi. O, dərhal şənlandı və sakitləşdi:

– Qaynan, paltarımı ver, geyinirəm!

O, tələsik əl-üzünü yudu, yeni sürtüyü geydi, təmiz cib dəsmalına çiçək ətri çilədi. Lakin o, tamamilə geyinmiş halda otaqdan çıxmaq istərkən Qaynan birdən onu saxladı və qeyri-adi yumşaq və xahişedici səsle:

– Zati-aliləri! – deyib birdən, yerindəcə rəqs etməyə başladı. O, bərk həyəcanlananda, yaxud bir şeydən utananda həmişə belə rəqs edirdi: gah bir dizini, gah o biri dizini qabağa çıxarır, çiyinlərini oynadır, boynunu qabağa uzadır və düzəldir, əllərini salladıb barmaqlarını əsəbi halda oynadırdı.

– Nə istəyirsən?

– Zati-aliləri, səndən, məni bağışla, bir şeyi xahiş etmək istəyirəm. Ağ cənabı mənə bağışla.

– Nə dedin? Hansı ağ cənabı?

– Tullamağı mənə tapşırдыңını. Bax bunu, bunu...

O, barmağı ilə sobanın dalını göstərdi. Orada döşəmənin üstə Puşkinin büstü vardı. Romaşov onu başqa yerdən gəlmiş bir çərçidən almışdı. Üstündəki yazısına baxmayaraq, dahi rus şairini deyil, qoca yəhudi dəllalini andıran bu büst elə pis qayrılmış, milçəklər tərəfindən elə murdarlanmış və Romaşovun zəhləsini elə aparmışdı ki, o, həqiqətən bir neçə gün əvvəl həmin büstü həyəətə tullamağı Qaynana əmr etmişdi.

– O, nəyinə lazımdır? – deyə podporuçik gülə-gülə soruşdu.
– Götür, xahiş edirəm, götür. Mən çox şadam. O, mənə lazım deyil. Ancaq, o, sənə nəyinə lazımdır?

Qaynan dinmir və ayaqlarını yerindəcə bir-bir götürüb qoyurdu. Romaşov dedi:

– Hə, di yaxşı, özün bilərsən, ancaq, bilirsənmi bu kimdir?

Qaynan mehribanlıqla və utancaqlılıqla gülümsədi və əvvəlkindən sürətlə rəqs etməyə başladı:

– Bilmirəm... – deyə o, qolçağı ilə dodaqlarını sildi.

– Bilmirsənsə – indi bil. Bu – Puşkindir. Aleksandr Sergeyeviç Puşkin. Anladınmı? Mən dedikcə, sən təkrar elə: Aleksandr Sergeyiç.

– Besiyev – deyə Qaynan qəti səslə təkrar etdi.

– Besiyev? Qoy Besiyev olsun, – deyə Romaşov razılaşdı.
– Ancaq mən getdim. Petersongildən gələn olsa, deyərsən ki, podporuçik getmişdir, hara getdiyi isə – belli deyildir. Anladınmı? Əgər işdə lazım olsam, onda dalımca poruçik Nikolayevin mənzilinə gəl. Qoca, sağ ol! Zabıt yeməxanasından mənim şam yeməyimi gətirib, özün yeyə bilərsən.

O, çremisin çiyninə dostcasına vurdu, Qaynan isə dinmədən dodaqlarını geniş açaraq sevinclə və dostcasına gülümsündü.

IV

Gecə idi. Ətrafı qatı qaranlıq bürümüşdü. Romaşov bayıra çıxan kimi əvvəlcə, kor adamlar kimi əli ilə hasarları yoxlaya-yoxlaya irəliləyirdi. Onun iri qaloşları rahat-hülqum kimi yumşaq palçığa batur, oradan isə fişiltı və şappıltı ilə çıxırdı. Bəzən qaloşlardan biri palçığa elə bərk batırdı ki, ayağından çıxıb orada qalırdı; onda Romaşov bir ayağı üstə ləngər vura-vura o biri ayağı ilə qaranlıqda itmiş qaloşu qarasına axtarmalı olurdu.

Bu yerdə sanki həyat yox idi. Hətta itlər də hürüşmürdü. Alçaq ağ evlərin bəzisinin pəncərələrindən dumanlı ağ düz zolaqlar fəvvarə vurur və sarı-boz rəngli parlaq torpağın üstünə çöpəki uzun xətlərlə serilirdi. Lakin Romaşovun daim yanı ilə yeridiyi yaş və yapışıqlı hasarlardan, qovaq ağaclarının nəm qabığından, yoldakı palçıqdan nə isə bahar ətri, möhkəm, məsud, adamı şüursuz və şən halda həyəcanlandıran bahar ətri gəlirdi. Hətta küçələrdə cövlan edən şiddətli külək belə, sanki diksinir, çasır və şiltaqlıq edirmiş kimi baharsayağı qeyri-müntəzəm, xəfif-xəfif əsirdi.

Nikolayevgilin yaşadığı evin qarşısında podporuçik onu bürümüş ani zəiflik və tərəddüddən dayandı. Balaca pəncərələrdən qəhvəyi rəngli möhkəm parçadan pərdələr asılmışdı, lakin onların arxasında parlaq işıq yandıqı hiss olunurdu. Pərdə bir yerdə əyilərək, uzun-ensiz bir deşik əmələ gətirmişdi. Romaşov başını pəncərəyə dayadı. Bu zaman sanki səsini eşidərlər deyə qorxduğundan həyəcanlanaraq mümkün olduqca səssiz nəfəs almağa cəhd etdi.

O, üzərində yaşıl rips parça çəkilmiş tanış divanın üstə azca belini bükərək oturmuş Aleksandra Petrovnanın üzünü və çiynlərini gördü. Bu oturduğundan və bədəninin yüngül hərəkətindən, başını çox aşağı əyməyindən bəlli idi ki, o, əl işi ilə məşğuldur.

Budur, o, birdən qəddini düzəltdi, başını yuxarı qaldırdı və dərinləndən nəfəs aldı... Onun dodaqları terponir... “O, nə deyir? – deyə Romaşov fikirləşdi. – Budur gülümsündü. Pəncərə arxasından danışan adama baxmaq, lakin onun səsini eşitməmək – bu qəribə işdir!”

Birdən Aleksandra Petrovnanın gülümsəməsi üzünə dəyişdi, alnında qırıqlar əmələ gəldi. Yenə cəld, inadlı ifadə ilə dodaqları tərpəndi və yenə birdən üzündə dəcəl və gülünc bir təbəssüm oynadı. Budur, o, inkaredici bir ifadə ilə başını yavaşca buladı. Romaşov: “Bəlkə mənim bərəmdə fikirləşir?” – deyə cəsarətsizliklə düşündü. Onun indi sanki canlı, sevimli, çoxdan tanış şəkildə çəkilmiş kimi diqqətlə baxdığı bu gənc qadından Romaşova tərəf nə isə sakitlik, təmizlik, qayğısızcasına – sükutu andıran tərəvətli qoxu gəlirdi. Romaşov “Şuraciyev” – deyə nəvazişlə pıçıldadı.

Aleksandra Petrovna qəflətən başını qaldırıb cəld, həyəcanla pəncərəyə tərəf baxdı. Romaşova elə gəldi ki, o, düz onun gözlərinin içinə baxır. Qorxudan ürəyi sıxıldı və donan kimi oldu; o, tələsik sivişib divarın çıxıntısının dalına keçdi. Bir dəqiqəliyə onu

vicdan əzabı bürüdü. O, artıq evə qayıtmaq istədi, lakin özünü ələ aldı və bala qapıdan mətbəxə keçdi.

Nikolayevgilin dənsiki onun pəlçıqlı qaloşlarını çıxarıb, mətbəx əsgisi ilə uzunboğaz çəkmələrini təmizlədiyi, o isə istidən tərləmiş cənəyini cib dəsmalı ilə silib yaxını görən gözələrinə lap yaxınlaşdırdığı vaxt, qonaq otağından Aleksandra Petrovnanın cingiltili səsi eşidildi:

– Stepan, əmr gətirmişlər?

“Bunu o, yalandan soruşdu! – deyə podporuçik, sanki özünü edam edirmiş kimi fikirləşdi. – Axı, o bilir ki, mən həmişə bu vaxtlar gəlirəm”.

– Yox, Aleksandra Petrovna, bu mənəm! – deyə o, süni bir səsle qapıya tərəf qışqırdı.

– Ah Romaciyəz! Hə, buyurun, buyurun. Niyə orada ilişib qalmışsınız? Volodya, Romaşov gəlmişdir.

Romaşov utancaq və belini bükmüş halda, həm də lazım olmadan əllərini bir-birinə sürtə-sürtə içəri girdi.

– Aleksandra Petrovna, sizi necə tənğə gətirdiyimi təsəvvür edə bilmərəm.

Bu sözləri o, şən və ürəyi açıqlıqla dedi, ancaq sözlər kobud çıxdı.

– Yenə başladınız sarsaqlamağa! – deyə Aleksandra Petrovna dilləndi. – Oturun, çay içək.

Aleksandra Petrovna diqqətlə və dümdüz onun gözələrinin içinə baxaraq, adəti üzrə, öz balaca, isti və yumşaq əli ilə onun soyuq əlini hərərlə sıxdı. Nikolayev, üstündə qalaq-qalaq kitab, xəritə və çertyojlar yığılmış stolun dalında, arxası onlara tərəf oturmuşdu. O, bu il baş qərargah akademiyasına imtahan verməli idi, buna görə də bütün ili inadla, istirahət etmədən hazırlaşdı. Bu, artıq üçüncü imtahan idi; o, bir-birinin ardınca iki il imtahanlarda kəsilmişdi.

Nikolayev geriye baxmadan, qarşısındakı kitaba baxa-baxa əlini çiyinin üstündən Romaşova uzatdı və sakit, gur səsle dedi:

– Yuri Alekseyeviç, salam. Təzə nə xəbər var? Şuraciyəz! Onun üçün çay tök. Məni bağışlayın, mən məşğulam.

“Əlbəttə mən nahaq yere gəldim. Ah, mən nə axmaq adamam!” – deyə Romaşov yenə məyus-məyus düşündü.

– Yoxdur, nə yeni xəbər olacaq... Sentavr¹ zabitlər yığıncığında podpolkovnik Lexi biabır etdi. Deyirlər ki, Lex bərk kefli idi. Bütün rotalardan müqəvva doğramağı tələb edir... Yepifanı dustaq etmişdir.

¹ Sentavr (kentavr) – Antik dövrün yaradım, yarat əfsanəvi obrazı

– Eləmi? – deyə Nikolayev bir də soruşdu. – Bir bax ha.

– Mən də payımı aldım – dörd sutka ev həbsi... Bir sözlə, yeni xəbərlər elə köhnə xəbərlərdən ibarətdir.

Romaşova elə gəlirdi ki, onun səsi birtəhər – yad və boğazında bir şey qalmış kimi olduqca boğucdur. “Mən, yəqin, olduqca miskin görünürəm!” – deyə o fikirləşirdi, lakin dərhal utancaq adamların tez-tez müraciət etdikləri adi üsuldan istifadə edib, özünü sakitləşdirdi: “Axı, adam pərt olduqda, həmişə elə fikirləşir ki, bunu hamı görür, əslində isə bu təkcə sənin özünə məlumdur, başqaları isə bunu tamamilə hiss etməirlər”.

Romaşov, mili sürətlə işlədib krujeva toxuyan Şuraciyəzin yanındakı kürsüdə oturdu. Şuraciyəz heç vaxt işsiz oturmazdı, evdəki bütün süfrə, salfetka, lampa örtüyü və pərdələr onun əli ilə toxunmuşdu.

Romaşov, yumaqdan gənc qadının əlinə tərəf uzanan sapı yavaşca barmaqları ilə tutub soruşdu:

– Bu toxumanın adı nədir?

– Gipyur. Siz onuncu dəfədir ki, bunu soruşursunuz.

Şuraciyəz birdən cəld, diqqətlə podporuçikə baxdı və sonra eləcə də cəld hərəkətlə gözələrinə toxuduğu şeyə zillədi. Lakin o saat yenə başını qaldırıb güldü.

– Yuri Alekseyeviç, eybi yoxdur... Siz oturun, bir az özünüze gəlin. Sizdə: “Özünü düzəlt!” – deyə verilən komanda kimi.

Romaşov köksünü ötürdü və Nikolayevin boz tujurkasının boyunluğu üstündə kəskin surətdə ağaran möhkəm boynuna çəpəki nəzər salıb dedi:

– Vladimir Yefimiç, siz xoşbəxt adamsınız. Bax, yayda Peterburqa gedəcək... Akademiyaya daxil olacaqsınız.

– Eh, bu hələ heç də bəlli deyildir! – deyə Şuraciyəz ərinin ünvanına acıqla qışqırdı. – İki dəfə biabırılıqla polka qayıtmışsınız. Bu dəfə isə axırıncı dəfə qayıdacağınız.

Nikolayev dönüb geri baxdı. Onun yumşaq biğli mübariz və xeyirxah üzü qızardı, iri, qara öküz gözələri isə acıqla parladı.

– Şuraciyəz, axmaq-axmaq danışma! Mən dedim ki, imtahan verəcəyəm – deməli verəcəyəm, – deyə o, əlinin yanı ilə stola möhkəm vurdu. – Xeyir danışmaza dedilər xeyir danış, dedi: gedib qayıtmayasan. Mən dedim!..

– Mən dedim! – deyə arvadı onu yamsıladı və o da balaca, qarışın ovcunu əri kimi dizinə vurdu. – Yaxşısı sən mənə de görüm ki, hissənin döyüş nizamı hansı şərtlərə cavab verməlidir? Siz bilirsinizmi, – o, cəsarət və hiyləgərcəsinə Romaşova baxıb güldü, – axı, mən taktikanı ondan yaxşı bilirəm. Hə, sən, Volodya, baş qərargahın zabiti – de görək hansı şərtlərə cavab verməlidir?

– Şuraciyəz, axmaq şeylər danışırısan, məndən əl çək, – deyə Nikolayev narazı halda donquldandı.

Lakin o, birdən stulla birlikdə arvadına tərəf döndü və onun geniş açılmış gözəl və axmaq gözlərində çaşqınlıq, demək olar ki, qorxu görüldü.

– Ay qız, bir dayan, doğrudan da hamısı mənim yadımda deyildir. Döyüş nizamı? Döyüş nizamı elə düzəldilməlidir ki, atəşdən itkisi az olsun, sonra ona komanda vermək asan olsun... sonra... Dayan...

– Dayanmağa pul verirlər, – deyə Şuraciyəz qalib bir səslə onun sözünü kəsdi.

Gənc qadın, göz qapaqlarını örtərək və yırğalana-yırğalana ələci şagird kimi tez-tez danışmağa başladı:

– Döyüş nizamı aşağıdakı şərtlərə cavab verməlidir: cəld hərəkət etməyə, diribaş tərpenməyə, məharətlə vuruşmağa, əlverişli komanda verməyə, yerin şəraitinə uyğunlaşmağa; o, atəşdən mümkün olduqca az döyüşçü itirməli, asan toplanmalı və yayılmalı, habelə cəld yürüş qaydalarına keçməlidir... Vəssalam!..

O, gözlərini açdı, güclə köksünü ötürdü və gülə-güle üzünü Romaşova tərəf çevirib soruşdu:

– Yaxşıdırımı?

– Ay şeytan, hafizəyə bir bax! – Nikolayev daha səylə dəftərləri ilə məşğul olaraq, həsədlə, lakin heyranlıqla söylədi.

– Axı, biz birlikdə məşğul oluruq, – deyə Şuraciyəz izahat verdi. – Mən lap bu saat imtahan verə bilərəm. Başlıcası, – o, əlindəki millə havanı yardı, – başlıcası – sistemdir. Bizim sistemimizi – mən ixtira etmişəm, bununla mən fəxr edirəm. Biz hər gün bir az riyaziyyatdan, bir az hərbi fənlərdən keçirik – bax topçuluğu, doğrusu, mən yaxşı bilmirəm: başdan-başa nə isə iyərnc düsturlardan ibarətdir, xüsusilə ballastikada, – sonra bir az nizamnamələrdən öyrənirik. Sonra günəşini iki dili və günəşini coğrafiya ilə tarixi öyrənirik.

– Bəs rus dili? – deyə Romaşov ədəb gözləyərək soruşdu.

– Rus dili? O boş şeydir. Orfoqrafiyanı Qrotun kitabından öyrənmişik. İnşa yazılar isə bəllidir. Hər il eyni mövzuları verirlər. “Raqa raset, raqa bellum¹”. “Dövrü ilə əlaqədar olaraq, Oneginin xarakteristikası”.

O, birdən bütün varlığı ilə canlanıb, podporuçiki heç bir şey əyləndirməsin deyə, sapı onun əlindən alaraq, indiki həyatının əsas marağını, əsas meğzini təşkil edən şey barəsində şövqlə danışmağa başladı.

– Romaciyəz, mən burada qala bilmərəm, qala bilmərəm! Məni anlayın! Burada qalmaq polk xanımı dərəcəsinədək alçalmaq deməkdir, sizin vəhşi müsamirələrə getmək, xəbərçilik etmək, ara qarışdırmaqla məşğul olmaq, gündəlik və yol xərci kimi... qəpik-quruş üçün hirsələnmək deməkdir!.. brrr... rəfiqələrimlə növbə ilə bu bayağı “balciyəzləri” təşkil etmək, vint² oynamaq... Bax, siz deyirsiniz ki, bizim evimiz gözəl və rahatdır. Siz Allah, bu meşşan rahatlığına bir baxın! Bu hörülmüş şeylər və kipyurciyəzlər – onları özüm toxumuşam, özüm yenidən düzəldib tikdiyim bu paltarlar, tiftiklənmiş bu iyərnc qurama xalça... bütün bunlar iyərnc, iyərnc şeylərdir! Əziz Romaciyəz, anlayın ki, mənə cəmiyyət, böyük əsl cəmiyyət, kübar, ağıllı həmsöhbətlər lazımdır. Siz bilirsiniz, Volodya yeni bənt ixtira edə bilməz, lakin o, namuslu, cəsarətli, əməksevən adamdır. Qoy o, tək baş qərargaha keçsin, and içirəm ki, mən onu yüksək mənsəbə çatdırıram. Mən bir neçə dil bilirəm, özümü hər hansı cəmiyyətdə apara bilirəm. Mənim – bilmirəm bunu necə ifadə edirəm – qəlbim elə uyuşqandır ki, hər şeydən baş çıxarıram, hər bir şəraitə uyğunlaşmağı bacarıram... Nəhayət, Romaciyəz, bir mənə nəzər salın, diqqətlə nəzər salın. Doğrudanmı mən elə bir pis adamam və kifir qadınam ki, bütün ömrümü bu xarabalıqda, adı heç bir coğrafiya xəritəsində göstərilməyən bu yerdə çürütməliyəm!

O, cib dəsmalı ilə üzünü tələsik örtüb, birdən acıqla, xudpəsəndlik və lovgalıqla ağlamağa başladı.

Əri, o saat heyrətlə, özünü itirmiş halda və iztirabla cəld onun yanına gəldi. Lakin Şuraciyəz bu vaxt artıq özünü ələ alaraq, cib

¹ “Sülh istəyirsənsə, müharibəyə hazırlaş” (lat.)

² Kart oyunu

dəsmalını üzündən çəkmişdi. Gözləri acıqlı, hirsli-hirsli işildasa da, daha göz yaşları axmırdı.

– Eybi yoxdur, Volodya, eybi yoxdur, əzizim, – deyə o, əli ilə örnü özündən uzaqlaşdırdı.

O, artıq gülə-gülə yenə sapı Romaşovun əlindən alıb, şiltaqçasına və işvə ilə ona müraciət edərək dedi:

– Ay yöndəmsiz Romaciyəz, bir cavab verin, mən gözələm, ya yox? Əgər qadın özü haqqında tərifedici söz umursa, ona cavab verməmək – yüksək dərəcədə nəzakətsizlikdir!

– Şuraciyəz, heç utanmırsan, – deyə Nikolayev öz yerindən nəsihətamiz səslə söylədi.

Romaşov iztirab və utancaqlılıqla gülümsədi, lakin birdən azca titrək səslə, ciddi və kədərlə cavab verib dedi:

– Olduqca gözəlsiniz!..

Şuraciyəz gözlərini möhkəm qıyıb, başını şiltaqçasına elə tər-pətdi ki, tağa ayrılmış saçları altında atılıb düşdü.

– Ro-omaciyəz, siz nə gülməli adamsınız! – o, nazik uşaq səsi ilə dedi.

Podporuçik isə qızarıb, adəti üzrə öz-özünə düşündü: “Onun qəlbini amansızcasına sındırdılar...”

Heç kəs danışmırdı. Şuraciyəz cəld hərəkətlə mili işlədirdi. Tussen və Lanqşteynin dərsliyindən alman cümlələrini tərcümə etməklə məşğul olan Vladimir Yefimoviç sözləri öz-özünə asta-asta mırıldayırdı. Çadıra bənzər sarı ipək örtüklü çırağın alov çatırtısı və fişiltısı eşidilirdi. Romaşov yenə sapı əlinə alıb, bunu özü də azca hiss edə-edə, onu gənc qadının əlindən dartırdı.

Şuraciyəzin əllərinin şüursuz olaraq onun ehtiyatlı səyinə müqavimət göstərməyi Romaşova incə və zərif bir zövq verirdi. Ona elə gəlirdi ki, bu sap boyu nə isə sirli, bağlayıcı və həyəcanlandırıcı bir cərəyan axırdı.

O, eyni zamanda yandan, hiss edilmədən, lakin dönmədən onun aşağı öyilmiş başına baxır və fikirləşirdi, o, asta-asta dodaqlarını tərpedərək, sözləri öz-özünə, sanki Şuraciyəzlə gizlincə və hissiyyatla söhbət edirmiş kimi səssiz pıçıltı ilə ifadə edirdi.

“Necə də cəsərlə soruşdu: mən gözələmmi? Ah! Sən olduqca gözəlsən! Əzizim! Budur, mən oturub sənə tamaşa edirəm – bu, böyük səadətdir! Qulaq as: sənün necə gözəl olduğunu nağıl edim. Qulaq as. Sənün üzün solğun və qarayanızdır, həm də ehtiraslıdır.

Dodaqların qırmızı və hərərətliidir – ah onlar necə də öpər! – gözlərinin ətrafını sarımtıraş kölgə bürümüşdür... Sən düz baxanda gözlərinin ağı azca mavi rəngə çalır, lakin iri bəbəklərin tutqun, tünd-göy rəngdədir. Sən qarabuğdayı deyilsən, ancaq səndə nə isə qaraçı qanı vardır. Lakin sənün saçların elə təmiz və zərif, həm də hürüklərin dalda elə səliqə ilə, sadəcə və bacarıqla düyün vurulmuşdur ki, adam barmaqlarını onlara ehməlcə toxundurmaq istəyir. Sən balacasan, sən yüngülsən, mən sənə körpə uşaq kimi əllərimin üstünə qaldırardım. Lakin sən çəvik və qüvvətliisən, sənün döşlərin qız döşü kimidir, sən bütünlüklə – coşqun və diribaşsan. Sənün sol qulağının aşağı tərəfində xal vardır. Bu xal sığa izini andırır – bu, olduqca qəşəngdir...”

– Siz qəzətdə zabit duelləri barəsində oxumuşsunuzmu? – deyə Şuraciyəz birdən soruşdu.

Romaşov hərəkətə gəlib, güclə gözlərini ondan ayırdı.

– Yox, oxumamışam. Ancaq eşitmişəm. Necə məgər?

– Əlbəttə, siz adətiniz üzrə heç bir şey oxumursunuz. Doğrusu, Yuri Alekseyeviç, siz düşkünləşirsiniz. Məncə, bu iş mənasız çıxmışdır. Mən belə başa düşürəm: zabitlər arasında duel – lazımlı və ağıllı işdir, – deyə Şuraciyəz toxuduğu əl işini döşünə basdı. – Lakin belə nəzakətsizlik nəyə lazımdır? Bir fikirləşin: bir poruçik başqa bir poruçiki təhqir etmişdir. Təhqir ağır olduğu üçün zabitlər cəmiyyəti qərara alır ki, onlar duələ çıxsınlar. Lakin sonrası sarsaq və axmaq bir şəkil alır. Duelin şərtləri – lap edam kimi bir şeydir: on beş addımlıq məsafədən, həm də ağır surətdə yaralanana qədər vuruşmaq... Əgər hər iki rəqib ayaq üstə durmuşsa, yenidən atəş açmağa başlayırlar... Axı, bu qırğındır, buna... buna nə ad verəcəyimi də bilmirəm! Lakin, hələ gözləyin, bu hələ başlanğıcdır. Polkun bütün zabitləri, az qala polk xanımları da duel yerlərinə gəlirlər, hətta kolların arasında fotoqraf da gizlənilir. Romaciyəz, bu ki, dəhşətdir! Sizin kimi bədbəxt podporuçik, Volodyanın dediyi kimi, fendrik, həm də üstəlik incidən deyil, inciyən, üçüncü atəşdən sonra qarından ağır yaralanır və axşama yaxın əziyyətlə ölür. Onun isə, bəlli olur ki, qoca anası və ərə getməmiş qarınmış bacısı varmış, bizim Mixin kimi, onları həmin ölən podporuçik saxlayırmış... Axı, bir dinləyin: dueli belə bir qanlı oyunbazlığa çevirmək nəyə gərəkdir, bu kimə lazımdır? Həm də, bir buna fikir verin ki, duələ icazə verildəndən sonra, lap ilk vaxtdan belə edirlər. Bax, mənə inanın, inanın!

– deyə Şuraciyəz alışıb yanan gözləri parıldaya-parıldaya həyəcanla söylədi, – ah, bu nifrətli liberal qorxaqları mən tanıyıram! – ağız-ağıza verəcəklər: “Ah, bu vəhşilikdir! Ah, bu vəhşi dövrün qalığıdır! Ah, bu qardaş qırğınıdır!”

– Ancaq, Aleksandra Petrovna, siz qan hərisisiniz! – deyə Romaşov əlavə etdi.

– Yox, mən qan hərisi deyiləm! – deyə o, kəskin halda etiraz etdi. – Mən mərhəmətliyəm. Mən, boynumu qıdıqlayan pıspısını götürəndə səy edirəm ki, onu incitməyəm. Ancaq, Romaşov, burada sadə bir məntiq var, onu anlamağa cəhd edin. Zabitlər nə üçündürlər? Müharibə üçün. Müharibəyə, hər şeydən əvvəl, nə lazımdır? Cəsarət, qürur, göz qırpmadan ölümün üzünə baxmağı bacarmaq. Sülh vaxtı bu keyfiyyətlər nədə daha yaxşı görünür? Duellərdə. Vəssalam. Zənnimcə, aydındır. Şəxsən fransız zabitlərinə dueller lazım deyil, – çünki namus anlayışı, həm də daha yüksək dərəcədə, fransızların qanına işləmişdir, – alman zabitlərinə də lazım deyil, – çünki bütün almanlar anadangəlmə intizamlı və düz adamdırlar, bizə, bizə lazımdır! Onda bizdə zabitlər cəmiyyətində Arçakovski kimi fırıldaqçı qumarbaz, yaxud sizin Nazanski kimi daimi oyyaş olmaz; o zaman zabitlər yığıncığında, xidmətçilərin yanında heyvərəçilik və yersiz rixəndçiliyiniz, bir-birinizi nalayiq sözlərlə söyməyiniz, hər halda dəyməyib yan keçməsi məqsədi ilə bir-birinizin başına qrafın vızıldatmağınız özbaşına aradan qalxar. Onda siz bir-birinizin dalınca belə pis sözlər danışmırsınız. Zabit hər sözü ölçüb-biçməlidir. Zabit – tərbiyəli olmaqla başqalarına nümunə göstərməlidir. Sonra, bu nə incəlikdir: güllədən qorxmaq! Sizin ixtisasınız – həyatınızı riskə atmaqdır. Ah, nə deyim!

O, öz nitqini şiltaqcasına kəsib öz işinə qapıldı. Yənə sükut çökdü.

– Şuraciyəz, rəqib sözü, alman dilinə necə tərcümə edilir! – deyə Nikolayev başını kitabın üstündən qaldıraraq soruşdu.

– Rəqib? – deyə Şuraciyəz fikirli-fikirli milli yumşaq saçlarının tağına toxundurdu. – Bütün cümləni de görüm.

– Burada deyilir... bu saat, bu saat... Bizim xarici ölkə rəqibimiz...

– Unser ausländischer Nebenbuhler, – deyə Şuraciyəz cəld, o saat tərcümə etdi.

– Unzer, – deyə Romaşov xəyala dalmış halda gözünü lampanın alovuna zilləyərək pıçıltı ilə təkrar etdi. – “Bu gənc qadını bir şey həyəcanlandırdıqda, – deyə o, fikirləşdi, – sözləri elə sürətlə, ahənglə

və aydınlıqla ifadə edir ki, elə bil gümüş podnosun üstünə qırma tökülür”. Unzer – əcəb gülməli sözdür... Unzer, unzer, unzer...

– Romaciyəz, nə pıçıldayırırsınız? – deyə Aleksandra Petrovna birdən ciddi səslə soruşdu. – Mən olan yerdə sayıqlamayın.

Romaşov dalğın-dalğın gülümsədi.

– Mən sayıqlamıram... Mən öz-özümə hey: unzer, unzer, təkrar edirəm. Nə gülməli sözdür...

– Bu nə axmaqlıqdır... Unzer? Bunun nəyi gülməlidir?

– Bilirsinizmi... – deyə Romaşov öz fikrini izah etməkdə çətinlik çəkirdi. – Hər hansı bir sözü uzun müddət təkrar etdikdə və onu dərinəndən fikirləşdikdə, birdən həmin söz mənasını itirir və belə bir şəkil alır... necə deyim?

– Ah, bilirəm, bilirəm! – deyə Şuraciyəz tələsik və sevincək onun sözünü kəsdi. – Ancaq bunu indi eləmək çox da asan deyildir, əvvəllər isə, uşaqlıqda, ah, bu çox əyləncəli olurdu!..

– Bəli, bəli, məhz uşaqlıqda. Bəli.

– Bəs necə, lap yaxşı yadımdadır. Hətta məni xüsusilə valeh edən: “bəlkə də” sözü yadımdadır. Mən gözübağlı halda hey yırğalanıb təkrar edirdim: “Bəlkə də, bəlkə də...” Və birdən bu sözün nə demək olduğunu tamam unudurdum, sonra nə qədər cəhd edirdimsə, onun nə demək olduğunu xatırlaya bilmirdim. Mənə daim elə gəlirdi ki, guya bu, iki qısaca quyruğu olan qəhvəyi rəngli, qırmızımtıraq ləkədir. Doğrudurmu?

Romaşov şəfqətlə ona baxdı.

– Bu çox qəribədir ki, hər ikimizin fikri eynidir, – deyə Romaşov yavaşca dilləndi. – Unzer isə, bilirsiniz, nə isə olduqca hündür, neştərli, arıq bir şeydir. Belə, necə deyim, hündür, həm də olduqca yaman həşərat kimi bir şeydir.

– Unzer? – deyə Şuraciyəz başını qaldırdı və gözlərini qıyıb, Romaşovun haqqında danışdığı sözü təsəvvürünə getirmək üçün evin uzaq, qaranlıq küncünə baxmağa başladı. – Yox, bir dayanın: bu nə isə yaşıl, sivri bir şeydir. Hə də, hə də – həşəratdır! Özü də cırcırama kimi bir şeydir, ancaq ondan daha iyrenc və daha yamandır... Fu, Romaciyəz, biz nə axmağıq.

– Bəzən isə belə də olurdu, – deyə Romaşov müəmmalı danışmağa başladı, – həm də bu, uşaqlıqda özünü daha parlaq göstərirdi. Mən bir sözü tələffüz edir və onu mümkün olduqca uzatmağa çalışırdım. Hər bir hərfi olduqca uzadırdım. Birdən hər şey bir anda

mənə olduqca qərribə görünürdü, sanki ətrafımda olan hər şey yox olurdu. Bu vaxt isə danışmağım, yaşamağım, fikirləşməyim mənə qərribə gəlirdi.

– Hə, bunu mən də bilirəm! – deyə Şuraciyəz şən halda danışmağa başladı. – Ancaq o cür deyil. Mən, bəzən olurdu ki, qüvvəm çatdıqca nəfəsimi gizlədib, fikirləşirdim: bax mən nəfəs almıram, yenə də nəfəs almıram, bax, bu vaxtadək, bu vaxtadək, bu vaxta... Bu zaman isə həmin qərribə an başlanırdı. Mən, vaxtın yanımdan ötməsini hiss edirdim. Yox, bu, o deyil: bəlkə o, heç də vaxt deyildi. Bunu izah eləmək olmur.

Romaşov məftun baxışlarla onu süzür və boğuq, xoşbəxt, yavaş səsle təkrar edirdi:

– Bəli, bəli... bunu izah etmək olmur... Bu, qərribə şeydir... Bunu izah etmək mümkün deyildir...

– Hə, ancaq, cənab psixoloqlar, yaxud sizi necə adlandırırlar, bəsdir, şam eləmək vaxtıdır, – deyə Nikolayev stuldan qalxa-qalxa söylədi.

Uzun müddət oturmaqdan onun ayaqları yatmışdı, küreyi də ağrıyırdı. O, bütün bədəni ilə gərnəşərək əllərini çox yuxarı qaldırıb qıcandı və sinəsini qabartdı, bu güclü hərəkətdən onun iri, əzələli bədəninin bütün oynaqları şaqıldadı.

Donuq-ağ rəngli asma çini lampanın parlaq işıqlandırdığı kiçik, lakin qəşəng yemək otağında stolun üstə soyuq yemək düzülmüşdü. Nikolayev içki içmirdi, lakin Romaşov üçün stolun üstünə balaca qrafində araq qoyulmuşdu. Şuraciyəz öz gözəl simasını iyrenirmiş kimi qırıqdıraraq, tez-tez olduğu kimi, saymazyanasaymazyanə soruşdu:

– Siz, əlbəttə, bu iyrenə şeysiz keçinə bilmirsiniz?

Romaşov müqəssircəsinə gülümsədi və karıxdığı üçün araqdan çəçədi və öskürməyə başladı.

– Heç utanmırsınız! – deyə ev sahibəsi nəsihətverici tərzdə qeyd etdi. – İçə bilmirsiniz, ancaq... Bu, sizin sevimli Nazanskiyə yaraşır, onun ələyi ələlib, xəlbiri göylərdə oynayır, bəs siz nə üçün içirsiniz? Gənc, sevimli, kamil bir oğlansınız, ancaq araqsız süfrəyə oturmursunuz... Hə, nə üçün? Sizi korlayan da bax, o Nazanskidir.

Bu zaman indicə gətirilmiş əmri oxuyan əri birdən qışqırdı:

– Aha, yerinə düşdü: Nazanski ailə vəziyyətinə görə bir aylığa məzuniyyətə çıxır. Ay-hay! Bu o deməkdir ki, sərxoşluğa qapılıbdir.

Siz, Yuri Alekseiç, yəqin onu görmüsünüz? Olmaya o, içkiyə qapılıbmışdır?

Romaşov utancaq halda gözlərini döydü.

– Yox, mən görməmişəm. Ancaq, deyəsən, içir...

Şuraciyəz acıqlı-acıqlı, təmkinli yavaş səsle dedi:

– Sizin Nazanski – iyrenə adamdır! Əgər mənə ixtiyar versəydilər, belə adamları quduz it kimi güllələrdim. Belə zabitlər – polk üçün biabırçılıqdır, alçaqlıqdır!

Öz elmləri ilə məşğul olduğu kimi çox və səylə yeyən Nikolayev şam yeməyindən sonra dərhal əsnəməyə başladı və açıq-aydın dedi:

– Cənablar, bir dəqiqəliyə gedib yatsam necə olar? Köhnə, gözəl romanlarda deyildiyi kimi, “yuxulasam” necə olar?

– Bu, tamamilə doğrudur, Vladimir Yefimic, – deyə Romaşov onun sözüne qüvvət verdi, ancaq özünə göründüyü kimi, bu tələsik və həddindən artıq yaltaqcasına çıxdı. Eyni zamanda stolun arxasından qalxa-qalxa məyuscasına fikirləşdi. “Bəli, burada mənim çox da nazımı çəkmirlər. Axı, nə üçün bura gəlirəm?”

Onda elə təsəvvür əmələ gəlmişdi ki, elə bil Nikolayev onu məmnuniyyətlə evdən qovurdu. Lakin, bununla bərabər, o bilə-bilə Şuraciyəzdən əvvəl onunla xudahafizləşərkən, zövqlə düşünürdü ki, budur, bu dəqiqə sevimli qadının möhkəm və nəvazişli əlini sıxacaqdır. O, hər dəfə gedəndə bu haqda düşünürdü. Bu an çatdıqda isə o, həmin cazibəli əli sıxmağa qəlbən elə aludə oldu ki, Şuraciyəzin ona dediklərini eşitmədi:

– Baxın ha, bizi yaddan çıxarmayın. Biz həmişə sizin gəlişinizə şadıq. Öz Nazanskiinizlə sərxoşluq etməkdənsə, yaxşısı budur, bizdə oturun. Ancaq bunu yadda saxlayın: biz sizin çox da nazınızı çəkməyəcəyik.

O, yalnız küçəyə çıxdıqdan sonra bu sözləri öz şüurunda eşitdi və anladı.

– Bəli, mənim çox da nazımı çəkmirlər, – deyə o yaşadı olan gənc və məğrur adamların olduqca meyil etdikləri acı inciklik hissi ilə pıçıldadı.

Romaşov artırmaya çıxdı. Gecə elə bil daha qaranlıq və daha isti idi. Podporuçik əlləri ilə çəpərin qırağını yoxlaya-yoxlaya onun yanı ilə gedir və gözlərinin qaranlığa alışmasını gözləyirdi. Bu zaman, Nikolayevgilin mətbəxinin qapısı birdən açıldı, oradan bir anlığa böyük dumanlı sarı işıq zolağı qaranlığı işıqlandırdı. Kim isə palçığı şappıldada-şappıldada yeriməyə başladı və Romaşov, Nikolayevgilin dəşiki Stepanın acıqlı səsinə eşitdi:

– Elə bil işi-gücü yoxdur, hər gün gəlib oturur. Niyə gəldiyini isə, Allah bilir!..

Podporuçikə tanış olmayan başqa bir soldat səsi, tənbəlcəsinə əsnəyə-əsnəyə, etinasızlıqla cavab verib dedi:

– Qardaşım, burada iş var... Bunların hamısı hərnlıqdandır. Hə, Stepan, xudahafiz də.

– Xudahafiz, Baulin. Tez-tez gəl.

Romaşov hasara qısıldı. Qaranlığa baxmayaraq, o çox utandığından qızardı; bütün bədənini tər basdı, elə bil qıçlarının və kürəyinin dərisinə minlərlə iynə batırıldı. “Əlbəttə! Dəşiklər də mənə ələ salırlar” – deyə o, məyus-məyus fikirləşdi. O, dərhal bütün bugünkü axşamı xatırladı; müxtəlif sözlərdə, cümlələrin ahəngində, ev sahiblərinin bir-birinə baxışlarında əvvəllər duymadığı və indi ona etinasızlıq və ələ salmaq, zəhlətökən qonağa qarşı dözülməz əsəbləşmə kimi görünən xırda şeyləri o saat sezməyə başladı.

– Vay, rüsvay oldum, rüsvay oldum! – deyə podporuçik yerindən tərpenməyərək pıçıldadı. – Bu dərəcəyə gəlib çıxasan ki, sən gələndə səndən zəhlələri getsin... Yox, bəsdir. Mən indi, qəti bildim ki, bəsdir!

Nikolayevgilin qonaq otağının işığı söndü. “Budur, onlar artıq yataq otağındadırlar” – deyə Romaşov fikirləşdi və Nikolayevlərin yatmağa hazırlaşarkən çoxdan evli olan adamlar kimi adi laqeydliklə və utanmadan bir-birinin yanında soyunduqlarını və onun haqqında danışdıqlarını qeyri-adi bir aydınlıqla təsəvvürünə gətirdi. Əynində birçə tuman olan gənc qadın yatağa uzanmaqdan əvvəl aynanın qabağında saçlarını darayır. Vladimir Yefimoviç əynində alt tuman-köynək çarpayının qırağında oturub uzunboğaz çəkmələrini çıxarır və güc verməkdən qızara-qızara, acıqlı və yuxulu səslə deyir: “Şuracıyöz, bilirsənmi, sənə Romaşovun mənim lap zəhləmi aparıbdır.

Təəccüb edirəm ki, sən nə üçün onunla belə rəftar edirsən?” Şuracıyöz isə baş sancaqlarını ağızında saxlaya-saxlaya, dönmədən narazı səslə güzgüyə baxa-baxa cavab verib deyir: “O, heç də mənim deyil, sənindir!..”

Romaşov bu iztirablı və acı fikirlərin əzablı təsiri ilə beş dəqiqə dayandıqdan sonra getmək qərarına gəldi. O, Nikolayevgilin evinin uzun hasarı boyunca, pis bir iş görərkən tutulacağından qorxmuş kimi gizlənə-gizlənə, ayaqlarını ehtiyatla palçıqın içindən çıxara-çıxara yeriyirdi. O, evə getmək istəmirdi: hətta iyrenc dərəcəyədək zəhləsini aparmış ev şeyləri ilə birlikdə öz ensiz, uzun otağının təkə bir pəncərəsini xatırlamaq belə onu dəhşətə gətirir və iyrendirirdi. “Bax, onun acığına Nazanskinin yanına gedəcəyəm, – deyə o, qəflətən qət etdi və o saat bunda nə isə intiqam zövqü duydu. – O, Nazanski ilə dostluq etdiyim üçün məni danlayırdı, bax, bu da onun acığına! Lap yaxşı!..”

O, gözlərini göyə qaldırıb, əlini sinəsinə bərk sıxa-sıxa, qızğınlıqla öz-özünə dedi: “And içirəm, and içirəm ki, sonuncu dəfə onların evinə getməyim idi. Daha belə təhqirə dözmək istəmirəm. And içirəm!”

O, dərhal, öz adəti üzrə, fikrən əlavə etdi.

“Onun mənalı qara gözləri qətiyyət və nifrətlə parlayırdı!..”

Onun gözləri isə heç də qara deyil, sadəcə – yaşıl haşiyəli sarımtıraş idi.

Nazanski öz yoldaşı, poruçik Zeqrjtin evində bir otaq kirayə etmişdi. Bu Zeqrjt, qüsursuz xidmətinə və türklərə qarşı müharibədə iştirak etməyinə baxmayaraq, yəqin, bütün rus ordusunda ən köhnə poruçik idi. Rütbə almaqda onun bəxti mənhus və izahedilməz bir halda gətirmirdi. O, dul kişi idi. Dörd xırda uşağı vardı; öz qırx səkkiz manat maaşı ilə birtəhər başını gırləyirdi. O, böyük mənzilləri kirayə götürüb, sonra otaqlarını bir-bir subay zabıtlərə kirayə verir, yemək haqqı almaqla bir neçə nəfəri evində saxlayır, toyuq və hinduşka saxlayır, odunu ucuz və vaxtında almağı bacarırdı. Uşaqlarını təkənin içində özü çimdirir, onları ev apteki dərmanları ilə özü müalicə edir və tikiş maşınında onlar üçün özü lifçik, balaca dizlik, köynək tikirdi. Zeqrjt hələ evlənməyə qədər, bir çox subay zabıtlər kimi, qadın əl işlərinə alışmışdı, indi isə kəskin ehtiyac onu bu əl işləri ilə məşğul olmağa məcbur edirdi. Dili dinc durmayan adamlar

onun haqqında deyirdilər ki, o, gizlinə, heç kəsin xəbəri olmadan öz əl işlərini hara isə satdırmağa göndərir.

Lakin bütün bu təsərrüfat hiylələri ona o qədər də kömək etmirdi. Ev quşları yoluxucu xəstəlikdən ölür, otaqlarını kirayə verə bilmir, pis xörəklər verdiyindən yemək haqqı alıb saxladığı adamlar onunla savaşıb və pul vermirdilər; vaxtaşırı, ildə üç-dörd dəfə anıq, uzun, saqqallı Zeqrjt özünü itirmiş halda, üz-gözü tər içində bir yerdən pul tapmaq ümidi ilə şəhərdə ora-bura vurnuxan görmək olardı; bu zaman onun başındakı nazik kökə formalı furaj-kasının günlüyü yanakı olur, müharibədən əvvəl tikilmiş qədim Nikolayev şineli çiyinlərində quş qanadları kimi əsir və yellənirdi.

İndi onun otaqlarında işıq yanır, Romaşov pəncərəyə yaxınlaşdıqda Zeqrjtin özünü gördü. O, dəyirmi stolun arxasında, tavan-dan asılmış lampanın altında oturub, çirkli, qırıxıqlı və mülayim üzlü daz başını aşağı əyərək, qırmızı adi sapla kətan döşlüyün, görə ki, malorus köynəyi döşlüyünün naxışını gedirdi. Romaşov pəncərədən bərk döydü. Zeqrjt diksindi, əlindəki işi kənara qoydu və pəncərəyə yaxınlaşdı.

– Adam İvanoviç, mənəm, – deyərək Romaşov səsləndi. – Bir saniyəyə qapını açın.

Zeqrjt pəncərə önünə qalxıb, daz alını və bir yana əyilmiş sey-rək saqqalını nəfəsləyə soxdu.

– Podporuçik Romaşov, sizsiniz? Nə var?

– Nazanski evdədirmi?

– Evdədir, evdədir. Gedəsi yeri var məgər? Ah, Allah, – deyərək Zeqrjtin saqqalı nəfəsləyə titrədi, – sizin bu Nazanski məni lap ələ sahib. İkinci aydır ki, mən onun üçün nahar göndərirəm, o isə elə söz verir ki, pulunu verəcəyəm. O, bura köçüb gələndə, sonra aramızda mübahisə olmasın deyərək, olduqca xahiş elədim ki...

– Bəli, bəli, bəli... bu... həqiqətən... – deyərək Romaşov dalğın halda onun sözünü kəsdi. – Bir deyin, o nə kökdədir? Onu görmək olarmı?

– Zənnimcə, olar... hey otaqda gəzişir. – Zeqrjt bir saniyəyə dayanıb qulaq asdı. – Bax, indi də gəzişir. Başa düşürsünüzümü, mən ona açıq aydın demişdim: sonra aramızda mübahisə olmasın deyərək, bu başdan şərtləşək ki, mənzil haqqını...

– Bağışlayın, Adam İvanoviç, mən bu saat, – deyərək Romaşov onun sözünü kəsdi. – İcazə versəniz, başqa bir vaxtda yanınıza gələrim. İndi isə olduqca tələsik işim var...

O, bir qədər irəli gedib, tını buruldu. Bağca-bağın qurtaracağında Nazanskinin otağının işığı yanır. Pəncərələrin biri taybatay açıq idi. Nazanski özü sürtüksüz, alt köynəkdə, yaxası açıq halda otaqda iti addımlarla var-gəl edirdi; onun ağ qaməti və qızılı saçlı başı gah pəncərənin işığında görünür, gah da divarın arxasında yox olurdu. Romaşov bağca-bağın çəpəri üstədən aşdı, onu səslədi.

– Kimdir? – deyərək Nazanski pəncərədən başını kənara çıxarıb, hay veriləcəyini gözləyirmiş kimi sakit halda soruşdu. – Aha, Georgi Alekseyeviç, sizsiniz? Dayanın: qapı uzaqda, həm də qaranlıq yerdədir. Pəncərədən gəlin. Əlinizi verin.

Nazanskinin otağı Romaşovunkundan da kasıb idi. Pəncərənin yanında divar boyu ensiz, alçaq, başdan-başa əyri-üyrü bir çarpayı qoyulmuşdu; bu çarpayı elə cılız idi ki, sanki onun demirləri üstünə tək-cə çəhrayı rəngli peke adyal salınmışdı; o biri divarın yanında – rənglənməmiş sadə stol və iki dəfə kobud kətil qoyulmuşdu. Otağın bir küncünə ensiz taxta bufet rəhləsayacağı, möhkəmcə bərkidilmişdi. Çarpayının ayaq tərəfində başdan-başa dəmir yol kağızları yapıdırılmış sarımtıq rəngli dəri çamadan qoyulmuşdu. Lampa hesaba alınmazsa, otaqda bunlardan başqa heç bir şey yox idi.

– Salam, əzizim, – deyərək Nazanski Romaşovun əlini möhkəm sıxıb silkələdi, fikirli, qeşəng mavi gözlərini düz onun gözlərinə zilləyərək sözünə davam etdi. – Bax, burada, çarpayının üstə oturun. Siz, mənim xəstəliyim haqqında raport verməyimi eşitmişinizmi?

– Bəli, Nikolayev indicə bunu mənə dedi.

Romaşov yenə dənsik Stepanın dəhşətli sözlərini xatırladı, onun üzünü iztirəblə qırıxdı.

– Ah! Siz Nikolayevgilə getmişdiniz? – deyərək Nazanski birdən qızğın və gözəçarpaq bir maraqla soruşdu. – Siz onların evinə tez-tezmi gedirsiniz?

Bu sualın qeyri-adi ahənginin doğurduğu tutqun bir ehtiyat duyğusu Romaşovu yalan danışmağa məcbur etdi və o, etinasızlıqla cavab verib dedi:

– Yox, tez-tez getmirəm. Elə-belə, təsadüfən getdim.

Otaqda gəzişən Nazanski bufetin yanında dayandı və onun qapısını açdı. Orada rəfdə araq dolu qrafın və nazik dilimlərlə, səliqə ilə kəsilmiş alma vardı. O, arxası qonağa tərəf tələsik özü üçün araqdan bir qədəh töküüb içdi. Romaşov nazik kətan köynəyin altında onun küreyinin səyriyərək titrədiyini gördü.

– İstəyirsinizmi? – deyə Nazanski bufeti göstərərək təklif etdi.
– Qəlyanaltı kasıbyanadır, ancaq aclığın varsa, qayğanaq bişirə bilərəm. Bu qədim insana, Adəmə təsir etmək olar.

– Təşəkkür edirəm. Mən sonra içəcəyəm.

Nazanski əllərini ciblərinə soxub, yenə otaqda var-gəl eləməyə başladı. O, otaqda var-gəl edə-edə indicə kəsilmiş söhbətini davam etdirirmiş kimi dillənib dedi:

– Bəli. Bax mən hey gəzişir və fikirləşirəm. Bilirsinizmi, Romaşov, mən xoşbəxtəm. Sabah polkda deyəcəklər ki, mən içkiyə qapılmışam. Nə deyim, ola bilsin ki, bu doğrudur, ancaq heç də tamam belə deyildir. Mən indi xoşbəxtəm, heç də xəstə deyiləm və iztirab çəkmirəm. Adi vaxtlarda mənim ağılım və iradəm düşkün olur. O zaman mən, orta qisimdən olan ac, qorxaq adamlara qarşı bayağı, ehtiyatlı, ağıllı oluram, öz-özümədən darıxıram. Məsələn, mənim hərbi xidmətdən zəhləm gedir, ancaq xidmət edirəm. Mən nə üçün xidmət edirəm? Ona görə edirəm ki, uşaqlıqdan bunu hey başıma girdirmişlər; indi də ətrafımdakıların hamısı deyir ki, heyatda ən başlıcası – xidmət etmək, tox olmaq və yaxşı geyinməkdir. Filosofluq isə, onlar deyirlər ki, boş şeydir; filosofluq işsiz adama, anaciyəzi onun üçün dövlət qoyub gedən adama yaradır. Budur, mən zəhləm gedən bir iş görürəm; mənə amansız, bəzən isə mənasız görünən bu işi mən heyvani heyat qorxusu əmri ilə icra edirəm. Mənim həyatım hasar kimi yeknəsəq, soldat mahudu kimi bozdur. Mənim məhəbbət haqqında, gözəllik haqqında, bəşəriyyətə münasibətim haqqında, təbiət haqqında, insanların bərabərliyi və səadəti haqqında, poeziya haqqında, Allah haqqında nəinki ucadan danışmağa, hətta fikirləşməyə belə ixtiyarım yoxdur. Onlar gülürlər: haha-ha, bütün bunlar filosofluqdur!.. Orduda xidmət edən piyada zabitinə yüksək materiyalar haqqında düşünmək həm gülünc, həm vəhşilik, həm də nalayiq bir işdir. Bu filosofluq, necə deyim, deməli – boş şeydir, cəfəngiyat və mənasız boşboğazlıqdır.

– Lakin bu – heyatda əsas şeydir, – Romaşov fikirli halda dedi.

– Budur, mənim həyatımda isə onların belə amansızcasına adlandırdıqları vaxt başlanır, – deyə Nazanski onu dinləmədən sözüne davam etdi. O, hey var-gəl edir və hərdənbir, Romaşova deyil, növbə ilə yaxınlaşdığı küncə müraciətlə inandırıcı surətdə əlqolunu ölçürdü. – Romaşov, bu, mənim azadlığım, ruhumun, iradəmin və ağılımın azadlığı vaxtıdır. Bu vaxt mən bəlkə də qərribə,

lakin dərin, gözəl daxili aləm həyatı keçirirəm. Tam dolğun həyat sürürəm! Bütün gördüklərim, bütün oxuduqlarım və ya eşitdiklərim – hamısı qəlbimdə canlanır, hamısı qeyri-adi surətdə parlaq səfəqə bürünür və dərin, sonsuz bir mənə kəsb edir. Bu zaman mənim yaddaşım elə bil nadir ixtiralar muzeyinə çevrilir. Başa düşürsünüz mü – mən Rotsildəm! Mən ilk ağıma gələni götürüb uzun müddət, nüfuzedici halda, zövqlə onun haqqında düşünürəm. Simalar haqqında, görüşlər haqqında, xasiyyətlər haqqında, kitablar haqqında, qadınlar haqqında – ah, xüsusilə qadınlar və qadın sevgisi haqqında düşünürəm!.. Bəzən ölüb getmiş dahi adamlar haqqında, elm uğrunda əziyyət çəkənlər haqqında, müdrik adamlar və qəhrəmanlar haqqında, habelə onların təəccüblü sözləri haqqında düşünürəm. Romaşov, mən Allaha inanmıram, ancaq bəzən müqəddəs mömin, cəngavər və din fədailəri haqqında düşünür və qanunları, insanı riqqətə gətirən münacatları yadıma salıram. Axı mən, əzizim, pensionlu ruhani mədrəsəsində oxumuşam və olduqca qüvvətli hafizəm vardır. Mən bunların hamısı haqqında düşünürəm və bəzən belə olur ki, birdən başqasının sevincini, yaxud kədərinə, yaxud da bir hərəkətin ölməz gözəlliyini elə hərarətlə hiss edirəm ki, bax, beləcə, tək gəzişir və ehtirasla ürəkdən ağlayıram...

Romaşov yavaşca çarpayının üstündən ayağa qalxıb, pəncərədə yanakı oturdu. O, kürəyini pəncərənin bir divarına söykəyib, ayaqlarının pəncələrini pəncərənin çərçivəsinə dayadı. Buradan, işıq otaqdan gecə daha qaranlıq, daha dərin və daha sirli görünürdü. İsti, coşqun, lakin səssiz külək aşağıda, pəncərənin altında, kiçik kolların qara yarpaqlarını tərpedirdi. Qərribə, dolğun yaz ətirli bu yumşaq havada, bu sakitlikdə, qaranlıqda, olduqca parlaq və sanki isti ulduzlarda sirli və ehtiraslı həyəcan hiss edilir, yer, bitki və ağacların – bütün dünyanın analıq arzusu və izafi dərəcədə şəhvəti duyulurdu.

Nazanski isə otaqda hey gəzişir və Romaşova baxmadan, sanki otağın divar və küncələrinə müraciət edərək danışır:

– Belə saatlarda fikir elə şıltaqlıqla, elə rəngarəng və elə gözələnilmədən fırlanır ki, daha nə deyim. Ağıl kəskin və parlaq olur, təsəvvür sel kimi axır! İstədiyim şeylər və simalar qarşımda elə qabarıq və elə heyrətli dərəcədə aydın durur ki, elə bil mən onları qaranlıq kamerada görürəm. Mən bilirəm, əzizim, mən bilirəm ki, hissiyyatın bu kəskinləşməsi, bütün bu ruhi işıqlanmalar – heyhat! – spirtin əsəb sisteminə fizioloji təsirdən başqa bir şey deyildir.

Əvvəllər, mən ilk dəfə daxili aləmin bu gözəl yüksəlişini hiss etdikdə, elə fikirləşirdim ki, bu – ilhamın özüdür. Ancaq yox: bunda yaradıcı, hətta möhkəm bir şey yoxdur. Bu, sadəcə, xəstəlik prosesidir. Bunlar sadəcə, gözlənilmədən axışb gələn və hər dəfə insanın beynini daha çox gəmiren fikirlərdir. Bəli. Lakin bu dəlilik hər halda mənə çox ləzzət verir... Həm xilas olmaq ehtiyatı cəhənnəm olsun, həm də yüz on yaşınadək yaşamaq və uzun ömürlülüüyün nadir nümunəsi kimi qəzetə düşmək cəhənnəm olsun... mən xoşbəxtəm – hər şey də elə bundadır!

Nazanski yenə bufetə yaxınlaşıb araq içdi və onun balaca qapısını səliqə ilə bağladı! Romaşov tənbelcəsinə, demək olar ki, şüursuz halda ayağa qalxıb Nazanski kimi hərəkət etdi.

– Vasili Nilç, mən gəlməzdən əvvəl nə haqqında düşünürdünüz? – deyə o, əvvəlki kimi pəncərə altında otura-otura soruşdu.

Lakin Nazanski, demək olar ki, onun sualını eşitmədi.

– Məsələn, qadın haqqında xəyala dalmaq, bilsən adama nə qədər zövq verir! – deyə o, otağın yuxarı başında küncə çatıb, inandırıcı halda əl-qolunu geniş surətdə yellətdi. – Yox, bu haqda fikirləşmək heç də iyrenc deyildir. Nə üçün? İnsanı hətta fikrən pis bir işin, xüsusən çirkin bir işin iştirakçısı etmək lazım deyildir. Mən tez-tez incə, təmiz, zərif qadınlar haqqında, sevgi naminə ölümə gedən məşuqələr haqqında, hər şeyi bilən və heç bir şeydən qorxmayan saf qəlblə gözəl, məsum və məğrur qızlar haqqında düşünürəm. Belə qadınlar yoxdur. Ancaq mən haqlı deyiləm. Romaşov, yəqin, belə qadınlar var, ancaq səninlə mən onları heç vaxt görməyəcəyik. Siz, bəlkə də, görə bilərsiniz, mən isə – heç vaxt görməyəcəyəm.

O, indi Romaşovun qarşısında durub, düz onun üzünə baxırdı, lakin onun xəyali baxışlarında və dodaqlarında oynayan qeyri-müəyyən təbəssümdən nəzərə çarpırdı ki, o, öz müsahibini görmür. Nazanski-nin üzü hələ heç vaxt, hətta onun ən yaxşı, ayıq vaxtlarında belə Romaşova belə gözəl və maraqlı görünməmişdi. Qızılı rəngli saçları iri dəstələrlə onun hündür, təmiz alınına tökülmüş, sıx, dördkünc formalı, sarışın, balaca saqqalı büzmələnməmiş kimi düzgün dalğalarla sığallanmışdı; ülgüclə çox gözəl vurulmuş boynu ilə birlikdə onun iri və qəşəng başı, Romaşovun harada isə qravüralarda gördüyü yunan qəhrəmanları, yaxud mütəfəkkirlərindən birinin gözəl büstünə oxşayırdı. Hətta onun qəşəng, düzgün sifətinin rəngi belə öz hamar, zərif, çəhrayı tonu ilə adamı valeh edirdi; yalnız olduqca təcrübəli

baxışa malik adam bu görünən tərəvətdə, üz cizgilərinin qismən şişməsi ilə bərabər, qanın alkoqol iltihabı nəticələrini ayırd edə bilirdi.

Nazanski birdən vəcdə gələrək dedi:

– Məhəbbət! Qadına qarşı məhəbbət! Bitməz-tükənməz sirlər mənbəyidir! Bu, gözəl zövqdür, kəskin, ləzzətli iztirabdır!

O, həyəcanlı halda əlləri ilə öz saçlarından yapışdı və yenə küncə atıldı, lakin ora çatan kimi dayandı, üzünü Romaşova tərəf çevirib şən halda qəhqəhə çəkib güldü. Podporuçik təşvişlə onu izləyirdi.

– Bir məzəli əhvalat yadıma düşdü, – deyə Nazanski ürəyiaçıqlıqla və sadəcə danışmağa başladı. – Eh, bilsən fikirlərim necə cövlan edir!.. Bir dəfə Ryazanda “Oka” stansiyasında oturub paroxodu gözləyirdim. Ancaq bir sutkaya qədər gözləməli idim, – bu, yaz daşqını vaxtı idi, – mən isə – siz, əlbəttə başa düşürsünüz, – özümə bufetdə yer düzəltmişdim. Bufetin arxasında isə on səkkiz yaşlarında bir qız durmuşdu, – o, bilirsinizmi, kifir, çopur, ancaq diribaş, qaragöz, gözəl təbəssümlü və nəhayət, olduqca sevimli idi. Stansiyada biz cəmi üç nəfər idik: həmin qız, mən və balacaboylu sarışın teleqrafçı. Qızın atası da orada idi. O, bilirsinizmi – köpək və yırtıcı medelyanka¹ itinə bənzəyən, beləcə qırmızı, şişman, podryadçıya məxsus boz sifətli bir adam idi. Ancaq atası, necə deyim, bufetin dalındakı otaqda idi. İki dəqiqəliyə piştaxtanın arxasına çıxır və hey əsnəyir, daim jiletinin altından qamını qaşıyır, heç bir vəchlə göz-lərini açə bilmirdi. Sonra yenə yatmağa gedirdi. Ancaq balacaboy teleqrafçı isə həmişə gəlirdi. Yadımdadır, gəlib piştaxtaya dirsək-lənir və dinməz durub baxırdı. Qız da dinmir, pəncərəyə, daşqına baxırdı. Bu zaman gənc oğlan tələffüzlə oxumağa başlayırdı:

Məhəbbət – bu nə olan
Şeydir gören məhəbbət?
Qanımızı coşduran,
Sevindirən – məhəbbət.

Yenə də səsini kəsirdi. Beş dəqiqədən sonra isə qız mırıldayırdı: “Məhəbbət – bu nə olan şeydir məhəbbət?” Bu mahnının havası olduqca bayağı idi. Onların hər ikisi bu havanı yəqin operettdə,

¹ İri it cinsi

yaxud estradada eşitmişdi... Şəhərə isə bilə-bilə piyada gedirdilər. Bəli. Oxuyur və yenə səslərini kəsirdilər. Sonra isə qız, sanki hiss edilmədən, hey pəncərəyə baxa-baxa, birdən görürdün ki, əlini piş-taxtanın üstündən çəkməyi yadımdan çıxarır, balaca teleqrafçı isə onun əlini öz əlləri arasına alıb barmaqlarını bir-bir oynadırdı. Yenə də: “Mə-həbbət – nə olan şeydir məhəbbət?” – deyər oxuyurdu. Bayırda – bahar, daşqın, xumarlandırıcı bir hava vardı. Onlar bütün sutkanı bu cür keçirirdilər. O zaman “məhəbbət” əməlli-başlı mənim zəhləmi aparırdı, indi isə, bilirsinizmi, bunu xatırlayanda mənə təsir edir. Axı, onlar, yəqin, məndən əvvəl bir-iki həftə, bəlkə də məndən sonra bir aya yaxın beləcə dilxəşluq etmişlər. Mən yalnız sonra bunun necə səadət olduğunu, onların kasıb, olduqca məhdud, bizim mənasız həyatımızdan, – ah, bizimki hara! – bizimkindən yüz dəfə məhdud olan həyatlarına necə bir işıq saçdığını hiss etdim!.. Ancaq... Romaşov, bir dayanın fikirlərim dolaşır. Mən teleqrafçı haqqında nə üçün danışdım?

Nazanski yenə bufetə yaxınlaşdı. Lakin o, içmir, arxasını Romaşova çevirərək, iztirabla alnını ovuşdurur və sağ əlini barmaqları ilə gigahlarını bərk-bərk sıxırdı. Bu əsəbi hərəkətdə nə isə acizlik, gücsüzlük, alçalma hiss edilirdi.

– Siz qadın məhəbbəti haqqında – bitməz-tükənməz məhəbbət haqqında, sirt haqqında, sevinc haqqında danışdırmız, – deyər Romaşov ona xatırlatdı.

– Bəli, məhəbbət, – deyər Nazanski sevincək səslə dilləndi. O, cəld bir qədəh içdi, gözləri işıldaya-işıldaya bufetin yanından dönüb köynəyinin qolu ilə dodaqlarını sildi. – Məhəbbət! Onu kim anlayır? Onu, çirkin, çirkab operettaların, əxlaqsız şəkillərin, iyrenc lətifələrin, olduqca qəbih şeirlərin mövzusu etmişlər. Bunu biz, zabitlər etmişik. Dünən Dits mənim yanıma gəlmişdi. O, indi siz oturduğunuz həmin yerdə oturmuşdu. O, qızıl əynəyini əlində oynadır və qadınlar haqqında danışdırdı. – Romaşov, özizim, oğor heyvanların, məsələn, itlərin, insan dilini başa düşmək qabiliyyəti olsaydı və onlardan biri dünən Ditsin sözlərini eşitsəydi, Allah haqqı, o, utandığından evi tərk edərdi. Siz bilirsiniz – Dits yaxşı adamdır, hamı yaxşı adamdır, Romaşov: adamın pisi olmaz. Lakin o, qadınlar haqqında yaxşı söz danışmağa utanır; o, ədəbsiz, əxlaqsız və qalib şöhrətini itirməkdən qorxur. Burada nə isə ümumi aldanma, nə isə süni kişi qoçaqlığı, nə isə qadına qarşı təkəbbürlü

nifrət vardır. Bütün bunlar ona görədir ki, kişilərin əksəriyyəti üçün sevgidə, qadına hakim olmaqda, başa düşürsünüzümü, qəti surətdə hakim olmaqda, – nə isə kobud-heyvani, nə isə xudpəsənd, yalnız özü üçün, nə isə gizli – alçaq, azgın və utanmaz bir şey var – ay sənə nə deyim! – mən bunu ifadə edə bilmirəm. Buna görədir ki, kişilərin əksəriyyəti qadına hakim olandan sonra soyuyur, onlarda ikrah və düşmənçilik əmələ gəlir. Buna görədir ki, insanlar, oğurluq və adam öldürmək üçün olduğu kimi, sevgi üçün də gecəni seçmişlər... Burada, əzizim, təbiət insanlar üçün nə isə aldadıcı və boyuna keçiriləcək ilgeqli bir tələ düzəltmişdir.

– Bu, doğrudur, – deyər Romaşov sakit və kədərli halda razılaşdı.

– Yox, doğru deyil! – deyər Nazanski ucadan qışqırdı. – Doğru deyil. Təbiət hər şeyi dahiyənə yaratmışdır. Məsələ də burasındadır ki, podporuçik Dits məhəbbət əhvalatından sonra iyrenc və bezir, Dante üçün isə məhəbbət başdan-başə gözəllik, qəşənglik, daimi bahar deməkdir! Yox, yox, fikir eləməyin: mən sevgi haqqında sözün tam mənasında, cismani mənasında deyirəm. Lakin belə sevgi seçilmiş adamların qismətidir. Budur, sizə misal gətirim: bütün insanların musiqi qavramaq qabiliyyəti var, lakin bu qavrama qabiliyyəti milyonlarla adamlarda morina balığı və ya ştabs-kapitan Vasilçenkoda olduğu kimidir, bu milyonlardan biri isə – Bethovendir... Poeziyada da, rəssamlıqda da, alimlikdə də – hər şeydə belədir... Məhəbbətin də, sizə deyirəm, öz zirvələri vardır. Bu zirvələrə milyonların arasından tək-tək adamlar qalxa bilər.

O, pəncərəyə yaxınlaşıb Romaşovun yanında başını divarın küncünə söykədi və fikirli-fikirli isti, qaranlıq bahar gecəsinə baxa-baxa titrək, dərin, təsirli səslə danışmağa başladı:

– Eh, biz məhəbbətin incə, gözəgörünməz gözəlliklərini qiymətləndirə bilmirik, biz – kobud, tənbel, uzağı görməyən adamlarıq. Birtərəfli, ümitsiz sevgidə nə qədər rəngarəng səadət və gözəl iztirablar olduğunu anlayırsınızmi? Cavanlıqda mənim bir arzum vardı: misilsiz, qeyri-adi, heç vaxt birlikdə ola bilməyəcəyim bir qadına vurulmaq. Sevmək və bütün həyatımı, bütün fikirlərimi ona həsr etmək. Heç olmasa ildə bir dəfə təsadüfən onu görmək, pilləkəndə onun qədəmlərini öpmək üçün, – ah, bu adamın ağılı əlindən alan bir səadətdir! – heç olmasa, ömrümdə bircə dəfə onun paltarına toxunmaq üçün, libasımı dəyişdirməyə, biclik işlətməyə, fərqi

varmadan, onun yanında günəməz işləməyə, onun nökrü, faytonçusu olmağa hazır idim.

– Axırda da dəli olmaq, – Romaşov tutqun halda dedi.

– Ah, əzizim, heç fərqi yoxdur, – deyə Nazanski qızgınlıqla etiraz etdi və yenə əsəbiliklə otaqda gəzişməyə başladı. – Bəlkə də, – nə bilim? – bax elə onda siz səadətli, həm də əfsanəvi bir həyata qədəm qoyarsınız. Hə, yaxşı: sizi bu qərribə, qeyri-adi məhəbbət dəli edər, poruçik Ditsi isə tərəqqi edən iflic və murdar xəstəliklər dəli edər. Bunların hansı yaxşıdır? Bircə düşünün ki, bütün gecəni küçənin o biri tərəfində, qaranlıqda dayanıb, pərəstiş etdiyiniz qadının pəncərəsinə baxmaq – nə böyük səadətdir. Budur, pəncərədən işıq görünür, örtüyün üstündə kölgə hərəkət edir. Bu kölgənin sahibi o deyilmə? O, nə edir? Nə fikirləşir? Işıq sönür. Sakit yat, mənim səadət, mənim sevgilim! Günlərlə, aylarla, illərlə bütün bacarıq və inadını sərf edirsən, budur, – böyük, ağılı əlindən alan bir sevinc baş verir: onun cib dəsmalı, yediyi konfetin kağızı, salıb itirdiyi teatr bildirişi sənə əlindədir. O, sənə haqqında heç bir şey bilmir, – sənə haqqında heç vaxt eşitməyəcək – onun baxışları sənə görmədən sezib keçir, lakin ona pərəstiş edən, onun üçün – yox, onun üçün niyə – onun şıltağını yerinə yetirmək üçün, onun əri üçün, oynaşı üçün, onun sevimli, balaca iti üçün – həm həyatını, həm şərəfini, veriləsi mümkün olan hər şeyini verməyə hazır olan sən burada, onun yanındasən! Romaşov, göyçək oğlanlar və qaliblər belə sevinclərin nə olduğunu bilmirlər.

– Ah, bu, olduqca doğrudur! Bütün dedikləriniz çox yaxşı şeylərdir! – deyə Romaşov həyəcanla dilləndi. O, artıq çoxdan pəncərədən düşüb, ensiz, uzun otaqda Nazanski kimi gəzişir, dəqiqə başı onunla toqquşur və dayanırdı. – Sizin başınıza gör necə fikirlər gəlir?! Mən özüm haqda sizə danışacağam. Mən bir qadına... vurulmuşdum. Bu əhvalat burada deyil, burada deyil... hələ Moskvada... mən yunker ikən olmuşdu. Lakin bu haqda o, heç bir şey bilmirdi. Onun yanında oturmaq, o, bir şey toxuyarkən sapı tutub, yavaşca özümə tərəf dartmaq mənə zövq verirdi. Təkcə bu. O, bunu hiss etmirdi, tamamilə hiss etmirdi, mənim isə səadətdən başım gicəllənirdi.

– Bəli, bəli, mən başa düşürəm, – deyə Nazanski şən və mehribanlıqla gülümsəyərək başını tərpətdirdi. – Mən sizi başa düşürəm. Bu, sanki məftil, elektrik cərəyanı idi? Elədimi? Nə isə nazik, incə bir ünsiyyət idi? Ah, əzizim, həyat olduqca gözəldir!

Öz fikirlərindən həyəcanlanmış Nazanski səsinə kəşdi və onun doluxsunmuş mavi gözləri işıldadı. Romaşovu da nə isə qeyri-adi, mülayim kədər və azca əsəbi rıqqət bürüdü. Bu hisslər həm Nazanskiyə, həm də onun özünə eyni dərəcədə aid idi.

– Vasili Niliç, mən sizə heyranam, – deyə o, Nazanskinin hər iki əlindən yapışdı, bərk-bərk sıxdı. – Siz – belə istedadlı, həssas, geniş qəlbli bir adam olduğunuz halda, budur... sanki bilə-bilə özünüzü məhv edirsiniz. Ah, yox, yox, mənim sizə bayağı nəsihət verməyə ixtiyarım yoxdur... Mən özüm... Siz öz həyatınızda sizi qiymətləndirə bilən və sizə layiq bir qadına rast gəlsəydiniz çox yaxşı olardı. Mən bu haqda tez-tez düşünürəm!..

Nazanski dayanıb uzun müddət açıq pəncərəyə baxdı.

– Qadın... – deyə o, fikirli halda uzada-uzada söylədi. – Bəli! Mən bu saat sizə nağıl edərdim! – o, birdən qətiyyətlə dilləndi. – Mən ömrümdə cəmi bircə dəfə gözəl, qeyri-adi bir qadına, bir qıza rast gəldim... Ancaq, bilirsinizmi, bu, Heynenin dediyi kimi idi: “O, qız sevlənməyə layiq idi, o oğlan da onu sevirdi, lakin oğlan sevlənməyə layiq deyildi, qız da onu sevmirdi”. İçki içdiyimə görə o, məndən soyudu.. ancaq, bilmirəm, bəlkə də mən, məhəbbətimi qız rədd etdiyi üçün içirəm. Qız.. o da burada deyil.. bu çoxdan olmuşdu. Axı, bildiyiniz kimi, mən əvvəlcə üç il orduda xidmət etmişəm, sonra dörd il ehtiyatda olmuşam, daha sonra isə – üç il bundan əvvəl yenə polka daxil olmuşam. Aramızda eşq macərası olmamışdır. Biz cəmi on-on beş dəfə görüşmüşük, beş-altı dəfə səmimi söhbət etmişik. Ancaq – siz heç keçmişin unudulmaz, füsunkar gücü haqqında düşünmüşünüz mü? Bax, mənim bütün dövlətim də bu xırda şeylərdən ibarətdir. Mən onu indiyə kimi sevirəm. Romaşov, dayanın... Siz buna layiqsiniz. Onun mənə yazdığı birinci və axırncı – yeganə məktubu mən sizin üçün oxuyum.

O, çamadanının qarşısında sallağı oturub, tələsmədən oradakı kağızları eşələməyə başladı. Eyni zamanda o, sözüne davam edib deyirdi:

– O, yəqin heç vaxt və özündən başqa heç kəsi sevməmişdir. Ona hədsiz amirlik, nə isə açıqlı və məğrur bir qüvvə hakimdir. Eyni zamanda o – xoş təbiətli, incə, olduqca sevimlidir. Sanki onda: biri – quru, xudpəsənd fikirli, o biri – incə və ehtiraslı qəlbə malik olan iki adam yerləşmişdir. Romaşov, budur məktub, oxuyun. Üstdən yazılanlar – artıq şeylərdir, – deyə Nazanski məktubun başlanğıcından bir neçə xətti bükdü. – Bax, buradan oxuyun.

Sanki dünya Romaşovun başına uçdu, bütün otaq başına fırlandı. Məktub iri, əsəbi, yalnız təkçə Aleksandra Petrovnaya xas olan nazik xətlə – xüsusi, əyri və nəfis xətlə yazılmışdı. Aleksandra Petrovnadan tez-tez nahara və vint oynamağa dəvət kağızı alan Romaşov bu xətti minlərlə müxtəlif məktublarnın arasında tanıya bilirdi.

“...adını çökmək həm acı, həm də ağırdır, – deyə o, Nazanskiyə əli altından oxuyurdu. – Lakin bizim tanışlığımızın belə kədərlə sona çatmasına bais sizsiniz. Mən həyatda, qorxaqlıq və zəiflik üzündən yalan danışmağa olduqca utanıram, buna görə də sizə düzünü deyəcəyəm. Mən sizi sevirdim və indiyə kimi hələ də sevirəm, onu da bilərəm ki, mən bu hissədən tezliklə və asanlıqla yaxanı qurtara bilməyəcəyəm. Lakin necə olursa-olsun nəhayət, mən ona üstün gələcəyəm. Mən başqa cür hərəkət etsəydim, onda necə olardı? Doğrudur, iradəsiz, alçalmış, mənəviyyatca pozulmaqda olan adamın rəhbəri, dayəsi, şəfqət bacısı olmağa mənim qüvvəm və fədakarlığım çatardı, lakin mən rəhm etmək və insanı alçaldan hərəkətləri daim əfv etmək hissələrinə nifrət edirəm və istəmirəm ki, siz həmin hissələri məndə oyadasınız. Mən istəmirəm ki, siz, sədaqətli itə verilən rəhmdillik sədəqəsi ilə dolanasınız. Ağıllı və gözəl qəlbə malik olmağınıza baxmayaraq, siz dəyişib başqa cür adam ola bilməyəcəksiniz. Vəcdanla, səmimiyyətlə deyin, axı dəyişə bilməyəcəksiniz? Ah, əzizim Vasili Niliç, əgər siz özünüzü dəyişə bilsəydiniz! Mənim bütün qəlbim, bütün arzularım sizə tərəf can atır, mən sizi sevirəm. Lakin siz özünüz məni istəmədiniz. Axı, sevimli adam üçün bütün dünyanı alt-üst etmək olar, mən isə sizdən olduqca az şey xahiş etdim. Siz bacarmırsınız?”

Əlvida, fikrən alınızdan öpürəm... meyiti öpən kimi öpürəm, çünki siz artıq mənim üçün ölmüşsünüz. Bu məktubu tələf etməyi məsləhət görürəm. Ona görə yox ki, mən bir şeydən qorxuram, yalnız ona görə ki, bu məktub vaxtilə sizin üçün kədər və izzətli xətlərə mənəviyyəti olacaqdır. Bir daha təkrar edirəm...”

– Dahı sizin üçün maraqlı deyildir, – deyə Nazanski məktubu Romaşovun əlindən ala-ala söylədi. Bu, onun mənə göndərdiyi yeganə məktubudur.

– Sonra necə oldu? – deyə Romaşov güclə soruşdu.

– Sonra? Sonra biz bir daha görüşmədik. O... o, hara isə getdi və deyəsən... bir nəfər mühəndisə ərə getdi. Bu, ikinci dərəcəli işdir.

– Siz heç vaxt Aleksandra Petrovnagilə getmirsiniz?

Romaşov bu sözləri pıçılı ilə dedi, lakin hər iki zabıt bu sözlərdən diksindi və uzun müddət baxışlarını bir-birlərindən ayıra bilmədilər. Bu bir neçə saniyə ərzində sanki onların arasından insan hiyləgərliyi, riyakarlığı və anlaşılmazlığı kimi bütün maneələr aradan qalxdı və onlar bir-birinin qəlbini sərbəst surətdə oxumağa başladılar. Onlar dərhal, indiyə qədər gizli saxladıkları yüzlərlə şeyi başa düşdülər və onların bütün bugünkü danışmaları birdən xüsusi, dərin, sanki faciəli bir mənə kəsb etdi.

– Necə? Siz də? – deyə gözələrində dəlicəsinə qorxu ifadəsi olan Nazanski nəhayət yavaşca söylədi.

Lakin o, dərhal özünü ələ aldı, qəhqəhə çəkib gülə-gülə dedi:

– Eh, səni, səhvə bir bax ha! Biz mövzudan tamam uzaqlaşdıq. Sizə göstərdiyim məktub yüz il bundan qabaq yazılmışdır və həmin qadın indi haradasa uzaqlarda, Zaqafqaziyada yaşayır... Belə, biz nə barədə danışırıdız?

– Vasili Niliç, vaxtdır, mən evə gedirəm. Gecdir, – Romaşov ayağa qalxa-qalxa dedi.

Nazanski onu saxlamadı. Onlar soyuq, quru halda deyil, bir-birindən utanan adamlar kimi xudahafizləşdilər. Romaşov indi daha çox inanırdı ki, məktubu Şuraciyəz yazmışdır. Evə gedərkən, o, daim həmin məktub haqqında düşünür və məktubun onda nə kimi hissələr oyatdığını özü də anlama bilmirdi. Burada həm Nazanskiyə qarşı qısqanclıq həsədi – keçmişinə qarşı qısqanclıq, həm də Nikolayevə qarşı nə isə qalibano bir acıqlı mərhəmət hissi, eyni zamanda nə isə yeni – qeyri-müəyyən, dumanlı, lakin şirin və cəzbedici bir ümid hissi vardı. Sanki bu məktub onun da əlinə gələcəyi aparən nə isə sirlə, gözəgörünməz bir tel verirdi.

Külək sakitləşdi.

Gecəni tam sükut bürümüşdü, onun qaranlığı isə adamı yumşaq və isti bir əl kimi oxşayırdı. Lakin yuxusuz gecədə, gözə görünməyən ağacların sükutunda, torpağın üstündə sirlə, yaradıcı bir həyat olduğu hiss edilirdi. Romaşov yolu görmədən gedir və ona ələ gəlirdi ki, bax indicə qüdrətli, hakim və mehriban bir şəxs öz isti nəfəsi ilə onun üzünü qızdıracaqdır. Keçmiş, uşaqlıq dövrünün olduqca parlaq və bir daha geri qayıtmaz baharları üçün qısqanlı kədər, öz təmiz, incə keçmişinə qarşı sakit, qərəzsiz bir həsəd hissi onun qəlbini bürümüşdü.

O, evə qayıtdıqda Raisa Aleksandrovna Petersonun göndərdiyi ikinci kağızı aldı. Raisa Aleksandrovna kağızı qəddarcasına aldadılması haqqında, hər şeyi başa düşdüyü haqqında, incimmiş qadın üreyinin qadir olduğu intiqamın dəhşətləri haqqında mənasız və təmtəraqlı üslubda yazmışdı.

Məktubda deyilirdi ki: “Mən indi nə edəcəyimi bilirəm! Əgər mən sizin alçaq hərəkətiniz üzündən vərəmlənib ölməsəm, o zaman, inanın, mən sizdən amansızcasına intiqam alacağam. Bəlkə siz elə zənn edirsiniz ki, hər gecə harada olduğunuzu heç kəs bilmir? Sən korsan? Divarların da qulağı var. Sizin hər addımınız mənə məlumdur. Lakin, fərqi yoxdur, öz xarici görünüşünüz və məharətli danışığınız ilə siz orada heç bir şeyə nail ola bilməyəcəksiniz, bundan əlavə N. sizi it küçüyü kimi küçüyə qovacaqdır. Mən, incidilməsini əfv edən qadınlardan deyiləm.

Xəncər oynatmağı bacarıram mən,
Qafqaz ətrafında doğulmuşam mən!..

*Əvvəlcə sizinki olan, indi isə
sahibsiz qalan Raisa.*

P.S. Şənbə günü mütləq klubda olun. Biz bəzi şeyləri aydınlaşdırmalıyıq. Sizin üçün 3-cü kadrili saxlayıram, ancaq indi daha mənasına görə deyil.

R.P.”

Bu savadsız və axmaqcasına yazılmış məktubdan sanki Romaşova tərəf sarsaqlıq, alçaqlıq, əyalət bataqlığı və kinli xəbərçilik qoxusu sovruldu. O, öz-özünü başdan-ayağa ağır, təmizlənməz çirkaba bulaşmış kimi hiss etdi. Bu çirkaba o, sevmədiyi qadınla olan əlaqəsi, – yarım il uzanan əlaqəsi üzündən bulaşmışdı. O, bu günün bütün ağırlığından əzilmiş, üzülmüş halda yatağa uzandı və artıq yuxuya gedərkən, axşam Nazanskidən eşitdiyi sözlərlə özü haqqında fikirləşdi:

“Onun fikirləri soldat mahudu kimi tutqun idi”.

O, tezliklə ağır yuxuya getdi. Son vaxtlar böyük kədərli hadisələrdən sonra həmişə olduğu kimi, o, yuxuda özünü uşaq ikən gördü. O, çirkaba bulaşmış, kədər nə olduğunu bilmir, həyatı yeknəsəq keçmir, bədəninə qıvrıqlıq hiss edirdi, qəlbi aydın, təmiz və şüursuz sevincə oynayırdı. Bütün aləm aydın və təmiz idi, onun ortasında

isə Moskvanın sevimli, tanış küçələri, yalnız yuxuda görmək mümkün olan gözəl işıltı ilə bərq vururdu. Lakin bu şadlıq içərisində olan aləmin bir kənarında, uzaq üfüqdə tutqun, məşum bir ləkə qaralırdı: orada, ağır və cansız xidmət, rota məktəbləri olan, zabıt klubunda əyyaşlıq edilən, ağır və iyrenc sevgi əlaqəsi olan, kədər və tənəblilik hökm sürən tutqun, məyus bir şəhəriçə gizləndirdi. Bütün həyat sevincə cingildəyir və bərq vururdu, lakin tutqun, düşüncəsinə bir ləkə qara xəyal kimi oğrun-oğrun Romaşovu pusur və öz növbəsini gözləyirdi. Yalnız təmiz, qayğısız, məşum, balaca Romaşov təkə durub, sanki bu kinli zülmət içində yox olmuş kimi uzaqlaşan özünə bənzər yaşlı adam üçün ehtirasla ağlayırdı.

Gecə yarısı ayılıb gördü ki, göz yaşları balıqı islatmışdır. O, göz yaşlarını birdən-birə saxlaya bilmədi, onlar uzun müddət isti, sel kimi axıb onun yanaqlarını islatdı.

VI

Bir neçə şöhrətperəst və mənsəbperəstdən başqa bütün zabitlər hərbi xidmətə məcburi, iyrenc, zəhləparan biyar kimi baxır, bu işdən yorulur və onu xoşlamırdılar. Kiçik zabitlər, onlara söz gəlməyəcəyini bildikdə, lap məktəblilər kimi, təlimə gecikir və məşğələlərdən qaçır dırlar. Rota komandirlərinin çoxu böyük ailəli, ev qeybətleri və öz arvadlarının eşq macəraları ilə başları qarışmış, amansız kasıblıq və maaşın çatmadığı həyatın möhnəti altında əzilən, həddindən artıq olan xərclərin və aldıkları şeylərin veksəllərinin ağırlığı altında inildəyən adamlar idilər. Onlar çox çətinliklə dolanırdılar, birinin borcunu vermək üçün başqasından borc alırdılar; onların çoxu əksər hallarda arvadlarının təkidi ilə – rota vəsaitlərindən, yaxud kənarında işlədikləri üçün soldatlara çatası pullardan borc götürürdülər; bir parası, qaydaya görə, açıb baxmalı olduqları soldat məktublarını, içində pul olduqda, aylarla və hətta illərlə ləngidib sahiblərinə vermirdilər. Bəziləri yalnız vint, ştos¹ və landsknext² oynamaqla dolanırdılar: bir parası nişanbaz idi, – bunu hamı bilirdi, ancaq bu işə barməqarası baxırdılar. Bununla bərabər hamısı, həm zabitlər klubunda, həm də bir-birinin evində qonaqlıqda, bir parası isə, Sliva kimilər, – təklikdə möhkəm sərxoşluq edirdilər.

^{1,2} Kart oyunları

Beləliklə, zabidlərin hətta öz vəzifələrinə ciddi yanaşmağa belə vaxtları yox idi. Adətən rotanın bütün daxili mexanizmini feldfebel hərəkətə gətirir və tənzim edirdi; o, dəftərxana hesabatını özü aparır və rota komandirini hiss edilmədən möhkəm və təcrübəli əllərində saxlayırdı. Rota komandirləri də xidməti vəzifələrini yerinə yetirməyə kiçik zabidlər kimi nifrətlə gedir, yalnız öz hörmətlərini saxlamaq üçün, nadir hallarda isə mənəbpərəstlik fikri ilə edilən axmaqcasına tərslik üzündən “fendriklərin ipini çəkirdilər”.

Batalyon komandirləri, xüsusən qışda heç bir iş görmürdülər. Orduda iki belə aralıq rütbə vardır – batalyon və briqada komandirləri: bu rəislər həmişə qeyri-müəyyən və fəaliyyətsiz olurlar. Onlar hər halda yayda batalyon təlimləri keçirməli, polk və diviziya məşğələlərində iştirak etməli və manevrlərin çətinliklərinə dözməli olurdular. Boş vaxtlarda onlar zabidlər klubuna gəlir, səylə “Invalid” məcmuəsini oxuyur və rütbələrin artırılması barədə mübahisə edir, kart oynayır, kiçik zabidlərin qonaqlıqlarını həvəslə qəbul edir, öz evlərində qonaqlıq düzəldir və çoxlu qızlarını ərə verməyə çalışırdılar.

Lakin böyük baxışlardan qabaq, kiçikdən tutmuş böyük zabidlərə kimi hamı özünü düzəldir və bir-birinə kömək edirdi. Bu vaxt artıq onlar istirahət nə olduğunu bilmədən, əlavə məşğələ saatlarının köməyi ilə və gərgin, lakin boş-boşuna qüvvə sərf etmək sayəsində itirdikləri vaxtın yerini doldurmağa səy edirdilər. Soldatların qüvvəsi ilə hesablaşmayaraq, əldən düşənə kimi onlarla təlim keçirdilər. Rota komandirləri kiçik zabidləri imtahanda amansızcasına kəsir və narahat edirdilər, kiçik zabidlər qeyri-təbii, bacarıqsız və abırsızcasına söyüş söyürdülər, söyüş söyməkdən səsləri tutulmuş kiçik zabidlər soldatları rəhmsizcəsinə döyürdülər. Həm də soldatları təkə kiçik zabidlər deyil, başqa zabidlər də döyürdülər.

Belə günlər lap qızgın biçin vaxtını xatırladırdı; komandirdən tutmuş ən tənbel və pinti dənsikə kimi bütün polk bir neçə saat artıq yatmaq mümkün olan bazar gününü behişt səadəti kimi arzulayırdı.

Bu yaz polkda may rəsmi keçidinə ciddi hazırlıq gedirdi. Yəqin məlum olmuşdu ki, baxışı karlist müharibələri¹ haqqında, habelə

¹ Karlist müharibələri – XIX əsrin 30-cu və 70-ci illərində İspaniyada karlistlər tərəfindən başlanmış vətəndaş müharibələridir. Karlist müharibələri xarici görünüşünə görə sülalə müharibəsi olsa da, əslində feodalizm və burjuaziya elementləri arasında gedən mübarizə idi.

könüllü sifətilə iştirak etdiyi 1870-ci il Fransa-Prussiya müharibəsi haqqında yazdığı əsərləri ilə dünya hərbi ədəbiyyatında tanınmış cəsur general, korpus komandirinin özü keçirəcəkdir. Onun Suvorov ruhunda yazılmış kobud əmrləri daha böyük şöhrət qazanmışdı. Tabeliyində olan zabidlər qəbahət iş gördükdə, o, həmin əmrlərdə onlara özünə xas olan bir tərzdə möhkəm və kobud rixşəndlə toy tuturdu. Zabidlər intizam cəzasından daha çox bu əmrlərdən qorxurdular. Buna görə, artıq iki həftə idi ki, rotalarda tələsik, qızgın iş gedirdi, həm yorğun zabidlər, həm də üzülüb əldən düşmüş soldatlar eyni səbirsizliklə bazar gününü gözləyirdilər.

Lakin bu ləzzətli istirahətin bütün gözəlliyi həbs sayəsində Romaşov üçün heçə çıxdı. O, səhər sübh ayıldı, sonra isə nə qədər səy etdisə də yuxuya gedə bilmədi. O, həvəssiz geyindi, ikrahla çay içdi və hətta bir dəfə nə üçünsə, həmişə olduğu kimi şən kiçik tək diribaş və yöndəmsiz olan Qaynanın üstünə kobudcasına qışqırdı.

Romaşov əynindəki boz tujurkanın yaxası açıq, ayaqları çarpayının qıçlarına və dirəkləri laxlayan tozlu rəfə toxuna-toxuna balaca otağında gəzişirdi. İl yarım ərzində ilk dəfə idi ki, – o da bədbəxt və təsadüfi hadisə üzündən – tək-tənha qalırdı. Əvvəllər xidmət, növbətçilik, zabidlər klubundakı qonaqlıqlar, kart oyunu, xanım Petersonun dalınca düşmək, Nikolayevgilin evində keçirdiyi gecələr ona tək qalmağa imkan vermirdi. Bəzən təsadüfi olaraq məşğuliyətsiz, boş vaxtı olanda isə sıxıntı və bekarlıqdan yorulan Romaşov, özündən qorxmuş kimi, tələsik kluba, yaxud tanışlarının evlərinə, yaxud da sadəcə küçəyə qaçırdı; küçədə subay yoldaşlarından biri ilə görüşürdü ki, bu da həmişə içki məclisi ilə qurtarırdı. İndi isə o, bütün günü tək-tənha keçirəcəyi haqqında düşünür və başına nə isə qəribə, yersiz və lazımsız fikirlər soxulurdu.

Şəhərdə ikinci günorta ibadətinin zəngi çalındı. Pəncərənin hələ salınmamış ikinci çərçivəsinin arxasından Romaşovun qulağına titrək, sanki bir-birindən doğan kilse zənginin bahar kimi cazibədar və kədərli səsi gəlirdi. Pəncərənin arxasında dərhal qar kimi ağap-paq qoyun sürüsünü xatırladan yuvarlaq və qıvrım, ağ paltarlı qız dəstəsini andıran ağ çiçəklərə bürünmüş çoxlu gilə kolları olan bağ başlanırdı. Kolların arasında ara-sıra, budaqları ibadət edirmiş kimi göyə yüksələn qovaq ağacları ucalır və qoca şabalıd ağacları öz nəhəng qübbəvari zirvələrini geniş yayırdı; ağaclar hələ boş idi,

onların çılpaq budaqları qaralırdı, lakin onlar güclə seziləcək ilk, yumşaq, sevincli yaşıl don geyməyə başlayırdı. Aydın, parlaq, nəmişli bir səhər idi. Ağaclar yüngülcə diksinib, yavaş-yavaş yırgalanırdı. Mülayim sərın küləyin onların arasında veylləndiyi, oynaqlaşdığı, dəcəllik etdiyi və çiçəkləri aşağı öyərək öpdüyü hiss edilirdi.

Pəncərənin sağında darvazadan palçıqlı, qaralan küçənin bir hissesi və o biri tərəfdə kimin isə hasarı görünürdü. Bu hasar boyunca gedən adamlar ayaqlarını quru yerlərə ehtiyatla basa-basa yavaş-yavaş yeriyirdilər. “Onların bütün günü hələ qarşıdadır, – deyə Romaşov həsədlə onlara baxaraq düşünürdü, – buna görə də onlar tələsmirlər. Bütöv boş bir gün!”

O, birdən otağın dözülməz dərəcədə onu sıxdığını hiss etdi və bu saat geyinib evdən çıxıb getməyi qızğıncasına arzu etdi. Onu, həmişəki kimi, zabitlər klubu cəzb etmirdi, o, sadəcə, küçəyə, havaya çıxmağı arzulayırdı. O, sanki əvvəllər azadlığın qiymətini bilmirdi və indi, özü istədiyi yerə getməyin, kilsəyə girməyin və bunu qorxmadan, sonrasını düşünmədən etməyin nə qədər səadətli olduğuna heyret edirdi. Bu mümkünat birdən ona qəlbinin böyük bir bayramı kimi göründü.

Bununla bərabər, o, lap uşaq ikən, hələ korpusa¹ yazılmazdan əvvəl anasının onu tənbəh edərək, nazik sap ilə ayağını çarpayya bağlayıb getməyini xatırladı. Balaca Romaşov saatlarla aciz-aciz oturub gözlərdi. Başqa vaxtlarda bütün günü bayırda keçirmək üçün bir an belə fikirləşməyib evdən qaçardı; hətta bundan ötrü ikinci mərtəbənin pəncərəsindən novalça ilə sürüşüb düşmək lazım gələydi belə, fikrindən dönməzdi. O, tez-tez bu vasitə ilə sivişib evdən qaçır və hərbi orkestrin, yaxud dəfn mərasiminin dalınca düşüb Moskvanın o biri başına gedirdi; anasından cəsarətlə qənd, mürəbbə və yaşlı yoldaşları üçün papiroso oğurlayırdı, lakin sap! – sap ona qərribə, hipnoz edici təsir eləyirdi. O, sap qırılmasın deyə, hətta onu tarıma çəkməyə qorxurdu. Bu, cozadan qorxmaq, eyni zamanda, nə vicdan, nə də gördüyü işin peşmançılığını çəkmək üzündən deyildi, bu, məhz hipnoz idi, nə isə yaşlıların qüdrətli və anlaşılmaz hərəkətlərinə qarşı mövhumu bir qorxu, kahinin çəkdiyi sehirlə dairəyə qarşı vəhşi insanın hörmətamiz dəhşəti kimi bir şey idi.

¹ İnkilabdan qabaqki Rusiyada dvoryan uşaqları 7-8 yaşlarından hərbi korpuslardan birinə yazılırdı.

“Budur, indi ayağından bağlanmış bir məktəbli, bir uşaq kimi oturmuşam, – deyə Romaşov otaqda veyl-veyl gəzişərək düşünürdü. – Qapı açıqdır, mən arzu etdiyim yerə getmək, kefim istədiyimi eləmək, danışmaq, gülmək istəyirəm, – mən isə sapla bağlanmış halda oturmuşam. Mən oturmuşam. Mən. Axı, bu – Mənəm! Axı, bunu təkcə o qərara almışdır ki, mən oturmalıyam. Mən buna razılıq verməmişəm”.

– Mən! – deyə Romaşov otağın ortasında ayaqlarını aralı qoyub, başını aşağı salaraq, dərin xəyala daldı. – Mən! Mən! Mən! – deyə birdən o, sanki bu qısa sözü birinci dəfə eşidirmiş kimi heyretlə ucadan qışqırdı. – Burada dayanıb aşağıya, döşəmənin qara deşiyinə baxan kimdir? Bu – Mənəm. Ah, bu nə qərribə işdir! Mə-ən, – o, bütün şüuru ilə bu səsi anlamağa çalışaraq, astadan uzada-uzada dedi.

O, dalğın və mənasızcasına gülümsündü, lakin dərhal gərgin fikirdən qaşqabağını salladı və saraldı. Son beş-altı il ərzində bu hal, qəlbinin yetişkənliyi dövründə, demək olar ki, bütün gənclərdə baş verdiyi kimi, onda da tez-tez baş verirdi. Sadə bir həqiqət, atalar sözü, mənasını mexaniki surətdə çoxdan bildiyi kəlam birdən daxili bir işıqlanma sayəsində dərin fəlsəfi mənə kəsb edir və bu zaman ona elə gəlirdi ki, bunları ilk dəfə eşidir, demək olar, həmin söz və kəlamları özü icad etmişdir. O, hətta bu halın ilk dəfə onunla baş verdiyini xatırladı. Korpusda, şəriət dərində keşiş daş daşıyan işçilər haqqında ibrətamiz bir hekayəni izah edib deyirdi: biri əvvəlcə xırda daşları daşıyır, sonra iri daşları daşımağa başlayır və axıra qalmış daşları isə yerinə daşıya bilmir; başqası isə bu işi əksinə görür və öz işini sağ-salamat başa vurur. Oxumağı öyrəndiyi gündən bəri bildiyi və anladığı bu sadə, ibrətamiz hekayədə birdən Romaşov sonsuz bir əməli müdrüklük olduğunu aşkara çıxardı. Bu hal tezliklə tanış olduğu: “Yeddi dəfə ölç – bir dəfə biç” atalar sözü ilə də baş verdi. O, bir dəfə xoş, cuşa gəldiyi dəqiqələrdə həmin atalar sözündə hər şeyi: fərasət, uzaqgörənlik, ehtiyatlı, qənaətçilik, haqq-hesab olduğunu anladı. Bu beş-altı kəlmə böyük bir məişət təcrübəsini ifadə edirdi. Eləcə də indi, birdən öz fərdiyyəti bərəsində qəflətən baş vermiş parlaq bir şüur onu şaşırır və sarsıdırdı...

“Mən – daxilimdirdir, – deyə Romaşov fikirləşirdi, – yerdə qalan isə – mənə yabançıdır, bunlar – Mən deyiləm. Bax bu otaq, küçə, ağaclar, göy, polk komandiri, poruçik Andruseviç, qulluq, bayraq, soldatlar – bütün bunlar Mən deyiləm. Yox, yox, bunlar Mən deyil-

ləm. – Romaşov heyrətlə əllərini üzünə yaxınlaşdıraraq və ilk dəfə görmüş kimi onlara baxa-baxa dedi: – Budur, əllərim və ayaqlarım. Yox, bütün bunlar – Mən deyiləm. Bax, mən öz əlimi çimdikləyəcəyəm... bəli, bax belə... bu, Mənəm. Mən əlimi görürəm, onu yuxarı qaldırıram – bu – Mənəm. İndi düşündüyüm də Mənəm. Əgər mən getmək istəsəm, bu, Mənəm. Budur, mən dayandım – bu Mənəm.

Ah, necə də qəribə, necə də sadə və necə də valehedicidir. Bəlkə bu Mən hamıda vardır? Bəlkə də hamıda yoxdur? Bəlkə məndən başqa heç kimdə yoxdur? Birdən oldu? Budur – qarşımda yüz nəfər soldat durmuşdur, mən onlara qışqırıram: “Sağa bax-x!” – Hər birində bu Mən olan və məndə özündəki Məni deyil, nə isə yad, kənar bir şeyi gören yüz nəfərin hamısı birdən başını sağa döndərir. Lakin mən onları – bir-birindən fərqləndirmirəm, onlar – kütlədir. Polkovnik Şulqoviç üçün isə, bəlkə, mən də, Vətkin də, Lbov da, bütün poruçiklər də, kapitanlar da birləşərək bir sifət şəkli alır, biz də onun üçün eləcə yadıq, o da bizi bir-birimizdən ayırmır?!”

Qapı gurultu ilə açıldı və Qaynan otağa sıçradı. O, sanki raqş edirmiş kimi gah bu, gah da o biri ayağı üstə yırğalanaraq, çiyinlərini oynada-oynada qışqırdı:

– Zati-aliləri, bufetçi daha paprus vermir. Deyir ki, poruçik Skryabin sənə nişyə verməməyi tapşırılmışdır.

– Ay səni lənətə gələsən! – deyə Romaşov çığırdı. – Hə, get, çıx get... Bəs mən papirossuz nə edəcəyəm? Eh, fərqi yoxdur, Qaynan, sən gedə bilərsən.

“Mən indi nə haqda düşünürdüm? – deyə Romaşov tək qaldıqda öz-özündən soruşdu. O, fikirlərinin ucunu itirmişdi və ardıcılıqla fikirləşməyə verdiş etmədiyi üçün, dərhal onu tapa bilmirdi. – Mən indi nə haqda düşünürdüm? Nə isə mühüm və lazımlı bir şey haqqında düşünürdüm... Dayan: gərək geriye qayıdam... Mən dustağam... küçədə adamlar gəlib-gedirlər... Uşaqlıqda anam məni sapla çarpayığa bağlayırdı... Məni bağlayırdı... Bəli, bəli... Soldatda da – Mən vardır... Polkovnik Şulqoviç... Yadıma düşdü... Hə, indi dalısını...

Mən otaqda oturmuşam. Otaq üzümə bağlı deyildir. Küçəyə çıxmaq istəyirəm, ancaq ixtiyarım yoxdur. Nə üçün ixtiyarım yoxdur? Mən bir cinayət işi görmüşəmmi? Oğurluq etmişəmmi? Adam öldürmüşəmmi? Yox; başqa bir adamla danışarkən ayaqlarımı bir yerə qoymamışam və nə isə demişəm. Bəlkə mən ayaqlarımı bir

yerdə saxlamalı idim? Nə üçün? Doğrudanmı bunun əhəmiyyəti var? Doğrudanmı bu – həyatda başlıca bir şeydir? Budur, mənim əvvəlki və məndən sonra olacaq vaxt içərisində birçə saniyə təşkil edən iyirmi-otuz il də gəlib keçəcək. Birçə saniyə! Məndəki Mən, fitili burulmuş lampa kimi sönəcəkdir. Lakin lampanı dəfələrlə yandıracaqlar, Mən isə artıq olmayacağam. Nə bu otaq, nə göy, nə polk, nə bütün qoşunlar, nə ulduzlar, nə yer kürəsi, nə də mənim əl və ayaqlarım olmayacaqdır... Çünki, Mən olmayacağam...

Bəli, bəli... bu belədir... hə, yaxşı... dayan... yavaş-yavaş fikirləşmək lazımdır... hə, sonra... Mən olmayacağam. Mənim üçün hər şey qaranlıq idi, kim isə mənim həyatımı yandırdı və dərhal söndürdü, yenə də əbədi olaraq qaranlıq çökdü... Mən bu qısa anda nə edirdim? Əllərimi yanıma sallayaraq, dabanlarımı bir yerə qoyur, marşla yeriyan zaman ayaqlarımı düz saxlamağa çalışır, var qüvvəmlə: “Çiyinə qaldır!” – deyə qışqırır, tüfəng qundağı “çiyinə möhkəmcə sıxılmadığı” üçün söyür və acıqlanır, yüzlərlə adam qarşısında əsirdim... Nə üçün? Məndəki Mən ilə birlikdə öləcək bu vahimələr mənə lazım olmayan və xoşagəlməz yüzlərlə işləri görməyə məni vadar edir ki, buna görə də Məni təhqir edir və alçaldır-dılar. Məni!!! Bəs məndəki Mən nə üçün vahimələrə tabe olurdu?”

Romaşov stolun arxasında oturdu, dirsəkləndi və əlləri ilə başını sıxdı. Onun üçün qeyri-adi olan sürətli fikir axımını o, güclə tutub saxlayırdı.

“Hm... bəs sən yaddan çıxarmısan? Vətən? Beşik? Ataların cənəzələri? Mehrablar?... Bəs hərbi hissə və intizam? Yadelli düşmənlər sənə vətəninə hücum etsə, bəs onu kim müdafiə edəcəkdir?... Bu belədir, ancaq mən öləndən sonra artıq nə vətən, nə düşmənlər, nə namus olmayacaqdır. Mənim şüurum yaşadığıca, onlar da yaşayır. Lakin həm namus, həm hərbi geyim, həm də bütün böyük sözlər yox olsa – məndəki Mən toxunulmaz qalar. Deməli, hər halda məndəki Mən borc haqqındaki, namus haqqındaki, məhəbbət haqqındaki bütün anlayışlardan mühümdür? Budur, mən xidmət edirəm... Birdən məndəki Mən dedi ki, istəmirəm! Yox – məndəki Mən deyil, daha çox... – yer kürəsində yaşayan bütün Mənlər birdən desələr: “İstəmirəm!” O saat müharibə əhəmiyyətini itirir və daha heç vaxt, heç vaxt, “iki cərgə ol!” və “yanımda sağa dön!” olmaz – çünki daha onlara ehtiyac qalmaz. Bəli, bəli! Bu doğrudur! – deyə qalib bir səs Romaşovun daxilində qışqırdı. – Həm bütün bu hərbi

şücaət, həm intizam, həm rütbəyə hörmət, həm hərbi geyim formasının şərəfi, həm də hərbi elm bütövlükcə – yalnız bəşəriyyətin demək istəmədiyi, yaxud deyə bilmədiyi, yaxud da deməyə cəsarət etmədiyi “istəmirəm!” sözüne əsaslanır.

Bəs bütün bu hiyləgərcəsinə düzəldilmiş hərbi sənətin binası nə deməkdir? Heç nə. Uydurma, hətta bircə qısa “istəmirəm” sözü üzərində deyil, yalnız bu vaxta kimi insanlar tərəfindən bu sözün ifadə edilməsinə əsaslanaraq havadan asılmış bir binadır. Axı, məndəki Mən heç vaxt deməz ki: “yemək istəmirəm, nəfəs almaq istəmirəm, görmək istəmirəm”. Lakin ona ölməyi təklif etsələr, o, mütləq deyəcəkdir – “istəmirəm”. Belə olduqda labüd ölümlərlə dolu müharibə və daha yaxşı öldürmək üsullarını öyrənən bütün hərbi sənət nədir? Ümumdünya səhvidirmi? Kor–koranə bir işdirmi?

Yox, sən bir dayan, gözlə... Yəqin mən özüm səhv edirəm. Ola bilməz ki, mən səhv eləməyim, çünki, bu “istəmirəm” – elə sadə, elə təbii bir sözdür ki, o, mütləq hamının ağına gəlməli idi. Hə, yaxşı; hə, bunu həll edək. Tutalım, sabah, tutalım, lap bu saniyə həmin fikir hamının: rusların, almanların, ingilislərin, yaponların... ağına gəldi. Budur, artıq müharibə yoxdur. Zabit və soldatlar yoxdur, hamı evlərinə dağılıbdır. Onda necə olacaq? Bəli, onda necə olacaq? Mən bilirəm, Şulqoviç bu suala mənə belə cavab verəcəkdir: “O zaman qəflətən gəlib torpaqlarımızı və evlərimizi əlimizdən alarlar, əkinlərimizi ayaq altında tələf edərler, arvad və bacılarımızı götürüb apararlar”. Bəs qiyamçılar? Sosialistlər? İnqilabçılar?.. Yox canım, bu doğru deyil. Axı bütün, bütün bəşəriyyət demişdir ki, qan tökülməsini istəmirəm. Onda kim silahlı surətdə və zorla hücum edər? Heç kəs. Bəs nə olar? Bəlkə onda hamı bir–biri ilə barışar? Bir–birinə güzəştə gedər? Bölüşərlər? Bir–birini əfv edərler? İlahi, ilahi, necə olar?”

Öz fikirləri ilə məşğul olan Romaşov Qaynanın arxadan yavaş–yavaş gəlib dayandığını hiss etmədi; Qaynan birdən onun çiyini üstündən əlini uzatdı. Romaşov diksindi və qorxudan yavaşca qışqırdı:

– Ay şeytan, sənə nə lazımdır!..

Qaynan şabalıdı rəngli qutunu stolun üstünə qoydu.

– Sənin üçün gətirmişəm! – deyə o, saymazyana və mehribanlıqla söylədi. Romaşov hiss etdi ki, arxasında durmuş Qaynan dostcasına gülümsəyir. – Paprusdur, sənin üçün gətirmişəm. Çək!

Romaşov qutuya baxdı. Onun üstündə: “Trubaç” papirosu, qiyməti 3 qəp. 20 dənə – sözləri yazılmışdı.

– Bu nədir? Nə üçün gətirdin? – deyə o, təəccüblə soruşdu. – Haradan aldın?

– Gördüm ki, sənin papirosun yoxdur. Öz pulumla aldım. Çəkinən, buyur, çək. Eybi yoxdur. Mən bunu sənə bağışlayıram.

Qaynan qapını qulaqbatırıcı səsle şappıldadaraq, utana–utana otaqdan tələsik çıxdı. Podporuçik papirosu yandırdı. Otağı surğuc və yandırılmış quş tükü iyi bürüdü.

“Ah, əzizim, – deyə mütəəssir olmuş Romaşov düşündü. – Mən ona acıqlanıram, üstünə qışqırıram, axşamlar nəinki uzunboğaz çəkmələrimi, hətta corablarımı və şalvarımı çıxarmağa onu məcbur edirəm. O isə budur, öz miskin, soldat qəpik–quruşuna mənim üçün papiros almışdır. “Buyur, çək!” Nəyə görə belə edir?..”

O, yenə ayağa qalxıb, əllərini arxasına qoyaraq, otaqda var–gəl etməyə başladı.

“Budur, bizim rotada onlar yüz nəfərdir. Onların hər biri öz fikri, hissiyyəti, öz xüsusiyyəti, məişət təcrübəsi, şəxsi məhəbbət və nifrəti olan adamdır. Mən onların haqqında bir şey bilirəmmi? Yox, heç bir şey bilmirəm, yalnız sifətlərini tanıyıram. Budur: Soltıs, Ryaboşapka, Vedeneyev, Yeçorov, Yaşşışın... sağ cinahda durmuşlar. Hamısı boz rəngli, eyni sifətlidirlər. Mən öz qəlbimlə onların qəblərinə, məndəki Mənlə onlardakı Mənə yaxınlaşmaq üçün nə etmişəm? – Heç bir şey etməmişəm”.

Romaşov birdən payızın axırlarına yaxın pis hava bir axşamı xatırladı. Bir neçə zabit, Romaşov da onlarla birlikdə, zabitlər klubunda oturub araç içirdilər. Bu zaman doqquzuncu rotanın feldfəbeli qaça–qaça, təngnəfəs halda kluba girib, öz rota komandirinə qışqırdı:

– Zati–aliləri, cavan soldatları sürüb gətiriblər!..

Bəli, məhz sürüb gətiriblər. Onlar polkun hərəyində bir yere toplaşmış yağışın altında duraraq, ürkdülmüş və itaətkar heyvan sürüsü kimi şübhə ilə gözləti baxırdılar. Lakin onların simalarında xüsusiyyətlər başqa–başqa idi. Bəlkə də bu, geyimləri müxtəlif olduğu üçün belə görünürdü? “Bax, bu, yəqin çilingər idi, – deyə Romaşov onların yanından keçib üzlərinə baxarkən düşünürdü, – bu isə, yəqin kefcil oğlandır, həm də qarmon çalmaqda ustadır. Bu tez–tez və ahəngdar danışıqlı, savadlı, cəld və oğrutehər adamdır – o, deyəsən,

əvvəllər nökr olmuşdur". Həm də onların həqiqətən sürülüb getirildiyi, bir neçə gün əvvəl arvad-uşaqları onları çığıra-çığıra, ağlaya-ağlaya yola saldıqları və bu zaman onların yeni soldatlığın sərxoş dəmi içərisində ağlamamaq üçün igidlik və möhkəmlik göstərdikləri görünürdü... Lakin bir il keçmişdir, indi isə budur, onlar sıxıntılı, hörmətdən düşmüş, hərəkətsiz halda, uzun, ölgün sıra ilə durmuşlar – *soldatdırlar!* Onlar soldatlığa getmək istəmirdilər. *Onlardakı Mən istəmirdi.* İlahi, bu dəhşətli anlaşılmazlığın səbəbi nədir? Olmaya bütün bunlar – xoruzla keçirilən məşhur təcrübənin eynidir? Xoruzun başını stolun üstünə əyirlər – o, çırpınır. Lakin sonra burnunun üstündən və stolun üzərindən tabaşirle cızıq çəkən kimi, o, artıq bağlanmış olduğunu fikirləşərək, həddindən artıq dəhşət içərisində gözlerini bərəldib, tərpenmədən oturur.

Romaşov yaxınlaşıb çarpayıya sərildi.

"Bu halda mən nə etməliyəm?" – deyə o, ciddi, demək olar ki, acıqla özündən soruşdu. – Bəli, mən nə etməliyəm? Qulluqdan çıxım? Bəs sən nə bacarırsan? Nə iş görə bilirsən? Əvvəl pansionda oldun, sonra kadet korpusunda xidmət etdin, hərbi məktəbdə oxudun, məhdud bir zabit həyatı keçirdin... Sən mübarizə görmüsənmi? Ehtiyac nə olduğunu bilirsənmi? Yox, bilmirsən, çünki sən fransız bulqalarının ağacda bitdiyini zənn edən yüngül qızlar kimi düşünərək, hazırqeyən olmusan. Qulluqdan çıxmağı bir yoxlasan, seni gözümçixdiyə salarlar, sən içki düşkünü olarsan, müstəqil həyata doğru atdığı ilk addımda yıxılırsan. Dayan. Tanıdığım zabidlərdən kim öz xoşuna qulluqdan çıxmışdır? Heç kim. Onların hamısı qulluqdan bərk-bərk yapışmışdır, çünki onlar hərbi xidmətdən başqa heç bir işə yaramırlar, heç bir iş bacarmırlar, Qulluqdan çıxdıqda isə başlarında qıraqları çirkələnmiş furajka gəzir və: "eye la bonte... necib rus zabitiyəm... komprene vu..."¹ Ah, bəs mən nə edim! Bəs mən nə edim!.."

– Məhbusciyəz, məhbusciyəz! – deyə pəncərənin arxasından aydın qadın səsi eşidildi.

Romaşov çarpayıdan sıçrayıb pəncərəyə cumdu. Şuraciyəz həyətdə durmuşdu. O, işıqdan qorunmaq üçün ovucları ilə gözlərinin yanlarını örtüb, gülə-gülə tərəvətli üzünü pəncərə şüşəsinə lap yaxınlaşdıraraq, uzada-uzada dedi:

¹ Mərhəmet edin...siz anlayırsınız... (frans.)

– Fəqir dust-taqci-yəzə kö-mək edin...

Romaşov kiçik bənddən yapışmaq istədi, lakin pəncərənin hələ salınmadığını xatırladı. Belə olduqda, fərəh və qətiyyətlə, gözlənilməz ehtirasa qapılmış Romaşov var qüvvəsi ilə çərçivəni özünə tərəf dartdı. Çərçivə gurultu ilə taybatay açıldı və Romaşovun başına əhəng və quru yapışqan parçaları töküldü. Ağ çiçəklərin zərif, incə və sevimli ətrini saçan sərin hava sel kimi otağa soxuldu.

"Bax, belə! Çıxış yolunu bax belə axtarmaq lazımdır!" – deyə Romaşovun qəlbində gülən, sevinən bir səs qışqırdı!

– Romaciyəz! Dəli! Siz nə edirsiniz?

O, Şuraciyəzin pəncərədən uzadılmış, şabalıdı rəngli əlcəyə möhkəm keçirilmiş xırdaca əlini tutub, cürətlə, əvvəlcə üstəndən, sonra isə altından, barmalarının büküldüyü yerdən, düymələrin üstündən olan balaca deşikdən öpdü. Əvvəllər o, heç vaxt belə etməmişdi, lakin Şuraciyəz, sanki Romaşovda belə gözlənilmədən əmələ gəlmiş məftunluq cəsarətinə tabe olaraq onun öpüşlərinə şüursuzcasına mane olmur, yalnız təəccüb andıran utancaq nəzərlə və gülümsəyə-gülümsəyə ona baxırdı.

– Aleksandra Petrovna! Heç bilmirəm sizə necə təşəkkür edim? Əzizim!

– Romaciyəz, sizə nə olub? Niyə sevinirsiniz? – o hələ də diqqət və maraqla Romaşova baxaraq, gülə-gülə söylədi. – Sizin gözləriniz işim-işim ışıdayır. Dayanın, bir dustaq kimi sizin üçün balaca qalac gətirmişəm. Bu gün biz ləzzətli alma pirojkisi bişirmişik, şirindir... Stepan, di səbəti gətirin.

O, Şuraciyəzin əlini öz əlindən buraxmayaraq – Şuraciyəz yenə buna mane olmurdu – parıldayan vurğun baxışlarla onu süzür və tələsə-tələsə deyirdi:

– Ah, bu gün bütün səhəri nə haqda düşündüyümü bilsəydiniz... siz bunu bilsəydiniz! Ancaq bu haqda sonra...

– Bəli, sonra... Budur, mənim ərim və hökmdarım gəlir... Əlimi buraxın! Yuri Alekseyeviç, siz bu gün olduqca qərribəsiniz. Hətta yaxşılaşmışınız.

Nikolayev pəncərəyə yaxınlaşdı. O, qaşqabaqlı idi və Romaşovla olduqca soyuq salamlaşdı.

– Gəl, Şuraciyəz, gəl, – deyə o, arvadını tələsdirdi. – Bilirsinizmi, bu heç də yaxşı iş deyildir. Doğrusu, siz hər ikiniz dəlisiniz. Bu

iş komandirin qulağına çatsa – onda heç yaxşı olmayacaq! Axı, o, dustaqdır. Romaşov sağ olun. Bizə gəlin.

– Yuri Alekseyeviç, bizə gəlin, – deyər Şuraciyəz təkrar etdi.

Şuraciyəz pəncərədən uzaqlaşdı, lakin o saat geri qayıdıb pıçılı ilə tələsik dedi:

– Romaciyəz, mənə qulaq asın: yox, doğrudan, bizi unutmayın. Mənim dost hesab etdiyim yeganə adam – sizsiniz. Eşidirsinizmi? Ancaq gözlərinizi qoyun kimi bərəldib mənə belə baxmayın. Yoxsa sizdən tamam zəhləm gedər. Romaciyəz, lütfən, çox da öyünməyin. Siz heç kişi də deyilsiniz.

VII

Saat dördün yarısında polk yavəri poruçik Fyodorovski Romaşovun yanına gəldi. O, uzunboylu, polk xanımlarının dediyi kimi, görkəmli bir gənc idi; onun gözləri sönük idi, sıx bığyedəyi çiyinlərinə qədər uzanırdı. O, özünü olduqca nəzakətlə aparırdı, lakin kiçik zabitlərlə ciddi bir rəsmiyyətlə rəftar edir, heç kimlə dostluq etmir və öz xidməti mövqeyi haqqında böyük fikirdə idi. Rota komandirləri ona yaltaqlıq edirdilər.

O, otağa girib gözlərini qıydı və Romaşovun bütün kasıbyana ev şeylərini ötəri nəzərdən keçirdi. Bu zaman çarpayıda uzanmış podporuçik cəld yerindən sıçrayıb qızara-qızara, tələsik tujurkasını düymələməyə başladı.

– Mən, polk komandirinin tapşırığı ilə yanınıza gəlmişəm, – Fyodorovski quru səslə söylədi. – Zəhmət çəkib geyinin gedək.

– Bağışlayın... mən bu saat.. geyim forması adidirmi? Bağışlayın ki, ev paltarındayam.

– Eybi yoxdur, utanmayın. Sürtük geyinin. İcazənizlə, otura bilərəmmi?

– Ah, üzr istəyirəm. Rica edirəm, oturun. Qulluğunuza çay gətiririmi? – deyər Romaşov tələsik söylədi.

– Yox, təşəkkür edirəm. Lütfən tez olun.

O, paltosunu və əlcəklərini çıxarmadan stulun üstə oturdu; həyəcanlanmış, boş-boşuna vurnuxan və öz çirkli köynəyindən xəcalət çəkən Romaşov geyinə kimi o, əlini qılıncının dəstəsi üstə qoyub, üzünə ciddi bir ifadə verərək dümdüz və hərəkətsiz oturdu.

– Siz bilmirsiniz, mənə nə üçün çağırır?

Yavər çiyinlərini çəkdi.

– Qərübə sual verirsiniz? Mən nə bilim nə üçün çağırır? Bu, şübhəsiz, məndən yaxşı sizə məlum olmalıdır... Hazırsınızmı? Qılınc qayığını paqonun üstündən deyil, altından salmağı məsləhət görürəm. Polk komandirinin bundan necə acığı gəldiyini ki, bilirsiniz. Bax belə... Hə-ə, gedək.

İki ucaboylu, bəslənmiş polk atı qoşulmuş yüngül fayton qapıda dayanmışdı. Zabitlər həmin faytona minib yola düşdülər. Romaşov nəzakətli olmaq və yavərin yerini dar eləməmək üçün yanakı oturmuşdu, yavər isə özünü elə göstərirdi ki, sanki bunu görmürdü. Yolda Vetkin onlara rast gəldi. O, yavərlə hərbi qaydada salamlaşdı, lakin dərhal onun arxasınca Romaşova tərəf dönüb xüsusi, olduqca gülməli bir hərəkət göstərdi; sanki bu hərəkətlə: “hə, qardaş, divan tutmaq üçün səni dartıb aparırlar?” – deyirdi. Yolda başqa zabitlərə də rast gəldilər. Bir parası diqqətlə, digərləri təəccüblə, bəziləri isə sanki lağa qoyurmuş kimi Romaşova baxırdılar; o isə onların baxışları altında ixtiyarsız olaraq büzüşürdü.

Polkovnik Şulqoviç Romaşovu dərhal qəbul etmədi: onun kabinetində kim isə vardı. Romaşov alma, naftalin və lak çəkilmiş mebel iyi və varlı, səliqəli alman ailələrinin paltar və şeylərindən gələn iyrenc qoxu deyil, nə isə xüsusi bir iy gələn yarıqaranlıq dəhlizdə gözləməli oldu. Romaşov dəhlizdə yerində saya-saya bir neçə dəfə göyrüş ağacından qayrılmış açıq rəngli çərçivəyə alınmış divar aynasında özünə tamaşa etdi; hər dəfə öz üzünü ona iyrenc dərəcədə saralmış, kifir və nə isə qeyri-təbii, sürtüyü olduqca köhnə, paqonları isə həddindən artıq əzilmiş görünürdü.

Əvvəlcə kabinetdən komandirin yalnız alçaqdan deyilən, yoğun, boğuş, yeknəsəq səsi eşidilirdi. Sözlər eşidilmirdi, lakin acıqlı və gurultulu intonasiyadan başa düşmək olurdu ki, polkovnik kimə isə inadla və dönmədən töhmət edir. Bu, beş dəqiqəyə yaxın davam etdi. Sonra Şulqoviç birdən səsini kəsdi; bir nəfərin titrək, yalvarıcı səsi eşidildi və birdən, ani fasilədən sonra, olduqca təkəbbür, acıq və nifrətlə deyilmiş sözləri Romaşov açıq-aydın, son kəlməsinə qədər eşitdi:

– Siz nə üçün mənim gözümə torpaq atırsınız? Uşaqlar? Arvad? Cəhənnəmə ki, uşaqlarınız var! Uşaqları dünyaya gətirməzdən əvvəl, siz görək onları yedizdirmək haqqında fikirləşəydiniz. Nə? Aha,

indi isə – təqsirkar cənab polkovnikdir. Cənab polkovnikin sizin işinizdə heç bir təqsiri yoxdur. Siz, cənab kapitan, bilirsiniz ki, əgər mən cənab polkovnik sizi məhkəməyə verməsəm, o zaman mən bununla xidmətimdə cinayət etmiş oluram. Nə-ə-ə? Səsinizi kəsiniz! Bu, səhv deyil, cinayətdir. Sizin yeriniz polk deyil, özünü bilirsiniz – haradır. Hə?

Yenə cəsərsiz, yalvarıcı bir səs zingildəməyə başladı. Bu səs elə fəqirənə idi ki, sanki onda heç bir insani heysiyyət yox idi. Romaşov divar aynasının yanında quruyub qalmış kimi dümdüz dayanıb öz saralmış üzünə baxdı və üzünü görmədən, göz yaşı axıt-dığını və xəstə adamlar kimi ürəyinin döyündüyünü hiss edərək: “İlahi, bu nədir? İlahi, bu dəhşətdir!” – deyə düşündü.

Yalvarıcı səs xeyli danışdı. O, sözünü qurtardıqda, yenə koman-dirin möhkəm, yoğun səsi guruldadı, lakin bu dəfə həmin səs sakit və mülayim idi, sanki Şulqoviç artıq öz qəzəbini qışqırıqla soyutmuş və elə bil başqasının alçaldığını gördükdə hakimlik arzusu sakitləşmişdi.

O, rəbitəsiz danışdı:

– Yaxşı. Son dəfə olsun. Ancaq yadı-nız-da sax-la-yın ki, bu sonuncu dəfədir. Eşidirsinizmi? Bunu birdəfəlik öz qırmızı, sərxoş burnunuzun üstündə həkk edin. Əgər bir də mənə xəbər çatsa ki, siz sərxoşluq edirsiniz... nə? Yaxşı, yaxşı, mən sizin söz verməyinizə bələdəm. Baxışa qədər rotanı hazırlamalısınız. Bu, rota deyil, f...dir! Bir həftədən sonra özüm gəlib baxacağam... Hə, sonra isə sizə məsləhətim budur: birinci növbədə soldatların borclarını verin və rota haqq-hesabınızı təmizləyin. Eşidirsinizmi? Bu iş sabahdan o yana keçməməlidir. Nə? Bunun mənə nə dəxli var? Lap istəyirsən doğ... Sonra isə, kapitan, artıq mən sizi saxlamıram. Lütfən sizə təzim edirəm.

Kabinetdə kim isə cəsərsiz halda yerində qurdalandı və pən-cəsi üstə, uzunboğaz çəkmələrini cırlıdada-cırlıdada qapıya tərəf yollandı. Lakin o saat komandir süni olmasın deyə, daha ciddi səsle qışqırıb onu dayandırdı:

– Bir dayan, bəri gəl, şeytanın dal ayağı... Bu saat cuhudların yanına qaçaqaqsan? Elə deyilmi? Veksel yazmağa? Ay səni axmaq, axmaq başını itirmisən... Daha çarəm nədir? Al, səni öküz vursun. Bir, iki... bir, iki, üç, dörd... Üç yüz. Artıq verə bilmərəm. Pulun olanda qaytararsan. Fu, səni nə deyim, kapitan, bu nə rəzil işdir

görürsünüz! – deyə polkovnik ucalan ahənglə səsini yüksəldərək çığırdı. – Heç vaxt belə şey eləməyin! Bu, alçaqlıqdır!.. Hə, arş, arş, arş. Cəhənnəm ol, cəhənnəm ol. Xudahafiz!..

Balacaboylu kapitan Svetovidov tamam qızarmış, burnunun ucu və gicgahları tərlemiş və üzü dəyişmiş, utancaq halda dəhlizə çıxdı. Sağ əli cibində titrəyə-titrəyə təzə pulları xırçıldadırdı. O, Romaşovu gördükdə xırda addımlarla yeriməyə başlayıb, tələk kimi qeyri-təbii hırıldadı və tərlə, isti, titrəyən əli ilə podporuçikin ölümdən möhkəm yapışdı. Gözləri gərgin və utancaqlıqla oynayır, eyni zamanda Romaşovun onların sözlərini eşidib-eşitmədiyini yoxlayırdı.

– Yamanca qəddar adamdır! Lap pələngdir! – deyə Svetovidov başı ilə kabinetə doğru işarə edərək sırtıqcasına və astadan pıçıldadı. – Ancaq eybi yoxdur! – O, iki dəfə becid və əsəbi halda xaç vurdu. – Eybi yoxdur. İlahi, şükür kərəminə, ilahi, şükür kərəminə!

– Bon-da-ren-ko! – deyə polk komandiri divarın arxasından qışqırdı; onun gur səsi bütün evi başına aldı və elə bil dəhlizin nazik arakəsməsini titrətdi. O, qeyri-adi boğazına ümid edərək heç vaxt zəngdən istifadə etmirdi. – Bondarenko! Orada daha kim var? Burax gəlsin.

– Lap şir balasıdır! – deyə Svetovidov yalançı bir təbəssümlə pıçıldadı. – Xudahafiz, poruçik. İşiniz avand olsun.

Gözəl və həyasız üzülü, yağ çökülmüş saç yandan tağa ayrılmış, öllərinə sapdan toxunmuş ağ ölcək geymiş tipik komandir dəşiki qapıdan sivişib çıxdı. O, gözlərini azca qıyıb düz podporuçikin gözlərinin içinə baxa-baxa hörmətçil, eyni zamanda qaba səsle dedi:

– Zat-ali komandir siz cənabın içəri girməsini xahiş edir.

O, yanakı dayanıb, kabinetin qapısını açdı və yol verərək, özü geri çəkildi. Romaşov kabinetə daxil oldu.

Polkovnik Şulqoviç qapıdan girəndə sol tərəfdə, küncdə stolun arxasında oturmuşdu. Onun əynində boz rəngli tujurka vardı. Tujurkanın altından çox gözəl, işıldayan alt köynəyi görünürdü. O, ətli qırmızı öllərini taxta kürsünün yanlıqları üstünə qoymuşdu. Çal saç qısa vurulmuşdu, ağ saqqalı paz şəklində idi. Onun iri qoca sifəti sərt və soyuq idi. Açıq mavi gözləri düşməncəsinə nəzərlə baxırdı. Podporuçikin təziminə o, başını yavaşca tərpətməklə cavab verdi. Romaşov birdən onun qulağında xaç və ayparalı sığa olduğunu gördü və: “Mən isə əvvəllər bu sığanı görməmişdim” – deyə düşündü.

– Yaxşı deyil, canım, – deyə komandir sanki qarnının dərinliklərindən gələn nəriltili uca səslə sözə başladı və uzun sürən bir fasilədən sonra səsini daha da ucaldaraq, – ayıbdır, canım! – sözüne davam etdi. – Hərbi xidmətdə olduğunuz cəmi-cümlətəni üç gün bir günorta deyil, amma indidən quyruğunuzu düyünləyib qoymusunuz belinizin tirinə. Sizdən narazı olmağa əsasım çoxdur. Lütf ediniz, bu nə deməkdir? Polk komandiri sənin səhvini göstərir, sən isə, miskin bir praporşik, fəndrik cəfəngiyat söyləyə-söyləyə ona etiraz etmək istəyirsən. Bu biabırçılıqdır! – deyə polkovnik birdən elə bərkdən qışqırdı ki, Romaşov diksindi. – Bu, ağlagəlməz bir işdir! Bu, azğınlıqdır!

Romaşov qaşqabağını tökərək yana baxır və ona elə gəlirdi ki, dünyada heç bir qüvvə çevrilib polkovnikin üzünə baxmağa onu məcbur edə bilməz. “Məndəki Mən hanı? – sözləri birdən istehza ilə onun fikrindən keçdi. – Bax, sən fərağat durmalı və dinməməlisən”.

– Mənə nə cür gəlib çatdığını, əlbəttə, sizə deməyəcəyəm, ancaq mənə lap yerli-yerində məlumdur ki, siz içirsiniz. Bu, iyirənc bir işdir. Ağızından süd iyi gələn, məktəbi dünən bitirmiş bir uşaq, zabitlər klubunda ən düşkün bir çəkməçi şagirdi kimi içir. Əzizim, mən hər şeyi bilərəm; məndən heç bir şeyi gizlədə bilməzsən. Sizin heç ağılınıza gətirmədiyiniz işlərinizi belə bilərəm. Əgər dağdan kölləsi üstə üzüaşağı yuvarlanmaq istəyirsinizsə – ixtiyar sahibisiniz. Ancaq mən sizə axırıncı dəfə deyirəm: sözlərimə dərinə fikir verin. Dostum, həmişə belə olur: bir qədərdən başlayır, sonra iki eləyir və axırda da görürsən ki, həyatlarını dilənçi halında başa vururlar. Bunu birdəfəlik yadınızda saxlayın. Bundan başqa, bir də bilin ki, biz səbirliyik, ancaq ilahi bir səbir də tükənə bilər... Bəri baxın, bizi ən ciddi cəzaya əl atmağa vadar etməyin. Siz təksiniz, zabitlər cəmiyyəti isə – bütöv bir ailedir. Deməli, bu, hər vaxt ola bilər ki... quyruğunuzdan tutub kampaniyadan kənara atınlar.

“Mən dayanmışam, mən dinmirəm, – deyə Romaşov gözlərini polkovnikin qulağındakı sığaya zilləyərək kədərlə düşünürdü. – Mən isə deməli idim ki, bu ailə o qədər də xoşuma gəlmir və lap bu dəqiqə ondan ayrılmağa, ehtiyata keçməyə hazırım. Deyimmi? Buna mənim cürətim çatarmı?”

Romaşovun ürəyi yenə yerindən qopdu və döyünməyə başladı, o, hətta zəifcəsinə, güc-bəla ilə dodaqlarını tərpetdi və tüpürçəyini uddu, lakin əvvəlki kimi hərəkətsiz dayanıb durdu.

– Həm də, ümumiyyətlə sizin hərəkətləriniz... – deyə Şulqoviç sərt səslə sözüne davam etdi. – Budur, siz, məsələn, keçən il, hələ xidmətin birinci ilini başa vurmamış məzuniyyətə çıxmağı xahiş edirdiniz. Ananızın nə işə xəstə olduğunu deyir, onun göndərdiyi bir məktubu göstərirsiniz... Nə deyim, mənim öz zabitimə inanmamağa ixtiyarım yoxdur, başa düşürsünüzmü – *ixtiyarım yoxdur*. Siz ki, deyirsiniz – ananız xəstədir, qoy siz deyən olsun. Nə deyim, hər şey ola bilər. Ancaq bilirsinizmi – bütün bu işləriniz nə işə belə bir təhər çıxır, həm də başa düşürsünüzmü...

Romaşov artıq sağ dizinin əvvəlcə yavaşca, sonra isə getdikcə bərk əsdiyini çoxdan hiss edirdi. Nəhayət, bu qeyri-ixtiyari əsəbi hərəkət şiddətlənib onun bütün bədənini bürüdü. Bu, çox mütənəsbisiz və olduqca xoşagəlməz hal idi; Romaşov utana-utana fikirləşdi ki, Şulqoviç bu əsməni qorxu əlaməti hesab edəcəkdir. Lakin polkovnik onun anası haqqında danışmağa başlayan kimi Romaşovun qanı cusa gəldi, məstedici axınla başına vurdu və bir an içərisində əsməsi kəsdi. O, ilk dəfə olaraq gözlərini yuxarı qaldırıb nifrətlə, möhkəm, – bunu özü də öz sifətində hiss edirdi – cəsarətli nəzərlə düz Şulqoviçin burun sümüyünə baxdı. Bu nəzər, sanki qorxunc rəislə tabelikdə olan kiçik işçi arasındakı nəheng pilloni dərhal məhv etdi. Onun gözləri qaranlıq gətirdi, sanki otağın pəncərə pərdələri salındı. Komandirin yoğun səsi dərin bir quyuya batdı. Düşüncəsiz, iradəsiz, heç bir xarici təsir hiss edilməyən, yalnız bu saat, bu dəqiqə nə işə axmaq, sonradan düzəldilə bilməyəcək, dəhşətli, demək olar ki, şüursuzluq hökm sürən müdhiş bir qaranlıq və səssizlik fasiləsi çökdü. Qərribə, sanki yad bir səs birdən xaricdən Romaşovun qulağına pıçıldadı; “Mən bu saat vuracağam”, – və Romaşov yavaş-yavaş gözlərini polkovnikin qocalmış ətli, iri yanağına, qulağındakı xaç və ayparalı sığaya tərəf çevrildi.

Sonra, o, yuxu kimi, hələ bunu dərk etməyərək, gördü ki, Şulqoviçin gözlərində gah təəcüb, qorxu, gah da həyəcan, acizlik... ifadələri əks olundu. Romaşovun qəlbinə belə qorxunc və belə təbii halda hakim olmuş ağılsız, coşqun dalğa birdən endi, əridi, axıb uzaqlara getdi. Romaşov, sanki yuxudan ayılırmış kimi dərinə və qüvvətlə köksünü ötürdü. Dərhal hər şey onun gözündə sadə və adi bir şəkil aldı. Şulqoviç narahat halda ona stulu göstərir və gözlənilməz, kobud bir mehribanlıqla deyirdi:

– Vay, sizi nə deyim... Nə dəymə-düşərsiniz... Ay sizi öküzlürsünüz, oturunuz görüm! Hə də... hamınız beləsiniz. Məni vəhşi hesab edirsiniz. Özlüyünüzdə deyirsiniz ki, lənətə gəlmiş bu qoca kaftar boş-boşuna, mənasız yerə qışqırır. Mən isə – onun gur səsi mərhəmətlə, həyəcanla titrədi, – mən isə əzizim, Allah haqqı, hamınızı öz balalarım kimi sevirəm. Sizcə mən dərdinizə qalmıram? Cəfəntizi çəkmirəm? Eh, cənablar, cənablar, siz məni anlamırsınız. Di yaxşı, hə, bir az ölçüdə xaricə çıxdım – qocadan da incimək olarmı? Eh-h, cavanlar. Hə, gəl barışaq – bitdi. Əlini bəri ver, gedək nahara.

Romaşov dinməz təzim etdi və onun uzadılmış iri, yumşaq və soyuq əlini sıxdı. Romaşovun inciklik hissi keçib getdi, lakin halı hələ də yaxşı deyildi. Bu səhərki mühüm və məğrur fikirlərdən sonra o, indi özünü balaca, yazıq, sapsarı saralmış məktəbli kimi, nə isə sevilməyən, cəsarətsiz və yiyəsiz bir uşaq kimi hiss edir və bu dönüşdən xəcalət çəkirdi. Buna görə də polkovnikin ardınca yemək otağına gedərkən, adəti üzrə özü haqqında üçüncü şəxsə düşünürdü: “Kədərli fikirlər onun beynini gəmirirdi”.

Şulqoviç sonsuz idi. Onun kök, iri bədənli, məğrur və qaradiməz, köklükdən boynu bükülməyən, buxağı sallanmış arvadı da yemək otağına gəldi. Gözündə eynək olmasına və məğrur nəzərinə baxmayaraq, onun üzü sadətəhər idi və adama elə gəlirdi ki, sanki onu xəmərdən tələsik, yanakı bişirmiş və gözləri əvəzinə kişmiş dənələri qoymuşlar. Onun arxasınca, polkovnikin nuh əyyamından qalmış balaca, kər, lakin hələ qıvraq olan acıdil və ağalığ iddiası edən qoca anası ayaqlarını döşəmə üstə tez-tez sürtə-sürtə gəldi. O, eynəyinin üstündən gözlərini zilləyib, kobudcasına Romaşovu ayağından başnadək süzə-süzə öz kiçicik, qaralmış, bütün qırışmış, ölü əlinə oxşayan əlini ona uzatdı və düz dodaqlarına dürtüdü. Sonra isə polkovnikə müraciət edib elə bir səslə soruşdu ki, sanki yemək otağında onlardan başqa heç kim yox idi:

– Bu kimdir? Nə isə mən yadıma sala bilmirəm.

Şulqoviç ovuclarını ağzının yanında boru kimi düzəldib, qarının lap qulağına çığırdı:

– Anacan, podporuçik Romaşovdur. Gözəl zabıtdır... Cəbhədə olmuş, olduqca cəsarətli uşaqlardandır. Kadet korpusundan¹

¹ İnciləbdən ovvolki çar Rusiyasında hərbi orta məktəb

gəlmişdir... Ah, hə! – deyər birdən o, nəyi isə xatırladı. – Axı, podporuçik, siz deyəsən bizim penzalısiniz?

– Elədir ki, var, cənab polkovnik, penzalıyam.

– Bəli, bəli... Mənim indicə yadıma düşdü. Biz həmyerliyə. Deyəsən, Narovçat qəzasındansınız?

– Elədir ki, var. Narovçat qəzasındanam.

– Bəli... Necə olmuş ki, mən bunu unutmuşam? Narovçat-Narovçat, qaça-qaça get, ora çat. Biz isə – İnsardanıq. Anacan! – deyər o, yenə anasının qulağına çığırdı. – Podporuçik Romaşov bizim yerlidir. Penzalıdır!.. Noravçatdandır!.. Yerlimizdir!..

– Hə-ə! – deyər qarışlarını mənalı-mənalı çəkdi. – Belə, belə, belə... Belə də, mənəcə... Deməli, belə çıxır ki, siz Sergey Petroviç Şişkinin oğlusunuz?

– Anacan! Səhv edirsiniz! Podporuçikin fəmiliası heç də Şişkin deyil – Romaşovdur.

– Bəli, bəli, bəli... Mən də onu deyirəm... Sergey Petroviçlə mənim tanışlığım yox idi... Onun haqqında ancaq eşitmişəm. Pyotr Petroviçi isə tez-tez görürdüm. Malikanələrimiz bir-birinə lap yaxın idi. Cavan oğlan, sizi görməyə olduqca, olduqca şadam... Bizi saymağınız tərifləyici bir işdir.

– Hə, qoca qarğa qarıldamağa başladı, işimiz bitdi, – polkovnik astadan, kobud mehribanlıqla söylədi. – Podporuçik, oturunuz... Poruçik Fyodorovski! – o, üzünü qapıya tərəf tutub qışqırdı. – İşinizi qurtarın, araq içməyə gəlin!..

Yavər cəld yemək otağına daxil oldu. O, bir çox polkda qəbul olunmuş adətə görə, həmişə komandirin evində nahar edirdi. O, məhmizlərini asta və saymazyana cingildədə-cingildədə araq və qəlyanaltı düzölmüş ayrıca qoyulan balaca, üstü çini stola yaxınlaşdı, özü üçün araq tökdü, aramla içdi və qəlyanaltı elədi. Romaşov ona qarşı həsəd və nə isə gülünc, cüzi bir hörmət hissi duydu.

– Bəs siz niyə araq içmirsiniz? – deyər Şulqoviç soruşdu. – Siz ki, içənsiniz?

– Yox. Acizənə təşəkkür edirəm. Nə isə xətrim istəmir, – deyər Romaşov xırıltılı səslə cavab verdi və boğazını arıtladı.

– Ço-ox gö-özəl. Lap yaxşısı budur. Gələcəkdə də belə olmağınızı arzu edirəm.

Nahar olduqca yaxşı və dadlı idi. Görünürdü ki, sonsuz polkovnik və onun arvadı yaxşıca yemək-icmək kimi günahsız bir ehtirasa

qapılmışlar. Stola ətirli göyərti şorbası, yanında daşma olan qızardılmış çapaq balığı, qızardılmış kök əl ördəyi və kükü gətirdilər. Stolun üstündə üç şüşə çaxır vardı – biri ağ, o birisi qırmızı və üçüncüsü maderə çaxırı idi, – şüşələr yarımçıq idi, ağızları gümüşdən qayrılmış fiqurlu tıxaclarla bağlanmışdı, lakin onlar bahalı, yaxşı xarici markalı çaxır idi. Polkovnik – sanki bir az əvvəlki əsəbiliyi onun iştahasına çox gözəl təsir etmişdi – xüsusi bir zövqlə və elə yaxşı yeyirdi ki, ona baxmaq adama xoş gəlirdi. O, daim mehribanlıqla və kobudcasına zarafat edirdi. Kükünü gətirdikdə, o, gözqamaşdırıcı dərəcədə ağappaq olan cod salfeti tujurkasının boyunluğunun içinə dürtə-dürtə şən halda dedi:

– Əgər mən çar olsaydım, həmişə kükü yeyərdim!

Lakin bir az əvvəl, qızardılmış balıq yeyilən zaman, o, özünü saxlaya bilməyib rəis səsi ilə Romaşovun üstünə qışqırdı:

– Podporuçik! Lütfən bıçağı kənara qoyun. Balığı və kotleti yalnız çəngəllə yeyirlər. Bu, yaxşı deyil, canım! Zabit xörək yeməyi bacarmalıdır. Hər bir zabiti ən yüksək məclisə nahara dəvət edə bilirlər. Bunu yaddan çıxarmayın.

Romaşov nahar vaxtı utanır, sıxılır və əllərini harada saxlayacağını bilmirdi; o, çox vaxt əllərini stolun altında saxlayır və süfrənin tiftiklərini hörürdü. O, yaxşı ailə mühitinə, ləyaqətli və rahat mebelə, yemək qayda-qanunlarına çoxdan yadırgamışdı. “Axı bu iyrenc bir işdir, zəiflik və qorxaqlıqdandır ki, mənəi alçaldan bu naharı rədd etməyə cəsarət etmədim. Bax, mən indi ayağa qalxıb hamıya təzim edib gedəcəyəm. Qoy necə istəyirlər, elə də düşünsünlər. O ki, mənəi yeməyəcəkdir? Qəlbimi, düşüncələrimi, şüurumu ki, əlimdən alma-yacaqdır? Gedə bilərəmmi?” – fikri hey onun beynini gəmirirdi. Yənə də, cəsarətsizlikdən ürəyi donmuş halda, daxili həyəcandan saralasarala özünə acığı tutaraq, – hiss edirdi ki, bu işi görməyə qabil deyildir.

Süfrəyə qəhvə gətiriləndə artıq axşam idi. Günəşin qırmızı, maili şüaları pəncərələrdən içəri soxularaq, divarlara çəkilmiş tünd rəngli kağızın, süfrənin, büllur şeylərin, nahar etməklə məşğul olanların üzrlərində parlaq, mis rəngli şüalarla oynamağa başladı. Axşamçağının bu kədərli cazibəsinə qapılaraq hamı susurdu.

– Mən praporşik olan vaxt, – deyə Şulqoviç birdən dilləndi, – bizim briqada komandiri Fofanov idi. O, sevimli bir qoca, cəsur zabit

idi, özü də deyəsən kantonistlərdən¹ idi. Xatırmadadır, o, bəzən baxış vaxtı təbilçinin yanına gəlir, – təbili olduqca sevirdi, – və deyirdi: “Hə-ə, qardaş, mənim üçün qəmli bir şey çal”. Bəli. Bu general, evində qonaqlıq olanda, həmişə düz saat on birdə yatmağa gedərdi. O, bəzən qonaqlara müraciət edib deyərdi: “Hə, cənablar, yeyin, için, şadlıq edin, mən isə Neptunun² ağışuna gedirəm”. Ona deyərdilər ki: “Zati-aliləri, Morfeyin³ – “Eh, heç fərqi yoxdur, ikisi də bir cinsdəndir...” Mən də onun kimi, cənablar, – deyə Şulqoviç ayağa qalxdı və salfeti stulun söykənəcəyinə qoydu, – Neptunun ağışuna gedirəm. Cənab zabitlər, siz azadsınız.

Zabitlər ayağa qalxaraq, qamətlərini düzəldib durdular.

Romaşov: “Onun nazik dodaqlarında istehzal acı təbəssüm görünür”, – deyə düşündü, ancaq təkcə düşündü, çünki bu dəqiqə onun saralmış üzündə miskin və eybəcərəcəsinə bir hörmət ifadəsi var idi.

Romaşov yənə özünü tənha, kədərli, yad, qaranlıq və düşmən bir yerdə imiş kimi hiss edə-edə evə gedirdi. Yənə qərbdə qalmaq olmuş ağır buludların üzərində qırmızı-kəhrəba rəngli şəfəq parlayır, yənə də Romaşovun təsəvvüründə ev və zəmilərin arxasında, üfüq xəttinin arxasında, uzaqlarda gözəllik, incəlik və səadət dolu həyat hökm sürən olduqca qəşəng xəyali bir şəhər canlanırdı.

Küçələrə tez qaranlıq çökməyə başlamışdı. Şose yolunda yəhudi uşaqları qışqıra-qışqıra qaçırdılar. Torpaq topalarının üstündə, darvazaların, bala qapıların yanında, bağlarda qadın gülüşünün ahəngdar səsi eşidilirdi; bu gülüş erkən yazda olduğu kimi heyvani hərətlə, sevinclə titrəyə-titrəyə, ardı-arası kəsilmədən və həyəcanla səslənirdi. Həm də sakit, kədərli düşüncə ilə birlikdə Romaşovun qəlbində heç vaxt olmamış səadət haqqında və keçmiş, daha gözəl baharlar haqqında qəribə, tutqun xatirələr və təəssüf hissləri canla-

¹ Kantonist – Qədim Rusiyada ömürlük soldat (tərc.)

² Neptun (planct) – Roma dinində dəniz allahıdır. İlk əvvəl o, zəmiləri quraqlıqdan mühafizə edən nemişlik (çay və bulaqların) allahı hesab edilirdi. E.ə. IV əsrin əvvəllərində yunan dininin qüvvətli təsiri altında Neptuna yunanların dəniz allahı Poseydonun xarakterik sifətləri verilmişdir. Hər il iyulun 23-də Neptuna həsr edilmiş Neptunaliya bayramı keçirilirdi (tərc.).

³ Morfey – Qədim Yunan əsətirində yuxu allahı Hipnosun min oğlundan birinin adıdır. Morfey qanadlı yuxu allahıdır, o, adamların yuxusuna heyvan və cansız əşya şəklində gələn qardaşları – Fobetor və Fantasdan fərqli olaraq, yuxuya insan şəklində gəlir (tərc.)

nırdı, ürəyində isə gələcək məhəbbətin qeyri-müəyyən və şirin hissi baş qaldırmağa başlayırdı...

O, evə gəldikdə, Qaynanı dəhlizin qaralıq küncündə, Puşkinin büstü qarşısında gördü. Böyük şair bütünlüklə yağa batmışdı, qarşısındakı yanan şam işığı isə onun burnuna, qalın dodaqlarına və damarlı boynuna parlaq ləkələr salırdı. Qaynan özü isə, onun üçün çarpayını əvəz edən üç taxtanın üstə bardaş vurub oturaraq yırğalanır və səsini uzada-uzada nə isə məşəqqətli və usandırıcı bir şeyi öz-özünə mırıldayırdı.

– Qaynan! – deyə Romaşov onu səslədi.

Denşik diksindi və çarpayının üstündən sıçrayaraq, farağat dayandı. Onun üzündə qorxu və şaşqınlıq ifadəsi vardı.

– Allahdır? – deyə Romaşov dostcasına soruşdu.

Çəremis, oğlan uşağı kimi bıqsız ağızını geniş yayaraq gülümsədi, şam işığında onun çox qəşəng dişləri işıldadı.

– Allahdır, zati-aliləri!

– Yaxşı, yaxşı, yaxşı... Otur, otur, – deyə Romaşov mehribanlıqla denşikin çiyinini sığalladı. – Qaynan, sənin Allahınla mənim Allahımın heç bir fərqi yoxdur. Qardaş, bütün adamların Allahı birdir.

Podporuçik otağa gedərkən: “Sevimli Qaynan, – deyə düşündü. – Onun əlini sıxmağa isə mənim ixtiyarım yoxdur. Bəli, sıxa bilmərəm, ixtiyarım yoxdur. Ay, səni nə deyim! Bu gündən etibarən gərək özüm soyunub-geyinəm. Bu işləri başqa adama gördürmək alçaqlıqdır”.

O, həmin gecə kluba getməyib, xırda, əyri-üyrü xətlə yazılmış qalın dəftəri yeşikdən çıxartdı və gecə yarıya kimi yazmaqla məşğul oldu. Bu, Romaşovun “Səhnəyə ilk və sonuncu məşum çıxış” adı ilə yazdığı üçüncü povest idi. Podporuçik öz ədəbi məşğuliyyətindən özü utanır və fələk də yerə qarın vursaydı, o, dünyada heç kəsin yanında bu məşğuliyyətini boynuna almazdı.

VIII

Kiçik yaşayış məntəqəsinin kənarında, demir yolunun arxasında, örüş adlanan yerdə polku yerləşdirmək üçün kazarmaları yenidən tikməyə başlamışdılar. Həmin tikintilər başa çatdırılana kimi isə polk bütün idarələri ilə birlikdə xüsusi mənzillərdə yerləşdirilmişdi.

Zabitlər klubu kiçik birmərtəbəli evdə yerləşirdi. Bu ev “Q” şəklində idi: küçə boyunca olan uzun tərəfində rəqs salonu və qonaq otağı yerləşirdi, palçıqlı həyətin içərilərinə uzanan qısa tərəfində isə yeməxana, mətbəx və gəlmə zabitlər üçün “nömrələr” yerləşirdi. Bu iki hissə bir-biri ilə dolaşq, ensiz, bənd-bənd dəhlizlə birləşirdi; bu bəndlərin hər birində qapı olduğu üçün bir neçə xırda otaq əmələ gəlirdi ki, bu otaqlarda da bufet, bilyardxana, qumarxana, dəhliz və qadın tualet otağı yerləşirdi. Yemək otağından başqa, yerdə qalan bütün otaqlarda adətən adam olmur və onların havası dəyişdirilmirdi, buna görə də həmin otaqların havası rütubətli, qaxsımsı və ağır olurdu; mebelə çəkilmiş köhnə xalçavarı örtüklərin qoxusu həmin havaya qarışırdı.

Romaşov zabitlər klubuna saat doqquzda gəldi. Kluba beş-altı nəfər subay zabit toplaşmışdı, xanımlar isə hələ gəlməmişdilər. Onların arasında çoxdan bəri bala gec gəlmək dəb düşmüşdü, buna görə də xanımın bala tez gəlməyi ayıb sayılırdı. Çalğıcılar artıq öz yerlərində oturmuşdular, bu qalereya çox gözli bir pəncərə ilə salondan ayrılırdı. Salonda pəncərələrin arasında divarlarda üçqollu şamdanlar yanır, tavandan isə titrək asqılı büllur lüstr sallanırdı. Divarlarına ağ kağız çəkilmiş, yan tərəflərində Vyana stulları qoyulmuş, pəncərələrindən tül asılmış bu böyük otaq parlaq işıq sayəsində tamamilə boş görünürdü.

Bilyardxanada iki nəfər batalyon yavəri – poruçik Bəy-Ağamalov və polkda qraf Olizar adlandırılan poruçik Olizar beş şar şərtilə pivedən bilyard oynayırdılar. Qırıxıqlı üzü təmiz qırılmış Olizar – uzun boylu, nazik bədənli, təmiz geyimli, üz-gözünə və saçlarına ətir və yağ sürtmüş əlli yaşında cavan idi və daim bilyard oyununa aid zərb-məsəl yağdırırdı. Bəy-Ağamalov uduzur və hirsələnirdi. Məyus və təkə öz görkəmi ilə adamı kədərləndirməyə qadir olan qırx beş yaşlarında ştabs-kapitan Leşsenko pəncərə kənarında oturaraq onların oyununa tamaşa edirdi; onun üzündə və qəddində hər şey, ən ümitsiz kədərlə üzü aşağı sallanırdı: uzun, ətli, qırmızı və pəjmürdə burnu istiot kimi üzü aşağı sallanırdı; bığları iki nazik qonur rəngli sap kimi çənəsindəkə asılırdı; qaşları burun sümüklərindən gicgahlarına tərəf ötərək gözlərinə daim ağlayıcı ifadə verirdi; hətta köhnə sürtüyü də əydemli çiyinlərində və batıq sinəsində, asqıdan asılmış kimi sallanırdı. Leşsenko nə içki içirdi, nə qumar oynayırdı, nə də papiros çəkirdi. Lakin qumarxanada və ya bilyardxanada

oyunların arxasında dayanıb baxmaq, yaxud möhkəm kef məclisi olan vaxt yeməxanada dayanıb durmaq ona qərribə, başqalarına bəlli olmayan bir zövq verirdi. O, bir kəlmə də olsun danışmadan saatlarla orada dinməz-söyləməz və məyus-məyus otururdu. Polkda hamı buna alışmışdı, hətta qaradınmaz Leşsenko klubda olmayanda qumar və içki məclisi də adama yapışmırdı.

Romaşov üç nəfər zabitle salamlaşaraq, Leşsenkonun yanında oturdu. Leşsenko yer vermək üçün hörmətlə azca yana çəkildi, köksünü ötürdü və kədərli, sədaqətli it baxışları ilə onu süzdü.

– Marya Viktorovnanın səhhəti necədir? – deyə Romaşov, kar və kal adamlarla danışılan kimi və polkda hamının, hətta praporşiklərin belə Leşsenko ilə danışdıqları kimi sərbəst və qəsdən uca səslə soruşdu.

– Çox sağ ol, əzizim, – deyə Leşsenko dərindən köksünü ötürə-ötürə cavab verdi. – Əlbəttə, onun əsəbləri... indi zəmanə belədir.

– Bəs nə üçün siz zövcənizlə birlikdə deyilsiniz? Bəlkə Marya Viktorovna bu gün kluba gəlmək istəmir?

– Yox. Yox canım. Gələcək. Əzizim, o, gələcək. Ancaq, bilirsinizmi faytonda yer yoxdu. O, Raisa Aleksandrovna ilə birlikdə şərikinə fayton tutmuşdur, hə, bilirsinizmi, əzizim, mənə dedilər ki: “Sənin zorba uzunboğaz çəkmələrin çirklidir, sən paltarlarımızı batırırsan”.

– Krauzza zərbəsi ilə orta luzaya!¹ Zərif kəsməklə. Bəy, şarı luzadan çıxart! – deyə Olizar qışqırdı.

– Sən əvvəlcə şarı sal, sonra mən çıxararam, – deyə Bəy-Ağamalov acıqlı-acıqlı cavab verdi.

Leşsenko fikrini bir yerə cəmləşdirərək, bıqlarının qonur uclarını ağızına alıb çeynəyirdi.

– Əzizim, Yuri Alekseiç, mənim sizdən bir xahişim var, – o, yalvarıcı səslə və dili dolaşa-dolaşa dedi: – axı, bu gün rəqsləri siz idarə edirsiniz?

– Bəli. Onları öküzlə vursun, təyin ediblər də. Polk komandiri yəvərinin yanında nə qədər hərlənib-fırladımsa da bir şey çıxmadı, hətta xəstə olmağım barədə raport yazmaq istədim. Məgər onu dile tutmaq olur? Deyir ki: “həkimdən şəhadətnamə gətirin”.

¹ Bilyard stolunun yanlarından və küncələrindən asılan tor

– Bax, əzizim, elə mən də bu barədə sizdən xahiş etmək istəyirəm, – deyə Leşsenko yaltaq səslə sözüne davam etdi. – Cəhənnəm olsun, elə edin ki, o, çox da oturmasın. Bilirsiniz, bunu sizdən yoldaşcasına xahiş edirəm.

– Marya Viktorovna?

– Bəli. Rica edirəm.

– Küncə sarı duplet¹, – deyə Bəy-Ağamalov sifarişçisi bir səslə dilləndi. – Aptekdə olduğu kimi dübbədüz.

Boyu balaca olduğu üçün o, rahat oynaya bilmirdi; bilyardın üzərində qarnı üstə uzanmalı olurdu. Gərgin vəziyyət aldığından üzü qızarmış və alnında, burun sümüyünə yaxınlaşan, V hərfinə bənzər, iki damar qalxmışdı.

– Jamais! – deyə Olizar inamla onu cıradırdı. – Bunu hətta mən vurub tora sala bilmərəm.

Ağamalovun kiyi² şara döyüb boş-boşuna şaqıltı ilə sürüşdü, lakin şar yerindən tərpənmədi.

– Kiks³ – deyə Olizar qışqırdı və bilyard stolunun ətrafında kankan⁴ oynamağa başladı. – Menem ezizciyəzəm, sən yatanda – xoruldayırsanmı?

Ağamalov kiyin yoğun ucunu döşəməyə vurdu.

– Sən əlimin üstündə danışma! – deyə o, qara gözlərini işılda-daraq çıxırdı. – Yoxsa, oynamaram.

– Heç qızarma, menem ezizim, qanın qaralar. Modistkanı küncə!..

Kluba gələn xanımların üst paltarlarını soyundurmaq üçün dəhlizə növbətçi təyin olunmuş xəbər gətirən geyimli-kecimli soldatlardan biri qaça-qaça Romaşovun yanına gəldi.

– Zati-aliləri, xanımlar sizi salona çağırırlar.

Orada artıq indicə gəlmiş üç xanım – hər üçü də yaşlı idi, – yavaş-yavaş gəzişirdi. Onların ən yaşlısı təsərrüfat müdirinin arvadı Anna İvanovna Miqunova sözlərin sonunu şıltaqcasına uzada-uzada və kübarlara xas olan vüqarla başını hərlədə-hərlədə ciddi və ədəb az səslə Romaşova müraciət etdi:

¹ Duplet – bilyard oyununda şarı bilyardın qırağındakı şara vurub tora salmaq üsulu

² Kiy – bilyard ağacı

³ Kiks – bilyard oyununda kiylə yanlış oyun

⁴ Kankan – nalayiq bədən hərəkətləri ilə ifadə edilən fransız rəqsi

– Podporuçik Romaşov, qulağımı-ız alışsı-ın deyə, əmr edin bir şey çalsınla-ar. Rica edirə-əm...

– Baş üstə, – deyə Romaşov təzim edib, çalğıçıların pəncərəsinə yaxınlaşdı və orkestrin başçısını səslədi: – Zisserman, qulaq alışması üçün, çal gəlsin.

Şüşəbəndin açıq pəncərəsindən “Çar uğrunda” uvertürünün ilk sədaları guruldadı, şamların alovlu dilləri həmin sədalara həmahəng olaraq titrəməyə və yuxarı-aşağı yellənməyə başladı.

Xanımlar yavaş-yavaş toplaşdırlar. Əvvəllər, bir il bundan qabaq, Romaşov öz dirijorluq vəzifəsinə görə gələn xanımları dəhlizdə qarşılarkən, baldan qabaqkı bu dəqiqələri həddindən artıq sevirdi. Xanımlar işıq, musiqi və rəqs intizarından ehtirasa gəldikləri zaman şən halda boş-boşuna vurnuxaraq, körpə papağına bənzər papaqcıqlarını, xəz yaxalıqlarını və xəz paltolarını çıxararkən Romaşova olduqca sirli və füsunkar görünürdülər. Dartsqal dəhlizi qadın gülüşü və cingiltili boşboğazlığı ilə birlikdə birdən şaxta, ətir, pudra və maral dərisindən tikilmiş əlcəklərin qoxusu – geyimli-kecimli və gözəl qadınların baldan qabaqkı gözəgörünməz, olduqca həyəcanlandırıcı qoxusu bürüyürdü. Ayna qarşısında dayanıb saçlarını tələsik qaydaya salarkən onların gözləri Romaşova nə qədər gözəl və füsunkar görünürdü! Yubkalarının xışiltısı onun üçün valehedici bir musiqi kimi səslənirdi! Onların xırdaca əllərinə, şərflərinə və yelpiclərinə toxunarkən o, nə qədər məstedicilərinə bir nəvaziş duyurdu...

İndi bu gözəllik keçib getmiş və Romaşov nəyin daimi olduğunu bilirdi. O, bir qədər utana-utana başa düşürdü ki, bu gözəllikdə olan bir çox şeylər fransızların pis romanlarından götürülmüşdür. Həmin romanlarda Qustav və Armanın, rus səfirliyinə bala gələrkən dəhlizdən keçdikləri mütləq təsvir olunurdu. O, polk xanımlarının bircə “şıq” paltarı illərlə geydiklərini, təmtəraqlı xüsusi mərasimlər üçün həmin paltarı yenidən düzəltməyə acınacaqlı halda cəhd etdiklərini, əlcəklərini isə benzində sildiklərini bilirdi. Onların müxtəlif bəzək-düzəyə, şərflərlərə, iri süni və qaş-daşa, quş lələklərinə və çoxlu lent bağlamağa olan həvələri Romaşova gülünc və iddialı görünürdü: bu da onların xırdaçıl, zövqsüz, evdə hazırlanmış bəzək şeylərinə çox həvəskar olduqlarını göstərirdi. Onlar üzələrinə yağlı ənlük və kirşan sürtdülər, lakin bunları sadələvh dərəcədə bacarıqsızcasına və kobudcasına işlədirdilər ki, bunun da nəticəsində bəzilərinin üzü dəhşətli dərəcədə göyümtül rəngə çalırdı. Lakin

Romaşovun daha çox xoşuna gəlməyən, polkda hamı kimi, onun da hər balın, hər paltarın, hətta hər işvəli cümlənin arxasındakı gizli əhvalatları bilməsi idi; o, bilirdi ki, onların arxasında: acınacaqlı kasıblıq, səy, hiylə, dedi-qodu, qarşılıqlı nifrət, əyalətə məxsus zəif kübarlıq oyunu və nəhayət, cansıxıcı, bayağı əlaqələr... gizlənilir.

Kapitan Talman arvadı ilə birlikdə gəldi: hər ikisi çox hündür boylu, möhkəm bədənli idi; arvadı – zərif, kök, sarışın idi, o isə – qaraşın, quldur sifətli idi; o, fasiləsiz öskürür və xırıltılı səslə danışdı. Romaşov artıq qabaqcadan bilirdi ki, Talman indicə həmişəki cümləsini deyəcək və o, həqiqətən qaraçı gözlərini işıldadaraq xırıltılı səslə dedi:

– Hə, podporuçik işlər necədir, qumarxanada artıq vint çəkirlərmi?

– Hələ yox. Hamı yeməxanadadır.

– Hələ yox? Bilirsənmi, Sonyacyev, mən, o söz... yeməxanaya baş çəkdim – “Invalid” məcmuəsinə göz gəzdirim, siz isə öziz Romaşov, bizim arvadı azca əyləndirin... belə də, onunla bir kadrildən-zaddan rəqs edin.

Sonra anaları başda olmaqla Likaşovlar ailəsi – qəşəng, əyləncəli və bəzi sözləri uşaq kimi tələffüz edən bir sürü xanım qız dəhlizə doluşdu. Onların anası qırx yaşlarında, rəqs edərkən yorulmaq bilməyən, polkun hazırcavabı Arçakovskinin onun barəsində dedi ki, “İkinci kadril ilə üçüncü kadril arasında” daim doğan, balacaboylu, çevik bir qadın idi.

Xanım qızlar ayrı-ayrı səsləri müxtəlif tərzdə səhv ifadə edə, gülə-gülə və bir-birinin sözünü kəsə-kəsə Romaşovun üstünə tökülüşdülər:

– Siz nə üçün bizə gəlməmişsiniz?

– Acıyı, acıyı, acıyı!

– Piş, piş, piş adam!

– Acıyı, acıyı!

– Mən sizi biyinci kadyilə dəvət ediyəm.

– Mesdames!.. Mesdames!.. – deyə Romaşov zorla özünü məhriban kavalər¹ kimi göstərir və hər tərəfə təzim edərək, məhriyyətlərini saqqıldadırdı.

¹ Cəmiyyətdə qadını məşğul edən, əyləndirən, onunla rəqs edən kişi

Bu zaman o, təsadüfən qapıya tərəf baxdı və şüşənin arxasında ağ yaylığı şlyapanın üstündən bağlamış Raisa Aleksandrovna Petersonun arıq və iridodaqlı üzünü gördü. Romaşov tələsik, lap oğlan uşağı kimi, qonaq otağına sivişdi. Lakin bu an nə qədər qısa olsa da, podporuçik özünü inandırmağa nə qədər cəhd etsə də ki, Raisa onu görmədi, – hər halda o, həyəcanlandığını hiss edirdi; məşuqəsinin balaca gözlərinin ifadəsində ona nə isə yeni və narahatedici bir şey, nə isə amansız, acıqlı və inamlı bir hədə olduğu göründü.

O, yemək otağına keçdi. Ora artıq çoxlu adam toplaşmışdı; üstünə müşəmbə çəkilmiş uzun stolun arxasındakı yerlərin, demək olar ki, hamısı tutulmuşdu. Tütünün mavi tüstüsü havada dalğalanırdı. Mətbəxdən yanmış yağ iyi gəlirdi. İki, yaxud üç dəstə zabıt artıq içməyə və qəlyanaltı eləməyə başlamışdı. Bəziləri qəzet oxuyurdu. Danışanların hay-küyü bıçaqların tiqqılısına, bilyard şarlarının şaqılısına, yaxud mətbəx qapısının taqqılısına qarışırdı. Dəhlizdən gələn soyuq adamın ayaqlarını üşüdüdü.

Romaşov poruçik Bobetinski axtarıb tapdı və ona yaxınlaşdı. Bobetinski əllərini şalvar ciblərinə soxub pəncərələri və dabanları üstə yırğalana-yırğalana, papiros tüstüsündən gözlərini qıyaraq stolun yanında durmuşdu. Romaşov onun qoluna toxundu.

– Nə var? – deyə o çevrilib baxdı və bir əlini cibindən çıxarıb, gözlərini qıya-qıya, zərif bir əda ilə uzun, sarı bığlarını eşdi, çəpəki baxışla gözlərini ona zillədi və əlini belinə vurub: hə-ə! Sizsiniz? Çox şadam...

O, özü düşündüyü kimi, qvardiyanın ən qiymətli gənclərini təqlid edərək, həmişə bele ibarəli, pozğun tələffüzle danışdı. O, özünü at və qadınların bilicisi, gözəl rəqs edən, zərif, kubar hesab etməklə bərabər, iyirmi dörd yaşı olmasına baxmayaraq, artıq özünü dünya görmüş və ümidi boşa çıxmış adam sayır, həm də özü haqqında yüksək fikirdə idi. Buna görə də o, həmişə çiyinlərini qəşəng sürətdə yuxarı qaldırılmış halda saxlayır, murdarcasına çoxlu fransız sözləri işlədir, zəif addımlarla yeriyir, danışanda əl-qolunu yorğun və etinasızcasına yellədir.

– Pyotr Faddeyeviç, əzizim, lütfən bu gün mənim yerimə dirijorluq edin, – deyə Romaşov xahiş etdi.

Bobetinski çiyinlərini və qaşlarını yuxarı qaldırıb, axmaqcasına baxa-baxa dedi:

– Me, mon ami! Lakin... mənim dostum, – deyə sonra o, həmin sözləri rusçaya tərcümə etdi. – Bu, nə üçün? Purkura?¹ Doğrusu, siz meni... necə deyərler?.. Siz meni teccüblendirirsiniz!..

– Mənim əzizim, rica edirəm...

– Bir dayanın... ev-vela, eda-baz-lığı bir kenera burax. Bu nedir – ezizim, mezizim e tsetera?²

– Ah. Pyotr Faddeyeviç, yalvarıram sizə... Başım ağrıyır... boğazım da... heç cür bacarmıram.

Romaşov xeyli vaxt və təkidlə yoldaşından onu əvəzləməyi xahiş etdi. Nəhayət, o, hətta Bobetinski yaltaqcasına tərifləməyi qət etdi.

Axı, polkda rəqləri heç kəs Pyotr Faddeyeviç kimi qəşəng və müxtəlif şəkildə apara bilmir. Bundan başqa, bir xanım da bu barədə xahiş etmişdir...

– Xanım? – deyə Bobetinski üzünə dalğın və kədərli bir ifadə verdi. – Xanım? Mənim əzizim, mən yaşlarımda... – o, qüssəli və ümidi boşa çıxmış adamlar kimi güldü – Qadın nedir? Ha-ha-ha... Yun yeniqim!³ Di yaxşı, qoy sen deyən olsun, mən razıyam... Mən razıyam.

Həmin ümidi boşa çıxmış səslə birdən əlavə edib dedi:

– Mon şər ami,⁴ sizdə... adı nedir.. üç manat varmı?

– Əfsus ki, yoxdur!.. – deyə Romaşov köksünü ötürdü.

– Bir manat necə?

– Mm!..

– Dezaqreabl-s⁵... Daha ne edim. Yaxşı, bele isə, onda gedek arağ içək.

– Heyhat! Pyotr Faddeyeviç, mənə nisyə də vermirlər.

– Elə-mi? Ah, povr anfan!..⁶ Eyib etməz, gedek. – Bobetinski əl-qolunu alicənabcasına geniş və etinasızlıqla yellədi. – Mən sizi təbrik edirem.

Bu zaman yeməxanada söhbət daha ucadan gedir, həm də burada oturanların hamısı üçün maraqlı şəkil alırdı. Söhbət, o zaman yenicə icazə verilmiş zabitlərin duel vuruşmalarından gedir və müxtəlif fikirlər meydana çıxırdı.

¹ Nə üçün (frans.)

² Və sair (frans.)

³ Tapmaca (frans.)

⁴ Mənim əziz dostum (frans.)

⁵ Heyif (frans.)

⁶ Yazıq uşaq (frans.)

Söhbəti hamıdan çox, şəxsiyyəti şübhəli, kart basan qumarbaz Arçakovski öz əlinə almışdı. Onun haqqında gizlədə deyirdilər ki, o, polka daxil olmazdan qabaq, ehtiyatda ikən, poçt stansiyasında nəzarətçi vəzifəsində qulluq etmiş və yumruq zərbəsi ilə bir arabacını öldürdüyü üçün məhkəməyə verilmişdi.

– Qvardiyada duel, cürbəcür avara və hoqqabaz-moqqabazlar üçün yaxşı işdir, – deyə Arçakovski kobud səsle söyləyirdi, – bizdə isə... hə, yaxşı, mən subayam... tutalım mən Vasili Vasiliç Lipski ilə klubda möhkəm içmişəm və kefli halda qulağının dibinə ilişdirmişəm. Biz nə etməliyik? Əgər o, mənimlə atışmaq istəməsə – o, polkdan qovulmalıdır; sual olunur, onun uşaqları nə yeyib dolanacaqdır? Mənimlə duela çıxdıqda isə gülləni onun qarnına boşaldaqam, yenə də uşaqları ac qalmalı olacaq... Bunların hamısı axmaq işdir.

– Əyə... sən bir dayan... bir qədər hövsələ elə, – deyə bir əlində qədəh tutmuş, o biri əlinin biləyini zəif halda havada yellədən qoca və kefli podpolkovnik Lex onun sözünü kəsdi: – sən mundirin şərəfinin nə demək olduğunu bilirsənmi?.. Əyə, qardaşciyəzəm, bu belə şeydir... Şərəfdir, o... Bax, min səkkiz yüz altmış ikinci ildə bizim Temryuk polkunda olmuş belə bir əhvalat xatirimdədir.

– Hə, sizin bu əhvalatlar, dinləməklə qurtaran şey deyil, – Arçakovski saymazyanə onun sözünü kəsdi, – yox bir, gəlin nuh əyyamından əvvəl baş vermiş bir əhvalatı nağıl edin.

– Əyə, qardaşciyəz... ah, sən nə kobud adamsan... Sən hələ uşaqsan, mən isə, əyə... mən deyirəm ki, belə bir əhvalat olmuşdur...

– İncikliyin ləkəsini yalnız qan yuyub təmizləyə bilər, – deyə poruçik Bobetinski ibarəli səsle söhbətə qarışdı və çiyinlərini xoruz kimi yuxarı qaldırdı.

– Əyə, bizdə Soluxa adlı bir nəfər praporşik vardı, – deyə Lex sözünü davam etdirməyə çalışırdı.

Birinci rotanın komandiri kapitan Osadçı bufətdən çıxıb stola yaxınlaşdı. O, dərhal hamının səsini batıran gur, nərildəyən uca səsle dedi:

– Deyəsən söhbət duel barədədir. Belə söhbətlərə qulaq asmaq maraqlıdır. – Salaməleyküm, cənab podpolkovnik. Salam cənablar.

– Ah, Rodos nəhəngi, – deyə Lex mehribanlıqla onu salamladı.

– Əyə... Ay səni, nəhəngin biri nəhəng, gəl yanımda otur... Mənimlə araq içirsənmi?

– Məmnuniyyətlə, – deyə Osadçı pəsdən cavab verdi.

Bu zabitin şəxsiyyəti Romaşova qərribə, əsəbiləşdirici təsir bağışlayır, onda qorxu və marağa bənzər bir hiss oyadırdı. Polkovnik Şulqoviç kimi, Osadçı də öz qeyri-adi uca və gözəl səsi ilə, habelə nəhəng boyu və dəhşətli qüvvəsi ilə təkcə polkda deyil, bütün diviziyada məşhur idi. O, ordu xidmətini çox gözəl bilməsi ilə də məşhur idi. Onu bəzən ordu xidmətinin xeyri üçün bir rotadan başqasına köçürür və o, yarım il ərzində ən pozulmuş, zəifləmiş komandaları, öz rəisi qarşısında qorxudan tir-tir əsən nəhəng maşına bənzər bir şeyə çevirməyi bacarırdı. O, nəinki heç vaxt dalaşmır, hətta çox təsadüfi, nadir hallarda söyüş söyürdü; məhz buna görə onun sevimli olması və amirliyi yoldaşları üçün olduqca anlaşılmaz bir iş idi. Onun qara, demək olar ki, göy saçlarının kölgələndirib qərribə solğunluğunu daha da qüvvətləndirdiyi qeşəng, tutqun üzündə Romaşov həmişə qeyri-insani, nəhəng, güclü bir vəhşi heyvana xas olan gərgin, sirlə və amansız bir şey olduğunu hiss edirdi. Romaşov tez-tez uzaqdan, hiss edilmədən onu müşahidə edərkən bu adamın qəzəbləndikdə necə olacağını təsəvvürünə gətirir, bunu fikirləşdikdə isə dəhşətdən saralır və soyumuş barmaqlarını sıxırdı. Romaşov indi də gözlərini zilləyib özünə arxayın olan bu qüvvətli adamın divarın yanında qabaqcadan onun üçün qoyulmuş stula sakitcəsinə oturmağına baxırdı.

Osadçı araqı içib, turpu xırçılı ilə dişinin altında əzişdirdi və la-qeydcəsinə dedi:

– Belə, hə, deyin görək bu hörmətli məclisin xülasəsi nədir?

– Əyə, qardaşım sənə, mən indi nağıl edirdim ki... Mən Temryuk polkunda xidmət edərkən, bizdə belə bir əhvalat olmuşdu. Poruçik fon Zoon – soldatlar onu “Padzvon”¹ deyə çağırırdılar – bir dəfə zabitlər klubunda...

Lakin qırx yaşlarında olan qırmızısisifət və kök ştabs-kapitan Lipski onun sözünü kəsdi. O, orta yaşlı adam olmasına baxmayaraq, zabitlər cəmiyyətində özünü təlxək kimi aparır və nədənsə ərköyün, həm də hamının sevimlisi olan məzəli oğlan uşağı kimi qərribə və gülməli bir ləhcə ilə danışdı.

– Cənab kapitan icazə verin, mən qısaca nağıl edim. Bax, poruçik Arçakovski deyir ki, duel – axmaq işdir. “Bizim ruhani məktə-

¹ Zəng səsi ilə (tərc.)

bində olduğu kimi – bir şapalaq ilişdir peysərindən, qurtarsın getsin”. Sonra isə qan tələb edən poruçik Bobetinski müzakirəyə qoşuldu. Daha sonra cənab polkovnik öz keçmiş həyatından anekdot söyləməyə nə qədər cəhd etmişsə də, deyəsən hələ buna nail olmamışdır. Sonra, söhbətin lap əvvəlində podporuçik Mixin səs-küy arasında öz şəxsi fikirlərini söylədi, lakin səs vasitələri lazımınca qüvvətli olmadığına görə və ona xas olan ismətli utancaqlığı üzündən onun fikrini heç kəs dinləmədi.

Balaca, ciyərləri zəif gənc podporuçik Mixinin üzü qarışın, çopur və çil-çil idi; onun mehriban qara gözləri ürəkək, demək olar ki, qorxaq nəzərlərlə baxırdı; birdən o, qıpqırmızı qızardı, dili dolaşa-dolaşa və utandığından tüksüz üzünü əlləri ilə ovuşdura-ovuşdura dedi:

– Cənablar, mən yalnız... cənablar, mən, bəlkə səhv edirəm. Lakin mənim zənnimcə, yəni mən belə güman edirəm ki... hər bir hadisədən asılı olaraq hərəkət etmək lazımdır. Bəzən duel şübhəsiz, xeyirli işdir və hər birimiz, əlbəttə, təkbətək meydanına çıxar. Şübhəsiz çıxar. Lakin bəzən bilirsinizmi, belə... bəlkə də, şübhəsiz, əfv etmək... belə... yüksək bir şərəfdir... Hə, mən daha nə cür hadisələr olacağını bilmirəm... budur...

– Eh, Dekadent İvanoviç, – deyə Arçakovski əlini ona tərəf kobudcasına yellətdi. – Sizin ağzınızdan süd iyi gəlir.

– Əyə, qardaşlar, bir qoyun mən də sözümlü deyim də!

Osadçı dərhal bütün səsləri batıran gur səsi ilə sözə başlayıb dedi:

– Cənablar, duelin nəticəsi mütləq ölüm olmalıdır, yoxsa, o, mənasız bir iş olar! Əks-təqdirdə o, yalnız axmaqcasına mərhəmət, güzəşt, rəhmətdillik, oyunbazlıq olar. Əlli adamlıq məsafə və adama bir güllə atmaq. Mən sizə deyirəm: bu, yalnız bayağılıq, bax, qəzetlərdə oxuduğumuz fransız duelləri kimi bir şeydir. Gəlib tapançadan atəş açırlar, sonra isə qəzetlərdə duelin protokolunu xəbər verirlər: “Duel, xoşbəxtlikdən, salamatlıqla qurtardı. Rəqiblərin hərəsi bir güllə atdı, güllələr heç kəsə xəter yetirmədi, lakin bu zaman onların hər ikisi böyük mərdlik göstərdi. Bu yaxınlara kimi düşmən olan rəqiblər səhər yeməyi zamanı bir-birinin əlini dostcasına sıxdılar”. Cənablar, belə duel, axmaq işdir. O, bizim cəmiyyətə heç bir yaxşı şey gətirə bilməz.

Dərhal bir neçə səs ona cavab verdi. Osadçı danışan zaman dəfələrlə onun sözünü kəsib, öz söhbətini bitirməyə çalışsan Lex yenə sözə başlayıb dedi: “Bax, əyə, mən, qardaşlar... ay sizi öküz

vursun, bir mənə də qulaq asın”. Lakin heç kəs onu dinləmirdi; o, rəğbət edən adam axtara-axtara, növbə ilə bir-bir zabitlərə nəzər saldı. Mübahisəyə uymuş zabitlər saymazyanə ondan üz döndərdirdilər, o da ağırlaşmış başını kədərlə bulayırdı. Nəhayət onun nəzəri Romaşovun nəzərinə sataşdı. Dəfələrlə təkrar edilən və heç kəs tərəfindən dinlənilməyən sözlərin havadan asılı qaldığı, habelə utana-utana yenidən ümitsiz halda danışmağa başlamaq cəhdinin boşa çıxdığı belə dəqiqələrin nə qədər ağır olduğunu gənc zabit öz təcrübəsindən bilirdi. Buna görə də o, podpolkovnikin nəzərindən yayınmadı, podpolkovnik isə sevincək onun qolundan tutub stola tərəf dartdı və dərdli-dərdli dedi:

– Əyə... prapor¹, heç olmazsa sən məni dinlə. Otur, araq iç... onların hamısı avaradır. – Lex mübahisə edən zabitlərə tərəf əlini yüngülcə yellətdi. – İt kimi hürüşürlər, ancaq bir qəpiklik təcrübələri yoxdur. Bizdə baş vermiş bir əhvalatı nağıl etmək istəyirəm...

Lex bir əlində qədəh, boş əlini isə, xora rəhbərlik edirmiş kimi yellədə-yellədə və başını bulaya-bulaya bildiyi saysız-hesabsız hekayələrdən birini nağıl etməyə başladı. O, nağıl edərkən daim haşiyyə çıxdığı, əlavələr, müqayisələr etdiyi və ammalar gətirdiyi üçün heç vaxt hekayəsini axıra kimi danışa bilməzdi. İndi söylədiyini anekdot isə bundan ibarət idi ki, bir zabit başqa bir zabiti duələ çağırır – bu, əlbəttə nuh əyyamında olmuşdur. – Amerikan dueli idi, həm də püşk atmaq üçün onlar kağız manatlıqdakı cüt, yaxud tək rəqəmini qəbul edirlər. Bax onlardan birinin, – məhz onların hansının – Podzvon yaxud Soluxanın fırlıdağa əl atdığını anlamaq çətin idi: “Əyə, qardaşım sənə, o, götürüb iki kağız manatı yapışdırır və manatın bir üzünü cüt, o biri üzünü tək olur. Qardaşım sənə, onlar manatlığı baxta-baxt çəkməyə başlayırlar... Bu, o birinə deyir...”

Lakin podpolkovnik, bu dəfə də adəti üzrə öz anekdotunu başa çatdırma bilmədi, çünki Raisa Aleksandrovnə Peterson işvə-nazla bu-fetə girdi. O, yeməxananın qapısı ağızında dayanıb, içəri girmədən (qadınların yeməxanaya girməyi ayıb sayılırdı), hamının sevimlisi olan dəcəl qız səsilə şən və şıltaqcasına qışqırdı:

– Cənablar, bu nə işdir! Xanımlar çoxdan toplaşmışlar, siz isə hələ də burada oturub yemək-içməklə məşğulsunuz! Biz rəqs etmək istəyirik!

¹ Praporşik – kiçik zabit

İki-üç gənc zabit salona getmək üçün ayağa qalxdı, qalanları isə işvəli xanıma heç bir əhəmiyyət vermədən oturub papiros çəkir və söhbət edirdilər; qoca Lex isə yan-yanı xırda addımlarla ona yaxınlaşdı, əllərini sinəsində çarpazlayıb qədəhdən arağı döşünə tökə-tökə, sərxoşlara xas olan yaltaqlıqla dedi:

– İlahi, nə gözəldir! Belə gözəlliyin mövcud olmasına rəislər necə də icazə verirlər! İzin verin, əlinizi!.. öpüm!..

– Yuri Alekseyeviç, – deyə Peterson birməfəsə danışmaqda davam etdi, – axı siz, deyəsən, bu gün dirijor təyin edilmisiniz? Daha sözüm yoxdur, əcəb dirijorsunuz!

– Mil pardon, madam.¹ Se ma fot!.. Günahkar mənəm! – Bobetinski sürətlə ona yaxınlaşaraq söylədi. Bobetinski yeriyərkən şən balet valsına hazırlıq hərəkətləri edirmiş kimi ayaqlarını sürətlə sürükləyir, dizlərini bükür, bədənini hərəkət etdirir və aşağı sallanmış əllərini yelləyirdi. – Xanım, əlinizi verin. Votr men, xanım. Ağalar, salona, salona!

O, qürurla başını dik tutaraq Petersonla qol-qola sürətlə getdi, artıq o biri otaqdan onun – özünün təsəvvür etdiyi kimi, kübar dirijorunun səsi eşidildi:

– Mesyo², xanımları vals oynamağa dəvət edin! Musiqçilər, vals!

– Cənab podpolkovnik, məni bağışlayın, mən vəzifəmi icra etməyə getməliyəm, – deyə Romaşov dilləndi.

– Eh, qardaşçiyəzəm, – deyə Lex kədərlə başını aşağı saldı. – Sən də onlar kimi ətiacsən... əy... praporşik, dayan... Sən Moltke bərəsin-də eşitmisənmi? Danışmamağa and içmiş böyük adam, feldmarşal... əy... həm də mahir komandan Moltke bərəsində eşitmisənmi?

– Cənab podpolkovnik, doğrusu...

– Sən vurnuxma, rahat dur... Bu söhbət qısadır... Danışmamağa and içmiş bu böyük adam zabit klublarına gəlirdi, nahar edəndə isə, əy... qardaş, o, ağzına kimi qızıl pul dolu portmanatı qabağına qoyurdu. O, özlüyündə belə qərara gəlmişdi ki, bu portmanatı, meclisdə birçə dəfə ağıllı söz danışan zabitə versin. Lakin qoca yüz doxsan il bu dünyada ömür sürüb öldü, onun portmanatı isə, qardaşım sənə, heç bir zabitə qismət olmadı. Hə? Gördünmü dünyada nələ var? Hə, indi isə, qardaşçiyəzəm, get işinə. Bala sərçə get, get... atıl-düş.

¹ Xanım, min dəfə üzr istəyirəm (*frans.*)

² Cənablar (*frans.*)

IX

Gurultulu vals sədalarından titrəyirmiş kimi görünən salonda iki cüt rəqs edirdi. Bobetinski dirsəklərini qanad kimi açaraq, daş heykəl kimi vüqarlı sükutla rəqs edən ucaboylu xanım Talmanın ətrafında xırda addımlarla fırlanırdı. Yekəpər, pırtlaşlıq saçlı Arçakovski Lıkaçovların qeşəng kiçik qızını öz ətrafında fırlandırır; o, azca aşağı əyilərək, qızın saçının tağına baxır, heç bir rəqs hərəkəti etmir, adətən uşaqlarla rəqs edərkən olduğu kimi tənbəlcəsinə və saymazyan ayaqlarını götürüb-qoyurdu. On beş nəfər başqa xanım divar boyu tək-tənha oturur və özlərini elə göstərməyə çalışırdılar ki, guya bu, heç onların vecinə deyildir. Polk klublarında həmişə olduğu kimi, kavalərlər xanımlardan dörd dəfə az idi, məclisin sıxıntılı keçəcəyi hələ əvvəldən bəlli idi.

İndicə balı açmış Peterson (xanımlar balı açmağı xüsusi qürur sayırdılar) nazik bədənlə, boy-buxunlu Olizarla rəqs etməyə başladı. Olizar onun əlini öz sol böyrünə bənd edirmiş kimi tuturdu; Peterson isə çənəsini o biri əlinin – Olizarın çiyinə qoyduğu əlinin üstə qoyub xumar-xumar baxır, başını isə əda və qeyri-təbii halda dağa, salona tərəf çevirirdi. Rəqs qurtaran kimi o, bilə-bilə qadın tualet otağının qapısı yanında dayanmış Romaşovun yaxınlığında oturdu. Peterson yelpiclə üzünü tez-tez yelləyir və qarşısında dayanıb ona tərəf əyilmiş Olizara baxa-baxa sözləri xumarlına-xumarlına uzudaraq deyirdi:

– Yox, qraf, bir diy-yin, nə üçün mənə həmişə isti olur? Ric-ca edirəm – diy-yin!..

Olizar təzim edib, məhmızlarını cingildətdi, əlini bığımın hər iki tərəfinə çəkdi.

– Xanım, bunu heç Martin Zadeka¹ da deyə bilməz.

Bu zaman, Olizar onun açıq, hamar boynu və sinəsinə baxdığı üçün Peterson tez-tez və qeyri-təbii halda nəfəs almağa başladı.

– Ah, həmişə mənim isdiliyim çox olur! – deyə Raisa Aleksandrovnə sözüne davam edərək, gülümseyir və sözlərinin arxasında xüsusi, ədəbsiz mənə olduğuna işarə vururdu. – Nə edim ki, mənim ehtirasım belə coşqundur!

¹ Martin Zadeka adı ilə Rusiyada 1770-ci ildən 1914-cü ilə kimi fəla baxmaq, yuxu yozmaq, oyunlar məcmuələri və bu kimi kitablar nəşr olunurdu (*tərc.*)

Olizar qısa və qeyri-müəyyən halda qaqqıldadı.

Romaşov dayanıb tərs-tərs Petersona baxır və nifrətlə düşündü: “Ah, nə iyrenc qadındır!” Və bu qadınla əvvəllər cismani əlaqədə olması fikrindən onda belə bir hissiyyat emələ gəlirdi ki, elə bil o, bir neçə ay yuyunmamış və alt paltarını dəyişməmişdi.

– Bəli, bəli, bəli, qraf, siz gülməyin. Siz bilmirsiniz ki, mənim anam yunan qızıdır!

“Danışığı da iyrencdir, – deyə Romaşov fikirləşdi. – Qeribədir ki, mən bu vaxta kimi bunu sezməmişəm. O danışanda səsi elə çıxır ki, elə bil xroniki zökəmdir, yaxud burnunda artıq ət var: “Bənib anab yunan qızıdır”.

Bu zaman Peterson dönüb gözlərini qıyaraq həyasız nəzərlə ona baxdı.

Romaşov adəti üzrə fikrən dedi:

“Onun üzü maska kimi anlaşılmaz vəziyyət aldı”.

– Salam, Yuri Alekseyeviç! Siz niyə gəlib salamlamırsınız? – deyə Raisa Aleksandrovna uzada-uzada söylədi.

Romaşov ona yaxınlaşdı. Raisa Aleksandrovna, birdən qeyri-adi dərəcədə kiçilmiş və kəskinləşmiş göz bəbəkleriyle acıqlı-acıqlı baxıb, onun əlini möhkəm sıxdı.

– Xahişinizə görə mən üçüncü kadrili sizin üçün saxlamışam. Ümidvaram ki, unutmamısınız?

Romaşov təzim etdi.

– Siz çox iltifatsız adamsınız, – deyə Peterson hələ də əzilib-büzülürdü. – Siz deməli idiniz: anşan-te, madam!¹ (“adşadte, badab” – deyə Romaşov eşitdi) Qraf doğrudan, o kütdür?

– Bəs necə... yadımdadır, – deyə Romaşov inamsızlıqla donquldandı, – göstərdiyiniz iltifata görə təşəkkür edirəm.

Bobetinski məclisi çox da şənləndirə bilmirdi. O, məclisi ümitsizcəsinə və yorğun-himayəkar görkəmlə aparırdı, elə bil ki, o, zəhləsini aparmış, ancaq bütün başqaları üçün vacibli olan bir vəzifəni icra edirdi. Lakin üçüncü kadrildən qabaq o canlandı və salonda, buz üstə ayaq xizəyində sürüşürmüş kimi cəld, sürüşkən addımlarla yeriməyə və xüsusən ucadan qışqırmağa başladı:

– Kadril-monstr! Kavalye, anqaje vo dam²!

¹ Olduqca şadam, xanım! (*frans.*)

² Kavalierlər, xanımları dəvət edin (*frans.*)

Romaşov Raisa Aleksandrovna ilə musiqiçilərin pəncərəsi yaxınlığında, Mixin və boyu kavalərinin çiyinə güclə çatan Leşsenkonun arvadı ilə visa-vis¹ durdular. Üçüncü kadrilə yaxın rəqs edənlər hiss olunacaq dərəcədə çoxaldılar, belə ki, rəqs edən cütlər həm uzununa, həm də eninə düzülmiş oldular. Həm birincilər, həm də ikincilər növbə ilə rəqs etməli olurdular, buna görə musiqiçilər rəqsin hər fiqurunu iki dəfə çalırdılar.

“Açıq danışmaq, buna son qoymaq lazımdır, – deyə Romaşov pəncərədən gələn gurultulu təbil və sinc səsləri altında düşündü. – Bəsdir!” – “Onun simasında amansız qətiyyət vardı”.

Polk dirijorları arasında çoxdan bəri xüsusi priyomlar işlətmək və şən zarafat etmək adəti vardı. Üçüncü kadril zamanı həmişə fiqurları qarışıq salmaq və sanki bilmədən fərəhli səhvlər etmək lazım gəlirdi ki, bu halda həmişə qarışıqlıq olur və gülüsmə düşürdü. Bobetinski də kadril-monstr qəflətən ikinci fiqurdan başlayaraq, gah kavalərləri solo oynamağa məcbur edir və dərhal, səhvinə başa düşürmüş kimi onları xanımların yanına qaytarırdı, gah da grand-rond² düzəldir və onu qarışdıraraq, kavalərləri öz xanımlarını tapmağa məcbur edirdi.

– Medam, avanse... üzr istəyirəm, rekule! Kavalye, solo! Pardon, geriye, balyanse avək vo dam³! Geriyə qayıdın da!

Bu zaman Raisa Aleksandrovna acığından nəfəsi kəsile-kəsile acı-acı danışır, lakin özünü elə göstərirdi ki, guya söhbət ən fərəhli və xoşagələnlər barəsindədir:

– Mənimlə belə rəftar etməyə yol vermərəm. Eşidirsinizmi? Mən sizin üçün balaca qız deyiləm. Bəli. Namuslu adamlar belə hərəkət etmirlər. Bəli.

– Raisa Aleksandrovna, acıqlanmayın, – deyə Romaşov təkidlə və eyni zamanda yumşaqcasına xahiş etdi.

– Ah, acıqlanmaq – sizə qarşı böyük hörmət olardı! Mən sizə yalnız nifrət edə bilərəm! Lakin məni lağa qoymağa heç kəsə icazə vermərəm. Siz nə üçün zəhmət çəkib mənim məktubuma cavab vermədiniz!

¹ Üzbəüz (*frans.*)

² Böyük daire (*frans.*)

³ Xanımlar, irəli... geri! Təkcə kavalərlər! Bağışlayın... Öz xanımlarınıza istiqamət verin! (*frans.*)

– And içirəm ki, sizin məktubunuz gələndə mən evdə yox idim.
– Hı! Siz mənim başımı piyləyirsiniz! Guya ki, sizin haralarda olduğunuzu mən bilmirəm... Lakin arxayın olun...

– Kavalye, an avan! Ron de kavalye¹. Sola! Sola gedin, sola! Canım, sola dönün, ağalar! Eh, heç bir şey anlamırlar. Plu de Lya vi, mesyo² – deyə Bobetinski rəqs edənləri öz ardınca sürətlə dairə vurmağa sövq edə-edə və var qüvvə ilə ayaqlarını yerə vura-vura qışqırırdı.

Romaşov öz yerinə qayıtdıqda Raisa sözüne davam edərək dedi:

– Mən o qadının, o liliputun bütün intriqalarını bilirəm. Ancaq o, nahaq yerə özünü belə çəkir! Onun oğurluq etmiş notarius qızı olduğu...

– Mən xahiş edirəm ki, tanışlarım haqqında mənim yanımda belə danışmayasınız, – deyə Romaşov sərt halda onun sözünü kəsdi.

Bu zaman qiyamət qopdu. Peterson Şuraciyəzin dalınca ağzına gələn söyüşü dedi. Raisa artıq öz saxta təbəssümünü unutmuş, hirsindən onun üzü ləkə-ləkə olmuş və o, xırıltılı səsi ilə musiqidən bərk qışqırmağa cəhd edirdi. Romaşov acizliyindən və karıxdığından, həm təhqir olunan Şuraciyəz üçün çəkdiyi əzabdan, həm də kadriilin gurultulu səsini batıraraq bir söz deyə bilmədiyindən, başlıcası isə artıq adamların onlara fikir verməyə başladığından qıpqırmızı qızarmışdı.

– Bəli, bəli, onun atası oğurluq etmişdir, o, heç özünü çəkməsin! – deyə Peterson qışqırırdı. – Bir ona baxın, bizi bəyənmiş. Biz də onun haqqında bəzi şeylər bilirik! Bəli!

– Mən sizdən xahiş edirəm, – Romaşov dili dolaşa-dolaşa dedi.

– Bir dayanın, siz də, o da hələ mənim caynaqlarımı görürsünüz. Şuranın üç il akademiya soxuşdura bilmədiyi o axmaq Nikolayevin gözlərini mən açaram. Axı, o axmaq ki, gözünün qabağında nələr olduğunu görmür, onun akademiya nə işi var. Bir də ki, o, Şuranın pərəstişkarı da bir şey deyil!..

– Mazurka jeneral! Gəzə-gəzə! – deyə Bobetinski uçan mələk kimi bütün bədənini irəli verərək yel kimi salonun uzununa irəliləyərək qışqırırdı.

¹ Kavalərler, irəli! Kavalərler, dairəyo! (frans.)

² Ürəklə rəqs edin ağalar (frans.)

Ayaqların ağır tappılısından döşəmədə titrəməyə və ahəngdar surətdə tərpenməyə, lüstrin asma bəzəkləri müxtəlif rəngdə işıq saçaraq, musiqi sədalarına uyğun surətdə cingildəməyə və pəncərələrin tül pərdələri ağır-ağır yellənməyə başladı.

– Biz nə üçün dava-şavasız, səssiz-səmirsiz ayrılmayaq? – deyə Romaşov yumşaqılıqla soruşdu. O, qəlbində hiss edirdi ki, bu qadın onda ikrahla bərabər nə işə iyrenc, lakin məğlubedilməz bir qorxaqlıq hissi oyadır.

– Hə-ə! Siz mənim başımı piyləmək istəyirsiniz? Zəhmət çəkməyin, mənim əzizim, – o, “bənim əzizim” söylədi, – mən o qadınlardan deyiləm ki, məni atıb getsinlər. Mən özüm kefim istəyəndə atıb gedərəm. Lakin mən sizin alçaqlığınıza baxıb doya bilmirəm...

– Bu söhbəti qurtaraq, – Romaşov dişlərini qıcaraq tələsik, boğuz səslə dedi.

– Beş dəqiqəlik fasilə. Kavalye, okkyupe vo dam!¹ – deyə dirijor qışqırırdı.

– Bəli, mən özüm kefim istəyəndə qurtararam. Siz məni alçaqcasına aldatdınız. Mən hər şeyimi sizə fəda etdim. Namuslu qadının sizə verə biləcəyi hər şeyi sizə verdim... Mən ərimin, ən yaxşı, gözəl insanın gözlərinin içinə baxa bilmirdim. Sizə görə mən arvad və ana vəzifələrini unudum. Ah, nə üçün, nə üçün ona sadıq qalmadım?

– Tu-ta-lım belədir!

Romaşov özünü saxlaya bilməyib gülümsöyirdi. Xidmətə gələn bütün gənc zabitlərlə Raisanın çoxlu eşq macərası polkda hamıya açıq-aydın məlum idi, həm də bütün yetmiş beş nəfər zabit və onların arvad və qohumları arasında baş verən bütün eşq macərələrini polkda hamı bilirdi. İndi Romaşov, Raisanın məktublarında və söhbət vaxtı əri barədə işlətdiyi: “mənim axmağım”, “daim sərxoş olan bu axmaq” kimi ifadələri və başqa bu cürə sözləri xatırladı.

– Hə! Siz hələ utanmaz-utanmaz gülürsünüz? Yaxşı işdir! – deyə Raisa özündən çıxdı. Lakin birdən kavalərinin əlindən yapışaraq: – Biz rəqs etməliyik, – söylədi və bədənini vüqarla tərpedə-tərpedə, gərgin halda gülümsəyə-gülümsəyə xırda addımlarla irəliləməyə başladı.

¹ Kavalərler, xanımları məşğul edin, öyləndirin! (frans.)

Onlar fiquru başa vurduqdan sonra Raisanın üzü yenə acıqlı ifadə aldı. Romaşov isə: “o, acıqlanmış həşəratı andırır” – deyə fikirləşdi.

– Mən bunu sizə bağışlamayacağam. Eşidirsinizmi, heç vaxt bağışlamayacağam! Mən bilirəm, siz nə üçün belə əclafcasına, belə alçaqcasına məni tərk etmək istəyirsiniz. Sizin fikriniz baş tutmayacaqdır, baş tutmayacaqdır, baş tutmayacaqdır! Siz, açıq-açığına və namusla məni sevmədiyinizi söyləmək əvəzinə, məni aldatmağı və qadın kimi, dişi kimi məndən istifadə etməyi üstün tutdunuz... orada baş tutmayanda məndən istifadə etmək üçün. Ha-ha-ha!..

– Yaxşı, gəl açıq danışaq, – Romaşov qəzəbini boğaraq dedi. O, getdikcə daha çox saralır və dodaqlarını çeynəyirdi. – Siz özünüz bunu bilmək istədiniz. Bəli, bu doğrudur: mən sizi sevmirəm.

– Ah, bir buna bax, mən incidim!

– Həm də heç vaxt sevməmişəm. Onu da deyim ki, siz də heç vaxt məni sevməmişiniz. Biz hər ikimiz nə isə iyrenc, yalançı və çirkin oyun, bayağı, yüngül həvəskar komediyası oynayırdıq. Raisa Aleksandrovna, mən sizi çox yaxşı, əla başa düşdüm. Sizə nə nəvaziş, nə sevgi, nə də sadəcə bağlılıq lazım deyildi. Siz bunun üçün olduqca kiçik və miskin bir xilqətsiniz. Çünki, – Romaşov birdən Nazanskinin sözlərini xatırladı, – çünki sevməyi yalnız nadir adamlar, yalnız incə təbiətli adamlar bacarırlar.

– Ha, bu, əlbəttə, nadir, incə təbiətli adam sizsiniz?

Yenə musiqi gurladı. Romaşov nifrətlə pəncərədən görünən trombonun işıldayan mis ağzına baxdı; o, salona sarı amansız laqeydliklə bağırır və xırıltılı səslər çıxarırdı. Romaşov, həmin trombonu çalan soldata da – ordlarını şişirtmiş, şüşə kimi solğun gözlərini bərəltmiş və gərginlikdən gömgöy göyərmiş soldata da nifrət edirdi.

– Gəl mübahisə etməyək. Bəlkə mən əsl sevgiyə layiq deyiləm, lakin məsələ bunda deyildir. Məsələ bundadır ki, dar əyalət əqidənizə və əyalət şöhrətpərəstliyinizə görə sizi gərək mütləq bir adam “əhatə etsin” və bunu başqaları görsünlər. Yaxud siz elə bilirsiniz ki, məclislərdə kənar adamlar bizə baxarkən mənimlə yaxınlıq etməyinizin, nəvazişli baxışlarınızın, amirana və məhrəmanə səsle danışmağınızın mənasını bilmirdim? Bəli, bəli, siz mütləq istəyirsiniz ki, bunu kənar adamlar görsünlər. Yoxsa bütün bu oyunun sizin üçün heç bir əhəmiyyəti olmazdı. Sizə mənim məhəbbətim lazım deyildi, sizə, daha çox rüsvay olduğumuzu hamının görməyi lazım idi.

– Bundan ötrü mən sizdən yaxşısını və sizdən gözəlini seçə bilərdim, – deyə Peterson təşəxxüslü qürurla etiraz etdi.

– Arxayın olun, belə sözlərlə məni acılaya bilməzsiniz. Bəli, mən təkrar edirəm: sizə yalnız bu lazımdır ki, bir adamı sizin qulunuz, sizin dəfədləməz istəyinizin qulu hesab etsinlər. Vaxt isə keçir, qullar da getdikcə daha az-az rastınıza düşür. Siz, soyuq, ehtirassız qadın sonuncu pərəstişkarınızı əldən buraxmamaq üçün həm ailə vəzifələrinizi, həm də ər-arvadlıq yatağına sədaqətinizi qurban verirsiniz.

– Yox, siz hələ mənim kim olduğumu görürsünüz! – deyə Raisa acıqlı-acıqlı və mənalı-mənalı pıçıldadı.

Raisanın əri, kapitan Peterson rəqs edənlərə toxunmamaq üçün geriləyə-geriləyə və yana sıçraya-sıçraya bütün salondan keçib onların yanına gəldi. O, arıq, vərəmli, sarı daz kəlləli bir adam idi, qara gözlərində bir parıltı və mehribanlıq var idi, lakin onlarda nə isə gizli kin də duyulurdu. Onun barəsində deyirdilər ki, o, öz arvadını dəlicəsinə sevir, elə sevir ki, arvadının bütün pərəstişkarları ilə mehribancasına, yaltaqcasına və saxta dostluq edir. Bu da məlum idi ki, onlar onun arvadından asanlıqla və məmnuniyyətlə ayrılan kimi, o, həmin adamlara nifrət, xəyanət edir və qulluqlarında hər cürə tələ qururdu.

O, göyərmiş, bir-birinə yapışmış dodaqlarını tərpedərək hələ uzaqdan süni təbəssümlə gülümsədi.

– Rayaciyəz, oynayırısan! Əziz Jörjik, salam. Çoxdandır görünürsünüz? Biz sizə elə alışmışıq ki, doğrusu, sizdən ötrü darıxırıq.

– Belə... nə isə... məşğələlərdən başımız ayılmır, – deyə Romaşov donquldandı.

– Sizin məşğələlərinizi bilirik, – deyə Peterson barmağı ilə onu hədələdi və ciyildəyirmiş kimi güldü. Lakin onun qara gözləri maraqlı və təşvişlə gah arvadının, gah da Romaşovun üzünə zillənirdi.

– Mən, doğrusu, elə bildim ki, siz savaşımsınız. Gördüm ki, oturub nə isə qızgın mübahisə edirsiniz. Nə olmuşdur?

Romaşov pərt halda Petersonun arıq, qara və qırıq-qırıq boynuna baxaraq dinmirdi. Lakin Raisa həmişə yalan danışarkən olduğu kimi həyasızcasına inamla dedi:

– Yuri Alekseyeviç hey filosofluq edir. Deyir ki, rəqslərin vaxtı keçmişdir, rəqs etmək axmaq və gülünc işdir.

– Özü isə rəqs edir, – deyə Peterson sadələvhəcəsinə kinayə ilə qeyd etdi. – Hə, rəqs edin, balalarım, rəqs edin, mən sizə mane olmuram.

O çıxıb gedən kimi, Raisa saxta hisslə dedi:

– Mən isə bu müqəddəs, qeyri-adi adamı aldadırdım!.. Özü də kimdən ötrü! Ah, əgər o bilsə idi, əgər o bilsə idi...

– Maz-zurka jeneral! – deyə Bobetinski qışqırdı. – Kavalерlər xanımları başqalarının əllərindən alırlar!

Qızısmış bədənlərin uzun müddətli hərəkətindən və parketdən qalxan tozdan salon boğanaq idi, şamların alovları sarı, dumanlı ləkələrə çevrilmişdi. İndi cüt-cüt rəqs edənlər çox idi, yer çatışmadığı üçün, cütlərin hərəsi məhdud sahədə rəqs edirdi: oynayanlar bir-birinə sıx yaxınlaşır və bir-birini itələyirdilər. Dirijorun təklif etdiyi fiqur bundan ibarət idi: boş kavalер rəqs edən cütlərdən birini təqib edirdi. O, həmin cütün başına dolanır və eyni zamanda mazurka rəqsi hərəkətləri edir ki, bunlar da gülməli və mənasız çıxırdı; o, xanımla üzbəüz gəlməyə cəhd edirdi. Xanımla üzbəüz gəldikdə isə o əl çalır ki, bu da xanımla kavalерinin əlindən aldığı bildirirdi. Lakin digər kavalер ona mane olub həmin işi görməyə qoymur və öz xanımları bir tərəfdən başqa tərəfə döndərir və çəkirdi: özü isə gah geri çəkilir, gah yan-yana yüyürdü və hətta sol boş dirşeyini işə salaraq, onu rəqibinin sinəsinə tuşlayırdı. Bu fiqur zamanı həmişə salonda yöndəmsiz, kobud və pis vurnuxma başlanırdı.

– Aktrisa! – deyə Romaşov Raisaya tərəf əyilərək xırıltılı səsle pıçıldadı. – Sizi dinləyəndə, adamın sizə həm gülməyi tutur, həm də yazığı gəlir.

– Siz, deyəsən, keflisiniz! – Raisa iyərə-iyərə dedi və romanlarda cəsur qadınlara caniləri başdan ayağa süzdükləri baxışla Romaşova nəzər saldı.

– Yox, bir deyin, mənə niyə aldatdınız? – Romaşov acıqlı-acıqlı dedi. – Siz mənə yalnız ona görə təslim oldunuz ki, mən sizi tərk etməyim. Ah, siz bu işi sevgi üzündən, hə, heç olmazsa sevgi deyil, təkcə heysiyyət üzündən görmüş olsanız, mən bunu başa düşərdim. Lakin siz bu işi yalnız əxlaqsız, şöhrət düşkünü olduğunuz üçün görürdünüz. Aramızda sevgi olmadan, elə-belə... qulluqçu qadımların bazar günləri tum çırtladıqları kimi, bekarçılıqdan, hətta maraqla belə olmadan, yalnız vaxtımızı şən keçirmək üçün bir-birimizə

mənsub olarkən nə qədər iyərənc olduğumuz fikri sizi doğrudanmı dəhşətə gətirmir. Axı, anlayın: bu, qadının pula satılmasından daha pisdir. Orada ehtiyac, şimikdirici şey vardır... Anlayın, bu soyuq, məqsədsiz şey haqqında, bu əfvədlməz pozğunluq haqqında düşünməyə belə mən utanıram, iyərənirəm!

O, alnını soyuq tər basmış halda, sönlük, üzgün nəzərlə rəqs edənlərə baxırdı. Budur, çiyinlərini düz tutmuş və həddindən artıq dəyməduşer kimi üzünə inciklik görkəmi vermiş özəmətli xanımla Talman ayaqlarını sürükləyə-sürükləyə və onunla yanaşı keçə kimi tullana-tullana Yepifanov süzüb keçdilər. Budur, tamam qızarmış, balaca gözləri işim-ışım işıldayan, çılpaq, ağ, pak qız boyunlu Likoçovların kiçik qızı... Budur, qıçları, pərgar qıçları kimi nazik, düz və biçimli Olizar. Romaşov baxır, başı ağrıdığı və ağlamaq istədiyini hiss edirdi. Onun yanında dayanmış, acığından sapsarı saralmış Raisa isə mübaligəli süni istehza ilə danışırdı:

– Çox gözəldir! Piyada zabiti İosif Prekrasnı¹ rolunda!

– Bəli, bəli, məhz rolunda... – deyə Romaşov özündən çıxdı. – Özüm də bilərəm ki, bu gülünc və bayağı işdir... Lakin mən itirdiyim paklıq, sadə cismani paklıq üçün kədərləndiyimə utanmıram. Biz hər ikimiz çirkəbə köüllü batmışıq, mən də hiss edərəm ki, indi mənim yaxşı, təzə məhəbbətlə sevməyə heç bir ixtiyarım yoxdur. Bunun da günahkarı sizsiniz, – eşidirsinizmi: günahkar sizsiniz, sizsiniz, sizsiniz! Siz mənə yaşlı və təcrübəlisiniz, siz sevgi işindən lazımlıca xəbərdarsınız.

Peterson böyük qəzəblə stuldan qalxdı.

– Bədir! – Raisa kəskin səsle dedi. – Siz istədiyinizə nail oldunuz. Mən sizə nifrət edərəm! Ümidvaram ki, bu gündən etibarən siz bizim evimizə ayaq basmayacaqsınız. Bizim evdə sizi doğma adam kimi qarşılayıb, yedirib-ıçirdirdilər; siz isə yaramaz çıxdınız. Mən çox heyifsilənirəm ki, bütün işləri açıb ərimə deyə bilmirəm. O, müqəddəs insandır, mən ona səcdə edərəm, bütün işləri ona açıb

¹ İosif Prekrasnı – İncilin əfsanəvi qəhrəmanlarından biridir. İncildə belə bir əfsanəvi hekayə vardır ki, patriarx İakovun on iki oğlundan, biri olan İosif Prekrasnını qardaşları Misirə satırlar. O, bir sıra bədbəxt hadisələrdən sonra Fironun sarayında yüksək vəzifə tutur. Əvvəllər İosif Prekrasnı, yəqin, qədim yəhudi tayfalarından birinin allahı imiş. Sonralar dini ədəbiyyat onu tarixi şəxsiyyət kimi qələmə verməyə çalışmışdır (tərc.)

söyləmək isə – onu öldürmək deməkdir. Lakin inanm, o, təhqir edilmiş aciz qadının intiqamını ala bilərdi.

Romaşov onunla üzbeüz dayanaraq, gözlərini qıyıb eynəyin arxasından iztirabla onun böyük, nazik və qəzəbdən əyilmiş ağzına baxırdı. Pəncərədən qulaqbatırıcı musiqi sədaları yayılır, mənfur trombon ardı-arası kəsilmədən inadçı halda öskürürdü, türk təbilinə vurulan möhkəm zərbələr isə sanki Romaşovun başında səslənirdi. O, Raisanın sözlərini qırıq-qırıq eşidir və onları başa düşmürdü. Lakin Romaşova elə gəlirdi ki, Raisanın sözləri də təbilə vurulan zərbələr kimi onun başına dəyir və onun beynini sarsıdırdı.

Raisa yelpicini şaqqıltı ilə bükdü.

– Ah, əclaf, yaramaz! – deyərək Raisa faciəli surətdə pıçıldadı və bütün salondan keçib tualet otağına getdi.

Hər şey qurtarmışdı, lakin Romaşov gözlədiyi məmnunluğu hiss etmədi, həm də əvvəllər təsəvvür etdiyi kimi, qəlbindəki çirkin və kobud ağırlıq qəflətən yox olmadı. Yox, o, indi hiss edirdi ki, bütün mənəvi günahı məhdud və aciz qadının boynuna yıxmaqda yaxşı iş görmür, qorxaqcasına və qeyri-səmimi hərəkət edir, həm də o, qadının kədərinə, çəşqinliyinə, acizliyini və onun orada, tualet otağında acı-acı göz yaşları axıtıldığını, şişmiş və qızarmış gözlərini təsəvvürünə getirirdi.

“Mən mənəvi cəhətdən pozğunlaşırım, mən mənəvi cəhətdən pozğunlaşırım, – deyərək o, ikrah və üzüntü ilə düşünürdü. – Bu nə həyatdır! Həyat nə isə sıxıntılı, maraqsız və çirkindir... Bu əxlaqsız və yaramaz əlaqə, sərxoşluq, kədər, olduqca yeknesəq xidmət adamı əldən salır, adam bircə dənə də canlı söz eşitmir, bir an belə əsl sevinci görmür. Kitab, musiqi, elm – bəs bütün bunlar nə oldu?”

O, yenə yeməxanaya getdi. Orada Osadçı və Romaşovun rota yoldaşı Vetkin möhkəm sərxoş olan Lexin qoluna girib qapıya ötürürdülər; Lex isə zəif və aciz tövrlə başını bulayır, inandırmağa çalışırdı ki, o yepiskopdur. Osadçı üzünə ciddi ifadə verərək, sözlərin “r” səslərini uzada-uzada yoğun oktava ilə, baş dyakon¹ kimi deyirdi:

– Həzrətə baş yepiskop, xeyirrr–dua ver. İbadətə başlamaq vaxtıdırrr...

Rəqs gecəsinin sonu yaxınlaşdıqca, yeməxanada səs-küy daha artırdı. Havanı tütün tüstüsü ilə bürümüşdü ki, stolun o tərəf-bu

¹ Dyakon – aşağı rütbəli keşiş

tərəfində oturan adamlar bir-birlərini güclə seçirdilər. Bir küncdə mahni oxuyurdular, pəncərə yanına toplaşmış bir dəstə adam ədəbsiz anekdotlar danışır, heç bir şam və nahar anekdotsuz keçmirdi.

– Yox, yox, ağalar... icazə verin, mən sizə danışım! – deyərək Arçakovski qışqırırdı. – bir dəfə soldat xaxolun evinə düşür. Xaxolun isə arvadı göy-çək imiş. Bax, soldat fikirləşir: necə edim ki, mən...

O, anekdotu qurtarmağa macal tapmamış, səbirsizliklə öz növbəsini gözləyən Vasili Vasilyeviç Lipski onun sözünü kəsdi.

– Yox, bu nədir ki, ağalar... Bax, mən bir qiyamət lətifə bilirəm.

O, söhbətini qurtarmağa macal tapmamış, bir başqası öz heka-yəsini danışmağa tələsirdi.

– Bax, ağalar, bir buna da qulaq asın. Əhvalat Odessada vaqə olmuşdu, həm də bu əhvalat...

Bütün lətifələr nalayiq, ədəbsiz və duzsuz idi, bir qayda olaraq həmişə, özünə arxayın olan ən abırsız adamın söhbəti gülüşməyə səbəb olurdu.

Vetkin Lexi faytona mindirib qayıtdı və Romaşovu stola dəvət etdi.

– Jorjikeiyəz, əyləşin... İçək. Mən bu gün cuhud kimi dövlətliyəm. Dünən udmuşam, bu gün yenə iyirmi bir oynayacağam.

Romaşov bir adamla oturub ürəkdən danışmağı, öz dərdsini və həyata olan nifrətini açıb söyləməyi arzu edirdi. O, qədəhləri bir-birinin ardınca boşaldaraq yalvarıcı nəzərlə Vetkinə baxır və inan-dırıcı, mehriban, titrək səslə deyirdi:

– Biz hamımız, Pavel Pavliç, hamımız unutmuşuq ki, başqa həyat da vardır. Harada isə, onun harada olduğunu bilmirəm, tamam, tamam başqa cürə adamlar yaşayırlar, onların həyatı da dolğun və fərəhlidir, əsl həyatdır. Harada isə insanlar mübarizə edir, cəfa çəkir, sidq ürəklə və möhkəm sevirilər... Dostum, biz necə yaşayırıq? Biz neçə yaşayırıq?

– Bəli, qardaş, nə deyim, həyat, – deyərək Pavel Pavloviç həvəssiz söylədi. – Lakin ümumiyyətlə... bu, qardaş, başdan-başa xalis filosofiya və energetikadır. Bəri bax, əzizim, bu energetika nə-ə olan şeydir?

– Ah, biz nə edirik! – deyərək Romaşov həyəcanlanırdı. – Bu gün sərxoş olana kimi içəcəyik, sabah rotaya gedib – bir, iki, sol, sağ deyəcəyik – axşam yenə içəcəyik, birisi gün isə yenə rotaya

gedəcəyik. Doğrudanmı bütün həyat bundan ibarətdir? Yox, siz bircə fikirləşin – bütün, bütün həyat!

Vetkin, nazik pərdə dalından baxırmış kimi bulantıq gözlərilə ona baxdı, hiçqırdı və birdən nazik, zil səslə oxumağa başladı:

Sakitcə bir yerdə yaşayırdı qız,
Sərin meşələrdə yaşayırdı qız,
İylə dayanmadan yun öyirirdi.

– Mələyim, hər şeyə tüpür, canından muğayət ol.

Ürəkden seviridi o nazenin qız
Dayanmaq bilməyən öz cəhresini.

– Romaşeviç-Romaşevski, gedək oynayaq, mən sizə bir dənə qırmızı onluq borc verərəm.

“Bu heç kəs üçün aydın deyildir. Mənim yaxın adamım yoxdur.” – deyər Romaşov fikirləşdi. O, bir anlığa Şuraciyəzi xatırladı – qüvvətli, məğrur, qəşəng bir qadın kimi xatırladı və onun qəlbinin bir hissəsində nə isə ağır, şirin və ümitsiz bir şey inildədi.

O, sübh açılana kimi klubda qalıb, ştos oynayanlara tamaşa etdi, özü də oynadı, lakin o, zövqsüz və həvəssiz oynayırdı. Arçakovski və iki nəfər bıqsız podraporşik ayrıca stolda oynayırdılar: bir dəfə Romaşov gördü ki, Arçakovski olduqca bacarıqsız halda kart basaraq, özünə iki dəfə artıq kart çəkdi. Romaşov bu işə qarışmaq, ona töhmət etmək istədi, lakin o saat bundan vaz keçib, laqeydliliklə fikirləşdi: “Eh, heç fərqi yoxdur. Bununla heç bir şeyi düzəldə bilməyəcəyəm”.

Öz milyonlarını beşcə dəqiqədə uduzmuş Vetkin sapsarı saralmış, ağzı açılı qalmış halda stolda oturur və yatırdı. Lyaşşenko Romaşovun yanında oturub meyus-meyus oyuna tamaşa edirdi, başa düşmək çətin idi ki, onu, qəmgin sima ilə saatlarla burada oturmağa məcbur edən hansı qüvvədir. Hava işıqlandı. Ərimiş şamlar sarı, uzun və titrək alovla yanırdı. Qumar oynayan zabitlərin üzləri saralmış və yorğun görünürdü. Romaşov isə hey kartlara, gümüş və kağız pul topasına və başdan-başa təbaşirle yazılmış yaşıl mahuda baxırdı, onun ağırlaşmış, dumanlanmış başında hey eyni fikirlər: özünün mənəvi cəhətdən pozğunlaşması, sıxıntılı, yeknəsəq həyatın mürdarlığı haqqındakı fikirlər süst halda dolayırdı.

X

Gözəl, lakin soyuq bahar səhəri idi. Meşə gilası çiçəkləmişdi.

Hələ bu vaxtadan öz gənclik yuxusunun öhdəsindən gəlməyə öyrəşməmiş Romaşov həmişəki kimi səhər məşğələlərinə gecikdi və xoşagəlməz utancaqlıq və təşviş hissi ilə rotasının məşğələ keçdiyi təlim meydanına yaxınlaşdı. Ona tanış olan bu hissələrdə həmişə gənc zabiti alçaldan çox şey var idi, rota komandiri kapitan Sliva isə onları daha kəskin və təhqiramiz etməyi bacarırdı.

Bu adam ucdantutma döymək, xırda rəsmiyyətçilik, üç sürətdə yürüş, rəvayət halı almış sabiq sərt intizamın kobud və ağır qəlpəsinin təcəssümü idi. Hotta vəhşi əyalət həyat şəraiti üzündən xüsusi insanpərvərlik istiqamətilə fərqlənməyən polkda belə o, bu amansız qədim hərbi xidmətin nə isə əcaib yadigarı idi, onun haqqında çoxlu gülünc, demək olar ki, ağlasığmaz lətifələr danışdırlar. Xidmət, nizamnamə və rotadan kənara çıxan, onun nifrətlə boş şey və mandraqora¹ adlandırıldığı bütün başqa şeylər, sözsüz olaraq onun üçün mövcud deyildi. Bütün həyatı boyu ağır hərbi xidmət boyunduruğunu dartaraq, bu adam “İnvalid” məcmuəsinin rəsmi şöbəsindən başqa, nə bir kitab, nə də bir qəzet oxumamışdır. Rəqs, həvəskar tamaşalara və s. kimi əyləncələrə, o, öz kobudlaşmış qəlbilə tamam nifrət edir və bu əyləncələri, öz soldat söz ehtiyatından çoxlu çirkin və nalayiq sözlərlə bəzəyirdi. Onun haqqında danışdırlar ki, – bu doğru ola bilərdi, – bir gözəl bahar axşamı o, açıq pəncərə qarşısında oturub, rota haqq-hesabını yoxlayırmış, onun yaxınlığında kolda bülbül cəh-cəh vurmağa başlayır. Sliva dinləyir-dinləyir və birdən deşikinin üstünə qışqırır.

– Z-zaxarçuk! Bu qu-şu daşla q-qov, m-mane olur...

Bu süst, xarici görünüşünə görə ruhdan düşmüş kimi görünən adam soldatlarla həddindən artıq sərt rəftar edirdi, o, nəinki kiçik zabidlərə soldatları döyməyə icazə verirdi, həm də özü soldatları amansızcasına, qanlarına qəltan olana kimi, təqsirkar soldat onun zərbələri altında yerə yığılana kimi döyürdü. Lakin soldat ehtiyaclarına o, həddindən artıq diqqətlə yanaşırdı: soldat üçün kəndən gələn pulu ləngitməz və kənar işlərdən əldə edilən məbləği özü istədiyi kimi xərcləsə də, rota xəzinəsinə şəxsən özü gündəlik

¹ Mandraqora – badımcın fəsiləsindən olan zəhərli bitki

nəzərət edirdi. Təkcə beşinci rotanın soldatları onunkundan daha tox və şən görünürdülər.

Gənc zabitləri isə Sliva daim məzəmmət edir və yaxşı xidmət ələməyə məcbur edirdi; bu iş üçün o, utanmadan tutarlı pryomlar işlədirdi; onun anadangəlmə xoxol yumoru isə həmin pryomları daha kəskinləşdirirdi. Məsələn, təlim vaxtı subaltern-zabit yeriyəndə çayırdısa, o, adəti üzrə dili azca pəltək vura-vura qışqırırdı:

– Bir ba-xın. Bütün rota, onları öküz vursun, ayaqlarını düz atırlar. Təkcə p-podporuçik ayağını düz atır.

Bəzən bütün rotaya ana söyüşü yağdırır, tələsik, lakin istehza ilə əlavə edib deyirdi:

– C-cənab zabitlərdən və podpraporşikdən b-başqa.

Kiçik zabit rotaya gecikən hallarda o, xüsusilə amansız olur və zabiti yaman utandırır, bu hal Romaşovun başına tez-tez gəlirdi. Sliva hələ uzaqdan podporuçiki görüb, sanki gecikəni istehzal hörmətlə qarşılaymış kimi rotaya “farağat” komandası verir, özü isə əlində saat hərəkətsiz durub, Romaşovun utandığından büdrəyə-büdrəyə və qılıncına dolaşa-dolaşa uzun müddət öz yerinə gəlib çıxma bilməməsinə tamaşa edirdi. Bəzən isə o, soldatların bunu eşitdiyindən utanmayaraq həddindən artıq nəzakətlə soruşurdu: “Zənnimcə, podporuçik, siz məşğələni davam etdirməyə icazə verərsiniz?” Bəzən isə podporuçikin necə yatdığı və yuxuda nələr gördüyünü qayğıkeşliklə soruşardı, həm də bunu bilə-bilə ucadan soruşardı. Yalnız bu hoqqalardan birini etdikdən sonra o, Romaşovu kənara çəkib, bahıq gözlerini düz onun üzünə zilləyərək kobudcasına töhmət edirdi.

Romaşov rotaya yaxınlaşarkən ümitsizliklə düşünürdü: “Eh, heç fərqi yoxdur! Burada da pisdır, orada da pisdır, – iş düz gətirməyəndə həmişə belə olur. Mənim həyatım puç oldu!”

Rota komandiri, poruçik Vetkin, Lbov və feldfəbel təlim meydanının ortasında dayanmışdılar, onların hamısı birdən yaxınlaşan Romaşova tərəf döndü. Soldatlar da başlarını ona tərəf döndərdilər. Romaşov bu anda özünün pərt olmasını, ona dikilmiş nəzərlərin altında yöndəmsiz addımlarla yeriməsini təsəvvürünə gətirdi və daha da pərt oldu.

“Bəlkə, bu, heç də biabırçılıq deyildir! – deyər Romaşov, bir çox utancaq adamların adətinə görə özünü fikrən sakitləşdirməyə çalışdı. – Bəlkə, bu, yalnız mənə belə təsirli görünür, başqalarının isə, doğrusu, heç vecinə deyildir. Hə, budur, mən təsəvvür edirəm ki,

gecikən mən deyiləm, Lbovdur, mən isə yerimdə dayanıb onun yaxınlaşmağına tamaşa edirəm. Hə, bunda qərribə bir şey yoxdur: Lbov – həmin Lbovdur... Bütün bunlar boş şeydir, – deyər o, nəhayət qət etdi və dərhal sakit oldu. – Tutalım ki, ayıbdır... Axı, bu hal nəinki bir ay, hətta bir həftə, bir gün də davam etməyəcəkdir. Adamın bütün həyatının özü də qısaadır ki, onda hər şey yaddan çıxır”.

Adətinin əksinə olaraq, Sliva, demək olar ki, ona əhəmiyyət vermədi və bir dəne də istehzal söz demədi. Yalnız Romaşov onun bir addımlığında dayanıb, ayaqqabılarını bir yerə qoyaraq, hörmətlə əlini furajkasının günlüyünə qaldıraraq salama verdikdə, o, beş dəne soyuq sosiskaya oxşayan öz büzüşmüş barmaqlarını sıxmaq üçün Romaşova uzadıb dedi:

– Podporuçik, xahiş edirəm yadınızda saxlayasınız ki, siz rotaya böyük subaltern-zabitdən beş dəqiqə və rota komandirindən on dəqiqə əvvəl gəlməlisiniz.

– Təşsirkaram, cənab kapitan, – deyər Romaşov quru səslə cavab verdi.

– Budur, buyurun – təşsirkaram!.. Hey yatırsınız. Çox yatmaqdan bir şey çıxmaz. Cənab zabitlərdən xahiş edirəm ki, öz vızvodlarına getsinlər.

Bütün rota hissələrə ayrılaraq, təlim meydanına səpələnmişdi. Vızvodlar ayrı-ayrılıqda səhər gimnastikası ilə məşğul idilər. Soldatlar, hərəkətləri yüngülləşdirmək üçün mundirlərinin yaxalarını açaraq, bir-birindən bir addım aralı sıralarla durmuşdular. Romaşovun yarımrotasından olan diribaş unter-zabit Bobilyov yaxınlaşan zabitə hörmətlə tərs-tərs baxaraq, alt çənəsini irəli verərək və gözlərini çəpləşdirərək gur səslə komanda verdi:

– Pəncə üstə qalxaraq, yüngül hərəkətlə oturma. Əl-lər... belə!

Sonra isə alçaq səslə, pəsdən oxuyurmuş kimi uzada-uzada dedi:

– Baş-la!

– Bi-ir! – soldatlar birağızdan söylədilər və asta-asta sallağı oturdular, Bobilyov isə, özü də sallağı oturaraq, sıranı ciddi, qoçaqcasına nəzərlə gözəndən keçirdi.

Onun yanında isə bir yerdə qərar tutmayan yefreytor Seroştan beçə kimi nazik, kəskin və kəsik səslə qışqırırdı:

– Müvafiq əli qabağa uzatmaqla sol və sağ ayağı qabağa atmaq. – Hazırlaş! Başla! Bir-iki, bir-iki! – on cavan, sağlam səs qırıq-qırıq və səylə qışqırırdı: – qau, qau, qau, qau!

– Dayan! – deyə Seroştan bağırdı. – La-apşin! Sən orada belə ahənglə nə oyun çıxarırsan? Yumruqlarını elə dürtürsən ki, elə bil ryazanlı arvad xəmir yoğurur: xou, xou!.. Hərəkətləri təmiz icra elə, axmağın biri axmaq!

Sonra kiçik zabitlər öz vzwodlarını qaça-qaça, təlim meydanının müxtəlif tinlərində qoyulmuş gimnastika alətlərinin yanına apardılar. Qüvvətli, cəld və əla gimnast olan podpraporşik Lbov tez şincl və mundirini çıxarıb, əynində tək cə göy çit köynək birinci olaraq qaça-qaça paralel qolların yanına qaçdı. O, qolların qırağından yapışib yelləndi və birdən bütün bədəni ilə tam dairə vurdu, belə ki, bir anlığa ayaqları düz başı üzərində oldu, qüvvətli təkənlə qollardan ayrılıb, elastiki yarım dairə şəklində bir sajen yarım qabağa sıçradı, havada mayallaq aşıb, cəld, pişik kimi yerə sallağı oturdu.

– Podpraporşik Lbov! Yenə oyunbazlıq edirsiniz! – deyə Sliva hiyləgörcəsinə ciddi səsle onun üstünə qışqırdı. Bu qoca “burbon” qəlbinin dərinliklərində, əla cəbhə döyüşçüsü və mahir nizamnamə bilicisi olduğu üçün praporşikə hörmət bəsləyirdi. – Təlimatda göstərilən hərəkətləri yerinə yetirin. Bura sizin üçün müqəddəs həftədəki balaqan¹ deyildir.

– Baş üstə cənab kapitan! – deyə Lbov fərəhlə bağırdı. – Baş üstə deyirəm, lakin icra etmirəm, – yavaşca əlavə etdi və Romaşov-a göz vurdu.

Dördüncü vzwod maili nərdivanda məşq edirdi. Soldatlar bir-birinin ardınca ona yaxınlaşır, köndələn tirdən yapışır, özələlərini gərginləşdirərək dartılır və yuxarı dırmanırdılar. Kiçik-zabit Şapovalenko aşağıda durub, onların nöqsanlarını göstərirdi.

– Ayaqlarını oynatma. Pəncələrinə yuxarı qaldır!

Rotada hamının masqaraya qoyduğu sol cinah soldatçıyazi Xlebnikova növbə çatdı. Romaşov ona baxarkən tez-tez təəccüb edirdi ki, aciz, əldən düşmüş, çirklili sifəti yumruq boyda, özü də, lap cırt-dan boyda olan bu adamı necə olmuşdur ki, hərbi xidmətə götürmüşlər. Podporuçikin nəzəri onun, sanki anadan olduğu gündən küt, itaətci, dəhşət donub qalmış mənasız gözlərinə sataşdıqda, qəlbində kədər və vicdan əzabına oxşar qərribə bir şey tərpənməyə başlayırdı.

Xlebnikov əlləri ilə nərdivandan yapışaraq, özünü asmış adam kimi eybəcər, yöndəmsiz halda asılı qalmışdı.

¹ Keçmişdə yarmarka tamaşaları üçün taxta tikili

– Yuxarı dartın, itin biri it, dartın-n! – deyə kiçik zabit qışqırırdı. – Hə, yuxarı dartın!

Xlebnikov güc verib yuxarı dartınmağa çalışırdı, lakin aciz-aciz qışclarını oynadır və özü o tərəf-bu tərəfə yellənirdi. O, bir saniyəliyə balaca boz sifətini aşağıya, yan tərəfə çevirdi, onun sifətində yuxarı dikilən çirklili burnu aciz-aciz və boş-boşuna dikəlirdi. Birdən onun əlləri nərdivandan ayrıldı və o, kise kimi yerə düşdü.

– Aha-a! Sən gimnastika hərəkətlərini ifa etmək istəmirsən! – deyə kiçik zabit bağırdı. – Sən, əclaf, mənim bütün vzwodumu korlayırsan! Mən s-sənə göstərəm!

– Şapovalenko, əl saxla, vurma! – deyə Romaşov utandığından və qəzəbindən tamam qızararaq bağırdı. – Heç vaxt soldatı vurma! – O, kiçik zabitin yanına qaçıb, onun çiynindən yapışaraq qışqırdı.

Şapovalenko mil kimi düz dayandı və əlini papağının günlüyünə qaldırdı. Dərhal gözləri soldata məxsus mənasız bir ifadə aldı, həm də gözlərində güclə hiss ediləcək istehzal təbəssüm oyandı.

– Baş üstə, zati-aliləri. Ancaq icazə verin sizə bildirim: onunla başqa cür mümkün deyildir.

Xlebnikov belini bükərək onun yanında dayanmışdı: o, küt nəzərlə zabite baxır və əlinin dalı ilə burnunu silirdi. Romaşov kəskin və faydasız təəssüf hissile ona baxdı və üçüncü vzwoda tərəf getdi.

Gimnastikadan sonra, soldatlara on dəqiqə tənəffüs verildikdə, zabitlər yenə təlim meydanının ortasında, paralel qolların yanında bir yerə topladılar. O saat qarşıda may rəsmi keçidi barədə söhbət başlandı.

– Bax, buyurun, onda bir təhər olacağıq! – deyə Sliva əllərini yellədə-yellədə və sulu gözlərini təəccüblə bərəldə-bərəldə söylədi. – Yəni, sizə deyim: məhz hər generalın öz fantaziyası var. Yadımdadır, bizdə Lvoviç adlı general-leytenant var idi, o, korpus komandiri idi. O, mühəndis qoşunları hissəsindən bizə gəlmişdi. O, komandir olanda biz tək cə səngər qazmaqla məşğul olurduq. Nizamnamə, priyomlar, yürüş – bütün bunlar yaddan çıxmışdı. Səhərdən axşama kimi səngər qazmaqla məşğul olurduq, ay o səngərlər lənətə gəlsin! Yayda torpaq, qışda isə qar səngərləri düzəldirdik. Bütün polk başdan-ayağa gilə bulaşmış halda gəzirdi. Onuncu rotanın komandiri, kapitan Aleynikov, Allah ona rəhmət eləsin, iki saatda səhra istehkamu, yaxud top səngəri tikdiyi üçün Anna nişanına təqdim edilmişdi.

– Məharətdir! – deyə Lbov əlavə etdi.
 – Sonra, bu sizin də yadınıza gələr, Pavel Pavliç, – general Araqonski vaxtı atəş açmaq.
 – Hə! Primostivsyaya strelyati? – deyə Vetkin güldü.
 – Bu nə olan işdir? – deyə Romaşov soruşdu.
 Sliva nifrətlə əlini yellətdi.
 – Bu o deməkdir ki, o vaxt fikrimizi tək cə atəş təlimi nizamnaməsi məşğul edirdi. Bir soldat baxışda “Veruyu”dan¹ cavab verirdi, o, beləcə də dedi: “pri Pontiyem Pilate”² əvəzinə, “primostivsyaya strelyati”³. Atəş açmaq işini hamımızın başına elə doldurmuşdular ki, daha nə deyim! Şəhadət barmağına, şəhadət barmağı deyil, tətik barmağı, sağ gözə isə – nişan gözü deyilirdi.
 – Afanasi Kirillıç, yadınızdadırmı, nəzəriyyəni necə özberləyirdik? – deyə Vetkin dilləndi. – Trayektoriya, derivasiya.⁴ Allah haqqı, mən özüm heç bir şey başa düşmürdüm. Bəzən elə olurdu ki, soldata deyirdin: al bu tufəngi, lüləsinə bax. Nə görürsən? “Mən lülənin oxu adlı təsəvvür edilən xətt görürəm”. Ancaq atəş açmağımız qiyamət idi. Afanasi Kirillıç, yadınızdadırmı?
 – Əlbəttə yadımdadır. Yaxşı atəş açdığı üçün diviziyamız barədə xarici qəzetlər yazırdı. Əladan on faiz yüksək idi – bax, buyurun. Ancaq yamanca biclik edirdik ha! Yaxşı atıcıları bir polkdən digərinə borc alırdıq. Bəzən də belə olurdu ki, rota özü üçün atəş açır, kiçik zabitlər isə blindajdan tapança ilə vurhavur atəş açırlar. Bir rota elə fərqləndi ki, sayanda gördülər hədəflərdəki güllələrin sayı beş dənə artıqdır. Yüz beş faiz hədəfə dəymə hesablandı. Çox sağ olsun feldfel, o artıq dəymiş güllələrin yerinə vaxtında çiriş sürtə bilmişdi.
 – Slesaryovun vaxtında şreyberovsk gimnastikası yadınızdadırmı?
 – Necə yadımda deyil! O gimnastika mənə lap tənqə gətirmişdi. Balet oynayırdıq. A kişi, o qədər generallar olubdur, ay onları öküzlə vursun! Lakin ağalar, onu da sizə deyim ki, bütün bunlar indikininin yanında boş şey və mandraqoriyadır. Bu indiki general necə deyərlər – axır nəfəsimizdir. Əvvəllər heç olmazsa səndən nə tələb

¹ Xristian dininin əsas qanunlarını qısaca ifadə edən dua

² Ponti Pilat zamanı

³ Atəş açmaq üçün özüne yer tapdı.

⁴ Güllənin uçuş zamanı yana meyli

olunacağımı bilirdin, bəs indi? Ah, lütf ediniz, soldatciyəz – ən yaxın adamdır, ona qarşı insanpərvər olmaq lazımdır. O əclafı döymək lazımdır! Ah, zehni qabiliyyətin inkişafı, sürət və fərasət! Suvorovçular! İndi heç bilmirsən ki, soldata nə öyrədəsən. Budur, buyurun, özündən yeni bir şey, birbaşa hücum çıxarmışdır...

– Bəli, bu şokolad deyildir! – deyə Vetkin rəğbətlə başını tər-pətdi.

– Axmaq kimi dayanırsan, kazaklar isə var qüvvə ilə atlarını senin üstünə çapırlar. Özü də yarıb keçirlər! Gəl kənara çəkil görüm, necə çəkilirsən. O saat əmr verilir: “Filan kapitanın əsəbləri zəifdir. Qoy bunu yadımdan çıxarmasın ki, onu orduda heç kəs zorla saxlamır”.

– Hiyləgər qocadır, – deyə Vetkin söylədi. – K. polkunda o, belə bir oyun çıxarmışdır. Rotanı böyük bir nohura gətirir və rota komandirinə deyir ki, “Yerə yat!” komandası ver. Rota komandiri bir qədər tərəddüd edir, lakin komanda verir: “Yerə yat!” Soldatlar özlərini itirirlər, elə bilirlər ki, səhv eşitmişlər. General isə aşağı rütbəli zabitlərin yanında komandiri biabır eləməyə başlayır: “Rotanı necə idarə edirsiniz! Nərmənaziklər! Ərköyünlər! Əgər burada nohura uzanmağa qorxurlarsa, bəs müharibədə düşmənin atəşi altında dərədə uzanmış olsalar siz onları hücumla necə qaldıracaqsınız? Sizin bu soldatlarımız soldat deyil, arvaddırlar, komandirləri də arvaddır! Qaupvaxtaya!”

– Xeyiri nədir? Soldatların yanında komandiri biabır edirlər, sonra isə intizamdan dəm vururlar. Burada nə intizam ola bilər! Haramzada soldatı isə vurma. Yo-o-ox... Buyurun – o şəxsiyyətdir, o insandır! Yox, keçmiş vaxtlarda şəxsiyyət-məxsiyyət yox idi, o heyvanları it kimi döyürdük, onda bizim Sevastopol, İtaliya yürüşlərimiz, başqa bu kimi işlərimiz də baş tuturdu. Sən mənə lap xidmətdən azad eləsən də, mən hər halda, o əclaf pis iş görəndə əngini əzəcəyəm!

– Soldatı döymək şərəfsizlikdir, – deyə bu vaxta kimi dinnməz dayanmış Romaşov boğuc səslə etiraz etdi. – Nəinki tək cə sənə cavab verməyə ixtiyarı olmayan, hətta özünü müdafiə etmək üçün əlini üzünə qaldırmağa, hətta başını əyməyə belə ixtiyarı olmayan adamı vurmaq olmaz. Bu, ayıbdır!

¹ Qaupvaxta – hərbi qulluqçular üçün duxaxana

– Nə d-de-din? – Sliva nifrət dolu səsle və sözləri uzada-uzada soruşdu.

Romaşov saraldı. Onun sinəsi və qarnı buza döndü, ürəyi isə, sanki bütün bədənində birdən döyünürmüş kimi döyünməyə başladı.

– Mən dedim ki, bu, yaxşı iş deyildir... Bəli, təkrar edirəm... məsələ belədir, – Romaşov rabitəsiz, lakin inadla söylədi.

– Bi-ir buna bax-ın! – Sliva cır səsle uzada-uzada dedi. – Arxa-yın olun, sizin kimi soldat nazı ilə oynayanları çox görmüşük. Əgər sizi polkdan qovmasalar, bir ildən sonra özünüz də onların əngini əzişdirməyə başlayacaqsınız. Özü də lap ə-əla əzişdirəcəksiniz. Məndən də yaxşı.

Romaşov nifrətlə düz onun üzünə baxdı və demək olar ki, pıçıltı ilə söylədi:

– Əgər siz soldatları döysəniz, mən polk komandirinə sizdən raport yazacağam.

– Necə? – deyə Sliva qəzəblə qışqırdı, lakin dərhal sözünü kəsdi. Sonra quru səsle əlavə edib dedi: – Hə, bəsdir belə boş söhbətlərlə məşğul olduq. Siz, podporuçik, öz hökmdarına iyirmi beş il şərəflə xidmət etmiş döyüşçü zabitləri öyrətmək üçün hələ gəncsiniz. Cənab zabitlərdən xahiş edirəm ki, rota məktəbinə getsinlər, – o, sözünü acıqlı-acıqlı bitirdi.

O, kəskin hərəkətlə arxası zabitlərə tərəf dönüb getdi.

– Ona baş qoşmağa həvəsin var? – deyə Romaşovla yanaşı gedə-gedə Vətkin sakitləşdirici səsle dilləndi. – Özünüz görürsünüz ki, bu gavalı¹ şirin gavalılardan deyildir. Siz onu mən tanıyan qədər tanımırsınız. O, sizə yalandan elə şeylər deyər ki, heç bilməzsiniz özünüzü hara soxasınız. Etiraz etsəniz – sizi həbs etdirər.

– Bir qulaq asın, Pavel Pavlıç, axı bu hərbi xidmət deyil, vəhşilikdir! – Romaşov qəzəb və təəssüf dolu səsle dedi. – Bu qoca təbil dəriləri bizi lap masqaraya qoymuşlar! Onlar qəsdən zabitlər arasındakı münasibətlərdə kobudluq, qabalıq, nə isə həyasızcasına qoçaqlığı saxlamağa çalışırlar.

– Bəli, bu, əlbəttə, belədir, – deyə Vətkin laqeydliklə təsdiq edib əsnədi.

Romaşov isə daha da qızıışırdı:

¹ Burada kapitan Slivanın adı hərfi mənasında “gavalı” kimi işlədilmişdir.

– Hə, yaxşı qulluq etmək məcburiyyəti, bağırmaq, kobudcasına qışqırmaq kime lazımdır, nə üçündür? Ah, mən zabit olduqda heç də, heç də belə bir şey olacağını fikrimə gətirməzdim. Mənim polka gəldiyim üç-cə gün idi, o sarışın ponomar Arçakovski sözümü ağzımda yarımçıq qoydu. Mən klubda söhbət vaxtı ona poruçik deyə müraciət etdim, çünki o, mənə podporuçik deyə çağırırdı. Mənimlə yanaşı oturduğuna və mənimlə birlikdə pivə içdiyinə baxmayaraq, o, mənim üstümə çığırdı: “əvvəla, mən sizin üçün poruçik deyil, cənab poruçikəm, ikincisi isə... ikincisi, yuxarı rütbəli sizə irad tutduqda, zəhmət çəkib ayağa qalxın!” Mən ayağa qalxdım və polkovnik Lex onu susdurana kimi biabır olmuş halda ayaq üstə dayanmalı oldum. Yox, yox Pavel Pavlıç, heç bir söz deməyin. Bütün bunlar elə zəhləmi aparmış və məni iyrendirmişlər ki, daha nə deyim...

XI

Rota məktəbində “nizamnamə dərsləri” keçirilirdi. Dartsqal otaqda, dördkünc şəkildə düzülmiş skamyalarda üçüncü vzvodun soldatları üzləri otağın içərisinə tərəf oturmuşdular. Bu dördkünc düzülüş skamyaların ortasında yefreytor Seroştan var-gəl edirdi. Yanaşı otaqda, eynilə dördkünc şəkildə düzülüş skamyaların ortasında yarımrotanın digər kiçik zabiti Şapovalenko eynilə var-gəl edirdi.

– Bondarenko! – deyə Seroştan gur səsle qışqırdı.

Bondarenko ayaqlarının ikisini də yerə vuraraq qurulmuş taxta gəlincik kimi dik və sürətlə qalxdı.

– Məsələn, Bondarenko, tufənginlə sırada durmusan, rəislərdən biri sənə yaxınlaşıb soruşur: “Bondarenko, sənənin əlindəki nədir?” Sən nə cavab verməlisən?

– Əmi, tufəngdir! – Bondarenko dedi.

– Yalan deyirsən. Məgər bu, sadəcə tufəngdirmi? Gəlsənəm lap kəndli sayaqı: təklülə deyəsən. Təklülə evdə deyirdin, orduda isə onun adı sadəcə belədir: Berdan sistemli, iki nömrəli, sürüşən sür-gülü, kiçik çaplı tezatılan piyada tufəngi. Təkrar elə, it oğlu!

Bondarenko, əlbəttə, əvvəllər də bildiyi sözləri, tez-tez danışa-danışa təkrar etdi.

– Otur! – deyə Seroştan lütfkarlıqla komanda verdi. – O tufəngi sənə nə üçün vermişlər? Bu suala cavab verəcək... – O, ciddi nəzərlə tabeliyində olanlara bir-bir göz gəzdirdi: – Şevçuk!

Şevçuk qaşqabaqlı halda ayağa qalxıb boğuş yəğün səslə, yavaş-yavaş, burnunda danışa-danışa və cümlələrdən sonra nöqtə qoyurmuş kimi onları bir-birindən ayıra-ayıra cavab verməyə başladı:

– Tufəngi ondan ötrü veriblər ki. Mən sülh vaxtı onunla məşğul olum. Müharibə vaxtı isə xətti-tacı və vətəni düşmənlərdən müdafiə edim. – O susdu, burnunu çəkdi və qaşqabaqlı halda əlavə etdi: – həm daxili, həm də xarici.

– Belə. Şevçuk, sən yaxşı bilirsən, ancaq sözləri çeynəyəcəynəy danışırsan. Soldat, qartal kimi fərəhli olmalıdır. Otur. İndi, Oveçkin, sən de görüm: biz xarici düşmənlər kimi adlandırırıq?

Səsində, tez-tez danışan sabiq xırdavat pirkeşiyinə xas olan yaltaqlıq duyulan oryollu diribaş Oveçkin məmnunluqdan tələsə-tələsə və lovğa-lovğa cavab verdi:

– Onlara qarşı müharibə aparmalı olduğumuz dövlətləri biz xarici düşmənlər adlandırırıq. Fransuzlar, almanlar, italyanlar, türklər, iverpalılar, hindi...

– Saxla, – deyə Seroştan onun sözünü kəsdi, – nizamnamədə bu göstərilməmişdir. Oveçkin, otur. İndi isə mənə Arxipov cavab verəcək!.. Biz, da-xi-li düşmənlər kimi adlandırırıq?

“Daxili düşmənlər” sözlərini o, xüsusilə ucadan və qətiyyətlə, xüsusilə qeyd edirmiş kimi, söyləyərək könüllü¹ Markusona tərəf mənalı-mənalı nəzər saldı.

Yöndəmsiz, çopur Arxipov rota məktəbinin pəncərəsinə baxaraq, inadla susurdu. Ordu xidmətindən kənarında işgüzar, cəld və ağıllı oğlan olan Arxipov məşğələlərdə özünü xalis səfeh kimi aparırdı. Bu yəqin ona görə idi ki, kənd həyatının sadə və aydın hadisələrini müşahidə etməyə və onlar haqqında fikirləşməyə adət etmiş onun sağlam düşüncəsi, keçilən “nizamnamə dərsləri” ilə həqiqi həyat arasındakı əlaqəni heç cür dərk edə bilmirdi. Buna görə də o, ən sadə şeyləri anlamır və əzbərləyə bilmirdi ki, bu da onun vzvod komandirinin böyük təəccüb və narazılığına səbəb olurdu.

¹ İnkilabdan əvvəl çar ordusunda müəyyən təhsil dərəcəsinə görə, əsgəri mükoləfiyyəti könüllü və imtiyazlı surətdə keçirməyə ixtiyarı olan adam

– H-hə! Mən səni çox gözləyəcəyəmmi? – deyə Seroştan acıqlanmağa başladı.

– Daxili düşmənlər... düşmənlər...

– Bilmirsən? – deyə Seroştan qəzəblə çığırdı və ona tərəf yerimək istədi, lakin zabite tərəf çəpəki nəzər salıb, yalnız başını buladı və Arxipova gözlerini ağartdı. – Hə, qulaq as. Biz, qanuna müqavimət göstərənlərin hamısını daxili düşmənlər adlandırırıq. Məsələn, kimi?.. – Onun nəzəri Oveçkinin yaltaq baxışları ilə rastlaşdı. – Oveçkin, heç olmazsa sən deyinən.

Oveçkin yerindən sıçrayıb, sevincle qışqırdı:

– Belə ki, qiyamçılar, tələbələr, at oğurları, cuhudlar və polşalılar!

Qonşu otaqda Şapovalenko öz vzvodu ilə məşğələ aparırdı. O, skamyaların arasında gəzişərək, əlində tutduğu soldat yaddaş kitabçasından sual verirdi; o, sual verərkən sözləri cır səslə və uzada-uzada söyləyirdi.

– Soltıs, qarovulçu nədir?

Litvalı Soltıs cidd-cəhd etdiyindən boğazı tutula-tutula və gözələrini bərəldə-bərəldə qışqırırdı:

– Qarovulçu, toxunulmaz şəxsiyyətdir.

– Bəli, bəs sonra?

– Qarovulçu, əldə silah bir posta qoyulmuş soldatdır.

– Doğrudur, Soltıs, görürəm ki, sən cidd-cəhdlə çalışmağa başlayırsan. Paxorukov, bəs sən nə üçün posta qoyulmusan?

– Mən posta qoyulmuşam ki, yatmayım, mürğüləməyim, tütün çəkməyim, heç kəsdən heç bir şey və bəxşis almayım.

– Bəs hərbi qaydada salam?

– Həm də yanımdan gəlib-keçən cənab zabitlərə müəyyən olunmuş qaydada hərbi salam verim.

– Belə. Otur.

Könüllü Fokinin istehzal təbəssümünü Şapovalenko çoxdan görmüşdü, buna görə də o, xüsusi ciddiyyətlə qışqırdı:

– Könüllü! Belə ayağa qalxırlarmı? Rəislər sual verirlərsə, cəld, yay kimi ayağa qalxmaq lazımdır. Bayraq nədir?

Düşündə universitet nişanı olan Fokin ehtiramlı duruşla kiçik zabitin qarşısında dayanmışdır. Lakin onun oynaq ala gözələrində şən istehza görünürdü.

– Bayraq, hərbi hissənin müqəddəs ələmidir, onun altında...
 – Yalan deyirsiniz! – Şapovalenko acıqlı onun sözünü kəsdi və yaddaşı ovcuna vurdu.
 – Yox, mən düz deyirəm, – Fokin inadla, lakin sakit halda söylədi.
 – Nə-ə?! Rəis deyirsə yox, deməli yox!
 – Özünüz nizamnaməyə baxın.
 – Mən ki, kiçik zabitəm, deməli nizamnaməni də sizdən yaxşı bilirəm. Bir buna bax-ın! Hər yerindən duran özünü alim bilir. Belkə mən özüm də yunker məktəbinə oxumağa getdim? Bəs nə bilir-sən? Ələm nədir? A-ləm! Heç də ələm deyildir. Hərbi hissənin müqəddəs ələmi, kilsə ələmi kimi.
 – Şapovalenko, mübahisə eləmə, – deyə Romaşov mübahisəyə qarışdı. – Məşğələni davam etdir.
 – Baş üstə, zati-aliləri! – deyə Şapovalenko mil kimi düz durdu. – Yalnız icazə verin zat-alilərə bildirim ki, bu könüllü əlləməlik eləyir.
 – Yaxşı, yaxşı, davam etdir!
 – Baş üstə, zati-aliləri... Xlebnikov! Bizim korpus komandiri kimdir?
 Xlebnikov mat-mat kiçik zabitə baxdı. Onun açıla qalmış ağızdan, boğuş qarğa səsi kimi yeknəsəq fişiltılı səs çıxdı.
 – Tərən görək! – deyə kiçik zabit acıqlı-acıqlı onun üstünə qış-qırdı.
 – Onun...
 – Hə, – onun... hə, bəs sonra?
 Bu an üzünü kənara çevirmiş Romaşov, Şapovalenkunun alçaqdan, xırıltılı səslə əlavə etdiyi sözləri eşitdi:
 – Dayan, dərstdən sonra gör əngini necə əzişdirəcəyəm!
 Həmin saniyə Romaşov ona tərəf döndüyündən o, ucadan və laqədcəsinə dedi:
 – Zati-alilərinin... Hə, Xlebnikov, bəs sonrası!..
 – Onun... İnfanterii... ləntenant, – deyə Xlebnikov qorxa-qorxa və qırıq-qırıq donqulandı.
 – Aha-a-a! – deyə Şapovalenko dişlərini qıcırdaraq xırıldadı.
 – Xlebnikov, heç bilmirəm sənə nə edim! Mən sənə nə hey əlləşirəm, əlləşirəm, sən isə lap dəvə kimisən, təkə buyuzun yoxdur. Heç çalışmışsan. Nizamnamə dərslərin axırına kimi beləcə şalban kimi dayan. Nahardan sonra isə yanıma gələrsən, sənə nə ayrıca məşğul olacağam. Qreçenko! Bizim korpus komandiri kimdir?

“Bu gün belə, sabah və o biri gün də belə keçəcəkdir. Ömrümün axırına kimi hey belə keçəcəkdir, – deyə Romaşov vızvodan vızvoda keçə-keçə fikirləşirdi. Hamısını atıb gedimmi?.. Heyat başdan-baş kədər içindədir!..”

Nizamnamə dərslərindən sonra soldatlar heyətdə atəş hazırlığını məşq edirdilər. Bir hissədə soldatlar güzgüyə nişan almağı məşq edərkən, üçüncü hissədə Livçak cihazında tüfəngləri nişana tuşlayırdılar. İkinci vızvodda podpraporşik Lbov şən, cingiltili tenor səslə bütün təlim meydanını başına alaraq komanda verirdi:

– Dö-üz... dəstəyə... bü-tün rota ilə a-atəş... bir, iki! Rota-a... – o, sonuncu səsi uzadır, fasilə verir və sonra cəld deyirdi: – atəş!

İynələr şıqqıldayırdı. Lbov isə lovğa səslə yenidən komanda verirdi:

– Ya-na sa-a!

Beli bükülmüş, süstləşmiş Sliva vızvodan vızvoda gedir, duruşu düzəldir və qısa, kobud töhmətlər edirdi.

– Qarnını çək! Hamilə arvad kimi dayanmışsan! Tüfəngi necə tutmuşsan? Sən əlində şam tutmuş dyakon deyilsən! Kartaşov, ağızını niyə açmışsan? Olmaya başına sıyıq aş düşüb? Trıncı¹ hanı? Feldfəbel, təlimdən sonra Kartaşovu bir saat silah altında saxlamalı. Fırıldaqqı! Vedenev, şineli necə bükmüşsən? Nə başı, nə ayağı görünür, həm də nə olduğu bilinmir. Zırrama!

Atəş açmaq məşqindən sonra soldatlar tüfənglərini çarpazlaşdıraraq, onların yanında, bezi yerləri soldat çəkmələrindən əzilmiş yaz otunun üstə uzandı. Hava isti və aydın idi. Havanı, şose yolunun kənarında iki cərgə bitən qovaq ağaclarının cavan yarpaqlarının ötri bürümüşdü. Vətkin yenə Romaşova yaxınlaşdı. O, Romaşovun qoluna girərək dedi:

– Yuri Alekseyeviç, o işə tüpürün. Fikir eləməyinə dəyərmə? Bax, təlimi qurtarıb, kluba gedərik, adama bir qədəh vurarıq, hər şey keçər gedər, necə sözdür?

– Əziz Pavel Pavliç, mən darıxıram, – Romaşov kədərlə dedi.

– Buna söz yoxdur ki, günümüz xoş keçmir, – Vətkin dedi.
 – Ancaq nə etmək olar? Axı soldatlara təlim vermək lazımdır. Birdən müharibə başlandı?

¹ Trın – qumar oyunu

– Mühəribə ola da bilər, – deyə Romaşov məyus-məyus onunla razılaşdı. – Mühəribə nəyə lazımdır? Bəlkə bu, nə işə ümumi bir səhvidir, nə işə ümumdünya nöqsanıdır, dəliliyidir? Məgər öldürmək düzgün işdirmi?

– Eh-h, siz yenə də filosofluğa başladınız. İşiniz-gücünüz qurtarıqdır! Bəs birdən almanlar bizə hücum etdilər? Rusiyanı kim müdafiə edəcəkdir?

– Axı mən heç bir şey bilmirəm və demirəm, Pavel Pavlıç, – deyə Romaşov kədərlə və yumşaqlıqla etiraz etdi, – mən heç bir şey, heç bir şey bilmirəm. Lakin budur, məsələn, Şimali Amerika mühəribəsi, yaxud bax, İtaliyanın azad edilməsi, Napoleonun vaxtında işə – qverilyaslar¹... bir də inqilab zamanı şuanlar²... lazım olanda ki, vuruşurdular! Sadə əkinçilər, çobanlar...

– Onlar amerikalılardır... Gör kimlərlə bizi bərabər tutursunuz... Bunun mətləbə daxil yoxdur. Mənim zənnimcə, belə fikirləşsənsə, onda yaxşı hərbi xidmətdən çıx. Həm də, ümumiyyətlə, bizim işdə fikirləşməyə ixtiyar verilmir. Ancaq məsələ budur ki, hərbi xidmətdə olmasaq, nə iş görəyik? Bizim ki, əlimizdən sol, sağ deməkdən başqa heç bir iş gəlmir, biz nə işə yarayacağıq? Biz ölməyi bacarıyıq, bu doğrudur. Tələb edəndə, cəhənnəmə ki, ölürük, heç olmazsa yediyimiz çörək havayı getməz. Cənab filosof, işlər belədir. Təlimdən sonra mənimlə kluba gedərsənmi?

– Nə eybi var, gedərik, – deyə Romaşov laqeydliklə razılaşdı. – Doğrusu, hər gün vaxtı belə keçirmək heyvanlıqdır. Ancaq siz doğru deyirsiniz ki, əgər belə fikirləşsənsə xidmətdən çıxmaq lazımdır.

Onlar söhbət edə-edə təlim meydanında var-gəl etdilər, sonra dördüncü vızvodun yanında dayandılar. Soldatlar, çarpazlanmış tüfənglərinin yanında oturmuş, bəziləri uzanmışdılar. Bir parası çörək yeyirdi, onlar bu çərəyi səhərdən axşama kimi bütün günü, özü də hər yerdə: baxışlarda, manevr vaxtı düşərgələrdə, kilsədə tövbə duasından əvvəl və hətta cismani cəzadan qabaq yeyirdilər.

Romaşov, kiminsə laqeyd-öcəşkən səsinə eşitdi:

– Xlebnikov, ay Xlebnikov!..

¹ İspaniya partizanları

² Şuanlar – Fransa inqilabı dövründə, 1803-cü ilə kimi Fransanın şimal-qərbində fəaliyyət göstərən eks-inqilabi qiyamçıları (*tərc.*)

– Nə var? – deyə Xlebnikov qəmli-qəmli və burnunda cavab verdi.

– Sən evdə nə iş görürdün?

– İşdiyirdim, – deyə Xlebnikov yuxulu səsle cavab verdi.

– Ay axmaq, nə iş görürdün?

– Hər iş. Torpaq şumlayırdım, mal-qara otarırdım.

– Nə yapmışısan onun yaxasından? – deyə köhnə soldat Şpinyov əmi söhbətə qarışdı. – Nə iş gördüyü məlumdur: uşaqları əmizdirirdi.

Romaşov Xlebnikovun solğun, yazıq, tüksüz üzünə öteri nəzər saldı və yenə də onun qəlbində nə işə sıxıntılı və ağır hiss baş qaldırdı.

– Silaha sarıl! – Slıva təlim meydanının ortasından qışqırdı.

– Cənab zabitlər, öz yerlərinizi tutun!

Tüfənglərin süngüləri bir-birinə ilişərək cingildədi. Soldatlar vurnuxa-vurnuxa paltarlarını qaydaya salıb öz yerlərində durdular.

– Düz-zlən! – deyə Slıva komanda verdi. – Ferrağat!

Sonra rotaya yaxın gələrək uzada-uzada qışqırdı:

– Tüfəng hərəkətləri, bölmələrlə, ucadan saymaqla... Rota, saay... tuş-la!

– Birr! – deyə soldatlar qarıldadılar və tüfəngi yuxarı qaldıraraq tuşladılar.

Slıva, nöqsanları qısaca göstərə-göstərə yavaş addımlarla sıranın qabağında keçdi: “qundağı tamam döndər”, “süngünü yuxarı qaldır”, “qundağı döşünə sıx”. Sonra o, yenə rotanın qabağına qayıdıb komanda verdi:

– İkinci hər-rəkəti... eylə!..

– İki! – deyə soldatlar qışqırdılar.

Slıva, hərəkətin təmiz və düzgün icra edilməsini yoxlamaq üçün yenə sıranın qabağında keçdi.

Bölməli tüfəng hərəkətlərindən sonra bölməsiz hərəkətlər, sonra dönmə, sıraların iki cərgə olması, birləşmə və ayrılma və başqa müxtəlif sıra düzülüşü hərəkətləri gəlirdi. Romaşov, nizamnamənin ondan tələb etdiyi bütün işləri avtomat kimi görürdü, lakin Vətkinin laqeydcəsinə dediyi: “Əgər belə fikirləşsənsə, xidmət etmək lazım deyildir. Xidmətdən çıxmaq lazımdır” sözləri Romaşovun başından çıxmırdı. Hərbi nizamnamənin bütün bu hiyləgərlikləri də: cəld dönmək, tüfəng hərəkətlərini qoçaqlıqla icra etmək, yürüş

vaxtı ayaqları yerə möhkəm basmaq, bununla bərabər, ömrünün ən yaxşı vaxtının doqquz ilini sərf etdiyi və ömrünün qalanını da sərf edəcəyi, hələ bu yaxınlarda ona əhəmiyyətli və müdrik iş kimi görünən bu taktika və istehkam işləri – bütün bunlar birdən ona nə isə sıxıntılı, qeyri-təbii, uydurma kimi, ümumdünyəvi aldanış nəti-cəsində yaranmış mənasız və boş şey kimi, cəfəng sayıqlamaya oxşar bir şey kimi göründü.

Təlim qurtarıdıqdan sonra isə, o, Vetkinlə bərabər zabitlər klubuna gedib ikilikdə çoxlu araç içdilər. Romaşov, demək olar ki, şüurunun itirərək Vetkinlə öpüşür, başını onun çiyinə qoyub isterik halda ucadan ağlayaraq, həyatın boş və sıxıntılı olmasından, heç kəsin onu anlamadığından, “bir qadının” onu sevmədiyindən (bu qadının kim olduğunu isə heç kəs və heç vaxt bilməyəcəkdir) şikayətlənirdi; Vetkin isə qədəhləri dalbadal boşaldır və arabir nifret dolu mərhəmətlə deyirdi:

– Romaşov, bir işiniz çox pisdir ki, içə bilmirsiniz. Bir qədəh içən kimi keflənirsiniz.

Sonra isə o, birdən yumruğunu stola vurub, qəzəblə qışqırdı:

– Ölməyi əmr etsələr– ölərik!

– Ölərik, – deyərək Romaşov kədərlə cavab verdi. – Nə – ölmək?

Ölmək cəfəngiyatdır... Mənim ürəyim yanır...

Evvə necə gedib çıxdığını və onu yatağa kim uzatdığını Romaşov bilmirdi. Ona elə gəlirdi ki, o, milyardlarla mikroskopik qılgıncılar səpilməmiş qatı, gömgöy dumanı üzür. Bu duman yavaş-yavaş yuxarı və aşağı dalğalanır və öz hərəkətilə bərabər Romaşovun bədənini qaldırır və endirirdi, bu ahəngdar çalxalanmadan podporuçikin ürəyi iyirənc, qıcıqlandırıcı ürəkbulanma hissindən zəifləyir, donur və üzülürdü. Ona elə gəlirdi ki, başı olduqca böyümüş, orada kim isə inadla və amansızcasına qışqıraraq, Romaşovu olduqca kədərləndirirdi.

– Ey-lə bir!.. Ey-lə iki!

XII

Aprelin 23-ü günü Romaşov üçün çox əziyyətli və olduqca qəribə bir gün idi. Səhər saat on radələrində, podporuçik hələ yataqda ikən, Nikolayevgilin dənşiki Stepan, Aleksandra Petrovnadan məktub gətirdi.

“Əziz Romacıyev, – deyərək Aleksandra Petrovna yazırdı, – bu gün bizim hər ikimizin ümumi ad günümüz olduğunu unutduğunuz bilseydim, heç də təəccüblənməzdim. Budur, bunu sizin yadınıza salıram. *Heç bir şeyə baxmayaraq*, mən hər halda bu gün sizi görmək istəyirəm! Ancaq təbrik etməyə gündüz gəlməyiniz, birbaşa saat beş üçün gəliniz. Dubeçnıya seyrə çıxacağıq.

Sizin A.N.”

Romaşov məktubu oxuyanda əli titrəyirdi. O, düz bir həftə idi ki, Şuracıyevin gah mehriban, gah istehzal, gah da dostcasına diqqətli olan sevimli üzünü görməmişdi, onun daxilində şən pıçıltı sevincə deyirdi: “Bu gün!”

Qaynan içəri girdi.

– Zati-aliləri, dənşik orada dayanmışdır. Soruşur ki, cavab yazacaqsınızmı?

– Bax belə, belə! – deyərək Romaşov gözlərini bərəltirdi və azca sallağı oturdu. – Sss... Ona xəclik vermək lazımdır, mənim isə heç pulum yoxdur. – O, heyətlə dənşikə baxdı.

Qaynan ağzını geniş açıb, sevincə gülümsündü.

– Mənim də heç pulum yoxdur!.. Sende yox, mende yox. Eh, nə olsun! O, elə-belə də çıxıb gedər.

Qaranlıq yaz gecəsi, palçıq, onun qısıldığı yaş, sürüşkən çəpər və Stepanın qaranlıqda laqeydcəsinə söylədiyi: “hər gün, hər gün gəlir” sözləri dərhal Romaşovun xatirində ötəri canlandı. Özünün dözülməz dərəcədə çəkdiyi xəcləti də xatırladı. Ah, podporuçik indi abbasılığa, bir dəne abbasılığa nə kimi gələcək səadətini verməzdi!

Romaşov əlləri ilə üzünü əsəbi halda və möhkəm ovuşdurdu, hətta heyəcandan qaçqıldadı.

– Qaynan, – deyərək o, qorxaq nəzərlə qapıya çəp-çəp baxaraq pıçıldadı. – Qaynan, sən get ona de ki, podporuçik axşam mütləq ona xəclik verəcəkdir. Eşidirsənmi: mütləq.

Romaşov indi puldan çox korluq çəkirdi. Ona heç yerdə: nə bufetdə, nə zabitlərin mal dükanında, nə də zabitlər fondundan borc verilmirdi... Yalnız zabitlər klubundan nahar və şam yeməyi ala bilərdi, o da araqsız və qəlyanaltısız. Onun hətta qənd-çayı da yox idi. Yalnız təsadüfi gülünc hadisə üzündən bir tənəkə qabda qəhvə qalmışdı. Romaşov da mərd-mərdanə səhərlər həmin qəhvəni

qəndsiz içirdi, ondan sonra da qalanını beləcə taleyinə boyun əyərək Qaynan içirdi.

İndi də, poruçik sir-sifətini nifrətlə turşudub, qara, tünd, acı qəhvəni qurtum-qurtum içə-içə öz vəziyyəti barədə dərinlən düşünməyə başladı: "Hm... əvvəla, hədiyyəsiz necə gedim? Konfet, yaxud əlcək alım? Ancaq onun neçə nömrə əlcək geydiyini bilmirəm. Konfet alım? Ətir alsam daha yaxşıdır: buranın konfetləri çox pisdir... Yelpic alım? Hm!.. Bəli, ətir alsam daha yaxşıdır. O, Ess-buke ətrini sevir. Sonra, sair xərcləri: faytonda gedib-gəlmək xərci, tutalım – beş, Stepanın xərci – bir manat! Bəli, cənab podporuçik Romaşov, on manatsız keçinə bilməyəcəksiniz".

O, bütün ehtiyatlarını fikrindən keçirməyə başladı. Maaş? O, dünən maaş cədvəlinə qol çəkmişdir: "Haqq-hesab düzdür. Podporuçik Romaşov". Onun bütün maaşı səliqə ilə qrafalara bölüşdürülmüşdü, bunların arasında xüsusi şəxslərin veksilləri üzrə tutulan pul qrafası da var idi; podporuçik əlinə bir qəpik pul almadı. Bəlkə gələn ayın pulu hesabına xahiş edib pul alım? Bu üsulu o, azı otuz dəfə sınaqdan keçirmişdir, lakin bir dəfə olsun istədiyinə nail olmamışdır. Xəzinədar ştabs-kapitan Dorosenko idi – o, qaşqabaqlı və sərt adam idi, xüsusən "fendriklərə" qarşı. O, Türkiyə müharibəsində yaralanmışdı, lakin o, ən naqəlay və şərəfsiz yerdən – dabanından yaralanmışdı (lakin o, geri qaçarkən deyil, öz vzvoduna tərəf dönüb hücumu komandanlıq edərkən yaralanmışdı). Zabitlərin onun yarasına daim sataşdığı və onunla zarafat etdikləri üçün müharibəyə gedərkən gülərüzlü praporşik olan bu adam, müharibədən ətiacı və tündməcaz ipoxondrik¹ qayıtmışdı. Yox, Dorosenko mənə pul verməz, xüsusən üç ay dalbadal "haqq-hesab düzdür" yazan podporuçikə heç verməz.

"Ancaq ümitsizliyə qapılmayaq! – Romaşov öz-özünə dedi. – Bütün zabitləri bir-bir fikirdən keçirək. Rota komandirlərindən başlayaq. Birinci rota – Osadçı".

Osadçının ağır, vəhşi baxışlı, qəribə, qəşəng sifəti Romaşovun gözləri qarşısında canlandı. "Yox – kimdən olursa-olsun borc afaram, ancaq ondan istəmərim. Ondan istəmərim. İkinci rotada – Talman. Əziz Talman: o özü daim və hamıdan, hətta podpraporşiklərdən borc pul alır. Xutinski?"

¹ İpoxondriya xəstəliyinə tutulmuş adam

Romaşov fikrə getdi. Onun başından dəcəl, uşaqqasına bir fikir keçdi: gedib polk komandirindən borc istəyəsən. "Təsəvvür edirəm! Yəqin, əvvəlcə dəhşətdən mat qalar, sonra hirsindən titrəyər, sonra isə mortirdən atəş açmış kimi sözləri yağdırmağa başlar: Hə-ə? Su-us! Dörd sutka həbsə!"

Podporuçik qəhqəhə çəkib güldü. Yox, heç fərqi yoxdur, bir şey tapılacaqdır! Belə sevinclə başlanmış gün, uğursuz ola bilməz. Bu, gözəgörünməzdir, bu, ağlasığmazdır, lakin o həmişə idrakın arxasında, dərinliklərdə səhvsiz olaraq hiss edilir.

"Kapitan Dyubernua? Soldatlar onu "Di ver bəri" adlandırırlar. Bax, deyirlər ki, Budberq fon Şaufus adlı bir general varmış – soldatlar ona: "Budka za tsexqauzom!" deyə ad qoymuşdular. Yox, Dyubernua xəsisdir, həm də məndən zəhləsi gedir – bunu mən bilirəm..."

O, birincidən tutmuş on altıncı rotaya kimi bütün rota komandirlərini fikrindən keçirdi, sonra isə köksünü ötürüb kiçik zabitlərə keçdi. O, müvəffəqiyyət qazanacağına inamını hələ itirməmişdi, lakin onu anlaşılmaz bir narahatlıq bürümüşdü ki, bu zaman birdən onun ağlına bir ad gəldi: "Podpolkovnik Rafalski!"

– Rafalski. Mən isə oturub hey fikirləşirəm!.. Qaynan! Sürtüyümü, əlcəklərimi, paltomu ver – tez ol!

Dördüncü batalyonun komandiri podpolkovnik Rafalski qəribə, subay qoca kişi idi, polkda onu zarafatca, əlbəttə üzünə deyil, polkovnik Brem² adlandırırdılar. O, yoldaşlarının evinə getməzdi, yalnız pasxa bayramları və yeni il axşamları rəsmi görüşlə ayaqüstü onlara baş çəkərdi, hərbi xidmətə isə elə başdansaovdu yanaşardı ki, daim əmrlərdə ona töhmət verilərdi və təlimlərdə o, amansızcasına söyülüb danlanırdı. O, öz vaxtını, bütün qayğısını, üreyinin istifadə olunmamış bütün sevgi və məhəbbətini öz sevimli vəhşi heyvanlarına – quş, balıq və dördayaqlı heyvanlara verirdi; onun bu heyvanları böyük və orijinal bir heyvanxana təşkil edirdi. Onun qadınlara diqqət yetirməməsi üzündən qəlblərinin dərinliklərində ondan incimmiş polk xanımları deyirdilər ki, Rafalskinin evinə necə getmək olar: "Ah, bu heyvanlar, necə də dəhşətlidir! Həm də, bağışlayın, – evi iy verir! Ful!"

¹ Ərzaq anbarı arxasındakı budka

² Alfred Edmund Brem (1829–1884) – alman zooloqu

Polkovnik Brem qənaət edib yıdığı bütün pullarını heyvanxanaya sərf edirdi. Bu qəribə adam öz tələbatını son dərəcə məhdudlaşdırırdı: eynindəki şinel və mundiri Allah bilir nə vaxtdan qalma idi, ala-babat yataqda yatırdı, on beşinci rotanın ümumi qazanından xörək yeyirdi, həm də bu qazana soldat yeməyi haqqında xeyli artıq pul verirdi. Lakin yoldaşlarına, xüsusən kiçik zabitlərə, pulu olanda, az miqdarda borc verirdi. Etiraf etmək lazımdır ki, borcları ona qaytarmaq nə isə xoşagəlməz, hətta gülünc hesab olunurdu – axı o, qəribə adam, polkovnik Brem kimi tanınmışdı.

Lbov kimi pozğun praporşiklər onun yanına iki manat borc almağa gedəndə, beləcə deyirdilər: “heyvanxanaya baxmağa gedirəm”. Bu, subay qoca kişinin qəlbinə və cibinə yol açmaq üsulu idi. “İvan Antoniç, yeni heyvanlarınız varmı? Lütfən göstərin. Siz bunu elə maraqlı nağıl edirsiniz ki...”

Romaşov da onun yanına tez-tez gedirdi, lakin o, bu vaxta kimi pis niyyətlə getməmişdi: o, heyvanları həqiqətən nə isə xüsusi, incə və həssas məhəbbətlə sevirdi. Moskvada kadet və sonra yunker olarkən o, teatra nisbətən sirkə daha həvəslə gedirdi, zoologiya bağına və bütün heyvanxanalara isə daha çox gedirdi. Uşaqlıqda o, senbernar iti olmasını arzu edirdi; indi isə at əldə etmək üçün batalyon komandirinin yavəri olmaq arzusu gizləncə ürəyindən keçirdi. Lakin onun hər iki arzusu ürəyində qalmışdı: uşaqlıqda – ailəsi kəsib olduğu üçün iti ala bilməmişdi, indi isə “görməli qədd-qaməti” olmadığından onu, şübhəsiz, yavər təyin etməzdilər.

O, evdən çıxdı. İsti yaz havası nəvazişlə onun yanaqlarını oxşayırdı. Yağışdan sonra yenicə qurumuş torpaq, adamın ayağı altında xoşagələn elastikliklə çökürdü. Meşə gilasının ağ, yasəmən ağaclarının isə bənövşeyi papaqları hasarların üstündən küçəyə sıx və çox aşağı sallanırdı. Romaşovun köksündə nə isə birdən son dərəcə qüvvətlə genişləndi, sanki o, uçmağa hazırlanırdı. O, ətrafa göz gəzdirib, küçədə adam olmadığını gördükdə, Şuraciyezin məktubunu cibindən çıxardı, yenidən oxudu və dodaqlarını onun imzasına möhkəm yapışdırdı.

– Əziz səma! Əziz ağaclar! – deyə o, gözləri yaşamış halda pıçıldadı.

Polkovnik Brem, ətrafına hündür yaşıl barmaqlıq çökəlmiş həyətin içərilərində yaşayırdı. Bala qapıda qısaca yazı var idi: “Zəng çalmamış, girməyin!!” Romaşov zəngi çaldı.

Bala qapıdan kəkilli, tənbel, gözləri yuxulu dənsik çıxdı.

– Polkovnik evdədirmi?

– Buyurun, zati-aliləri.

– Sən əvvəlcə get xəbər ver.

– Eybi yoxdur, beləcə buyurun, – deyə dənsik yuxulu-yuxulu baldırını qaşdı. – O bunu xoşlamır, misal üçün, gedib xəbər verməyi.

Romaşov kərpic yolla evə tərəf getdi. Tindən iki dənə boz rəngli cavan, qulağı kəsik doq¹ sıçrayıb çıxdı. Onlardan biri ucadan, lakin boş-boşuna hürdü. Romaşov ona tərəf çırtma çaldı, doq qabaq ayaqları ilə gah sağa, gah da sola vurnuxmağa və daha bərkdən hürməyə başladı. O biri it isə podporuçikin arxasınca addımbaaddım gəlir, burnunu qabağa uzadıb, onun şinelinin etəyini maraqla iyləyirdi. Həyətin o biri başında, yaşıl tər otun üstə balaca qoduq dayanmışdı. O, yaz günəşinin şüaları altında təmkinlə mürgüləyir, həm də ləzzətdən gözlərini qıyır və qulaqlarını şəkleyirdi. Burada-cə toyuq, rəngbərəng xoruzlar, ördək və burunlarının üstə şiş olan çin qazları veyllənirdi; firəngtoyuqları ürəkdələnlə səsle qışqırırdılar, çox gözəl loş isə quyruğunu geniş açaraq və qanadları ilə torpağı eşələyərək, lovğa-lovğa və ehtirasla nazik boyunlu hind toyuqlarının başına fırlanırdı. İri, çəhrayı yorkşir donuzu təknənin yanında böyrü üstə uzanmışdı.

Əyninə meşin İsveç gödəkcəsi geymiş polkovnik Brem arxasını qapıya çevirərək, pəncərənin yanında durmuşdu; o, Romaşovun içəri girdiyini görmədi. O, şüşə akvariumun yanında əlləşərək, əlini dirsəyə kimi içinə sallamışdı. Brem, artıq, saqqallı, qədimi baha formalı eynəkli uzunsov sifətini çevirənə kimi Romaşov iki dəfə bərkdən öskürməli oldu.

– Hə-ə, podporuçik Romaşov! Buyurun, buyurun... – deyə Rafalski gülər üzle onu qarşıladı. – Bağışlayın əl vermərəm – əlim yaşıdır. Mən isə, görürsünüzmü, demək olar ki, yeni sifon qururam. Əvvəlki sifonu sadələşdirmişəm, özü də çox yaxşı çıxmışdır. Çay içmək istəyirsinizmi?

– Təşəkkür edirəm. Çay içmişəm. Mən, cənab polkovnik, gəlmişəm...

– Eşitmisinizmi: sayıe yayılmışdır ki, polku başqa şəhərə köçürəcəklər, – Rafalski, sanki indicə kəsilmiş söhbəti davam etdirirmiş

¹ İt cinsi

kimi dedi. – Anlayırsınızmi, mən isə, demək olar ki, sadəcə ümid-siz vəziyyətə düşmüşəm. Təsəvvür edin, mən bu balıqlarımı necə aparacağam? Yarı s tələf olar. Bəs akvarium? Özünüz baxın, arşın yarım uzunluğunda şüşədir. Vay, dədə! – o, birdən başqa söhbətə keçdi. – Bilsəniz, Sevastopolda necə akvarium görmüşəm! Demək olar ki... su anbarıdır... Allah haqqı, bax, bu otaq boyda, daşdandır, dənizdən gələn su kəməri var. Elektrik işığı var! Yuxarıda dayanıb balıqların necə yaşadığına tamaşa edirsən. Ağ balıq, köpek balığı, skat¹, dəniz xoruzlarına, – ah, mənim عزیزlərim! Yaxud, demək olar, dəniz pişiyi: bir yarım arşın diametrlə yekə bir blinin yanlarını tərptədiyini, başa düşürsünüzümü, beləcə dalgavarı tərptədiyini, dalda quyruğu isə ox kimi... təsəvvür edin. Mən iki saata yaxın dayanıb... Siz nəyə gülürsünüz?

– Bağışlayın... İndicə gözümə dəydi, – sizin çiyinizdə ağ siçan oturmuşdur...

– Ay səni nə deyim, siçanciyəz, hara çıxmısan! – deyə Rafalski başını döndərdi və dodaqları arasından öpüşə oxşar, lakin son dərəcə nazik, siçan ciyiltisinə bənzər səs çıxardı. Balaca, ağ, qırmızı gözlü heyvanciyəz onun üzünə endi və bütün bedeni ilə titrəyətitrəyə vurmuxaraq burunciyəzini boş-boşuna adamın saqqal və ağzına dürtməyə başladı.

– Onlar necə də sizi tanıyırlar! – deyə Romaşov dilləndi.

– Bəli... tanıyırlar – deyə Rafalski köksünü ötürdü və başını buladı. – Bax, bəla da burasındadır ki, biz isə onları tanımırıq. İnsanlar itə təlim vermiş, demək olar, atı öyrətdirmiş, pişiyi əhlilləşdirmişdir, bəs bunlar necə canlılardır – bunu isə biz heç bilmək istəmirik. Bəzən bir alim bütün həyatını, demək olar, ay onu öküz vursun, Nuh öyyamından qalma vecsiz bir sözün izahına həsr edir, buna görə də onu elə şöhrətləndirirlər ki, az qalır sağ ikən onu müqəddəs elan etsinlər. Burada isə... Siz lap elə itləri götürün. Bizimlə yanaşı yaşayan canlı, dərrakəli, ağıllı heyvanlardır, heç olmazsa bir nəfər privat-dosent² zəhmət çəkib onların psixologiyası ilə məşğul olaydı!

– Bəlkə də, bəzi elmi əsərlər vardır, ancaq bizim onlardan xəbərimiz yoxdur? – deyə Romaşov qorxa-qorxa ehtimalını bildirdi.

¹ Sivriquyuqlu, yastıbədənli iri yırtıcı balıq

² İnkilabdən əvvəl ali məktəblərin ştatdankənar dosenti

– Əsərlər? Hm... Əlbəttə, vardır, özü də olduqca mühüm əsərlər vardır. Budur, baxın, məndə belə əsərlərdən bütöv kitabxana var. – Podpolkovnik əlini uzadıb divar boyu sıra ilə düzülmiş şkafları göstərdi. – Ağıllı və səmimi yazılar. Çoxlu məlumat verirlər! Gözəl cihazlar, fərasətli üsullar işlədirlər... Lakin heç də, mən deyən məsələyə toxunmurlar! İt və ya pişiyin, heç olmazsa, birgünlük həyatını diqqətlə müşahidə etmək, bu adamların, demək olar ki, heç birinin ağına gəlməmişdir. Bax, sən get itin necə yaşadığını, necə fikirləşdiyini, necə kələk gəldiyini, necə iztirab çəkdiyini, necə sevindiyini müşahidə et. Qulaq asın: klounların heyvanları öyrədib nələr əldə etdiklərini mən görmüşəm. Adam valeh olur! Hipnozu, demək olar ki, əsl, xalis hipnozu təsəvvür edin! Kiyəvdə mehmanxanada bir kloun elə bir şey göstərdi ki, daha nə deyim: – bu, qərībā, sadəcə ağlasığmaz bir şey idi! Ancaq siz birçə fikir verin – bunu kloun, kloun etmişdir! Bu işlə bilikli, təcrübə qoymağı bacaran, elmi iş üçün vasitələri olan ciddi təbiətşünas məşğul olsa idi necə olardı. Ah, onda biz itin idrak qabiliyyəti haqqında, onun xarakteri haqqında, sayları bilməsi haqqında, bir çox başqa şeylər haqqında valehedici şeylər eşidərdik! Bu, bütöv bir aləm, nəhəng, maraqlı bir aləmdir! Hə, bax, siz özünüz bilərsiniz, mən isə belə qənaətə gəlmişəm ki, itlərin öz dili var, həm də demək olar, bu dil çox genişdir.

– İvan Antonoviç, bəs alimlər nə üçün bu vaxta kimi bu işlə məşğul olmamışlar? – deyə Romaşov soruşdu. – Bu ki, çox sadə işdir!

Rafalski acı-acı güldü.

– Məhz buna görə ki, – hi-hi-hi – sadə işdir. Məhz buna görə. Kəndir – sadə iplikdir. Onun üçün, əvvəla, it nədir? Onurğalı, məməli, yırtıcı, it cinsindən olan heyvandır və s. Bütün bunlar doğrudur. Yox, sən itə insana, uşağa, idraklı heyvana yanaşan kimi yanaş. Doğrusu, alimlər öz elmi lovgalıqları ilə, ürək yerində itdə buğ olduğunu düşünən kəndlidən demək olar ki, çox da fərqlənmirlər.

O susdu, acıqla fisıldaya-fisıldaya və nıqqıldaya-nıqqıldaya akvariumun dibinə salmaq istədiyi elastiki boru ilə əlləşməyə başladı. Romaşov özünü ələ aldı.

– İvan Antonoviç, mənim sizdən böyük, böyük bir xahişim var...

– Pul lazımdır?

– Doğrusu, sizi narahat etməyə utanıram. Mənə çox lazım deyildir, onca manat olsa bəsdir. Tez qaytarmağa söz vermirəm, ancaq...

İvan Antonoviç əllərini sudan çıxarıb, məhrəba ilə silməyə başladı.

– On manat verə bilərəm. Artıq verə bilmərəm, on manatı isə böyük məmnuniyyətlə verərəm. Yəqin axmaq işlər üçün lazımdır? Hə, hə, hə, mən zarafat edirəm. Gedək.

O, Romaşovu öz arxasınca apardı; onlar beş-altı otaqdan ibarət bütün mənzildən keçib getdilər. Bu otaqlarda nə mebel var idi, nə də pərdələr asılmışdı. Otaqların havası, xırda vəhşi heyvanların yuvalarındakı kimi kəskin qoxulu idi. Çoxlu heyvanlar döşmələri ilə batırırdılar ki, adamın ayağı sürüşürdü.

Bütün künclərdə balaca budka, içi boş kötük, dibsiz çəllək şəklində yuva və yataqlar var idi. Otaqların ikisində qollu-budaqlı ağaclar var idi, – bunlardan biri quşlar üçün, o biri isə dələ və mişovul üçün idi: bu ağacda süni oyuc və yuvalar düzəldilmişdi. Bu heyvan yataqlarının qayrılmasında, qayğıkeşliklə ətraflı düşünülmüş hazırlanmasında heyvanlara qarşı məhəbbət və böyük müşahidəçilik hiss edilirdi.

– Bu heyvanı görürsünüzmü? – deyərək Rafalski barmağı ilə ətrafına tikanlı məftildən sıx çəpər çəkilmiş yuvanı göstərdi. Onun stəkan dibi boyda yarımdairəvi deşiyindən iki dənə qara işıldayan nöqtə görünürdü. – Bu, dünyada ən yırtıcı, demək olar, ən qəddar heyvandır. Safsardır. Yox, siz elə fikir eləməyin, bütün bu şir və panteralar onun yanında aciz buzovdurlar. Şir bir pud əti yeyib böyrü üstə uzanır və qalan əti çaqqalların necə yediyinə laqeydliklə tamaşa edir. Bu balaca yaltaq heyvan isə toyuq hininə girərsə, bir dənə də sağ toyuq qoymaz qalsın – mütləq bütün toyuqların bax burasını, dal tərəfdə, beyinciyini gəmirər. Əclaf hamısını əldən çıxarmayınca sakit olmaz. Həm də bütün heyvanların ən vəhşisi, ən ram edilməyəndir. Ah, səni, yaramaz!

O, əlini çəpərin içinə soxdu. O saat dəyirmi qapıcıqdan, açıq ağzında kiçik itti dişləri ağaran qəzəblənmiş balaca heyvan başı göründü. Safsar cəld hərəkətlə gah görünür, gah gizlənirdi, həm də bu zaman acıqlı öskürək kimi bir səs çıxarırdı.

– Görürsünüz, necə heyvandır? Hələ mən onu düz bir ildir yedizdirirəm...

Podpolkovnik, yəqin, Romaşovun xahişini tamam unutmuşdu. O, Romaşovu yuvadan yuvaya aparır, öz sevimli heyvanlarını göstərir və onlar haqqında elə həvəslə və elə şəfqətlə, vərdiş və

xarakterlərini elə mükəmməl nağıl edirdi ki, sanki söhbət məhraban və əziz tanışları barədə gedirdi. Həqiqətən həvəskar, həm də balaca ucqar şəhərdə yaşayan adam üçün onun əməlli-başlı kolleksiyası var idi: onun ağ siçan, dovşan, hind donuzu, kirpi, baybakları, şüşə yeşillərdə bir neçə dənə zəhərli ilan, bir neçə növ kərtənkələsi, iki dənə balaca meymunu, Avstraliya qara dovşanı və nadir tapılan qəşəng anqor pişiyi var idi.

– Hə? Yaxşıdır mı? – deyərək Rafalski pişiyi göstərərək soruşdu. – Demək olar ki, çox qəşəngdir, doğru deyilmi? Lakin ondan xoşum gəlmir. Axmaqdır. Bütün pişiklərin axmağıdır. Bax yenə! – o, birdən canlandı. – Bizim ev heyvanlarımızın psixikasına necə diqqətsiz yanaşdıqımıza yenə sübut. Biz pişik haqqında nə bilirik? Bəs inəklər? Bəs donuzlar? Bilirmisiniz, daha hansı heyvan çox ağıllıdır? Donuz. Bəli, bəli, siz gülməyiniz, – Romaşov heç gülmək fikrində deyildi, – donuzlar olduqca ağıllıdırlar. Keçən il mənim erkək donuzum belə bir oyun çıxarmışdı. Qənd zavodundan mənim üçün, bir də bostan və donuzlardan ötrü araş cecəsi gətirirdilər. Erkək donuzun gözləməyə hövsələsi çatmır. Arabacı mənim deşikimin dalınca gedir, donuz isə çəlləyin tıxacını dişi ilə dartıb çıxarır. Araş cecəsi, bilirsinizmi, tökülür, o da kefini çəkir. Hələ bu nədir ki: bir dəfə onu bu oğurluq üstə tutanda, o nəinki tıxacı çıxarmışdı, hətta aparıb onu ləkdə basdırmışdı. Etiraf etməliyəm, – Rafalski gözünün birini qıydı və üzünə hiyləgər ifadə verdi, – etiraf etməliyəm ki, mən öz donuzlarım haqqında balaca məqalə yazıram... Ancaq şş!.. Bu məxfidir... heç kəsə demə. Nə isə naqolay çıxır: şanlı rus ordusunun podpolkovniki, birdən durub – donuzlar haqqında yazır. İndi, bax, mənim yorqşir donuzlarım var. Görmürsünüzmü? İstəyirsiniz, gedək baxaq? Mənim həyətdə hələ cavan porsuqciyəzəm, olduqca qəşəng porsuqciyəzəm var... Gedək?

– Bağışlayın, İvan Antonoviç, – deyərək Romaşov pərt şalda özünü itirdi. – Mən məmnuniyyətlə tamaşa edərdim. Ancaq, Allah haqqı, vaxtım yoxdur.

Rafalski ovcu ilə vurub alını şappıldatdı.

– Vay, dedə! Siz Allah, məni bağışlayın. Mən qoca da naqqallığa başlamışam... Hə, hə, hə, tez ol gedək.

Onlar, qayıq dibi kimi kətanı sallanmış yığılıb-açılan çarpayı və yanında kətil olan kiçik gecə stolundan başqa, heç bir şey olmayan

balaca boş otağa girdilər. Rafalski balaca stolun yeşiyini çəkib, oradan pul çıxartdı.

– Sizə qulluq etməyə çox şadam, podporuçik, çox şadam. Hə, budur... təşəkkür nəyə lazımdır!.. Boş şeydir... Mən şadam... Vaxtınız olanda gəlin. Söhbət edək.

Romaşov küçəyə çıxan kimi Vetkinə rast gəldi. Pavel Pavloviç bıqlarını lotuyana pırtlaşdırmış, fors etmək üçün yanları yatırılmış furaşkasını isə dəliqanlı kimi yanakı qoymuşdu.

– Ah-a! Vəliəhd Hamlet! – deyə Vetkin fərəhlə qışqırdı. – Həraddan gəlib, hara gedirsiniz? Ay, lənət şeytanə, siz elə nəşəlisiniz ki, elə bil ad gününüzdür.

– Bəli, mənim ad günüdür, – deyə Romaşov gülümsündü.

– Eləmi? Doğrudan da: Georgi və Aleksandra. Qəşəngdir. İcazə verin, sizi möhkəm qucaqlayım!

Onlar buradaca, küçədə möhkəm öpüşdülər.

– Bəlkə bu münasibətlə zabitlər klubuna baş çəkək? Bizim kübar dostumuz Arçakovski demişkən, adama bir dənə tündündən vuraq? – deyə Vetkin sözünə davam etdi.

– Yox, Pavel Pavliç. Tələsirəm. Ancaq, siz, deyəsən, bu gün artıq kefə baxmısınız?

– Oh-o-o! – deyə Vetkin mənalı-mənalı və lovğa-lovğa çənəsini yuxarı qaldırdı. – Mən bu gün elə kələk işlətmişəm ki, həsəndindən hər hansı maliyyə nazirinin qarınağrısı tutardı.

– O necə kələkdir?

Vetkinin kələyi çox sadə, lakin ağıllı kələk idi, həm də bu işdə əsas iştirakçı polk dərzişi Xayim idi. O, Vetkindən qəbz alır ki, ona bir dəst mundir vermişdir, əslində isə fərasətli Pavel Pavloviç dərzişdən mundir deyil, otuz beş manat nağd pul alır.

– Nəhayət hər ikimiz razı qaldıq, – Vetkin sevincək söylədi, – cuhud da razı qaldı, çünki o, öz otuz beş manatı əvəzinə geyim kassasından qırx beş manat alacaq, mən də razı qaldım, çünki bu gün zabitlər klubunda o qumarbazları lüt edəcəyəm. Hə, necədir? Məharətli işdirmi?

– Məharətli işdir! – deyə Romaşov onunla razılaşdı. – Gələn dəfə bunu nəzərə alaram. Ancaq, Pavel Pavliç, xudahafiz. Allah ov yetirsin.

Onlar ayrıldılar. Lakin bir dəqiqədən sonra Vetkin yoldaşını səslədi. Romaşov ona tərəf döndü.

– Heyvanxanaya tamaşa edirdiniz? – deyə Vetkin çiyini üstən baş barmağı ilə Rafalskinin evini göstərərək, bic-bic soruşdu.

Romaşov başı ilə təsdiq edib, inamla dedi:

– Bizim Brem çox yaxşı adamdır. Çox sevimidir!

– Buna söz ola bilməz! – deyə Vetkin onunla razılaşdı. – Ancaq – gicdir!

XIII

Romaşov axşam saat beş radələrində Nikolayevlərin yaşadığı evə yaxınlaşarkən təəccüblə hiss etdi ki, bu günün müvəffəqiyyətli olacağına onun səhərki sevincli inamı nə isə qərribə, səbəbsiz narahatlığa çevrilmişdir. O hiss edirdi ki, bu hal birdən, indicə deyil, çox-çox qabaq baş vermişdir; yəqin onun qəlbində təşviş, sivişib getmiş bir andan yavaş-yavaş və hiss edilmədən başlamışdır. Bu nə ola bilərdi? Belə hallan onda əvvəllər, uşaq çağlarında da baş verərdi, həm də o, bilirdi ki, sakit olmaq üçün bu anlaşılmaz təşvişin ilk səbəbini axtarıb tapmaq lazımdır. Bir dəfə bütün günü belə əziyyət çəkdikdən sonra yalnız axşamçağı xatırladı ki, günorta vaxtı, stansiyada dəmir yol relsi üstən keçəndə qəflətən güclü parovoz fitindən qorxmış və özü bunu hiss etmədən kefi bərk pozulmuşdu. Lakin həmin hadisəni xatırlayan kimi halı yaxşılaşmış, hətta kefi kökəlmişdi.

O, günün bütün təəssüratını tərsinə fikrindən keçirməyə başladı. Sviderskinin mağazası; ötir; Leybunun faytonunu tutdu – o, çox gözəl sürür; poçtdan saat neçə olduğunu soruşdu; çox gözəl səhər; Stepan... Doğrudanmı Stepana görədir? Yox canım – Stepan üçün hazırladığı pulu cibinə ayrıca qoymuşdur. Bəs, bu nə olan işdir? Nə olan işdir?

Artıq hasarın yanında üç dənə qoşa atlı fayton dayanmışdı. İki nəfər dəşik yəhərli atların cilovlarından tutmuşdu: bunlardan biri – Olizarın aldığı süvarilər üçün yaramayan qoca qonur axta at idi, o birisi isə – Bəy-Ağamalovun qamətli, çılgın, gözləri qəzəblə işildayan qızılı madyanı idi.

“Ah – məktub! – deyə birdən Romaşovun xatirində canlandı. – Bu qərribə cümlə: *Heç bir şeyə baxmayaraq...* Həm də altından

xətt çəkilmişdir... Deməli, bir şey var? Bəlkə, Nikolayevin mənə acığı tutur? Qısqandır? Bəlkə bir dedi-qodu var? Son günlər Nikolayevin mənə qarşı münasibəti çox soyuqdur. Yox, yox, ötüb gedəcəyəm!”

– Sür, keç! – deyə o, faytonçuya tərəf qışqırdı.

Lakin o dərhal – nə eşitdi, nə də gördü, daha doğrusu ev qapısının açıldığını hiss etdi, – o bunu öz ürəyinin xoş və şiddətli döyüntüsündən hiss etdi.

– Romaciyəz! Siz hara gedirsiniz? – deyə onun arxasında Aleksandra Petrovnanın şən, zil səsi eşidildi.

Romaşov Leybonun qurşağından dardı və faytondan yerə atıldı. Şuraciyəz qara çərçivəli açıq qapının ağzında dayanmışdı. Onun əynində ağ, hamar paltar var idi və sağ tərəfdən kəmərinə qırmızı güllər sancılmışdı; həmin parlaq və xoş qırmızı güllərdən onun saçlarına da sancılmışdı. Qərībədir. Romaşov səhv etmədən deyə bilərdi ki, bu – Şuraciyəzdir, ancaq onu tamam tanıya bilmirdi. Şuraciyəzdə nə isə yeni, təntənə və gözəllik hiss olunurdu.

Romaşov burnunun altından təbrik sözlərini dediği vaxt, Şuraciyəz onun əlini öz əlindən buraxmayaraq, incə və təklifsiz bir səylə onu, özü ilə birlikdə qaranlıq dəhlizə girməyə məcbur etdi. Şuraciyəz bu vaxt tez-tez və yavaşcadan deyirdi:

– Romaciyəz, çox sağ olun ki, gəldiniz. Ah, mən çox qorxurdum ki, siz xahişimi rədd edərsiniz. Bəri baxın: siz bu gün sevimli və fərəhli olun. Heç bir şeyə əhəmiyyət verməyin. Siz gülməlisiniz: sizə balaca əl dəyən kimi soldunuz. Siz belə utancaq mimozasınız.

– Aleksandra Petrovna... bu gün sizin məktubunuz məni çox pərt etdi. Orada bir cümlə var.

– Əzizim, əzizim, lazım deyil!.. – deyə Şuraciyəz düz onun gözlərinin içinə baxa-baxa, hər iki əlindən yapışdı və möhkəm sıxmağa başladı. Bu baxışda yenə də Romaşova tamamilə yad – nə isə onu oxşayan incəlik və gözəllik, narahatlıq, daha sonra, göz bəbəkələrinin sirlərinin dərinliklərində nə isə qərībə, anlaşılması mümkün olmayan, qəlbin ən gizli, tutqun dilində danışan bir şey var idi.

– Lütfən, lazım deyildir. Bu gün o barədə fikirləşməyin... Doğrudanmı bu sizin üçün kifayət deyildir ki, mən daim sizin gəlib keçməyinizi güdmüşəm. Axı, sizin necə ağciyər olduğunuzu bilərəm. Mənə belə baxmayın!

Şuraciyəz utana-utana güldü və başını buladı.

– Hə, bəsdir... Romaciyəz, ay bacarıqsız, yenə də əllərimi öpmürsünüz! Bax belə: indi o biri əlimi. Belə. Ağillı oğlansan. Gedək. Yaddan çıxarmayın ha, – deyə Şuraciyəz tələsik və qızgınlıqla pıçıldadı, – bu gün bizim günümüzdür. Çariça Aleksandra və onun rıtsarı Georgi. Eşidirsinizmi? Gedəyin.

– Budur, icazə verin sizə... Kiçicik hədiyyəmi...

– Bu nədir? Ətirdir? Siz nə axmaq iş görürsünüz! Yox, yox, mən zarafat edirəm. Əziz Romaciyəz, çox sağ olun. Volodya! – Şuraciyəz qonaq otağına daxil olarkən ucadan və sərbəst tövrlə dedi. – Bax, bizimlə seyrə çıxmağa daha bir yoldaş. Həm də ad günü olan yoldaş.

Həmişə ümumilikdə yola düşməzdən qabaq olduğu kimi qonaq otağında səs-küy və nizamsızlıq hökm sürürdü. Pəncərələrdən içəri cuman yaz günəşinin maili topa şüalarının qatı tütün tüstüsünü kəsib keçdiyi yerlərdə bu tüstü mavi rəng alırdı. Qonaq otağının ortasında yeddi-səkkiz zabıt dayanıb, qızgın söhbət edirdi, onlardan biri – uca-boylu Talman, dəqiqəbaşı öskürə-öskürə, öz xırıltılı səsi ilə hamıdan bərk qışqırırdı. Kapitan Osadçı, ayrılmaz yavərlər – Bəy-Ağamalovla Olizar, sivri, siçan sifətli, balaca, cəld poruçik Andruseviç və Romaşovun dərhal tanıya bilmədiyi başqa bir zabıt burada idilər. Gülməyən, üz-gözü əməlli-başlı pudralanmış və rənglənmiş, qəşəng geyindirilmiş iri kuklaya oxşayan Sofya Pavlovna Talman podporuçik Mixinin iki bacısı ilə divan üstə oturmuşdu. Hər iki qızın əynində, özlərinin tikdikləri eyni, sadə, lakin qəşəng, yaşıl lentli ağ paltar var idi; bu qızların hər ikisi alyanaqlı, qarasaçlı, qaragözlü və çil-çil idi; hər ikisinin dişləri dümağ, lakin əyri-üyrü idi, ancaq bu, onların tərəvətli ağızlarına xüsusi, özünə məxsus bir gözəllik verirdi; bu qızların hər ikisi qəşəng və şən idi, onlar olduqca bir-birinə və bununla bərabər öz kifir qardaşlarına oxşayırdılar. Polk xanımlarından balaca ağ sifətli, yoğun, səfeh və gülməli, hər cür iki mənalı söz və duzlu anekdot həvəskarı olan poruçik Andruseviçin arvadı və Likaçovların qəşəng, çoxdanışan və “R” ilə “L” səslərini düzgün tələffüz etməyən qızları burada idilər.

Zabıtlar yığınağında həmişə olduğu kimi, qadınlar kişilərdən ayrı, dəstə ilə oturmuşdular. Təkcə ştab-kapitan Dits saymazana və ədəbzlıqla kürsüdə yayılaraq qadınların yanında oturmuşdu. Öz dartılmış qaməti, düşkün və lovğa sifəti tipinə görə, alman qəzetlərində karikaturaları çəkilən Prussiya zabıtlərinə oxşayan bu zabıt,

şübhəli, biabırçı bir əhvalat üstə qvardiyadan piyada polkuna köçürülmüşdü. O, kişilərlə münasibətində yenilməz iddialığı və qadınlara qarşı həyasız təşəbbüskarılığı ilə fərqlənirdi, o həm də bərk qumarbaz idi, həmişə əli gətirirdi, lakin o, zabitlər klubunda deyil, mülki klubda, şəhər məmurlarının və ətrafdakı polşalı mülkədarların evlərində oynayırdı. Polkda onu sevmirdilər, lakin ondan qorxurdular, hamı onun gələcəkdə nə isə çirkin və böyük bir ədəbsizlik edəcəyini tutqun halda gözləyirdi. Deyirdilər ki, həmin şəhərdə yaşayan, qocalıb əldən düşmüş briqada komandirinin gənc arvadı ilə onun əlaqəsi vardır. Bu da, yəqin məlum idi ki, o, madame Talmanla yaxınlıq edir: məhz xanım Talmanın xatirinə adətən onu qonaq çağırırdılar – polk nəzakət və iltifat qaydalarının özünəməxsus qanunları bunu tələb edirdi.

– Çox şadam, çox şadam, – Nikolayev Romaşovun qarşısına çıxaraq dedi, – bu daha yaxşı oldu, siz nə üçün səhər piroq yeməyə gəlmədiniz?

O, bu sözləri gülər üzlə, iltifatla dedi, lakin Romaşov onun səsinə və gözlərində son vaxtlar Nikolayevlə görüşərkən, demək olar ki, şüursuz surətdə hiss etdiyi soyuq, saxta və quru ifadəni açıq-aydın sezdi.

“O, mənə sevmir, – deyər Romaşov dərhal öz-özünə qət etdi. – O, nə edir? Acıqlanırmı? Qısqanırmı? Mən onu tənqə gətirmişəmmi?”

– Bilirsiniz... bizim rotada silah baxışı keçirilir, – deyər Romaşov cəsarətlə yalan danışdı. – Baxışa hazırlaşırıq, hətta bayram günlərində də istirahət etmirik... Ancaq mən əməlli-başlı pört olmuşam... Mən heç guman etmirdim ki, siz seyrə çıxacaqsınız, belə çıxır, sanki, mən özümü aralığa soxuram. Doğrusu, mən xəcalət çəkirəm...

Nikolayev gülümsədi və təhqiramiz mehribanlıqla Romaşovun çiyini silkələdi.

– Ah, yox, siz nə danışsınız, mənə mehriban... Nə qədər çox adam olarsa, vaxtımız bir o qədər şən keçər... bu nə nəzakətdir!.. Ancaq mən, bilmirəm faytonlarda yer məsələsi necə olacaqdır? Hə, bir təhər yerləşərik.

– Mənim öz faytonum var, – deyər Romaşov onu sakitləşdirdi və güclə seziləcək halda çiyini Nikolayevin əlindən azad etdi. – Əksinə, mən məmnuniyyətlə onu sizin sərəncamınıza verməyə hazırım.

O, boylandı və nəzəri Şuraciyəzin nəzərinə sataşdı.

Şuraciyəzin mehriban, əvvəlki kimi qərībə – diqqətli baxışı: “Sağ ol, əzizim!” – deyirdi.

“Bu gün Şuraciyəz çox qərībədir!” – deyər Romaşov fikirləşdi.

– Hə, bu lap yaxşı oldu, – deyər Nikolayev saata baxdı. – Belə, cənablar, – o, sualedici tövrə söylədi, – deyəsən, yola düşmək olar?

– Hə, yolçu yolda gərək, – Olizar zarafatya dedi.

Hamı hay-küylə və gülə-gülə ayağa qalxdı; qadınlar öz şlyapa və çətiqlərini axtarı, əlcəklərini əllərinə geyirdilər; bronxit xəstəliyi olan Talman otağı başına alıb qışqırırdı ki, qadınlar yun şallarını götürməyi unutmasınlar; qızğın mərəkə qopdu.

Balaca Mixin Romaşovu kənara çəkdi və dedi:

– Yuri Alekseiç, mənə sizdən xahişim var. Bunu sizdən çox xahiş edirəm. Lütfən mənə bacılarımla bir yerdə gedin, yoxsa Dits onlarla oturur, bu işə heç xoşuma gəlmir. O, qızlara elə pis şeylər deyir ki, onlar az qalır ağlasınlar. Doğrusu, mən hər cür zorakılığın əleyhinəyəm, ancaq, Allah haqqı, mən bir dəfə onun əngini özəcəyəm!..

Romaşov Şuraciyəzə bir faytonda getməyi çox arzu edirdi, lakin Mixinin xatirini istədiyindən və indi bu mehriban oğlanın təmiz, aydın gözlərindəki yalvarıcı baxışları gördüyündən, habelə bu dəqiqə Romaşovun qəlbində böyük sevinc hissi aşıb-daşdığından, o, Mixinin xahişini rədd edə bilmədi və razılıq verdi.

Qonaqlar artırmanın yanında uzun müddət və hay-küylə faytonlara mindilər. Romaşov Mixinlərin iki qızı ilə bir faytona mindi. Ştaps-kapitan Leşsenko adəti üzrə sıxıntılı və ümitsiz halda faytonların arasında dolaşırdı, çünki heç kəs onu öz faytonuna mindirmək istəmirdi; otağa girərkən Romaşov məhz onu sezməmişdi. Romaşov onu səslədi və qabaq skamyada öz yanında ona yer təklif etdi. Leşsenko sədaqətli it gözlərilə və mehriban nəzərlə Romaşova baxdı və köksünü ötürə-ötürə faytona mindi.

Nəhayət hamı əyləşdi. Olizar irəlində təlxəklik edərək və öz qoca, tənbel axta atı üstə hərlənərək operettadan mahnı oxumağa başladı:

Poçt karetinə gəl, biz tez oturaq,
Qaçan atları qovduqca-qovaq.

– Yortma yerişlə, a-a-arş! – deyər Osadçı gurultulu səslə komanda verdi.

Faytonlar tərpendi.

Seyr, elə hay-küylü və nizamsız idi ki, şənlikdən daha çox həyəcan andırırdı. Onlar, üç verst uzaqda olan Dubeçniya çatdılar. Bu yer, əydəmli uzun yamacda səpələnmiş halda yerləşən və təxminən on beş desyatin sahəni əhatə edən balaca meşəlik idi; bu meşəliyin aşağı tərəfindən – yamacın dibindən ensiz balaca çay axırdı, onun suyu göz yaşı kimi dumduzu idi. Burada tək-tək, lakin qəşəng yüzillik palıd ağacları bitirdi. Onların altı başdan-başa sıx kolluq idi, lakin bəzi yerlərdə zərif və əlvan tər ot bitmiş geniş, tərəvətli, könül açan, qəşəng talalar var idi. Samovar və səbətlərlə qabaqcadan göndərilmiş dəşiklər artıq belə talalardan birində onların yolunu gözləyirdilər.

Süfrələri yerə sərib ətrafına oturmağa başladılar. Xanımlar yeməkləri və nimçələri düzür, kişilər isə zarafətli, mübaliğəli-mehriban görkəmlə onlara kömək edirdilər. Olizar bir salfeti önlük kimi bağlayıb, o birini isə şatır papağı kimi başına qoyaraq, özünü zabitlər klubunun əspəzi Lukiçə oxşatmışdı. Xanımlar mütləq kavalərlərlə qarışıq otursunlar deyər uzun müddət yerləri dəyişdirməklə məşğul oldular. Narahat halda dirsəklənmək, çömbəlib oturmaq lazım gəlirdi, bu, yeni və əyləncəli iş idi, qaradınməz Leşsenko birdən, hamının təəccüb və gülüncünə səbəb olaraq, lovğa və axmaq görkəmlə dedi:

– Biz indi, lap qədim Roma yunanları kimi uzanacağıq.

Şuraciyyəz bir tərəfində Talmanı, o biri tərəfində Romaşovu oturtdu. O, olduqca danışqan, fərəhli olmuşdu, eyni zamanda çox həyəcanlı idi, bunu oturanların çoxu hiss edirdi. Romaşov heç vaxt onu belə füsunkar, gözəl hesab etməmişdi. O, qadında nə isə böyük, yenə qızgın bir hissəni cövlan etdiyini, çırpındığını və özünü büruzə vermək istədiyini sezirdi. Şuraciyyəz bəzən heç bir söz demədən Romaşova tərəf dönür və dinməzəcə ona baxırdı, bəlkə də bu baxış lazım olandan yarım saniyə artıq, həmişəkindən azca çox idi, lakin o, hər dəfə Şuraciyyəzin baxışında həmin anlaşılmaz, qızgın, cazibədar qüvvəni hiss edirdi.

Süfrənin yuxarı başında tək oturmuş Osadçiq qalxıb, diz üstə oturdu. O, bıçaqla stəkanı döyüb məclisi sakitləşdirərək, təmiz havada dalğalanan məlahətli körpə uşaq səs ilə alçaqdan danışmağa başladı:

– Hə-ə, ağalar... Birinci qədəhi bizim məclisin qəşəng sahibəsi və ad günü olan əziz Şuraciyyəzin sağlığına içək. Allah onu xoşbəxt eləsin, o gün olsun ki, əri general olsun.

O, iri qədəhi çox yuxarı qaldırıb, boğazının yoğun yerinə saldı və var gücü ilə bağırdı:

– Urra!

Bir şir nərəsindən sanki bütün meşəlik birdən guruldadı və ağacların arasına uğultulu əks-səda yayıldı. Osadçiqin yanında oturmuş Andruseviç özünü bu səsdən qulağı kar olmuş kimi göstərərək, qəfildən yerə yıxıldı. Yerdə qalanlar isə bir səslə qışqırdılar. Kişilər qədəh-qədəhə vurmaq üçün Şuraciyyəzin yanına getdilər. Romaşov bilə-bilə axıra qaldı, Şuraciyyəz də bunu duydu, o, Romaşova tərəf dönerək dinməzəcə və ehtirasla gülümseyə-gülümseyə içində ağ şərab olan stəkanını ona tərəf uzatdı. Şuraciyyəzin gözləri bu anda böyüdü, tündləşdi, dodaqları isə ifadə ilə, lakin səssizəcə nə isə söylədi. Lakin o dərhal üzünü o biri tərəfə çevirdi və gülə-gülə Talmanla danışmağa başladı. “O, nə söylədi, – deyər Romaşov fikirləşdi, – ah, bəs o nə dedi?” Romaşovu bu həyəcanlandırır və təşvişə salırdı. O, əlləri ilə üzünü xəlvəti örtüb, Şuraciyyəzin dodaqlarının etdiyi həmin hərəkətləri öz dodaqları ilə etməyə çalışdı; o, bu yolla həmin sözləri öz təsəvvüründə tapmaq istəyirdi, lakin bundan heç bir şey çıxmırdı. “Mənim əzizim?”. “Sizi sevirəm?”, “Romaciyyəz?” – Yox, bunlar deyildi. O, yalnız bunu yaxşı bilirdi ki, deyilənlər üç sözdən ibarət idi.

Sonra Nikolayevin və gələcəkdə baş qərargahda müvəffəqiyyətə xidmət etməsi sağlığında içdilər, özü də elə ruh yüksəkliyi ilə içdilər ki, elə bil onun, nəhayət akademiya daxil ola biləcəyinə heç kəs və heç vaxt şübhə etməmişdir. Sonra, Şuraciyyəzin təklifi ilə ad günü olan Romaşovun sağlığına, özü də çox süst halda içdilər; buradakı xanımların və bütün burada olanların, ümumiyyətlə bütün xanımların sağlığına, doğma polkun bayrağı şərəfinə, məğlubedilməz rus ordusu sağlığına içdilər...

Artıq əməlli-başlı keflənmiş Talman ayağa qalxıb xırıltılı səslə, lakin həyəcanla qışqırdı:

– Ağalar, təklif edirəm ki, yolunda son damla qanımızı tökməyə hazır olduğumuz sevimli, istəqli padşahımızın sağlığına içək!

O, tənənfəs olduğu üçün son sözləri gözlənilmədən nazik, falset¹ səslə zorla söylədi. Onun qaraçılara, quldurlara məxsus sarı bəbəkli qara gözləri birdən aciz və miskin halda kirpik çalmağa başladı və onun qarabuğdayı yanaqlarından göz yaşı axdı.

– Himn, himn! – deyə balacaboylu kök xanım Andruseviç vəcdə gələrək tələb etdi.

Hamı ayağa qalxdı. Zabıtlər əllərini furajkalarının günlükləri yanına qaldırdılar. Qarışq, lakin coşqun səslər meşəyə yayılır, həssas ştabs-kapitan Leşşenko isə üzünə həmişəkəndən daha kədərli ifadə verərək, hamıdan uca, hamıdan xaric səslə oxuyurdu.

Ümumiyyətlə həmişə polkda: bir-birinin evində qonaqlıqda, zabıtlər klubunda, tənənəli naharlarda və seyrlərdə içdikləri kimi lap çox içdilər. Artıq hamı birdən danışır, ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Şuraciyəz çoxlu ağ çaxır içdiyindən qıpqırmızı qızarmışdı, o, bəbək-ləri genişləndiyi üçün tamam qaralmış gözləri, qırmızı dodaqları ilə birdən Romaşova tərəf əyildi və dedi:

– Mən, bu əyalet seyrələrini sevmirəm, bunlar isə alçaq və bayağıdır. Doğrusu, bunu ərim üçün yola düşməzdən qabaq təşkil etmək lazım idi, lakin, aman Allah, bütün bunlar olduqca səfeh işdir! Axı, bütün bunları bizim evdə, bağda düzəltmək olardı, – bizim köhnə, kölgəli gözəl bağımız olduğunu siz ki, bilirsiniz. Buna baxmayaraq, nədənsə, mən bu gün olduqca xoşbəxtəm. İlahi, mən olduqca xoşbəxtəm! Yox, Romaciyəz, əzizim, mən nə üçün xoşbəxt olduğumu bilirəm, bunu sizə sonra deyərəm... Deyərəm... Ah, Romaciyəz, yox, yox, mən heç bir şey, heç bir şey bilmirəm.

Onun qəşəng gözlərinin qapaqları yarı örtülürdü; simasında isə cazibəli və adama vəd verən, həm də iztirablı səbirsizliyi andıran bir şey var idi. Bu simaya həyasızcasına gözəllik çökmüşdü. Romaşov isə, Şuraciyəzi bürümüş ehtirası, hələ başa düşmədən, gizli və qeyri-iradi bir duyğu ilə, əl-ayağını və sinəsini bürümüş ləzzətli lərzədən hiss edirdi.

– Siz bu gün son dərəcə gözəlsiniz. Sizə nə olmuşdur? – deyə Romaşov pıçiltı ilə soruşdu.

Şuraciyəz birdən sadələvhlük və mülayimlik andıran təcəvblə cavab verdi:

¹ Beyindən gələn zil kişi səsi

– Mən sizə dedim ki, bilmirəm. Mən bilmirəm. Baxın: səma mavi, işıq mavidir. Mənim özümün də kefim nə isə qərribə halda mavidir, məni nə isə mavi sevinc bürümüşdür! Romaciyəz, mənim sevimli oğlum, mənim üçün yenə çaxır süzün...

Süfrənin o biri başında Almaniya ilə olacaq müharibədən söhbət gədirdi, o zaman çoxu müharibənin olacağını, demək olar ki, qət olunmuş iş hesab edirdi. Hay-küylü, anlaşılmaz mübahisə başlandı – hamısı bir ağızdan danışdı. Birdən Osadçinin acıqlı, cəsərtli səsi eşidildi. O, demək olar ki, tamam sərxoş idi, lakin onun sərxoşluğunu təkcə sapsarı saralmış qəşəng üzü bürüzə verirdi, onun qara gözlərinin ağır baxışı isə daha da tutqunlaşdı.

– Boş şeydir! – o, kobud səslə dedi. – Mən deyirəm ki, bütün bunlar boş şeydir. Müharibə pisləmişdir. Dünyada hər şey pisləmişdir. Uşaqlar səfeh doğulurlar, qadınlar belə ayri, kişilər isə əsəbi olmuşlar: “Ah, qan! Ah, mənim ürəyim getdi!” – deyə o, kimi isə tın-tın səslə təqlid etdi. – Bütün bunlar ona görədir ki, əsl, vəhşicəsinə, amansız müharibələr vaxtı keçmişdir. Məgər bu da müharibədir? On beş verstlikdən səni – part! – vururlar, sən də evə qəhrəman kimi qayıdırsan. Aman Allah, gör nə böyük igidlikdir! Səni əsir almışlar. “Ah, əzizim, ah, quzum, tütün çəkmək istəyirsənmi? Yaxud, bəlkə çay istəyirsən? Ay yazıq, sənə soyuq deyil ki, yerin yumşaqdır?” Aman-aman! – Osadçı qəzəblə nərildədi və zərbə endirməyə hazır olan öküz kimi başını aşağı əydi. – Orta əsrlərdə əməlli-başlı vuruşurdular – bax, vuruşma mən onlara deyərəm. Gecə hücumu. Bütün şəhər alov içindədir. “Soldatlara icazə verirəm ki, üç gün şəhəri qarət etsinlər!” Soldatlar şəhərə soxulurlar. Qan və alov. Şərab çəlləklərinin dibləri çıxarılır. Küçələrdən qan və şərab axır. Ah, xarabalar üstə keçirilən kef məclisləri necə də fərəhli olurdu! Çılpaq, qəşəng, gözləri yaşlı qadınların saçından tutub sürükleyirdilər. Rəhm edilmirdi. Onlar, igidlərin qənimətləri idilər!..

– Ancaq siz çox da müfəssəl nağıl etməyin, – deyə Sofya Pavlovna Talman zarafatla qeyd etdi.

– Gecələr evlər yanır, külək əsirdi; külək dar ağaclarından asılmış cəsədləri yellədirdi, bu cəsədlərin üzərində qarğalar çığırırdı. Dar ağaclarının altında isə tonqallar yanır və qaliblər şənlik edirdilər. Əsir olmurdu. Əsir almaq nəyə lazımdır? Onlar üçün artıq qüvvə ayırmağın nə əhəmiyyəti var? Ah-h! – deyə Osadçı dişlərini qıcudaraq qəzəblə inildədi. – Çox cəsərtli, çox qərribə dövr idi!

Bəs döyüşlər! Döş-döşə dayanıb saatlarla soyuqqanlıqla, azğın-
lıqla, quduzcasına və valehedici məharətlə vuruşurdular. Onlar çox
qiyamət adamlar idilər, dəhşətli fiziki qüvvəyə malik idilər. Ağā-
lar! – o ayağa qalxıb, nəhəng qəddini düzəltdi və onun səsi sevinc
və cəsarətlə səsləndi. – Ağalar, mən bilirəm ki, siz hərbi məktəb-
ləri müasir insanpərvərcəsinə müharibə haqqında dayaz, zəif bilik-
lə bitirmişsiniz. Lakin mən içirəm... həтта mənim dediyim sağlığa
heç kəs tərəfdar olmasa da, mən keçmiş müharibələrin sevinci, şən
və qanlı qəddarlığı sağlığına!

Adətən qaşqabaqlı, qaradınmöz olan bu adamın qəflətən cusa
gəlməsindən sarsılmış kimi hamı susur, marağ və qorxu ilə ona
baxırdı. Lakin Bəy-Ağamalov birdən yerindən sıçradı. O, elə qəfil-
dən və sürətlə sıçradı ki, adamların əksəriyyəti diksindi, qadınlardan
biri isə həтта qorxudan qışqırdı. Onun gözləri hədəqəşindən
çıxmış və vəhşicəsinə işıldayırdı, möhkəm sıxılmış ağ dişləri yırtıcı
heyvan dişləri kimi ağarırdı.

– Ah, ah!.. Bax buna... bax, buna varam! Ah! – deyərək Bəy-Ağā-
malov qəzəblənirmiş kimi əsəbi bir qüvvə ilə Osadçının əlini sıxdı
və silkələdi. – Bu mızıqlı cəhənnəm olsun! Rəhmətdillik cəhənnəm
olsun! D-doğra!

Adi vaxtlarda onun vəhşi qəlbində gizləndə qalmış qədim, yırtıcı,
nəslə qan hərisliyi ehtirası coşub-daşdı. O, qan dolmuş gözləri
ilə ətrafa göz gəzdirdi və birdən qılıncını qınından çəkib, qeyzlə
palıd koluna vurdu. Budaq və tər yarpaqlar oturanların və süfrənin
üstə yağış kimi töküldü.

– Bəy! Dəli! Vəhşi! – deyərək qadınlar çığınışdılar.

Bəy-Ağamalov dərhal, sanki ayıldı və yerində oturdu. Azğın-
casına coşqunluğu üçün pərt olduğu hiss edilirdi, lakin onun fisiltı
ilə nəfəs verən nazik burun deşikləri genişlənir və titrəyirdi, qəzə-
bindən eybəcərlənmiş qara gözləri isə məclisdəki adamlara acıqlı-
acıqlı, həm də meydan oxuyurmuş kimi baxırdı.

Romaşov Osadçını həm dinləyir, həm də dinləmirdi. O, yuxuya
oxşar, həyatda olmayan nə isə qərribə bir içkinin əmələ gətirdiyi
xoş məstliyə bənzər qeyri-adi bir hal hiss edirdi. Ona elə gəlirdi ki,
nəvazişli, zərif hörümçək toru yumşaq və tənəlcəsinə onun bütün
bədəninə bürüyür və onu məhrabanlıqla qıdıqlayaraq, qəlbini daxili
sevinc gülüşü ilə doldurur. Onun əli tez-tez, sanki özü də bilmədən
Şuraciyəzin əlinə toxunurdu, lakin nə o, nə də Şuraciyəz daha bir-

birlərinə baxmırdılar. Romaşov elə bil mürğüləyirdi. Osadçı və Bəy-
Ağamalovun səsi onun qulağına nə isə uzaq, xəyali qaranlıqdan
gəlir və anlaşılırdı, lakin onlar boş sözlər idi.

“Osadçı... O, qəddar adamdır, o, mənə sevmir, – deyərək Romaşov
düşündü, haqqında düşündüyü həmin adam isə əvvəlki Osadçı deyil,
yeni, olduqca uzaq, həm də əsl Osadçı deyil, sanki ekranda hərəkət
edən fotosəkil idi. – Osadçının arvadı balaca, arıq, məzlumdur, həm
də həmişə hamilə olur... O, arvadını özü ilə heç yere aparmır... Keç-
ən il onun bir cavan soldatı özünü asmışdı... Osadçı... Bəli... Osadçı
nədir? Bax indi Bəy qışqırır... Bu adam kimdir? Məgər mən onu
tanıyıram? Bəli, mən onu tanıyıram, ancaq o nə üçün mənə belə
qərribə, yad və müəmmalı gəlir? Bax, kim isə mənəmlə yanaşı otur-
muşdur... Sən kimsən? Sən sevinc oyadırsan, mən də bu sevincdən
məst olmuşam. Mavi sevinc!.. Mənə qarşımda odur Nikolayev
oturmuşdur. O, narazıdır. O, hey susur. Bura öteri nəzər salır, sanki
gözləri sivişib keçir. Eh, qoy acığı tutur-tutsun – mənəmlə üçün heç
fərqi yoxdur. Ah, mavi sevinc!”

Qaranlıq düşürdü. Ağaclar sakit bənövşəyi kölgələrini talaya
salırdı. Mixinin kiçik bacısı birdən ayılaraq:

– Cənablar, bəs bənövşə dərməyəcəyik? Deyirlər ki, burada
bənövşə həddən ziyadədir. Gedəyin bənövşə yağmağa.

– Gecdir, – deyərək kimsə dilləndi. – İndi otun içində heç bir şey
görmək olmaz.

– İndi otun içində tapmaq deyil, itirmək daha asandır, – deyərək
Dits pis-pis güldü.

– Hə, elə isə tonqal qalayın, – deyərək Andruseviç təklif etdi.

Bir xeyli cır-cırpı və keçənlik xəzəli yığıb gətirdilər və tonqal
qaladılar. Alovun enli dili göyə qalxdı. Gündüzün son qalığı ürkü-
dülmüş kimi yox olub, öz yerini meşəlikdən çıxıb tonqala tərəf
yeriyən qaranlıq-zülmətə verdi. Palıd ağaclarının zirvələrində
qırmızı ləkələr diksinmiş kimi titrəşməyə başladı, adama elə gəlirdi
ki, ağaclər tərənəməyə, yellənməyə başlayaraq, gah qırmızı işıq
sahəsinə baxır, gah da geriye çəkilib qaranlıqda gizlənir.

Hamı süfrədən qalxdı. Dənşiklər şüşə fənərlərin içindəki şam-
ları yandırdılar. Gənc zabitlər məktəbli uşaqlar kimi dəcəllik edirdi-
lər. Olizar Mixinlə güləşirdi, balaca, ağır tərənən Mixin uzun və
qədd-qamətli rəqibini dalbadal iki dəfə yerə vurub, hamını təəccüb-
ləndirdi. Sonra alovun üstündən tullanmağa başladılar. Andruseviç

milçəyin pəncərə şüşəsinə dəyib çırpınmasını və ev quşlarına qulluq edən qarının toyuq tutmağını təqlid edirdi, kolların dalında gizləniş mişar və itilənən bıçağın səsinə çıxarırdı, – o, bunun ustası idi. Hətta Dits də boş butulkaları mehəretlə əldə oynadırdı.

– Ağalar, icazə verin sizə qərribə bir gözbağlıca göstərim! – deyə Talman birdən qışqırdı. – Burada heç bir möcüzə və sehr yoxdur, bu sadəcə əlin cəldliyidir. Hörmətli camaatdan xahiş edirəm ki, mənim qolçağımın içində heç bir şey olmadığına diqqət yetirsin. Başlayıram. Eyn, svey, drey¹... alle hop!..

O, ümumi gülüş içərisində, cibindən cəld iki dəst kart çıxartdı və şaqqıltı ilə onları açdı.

– Ağalar, vint oynayaq? – deyə o təklif etdi. – Təmiz havada? Hə?

Osadçı, Nikolayev və Andrusəviç oturub kart oynamağa başladılar, Lişsenko dərinədən köksünü ötürüb onların arxasında oturdu. Nikolayev uzun müddət donquldana-donquldana və narazı halda imtina etdi, lakin onu dilə tutdular. Qumar oynamağa oturarkən, o, narahat halda dəfələrlə boylanıb geri baxaraq, gözləri ilə Şuraciyyəyi axtardı, lakin tonqalın işığı diqqətlə baxmağa mane olduğu üçün hər dəfə boylananda onun üzü gərginliklə qırıxır və miskin, iztirablı və yaraşıqsız görkəm alırdı.

Yerdə qalanlar tonqalın yaxınlığında talaya dağılışdılar, onlar qaçdı-tutdu oynamağa başladılar, lakin bu oyun tezliklə qurtardı, çünki Ditsin tutduğu Mixinlərin böyük bacısı birdən qıpqırmızı qızardı və oynamaqdan qəti surətdə imtina etdi. Qız danuşanda qəzəb və inciklikdən səsi titrəyirdi, lakin o, səbəbini hər halda izah etmədi.

Romaşov ensiz cığırla meşəliyin içərilərinə tərəf getdi. O, nə gözlediyini özü də bilmirdi, lakin aydın olmayan xoşbəxtlik duyğusundan onun ürəyi ləzzətlə və xumar-xumar sızıldayırdı. O, dayandı. Onun arxasında budaqların yüngül şaqqıltısı, sonra iti addım səsləri və kraxmallaşmış qadın alt yubkasının xışıltısı eşidildi. Şuraciyyə tələsə-tələsə onun yanına gəlirdi – yüngül yerişli və qamətli, ağ paltarlı Şuraciyyə nəhəng ağacların qara gövdələri arasında parlaq meşə pərisini andırırdı. Romaşov dönüb ona tərəf getdi və heç bir söz demədən onu qucaqladı. Yeyin yeridiyindən Şuraciyyə ağır-ağır nəfəs alırdı. Onun isti nəfəsi tez-tez Romaşovun yanaq və dodaqlarına toxunurdu, o, Şuraciyyənin ürək döyüntüsünü öz əlilə hiss edirdi.

¹ Bir, iki, üç... (alm.)

– Oturaq, – deyə Şuraciyyə dilləndi.

O, otun üstə əyləşib, hər iki əlilə boynunun dalında saçını düzəltməyə başladı. Romaşov onun ayaqları yanında uzandı, onun uzandığı yer bir qədər enişli olduğu üçün, o, Şuraciyyəyə baxarkən yalnız onun boyun və çənəsinin zərif və tutqun şəklini görürdü.

Şuraciyyə birdən alçaq, titrək səslə soruşdu:

– Romaciyyə, sizə xoşdurmu?

– Xoşdur, – deyə o cavab verdi. Sonra bircə saniyə düşünüb bütün bu – güncü günü xatırladı və hərətlə təkrar etdi: – Ah, bugünkü günüm elə xoşdur, elə xoşdur ki, daha nə deyim! Bircə deyim, siz bu gün niyə belesiniz?

– Necəyəm?

Şuraciyyə ona tərəf daha yaxın əyilib, onun gözlərinə diqqətlə baxdı və Romaşov dərhal onun üzünü bütünlüklə gördü.

– Siz çox qəşəng, son dərəcə qəşəngsiniz. Siz hələ heç vaxt belə qəşəng olmamışsınız. Siz sevimli mahnı kimi xoş və lətafətlisiniz. Sizdə nə isə yeni, sirlə bir şey var, mən bunun nə olduğunu anlaya bilmirəm... lakin... Aleksandra Petrovna, mənə acığınızı tutmasın... Siz qorxmursunuz ki, birdən sizi axtararlar?

Qadın astadan güldü, bu yüngül, oxşayıcı gülüş Romaşovun qəlbinə səadətlə titrətdi.

– Sevimli Romaciyyə! Sevimli, mehriban, qorxaq, əziz Romaciyyə. Axı mən sizə dedim ki, bu gün bizim günümüzdür. Romaciyyə, heç bir şey haqqında düşünməyin. Bilirsinizmi mən bu gün nə üçün belə cürətlüyəm? Yox? Bilmirsiniz? Mən bu gün sizə vurulmuşam. Yox, yox, çox da özünüzü çəkməyiniz, bu sabah keçib gedəcəkdir...

Romaşov əllərini uzadıb onun bədənini axtardı və yalvarıcı səslə dedi:

– Aleksandra Petrovna... Şuraciyyə... Saşa!

– Məni Şuraciyyə deyə çağırmayın, mən bunu istəmirəm. Başqa nə adla çağırırsınız-çağırın, təkə bu adla yox... Doğrudan, – Şuraciyyə sanki xatırlayırmış kimi dedi, – sizin çox sevimli adınız var – Georgi. Bu ad Yuridən çox-çox yaxşıdır... Geo-r-gi! – o, bu sözün səslərini diqqətlə dinləyirmiş kimi yavaşca uzada-uzada dedi. – Bu, məğrur addır.

– Ah, əzizim! – Romaşov ehtirasla söylədi.

– Dayanın... hə bir qulaq asın. Bu ən vacib məsələdir. Mən bu gün sizi yuxuda görmüşəm. Bu, olduqca gözəl yuxu idi. Mən yuxuda gördüm ki, biz çox qəşəng bir otaqda vals oynayırıq. Ah, mən lap indi də o otağın ən xırda şeylərini tanıyırdım. Otağa çoxlu xalça döşənmişdi. Yalnız bircə fənər yanırdı, təzə pianino işım-ışım işildayırdı, qırmızı pərdə asılmış iki pəncərə var idi, – otaqda hər şey qırmızı idi. Harada isə musiqi çalınırdı, çalğıcılar görünmürdülər, biz ikimiz oynayırıq... Yox, yox, belə ləzzətli, belə cismani yaxınlıq yalnız yuxuda ola bilər. Biz çox sürətlə hərhlənirdik, lakin ayaqlarımız yerə dəymir, sanki havada üzür və aramsız hərhlənirdik. Ah, bu çox uzun sürdü və dillə deyilə bilməyən dərəcədə xoş idi... Bəri baxın, Romaciyəz, siz yuxuda uçursunuzmu?

Romaşov dərhal cavab vermədi. O, sanki qəribə, füsunkar, cyni zamanda canlı və sehrli nağıl aləminə daxil oldu. Bu yaz axşamının mehribanlığı və zülməti, səssiz-səmirsiz və diqqətlə qulaq asan ətrafdakı ağaclar, yanında oturmuş ağ paltarlı sevimli qadın elə nağıl idi. O, çox çətinliklə bu cazibədən ayıldı.

– Əlbəttə, uçuram, – deyə o, cavab verdi. – Lakin ildən-ilə uçuşum aşağı enir. Əvvəllər, uşaqlıqda, mən tavanın altında uçurdum. Yuxarıdan adamlara baxmaq olduqca gülməli idi: elə bil ki, onlar başıaşağı yeriyirdilər. Onlar döşəmə şotkasını nə qədər uzadırdırsa, mənə çatdıra bilmirdilər. Mən isə hey uçur və hey gülürdüm. İndi daha əvvəlki kimi uça bilmirəm, indi mən yalnız tullanıram, – Romaşov köksünü ötürərək dedi. – Ayağımı yerə vurub yerin üstü ilə uçuram. Təxminən iyirmi addım, özü də bir arşına kimi hündürlükdə uçuram.

Şuraciyəz tamam yerə uzanıb dirsəkləndi və başını ovcuna qoydu. O, bir qədər susduqdan sonra fikirli-fikirli sözüne davam etdi:

– Bax, həmin yuxudan sonra səhər mən sizi görmək istədim. Olduqca, olduqca görmək istədim. Əgər siz gəlməsəydiniz, mən heç bilmirəm nə edərdim. Mən yəqin, özüm qaçıb sizə gələrdim. Mən elə ona görə də sizdən xahiş edirdim ki, saat dördən tez gəlməyəsiniz. Mən özümdən qorxurdum. Əzizim, siz mənə anlayırsınız mı?

Şuraciyəzin qıçları Romaşovun üzündən yarım arşın aralı idi, alçaqdan tuflı və ağ çatma naxışı olan qara corablı bu iki dənə balaca ayaq bir-birinin üstə çarpazlanmışdı. Başı dumanlanmış, qulaqları guruldayan Romaşov birdən dişləri ilə bu canlı, elastiki corabın altındakı soyuq bədənə möhkəm qısıldı.

– Romaciyəz... Eləmə, – Romaşov qadının zəif, asta və sanki tənbel səsini eşitdi.

Romaşov başını qaldırdı. Bu anda yenə hər şey ona qəribə, sirli meşə nağılı kimi göründü. Bu balaca meşəlik yoxuş boyu üzü yuxarı qalxırdı, onun qaralan ot və tək-tək ağacları hərəkətsiz və sayıq durub, sakitlikdə nəyi isə dinləyirdi. Lap yuxarıda, ağacların sıx zirvələri və uzaqdakı ağac gövdələri arasından görünən üfüqün düzgün, hündür cizgisi üzərində isə şəfəqin ensiz zolağı qızarırdı – bu şəfəq nə qırmızı, nə də tünd-qırmızı idi, o, al-qırmızı, qeyri-adi rəngdə idi və sönməkdə olan kömürə oxşayırdı, ya da tünd-qırmızı çaxır şüşəsi arxasından görünən alovu andırırdı. Bu dağda, qaralan ağacların arasında, ətirli otların içində anlaşılmaz, qəşəng ağ qadın, istirahət edən meşə ilahəsi kimi uzanmışdı.

Romaşov ona daha da yaxınlaşdı. Ona elə gəlirdi ki, Şuraciyəzin üzü solğun şəfəq saçır. Onun gözləri görünmürdü – bu gözlərin yerində iki dənə böyük qara ləkə var idi, lakin Romaşov hiss edirdi ki, bunlar ona baxır.

– Nağıllarda olduğu kimidir! – deyə Romaşov astadan pıçıldadı.

– Bəli, əzizim, nağıllarda olduğu kimidir...

Romaşov onun paltarını öpməyə başladı, axtarıb onun əlini tapdı və ensiz, isti, ətirli ovcuna üzünü yapışdırdı və qırıq səsle boğula-boğula dedi:

– Saşa... Mən sizi sevirəm... mən sevirəm...

İndi o, bir qədər qalxaraq, Şuraciyəzin iriləmiş, qaralmış, gah kiçilən, gah da böyüyən gözlərini aydın görürdü, gözlərinin bu halı onun həm tanış, həm də tanış olmayan üzünü qəribə halda dəyişdirirdi. Romaşov hər is və qurumuş dodaqları ilə Şuraciyəzin ağzını axtarırdı, Şuraciyəz isə öpüşdən qaçır, başını tərpedir və asta pıçıldı ilə təkrar edirdi:

– Yox, yox, yox... Mənim əzizim, yox...

– Mənim əzizim... Bu, böyük səadətdir!.. Mən sizi sevirəm... – deyə Romaşov fərəhlə sayıqlayaraq təkrar edirdi. – Mən səni sevirəm. Bax: gecədir, həm sakitlikdir, həm də bizdən başqa heç kəs yoxdur. Ah, mənim səadətim, bilsən mən səni necə sevirəm!

Şuraciyəz isə ağır-ağır nəfəs ala-ala və tamam yerə sərilmiş halda pıçıldı ilə deyirdi: “yox, yox”. O, nəhayət, çətinliklə danışmış kimi güclə eşidiləcək səsle dedi:

– Romaciyəz, siz niyə belə... zəifsiniz! Mən gizlətmək istəmirəm, mən sizə tərəf can atıram, sizin hər şeyiniz: bacarıqsızlığınız, təmizliyiniz, zərifliyiniz mənə əzizdir. Mən sizə deyəcəyəm ki, sizi sevirəm, lakin mən həmişə sizin barənizdə düşünürəm, mən sizi yuxuda görürəm, mən... sizi hiss edirəm... Sizin yaxınlığınız və mənə toxunmağınız mənə həyəcanlandırır. Ancaq siz nə üçün belə acısınız! Axı, acizlik – nifrət doğurur. Fikirləşin, mən sizə hörmət edə bilmərəm. Ah, kaş siz qüvvətli olaydınız! – O, Romaşovun başından furajkanı götürüb, ehmalca yumşaq saçlarını oxşamağa və araşdırmağa başladı. – Əgər siz böyük ad, böyük mövqe qazana bilsə idiniz!..

– Mən qazanaram, mən bunu qazanaram! – Romaşov astadan dedi. – Yalnız siz mənim olun. Mənə gəlin. Mən bütün həyatım boyu...

Şuraciyəz mehriban və kədərli təbəssümlə onun sözünü kəsdi, Romaşov bunu onun səsinə duydu:

– Əzizim, mən inanıram ki, siz istəyirsiniz, inanıram, ancaq siz heç bir şey edə bilməyəcəksiniz. Mən bilirəm ki, edə bilməyəcəksiniz. Ah, əgər mən heç olmazsa azca sizə ümid edə bilsəydim, hər şeyi atıb sizin dalağınızca gedərdim. Ah, Romaciyəz, mənim əzizim. Mən eşitmişəm, bir əfsanədə deyilir ki, Allah əvvəlcə bütün insanları bütöv yaratmışdır, sonra nə üçün isə adamların hər birini iki hissəyə bölüb, onları bütün dünyaya səpələmişdir. Budur, bir yarı o biri yarını əsrlərlə axtarır – həm də hamısı tapa bilmir. Mənim əzizim, axı sənle mən – yarıya bölünmüş bir adamıq; bizim hər şeyimiz: sevdiyimiz və sevmədiyimiz şeylər də, fikirlərimiz də, yuxularımız da, arzularımız da ümumdür. Biz balaca işarə ilə, bircə sözlə, hətta sözsüz, tək cə qəlblə bir-birimizi başa düşürük. Ancaq, budur, mən sizdən imtina etməliyəm. Ah, bu, artıq mənim həyatımda ikinci dəfədir.

– Bəli, bunu mən bilirəm.

– O, sənə demişdir? – deyə Şuraciyəz cəld soruşdu.

– Yox, bu, təsadüfən oldu. Mən bilirəm.

Onlar susdular. Titrəşən yaşıl nöqtələr kimi ilk ulduzlar göydə parıladı. Sağ tərəfdən güclə eşidiləcək səslər, gülüş və kiminsə mahnı səsi gəlirdi. Azacıq qaranlıq düşmüş kiçik meşənin qalan hissəsi isə pak, dalğın sükuta dalmışdı. Buradan tonqal görünürdü, lakin yaxındakı palıd ağaclarının zirvələrində arabir, uzaq üfüq şəfəqinin parıltısı kimi, öteri titrək qırmızı işıq görünüb yox olurdu.

Şuraciyəz Romaşovun saçlarını və üzünü yavaşca tumarlayırdı; Romaşov dodaqlarını onun əlinə yaxınlaşdırdıqda isə, o özü ovcunu onun ağızına sıxırdı.

– Mən öz ərimi sevmirəm, – Şuraciyəz sanki dalğın-dalğın astadan dedi. – O kobuddur, həssas deyildir, nəzakətli deyildir. Ah, – bunu demək ayıbdır, – lakin biz, qadınlar, bizə qarşı editən ilk zorakılığı heç vaxt unutmuruq. Sonra da, o, elə dəhşət dərəcədə qısqancdır ki, daha nə deyim. O, indiye kimi bu bədbəxt Nazanskini gözüme soxur. Hər xırda işi öyrənməyə çalışır, elə dəhşətli mülahizələr yürüdür ki... fu... çirkin suallar verir. İlahi! Nazanski ilə olan əhvalat günahsız, uşaqqasına sevgi macərəsi idi. Ancaq ərim tək cə onun adını eşidəndə quduz itə dönür.

O danışanda səsi hər dəqiqə titrəyirdi, Romaşovun başını tumarlayan əli də titrəyirdi.

– Sənə soyuqdurmu? – deyə Romaşov soruşdu.

Şuraciyəz qısaca dedi:

– Yox, əzizim, mənə xoşdur.

Birdən Şura gözlənilmədən, qarşısı alınmayan bir ehtirasla dedi:

– Ah, bilsən sənle nə qədər mənə xoşdur, əzizim!

Belə olduqda Romaşov onun əlini öz əlinə alıb, onun nazik barmaqlarına yavaşca toxunaraq, qorxa-qorxa tərəddüdlə dedi:

– Mənə de görüm... Səndən xahiş edirəm. Axı sən özün deyirsən ki, onu sevmirsən... Bəs sən nə üçün onunla yaşayırsan?

Lakin Şuraciyəz kəskin hərəkətlə qalxıb oturdu və yuxudan oyanmış kimi əsəbi halda əllərilə alnını və yanaqlarını ovuşdurdu.

– Artıq gecdir. Gedəyin. Birdən axtarmağa başlarlar, – Şuraciyəz başqa, tamam sakit səsle dedi.

Onlar otun üstündən qalxıb, dinməz cə, bir-birinin nəfəsini dinləyə-dinləyə, bir-birinin gözlərinə baxa-baxa və onları görmədən üz bəüz dayandılar.

– Əlvida! – Şuraciyəz zil səsle dedi. – Əlvida, mənim səadətım, mənim qısa sürən səadətım!

O, Romaşovun boynuna sarılıb, isti nəm ağızını onun dodaqlarına yapışdırdı və dişlərini sıxmış halda, ehtiras iniltisi ilə, ayaqdan döşə kimi bütün bədənilə ona qısıldı. Romaşova elə gəldi ki, palıd ağaclarının qara gövdələri bir tərəfə əyildi, yer isə o biri tərəfə qaçdı və vaxt dayandı.

Sonra Şuraciyöz güclə onun qolları arasından çıxdı və qəti səsle dedi:

– Əlvida. Bəsdir. İndi isə gedək.

Romaşov onun qabağına otun üstə yıxıldı, demək olar ki, yerə uzandı, onun ayaqlarını qucaqladı və uzun-uzadı möhkəm öpüşlə dizlərini öpməyə başladı.

– Saşa, Saşaciyöz! – O, dili dolaşa-dolaşa fikirləşmədən dedi. – Sen nə üçün mənə təslim olmaq istəmirsən? Nə üçün? Mənə təslim ol!..

– Gedək, gedək, – deyə Şuraciyöz onu tələsdirdi. – Georgi Alekseyeviç, di qalxın. Bizi axtarmağa başlarlar. Gedəyin!

Onlar səs gələn tərəfə getdilər. Romaşovun qıçları bükülür və əsirdi, gicgahları döyünürdü. O, yol gedə-gedə səntirləyirdi.

Şuraciyöz tələsə-tələsə və hələ də tövşüyə-tövşüyə dedi:

– Mən aldatmaq istəmirəm, ancaq, yox, mən yüksəkdeyəm, aldatmaq mənə yaraşmaz, lakin mən qorxaq da olmaq istəmirəm. Aldatmaq isə – həmişə qorxaqlığın nəticəsidir. Mən sənə düzünü deyim: mən heç vaxt ərimə xəyanət etməmişəm və bir səbəbə görə onu atmayınca ona xəyanət etməyəcəyəm. Lakin onun nəvazişi və öpüşləri məni dəhşətə gətirir, məndə ikrah hissi oyadır. Bəri bax, mən yalnız indi – yox, hələ əvvəllər, sənəin barəndə, dodaqların barədə düşünəndə – yalnız indi başa düşdüm ki, sevimli adama təslim olmaq insana necə zövq verir, onu necə xoşbəxt edir. Lakin mən qorxaq olmaq istəmirəm, gizlicə oğurluq etmək istəmirəm. Bir də... dayan, mənə tərəf əyil, əzizim, mən sənəin qulağına deyim... bu ayıbdır... Sonra – mən uşaq istəmirəm. Fu, iyərənc şeydir! Oberzabit arvadı, qırx səkkiz manat maaş, əsgilər, dilənçi həyatı... Ah, bu, dəhşətdir!

Romaşov heyrətlə ona baxdı.

– Axı sizin əriniz var... Bu ki, labüddür, – o, tərəddüdlə dedi.

Şuraciyöz bərkədən güldü. Bu gülüşdə nə isə instinktiv olaraq xoşagəlməz bir şey var idi ki, bu da Romaşovun qəlbində soyuqluq emələ gətirdi.

– Romaciyöz... vay-vay, sən lap sə-feh-sən! – o, Romaşova tanış olan nazik, uşaq səsle uzada-uzada dedi. – Doğrudanmı siz belə şeyləri anlamırsınız? Yox, doğrusunu deyin – anlamırsınız?

O, karıxmış halda çiynlərini çəkdi, sadədil olduğu üçün sıxılan kimi oldu.

– Bağışlayın... ancaq mən boynuma almalyam ki... vicdanım haqqı...

– Hə, eybi yoxdur, bilməsəniz daha yaxşıdır. Romaciyöz, siz necə də pak, sevimlisiniz! Hə, bax, siz böyüyəndən sonra, yəqin mənim sözlərimi xatırlarsınız: ərle görülən işi, sevimli adamla görmək mümkün deyildir. Ah, lütfən, bu barədə fikirləşməyin. Bu iyərənc işdir – ancaq nə etmək olar.

Onlar artıq seyr yerinə yaxınlaşdırdılar. Ağacların dalında tonqal görünürdü. Alovun qarşısını tutmuş ağacların əyri-üyrü gövdələri qara metaldan qayrılmış kimi görünürdü, onların böyürlərində dəyişkən işıq sayrışırdı.

– Hə, işdir mən özümü elə alsam? – deyə Romaşov soruşdu. – Əgər mən sənəin ərinə istədiyinə, yaxud ondan da artığına nail olsam, onda necə olsun?

– Onda – Bəli. Bəli, bəli, bəli...

Onlar artıq talaya çıxdılar. Bütün tonqal və onun ətrafında adamların balaca qara fiqurları görünməyə başladı.

– Romaciyöz, indi də axıncı sözümlə deyim, – Aleksandra Petrovna tələsik, lakin kədərli və təşvişli səsle dedi. – Mən axşam vaxtı kefinizi pozmammaq üçün demirdim. Bəri baxın, siz daha bizə gəlməməlisiniz.

Romaşov heyrətlə və karıxmış halda dayandı.

– Nə üçün? Ah, Saşa...

– Gedəyin, gedəyin... Bu, kimin işi olduğunu mən bilmirəm, ancaq dalbadal ərimə imzasız məktub göndərirlər. O, məktubları mənə göstərməmişdir, ancaq bu barədə öteri demişdir. Mənim və sizin haqqınızda nə isə çirkin, ədəbsiz şeylər yazırlar. Xülasə, sizdən xahiş edirəm ki, bizə gəlməyiniz.

– Saşa! – deyə Romaşov əllərini ona tərəf uzadaraq yalvarıcı səsle inildədi.

– Ah, mənim əzizim, mənim sevgilim, mənim mehribanım, bu mənim üçün də ağırdır! Lakin belə lazımdır. Qulaq asın: mən qorxuram ki, bu barədə o özü sizinlə danışsın... Yalvarıram sizə, siz allah, səbirli olun. Mənə söz verin ki, səbirli olacaqsınız.

– Yaxşı, – Romaşov kədərlə dedi.

– Hə, məsələ bitdi. Əlvida, mənim zavallı Romaciyözüm. Mənim zavallım! Əlinizi verin. Bərk-bərk sıxın, elə sıxın ki, əlim ağrısın. Bax belə... Vay!.. İndi isə, əlvida. Əlvida mənim sevincim!

Tonqala çatmamış onlar ayrıldılar. Şuraciyəz düz üzü yuxarı getdi, Romaşov isə aşağıdan, çay boyunca dövrə yolla getdi. Qumar hələ qurtarmamışdı, lakin onların buradan uzaqlaşdıqları hiss edilmişdi. Tonqala yaxınlaşan Romaşova Dits elə həyasızcasına baxdı və elə saxta, pis-pis öskürdü ki, Romaşov odlu kösövü qapıb ona vızıldatmaq istədi.

Sonra Romaşov gördü ki, Nikolayev oyundan qalxdı və Şuraciyəzi kənara çəkib, qəzəblə əl-qolunu yellədə-yellədə və sifətindən zəhər yağa-yağa ona xeyli vaxt nə isə dedi. Şuraciyəz birdən qəddini düzəldib, qəzəb və nifrətlə ona bir neçə kəlmə söz dedi. Bu yekə, qüvvətli adam birdən itaətkarcasına büzüşdü və ram edilmiş, lakin qəzəbini gizlətməmiş yırtıcı heyvan kimi ondan uzaqlaşdı.

Tezliklə seyr qurtardı. Gecənin soyuğu düşdü və çay tərəfdən gələn rütubət hiss edilməyə başladı. Şənlik çoxdan qurtarmışdı, hamı yorğun, narazı halda və açıq-aşkar əsnəyə-əsnəyə evə qayırdı. Romaşov yenə faytonda Mixinin bacıları ilə üzbəüz oturub, bütün yolu susurdu. Qara, sakit ağaclar, qaralan dağ, onun zirvəsi üzərindəki qırmızı şəfəq zolağı, qaralan ətirli ot üstə uzanmış qadının ağ fiquru onun xatirindən çıxmırdı. Lakin səmimi, dərin və kəskin kədər arasından o, arabilir özü haqqında ehtirasla düşünürdü:

“Onun qəşəng üzünə kədər buludu çökmüşdü”.

XV

Mayın birində polk, hər il olduğu kimi şəhərin iki kilometrliyində, dəmir yolunun o biri tərəfində yerləşən düşərgəyə yola düşdü. Kiçik zabitlər, nizamnaməyə görə, düşərgə dövründə öz rotalarının yanında, taxta baraklarda yaşamaq idilər, lakin Romaşov şəhər mənzilində qaldı, çünki altıncı rotanın zabitlər binası köhnəlib çürüdü-yündən uçmaq qorxusu altında idi, onu təmir etmək üçün isə lazımı miqdarda pul yox idi. Romaşov gündə iki dəfə gedib qayıtmalı olurdu: səhər təliminə, sonra zabitlər klubuna nahara, daha sonra axşam təliminə və bundan sonra yenə şəhərə. Bu, Romaşovu əsəbiləşdirir və yorurdu. Düşərgə başlanan ilk yarım ay ərzində o arıqladı, qaraldı və gözləri çuxura düşdü.

Bunu da deyək ki, hamının – həm zabitlərin, həm də soldatların işi ağır idi. May baxışına hazırlaşdıqlarına görə nə aman, nə də

yorulmaq bilirdilər. Rota komandirləri öz rotalarını təlim meydanında iki-üç saat artıq saxlayıb, əldən salırdılar. Təlim vaxtı hər tərəfdən, bütün rota və vzvodlardan ardı-arası kəsilməyən sillə səsi eşidilirdi. Romaşov tez-tez, təxminən iki yüz addım uzaqda vəhşiləşmiş rota komandirlərindən birinin sol cinahdan başlayıb sağ cinaha kimi öz soldatlarının hamısını növbə ilə sillelədiyini müşahidə edirdi. Əvvəlcə səssiz əl hərəkəti görünürdü – yalnız bir saniyədən sonra sillənin şappıltısı eşidilirdi, yenə də, yenə də, yenə də... Bu, dəhşətli və iyrenc idi. Kiçik zabitlər nizamnamə məşğələsində cüzi səhv üçün, yürüş vaxtı düz addım atmamaq üstə tabeliklərində olanları amansızcasına – qanı axana kimi vurur, dişlərini vurub çıxarır, vurub qulaq pərdələrini partladır, yumruğu ilişdirib yerə yıxırdılar. Şikayət etməyi heç kəs ağına gətirmirdi: nə isə ümumi, müdhiş, uğursuz dəhşət hökm sürürdü; polku nə isə mənasız bir hipnoz bürümüşdü. Dəhşətli isti isə bütün bunları daha da gücləndirirdi. Bu il may ayı olduqca isti idi.

Hamının əsəbi son dərəcə gərginləşmişdi. Zabitlər klubunda nahar və şam vaxtı tez-tez heç bir şey üstə mübahisə, səbəbsiz söyüşmə, dalaşma baş verirdi. Soldatlar arıqlamış və gicə oxşayırdılar. Nadir hallarda olan istirahət dəqiqələrində çadırlardan nə zara-fət, nə də gülüş eşidilirdi. Lakin axşamlar, adbaad yoxlamadan sonra, hər halda, onları əylənməyə məcbur edirdilər. Onlar dövrə vurub, üzlərində laqeyd ifadə ilə bağırırdılar:

Gülle yağıştək yağsa da
Qorxmur cəsur rus soldatı.
Sinə gərə bəmbəllərə,
Məhv olsa da öz həyatı.

Sonra isə qarmonda oyun havası çalırdılar, feldfebel isə komanda verirdi:

– Qriqoraş, Skvortsov, girin meydana! Oynayın, it uşaqları!.. Əylənin!

Soldatlar oynayırdılar, lakin mahnı kimi bu rəqs də quru, cansız idi, onlara baxanda adamı ağlamaq tuturdu.

Təkcə beşinci rota asan və sərbəst həyat sürürdü. Onlar təlimə başqalarından bir saat gec çıxır və təlimi bir saat da tez qurtarırdılar. Bu rotanın soldatları elə bil seçmə idi – hamısı tox, cəsur idilər,

bütün rəislərin üzünə ağıllı və cəsarətli nəzərlərlə baxırdılar, hətta onların mundir və köynəkləri başqa rotalardan fərqli olaraq əyinlərində daha yaraşlıq görünürdü. Bu rotanın komandiri qərribə adam olan Stelkovski idi: o subay və polkdakılarla müqayisə ediləndə çox varlı idi – onun üçün hər ay haradansa iki yüz manat pul gəlirdi, – çox sərbəst xasiyyətli idi, yoldaşları ilə qaynayıb-qarışmırdı, tənha dolanır və onlardan uzaq gəzirdi, həm də əxlaqsız idi. O, qara camaat arasından tez-tez cavan, çox vaxt həddi-buluğa çatmamış qızları tovlayıb qulluqçu kimi saxlayır və bir aydan sonra çoxlu pul verib öz evlərinə qaytarırdı, bu işi o, ağılasığmaz düzgünlüklə ildən-ildə davam etdirirdi. Onun rotasında soldatların nazını çox da çəkməyə, onları nəinki döymür, hətta söymürdülər, buna baxmayaraq gözəl xarici görünüşünə və təliminə görə onun rotası hər hansı qvardiya hissəsi ilə bəhsə girə bilirdi. O, olduqca səbirli, soyuq-qanlı və qətiyyətli inama malik idi və bunu öz kiçik zabitlərinə aşılaya bilirdi. Başqa rotalarda döymək, cəza vermək, bağırmaq və hay-küylə bir həftəyə əldə ediləni o, sakitcə bir gündə əldə edirdi. Həm də o, olduqca az danışır, nadir hallarda səsini ucaldırdı, lakin o danışanda soldatlar daşa dönürdülər. Yoldaşları ona kinli münasibət bəsləyirdilər, soldatlar isə onu həqiqətən sevirdilər: bu, ola bilər ki, bütün rus ordusunda yeganə nümunə idi.

Nəhayət, mayın on beşi, korpus komandirinin əmrinə görə baxış keçirilməli olan gün gəlib çatdı. Həmin gün beşinci rotadan başqa, bütün kiçik zabitlər soldatları səhər saat dördə qaldırdılar. Səhərin isti olmasına baxmayaraq yuxudan doymamış əsnəyən, əyinlərində möhkəm kətan köynək olan soldatlar soyuqdan titrəyirdilər. Səhərin buludsuz çəhrayı, xoş işığında onların üzləri boz rəngə salır, cilalanmış və aciz kimi görünürdü.

Səhər saat altıda zabitlər rotalarına gəldilər. Polkun ümumi toplanışı saat ona təyin edilmişdi, lakin Stelkovskidən başqa heç bir rota komandirinin ağına gəlmədi ki, baxışdan qabaq soldatlara doyunca yatmağa və istirahət etməyə imkan versinlər. Onlar əksinə, həmin səhər xüsusilə cidd-cəhdlə boş-boşuna vurnuxaraq, nizamnamə və atəş təlimatını soldatların beyninə yeridir, daim nalayiq söyüşlər söyür, həmişəkindən daha çox yumruq və şapalaq yağdırırdılar.

Rotalar saat doqquzda, düşərgənin təxminən beş yüz metr məsafəliyində yerləşən təlim meydanına gəldilər. Orada artıq on altı nəfər rota jeloneri¹ yarım verst məsafəyə uzanaraq düzgün sıra ilə durmuşdular, onların tüfənglərinin uclarına rəngberəng kiçik bayraqlar taxılmışdı. Bu günün əsas qəhrəmanlarından biri olan jelonər zabitü poruçik Kovako bu xətt boyunca atını dala-qabağa çaparaq onu düzəldirdi; o, atın cilovunu buraxıb, papağını peysərinə qaldıraraq, atını çapır və dəlicəsinə qışqırırdı, cidd-cəhd göstərdiyindən tamam qan-tər içində və qıpqırmızı qızarmışdı. Onun qılıncı atılıb-düşərək atın böyürlərini bərk döyəcəydirdi, arıq, qocalıqdan bütün bədəninə şirə basmış və sağ gözü titəli ağ at qısa quyruğunu əsəbliklə oynadır və biabırçı çaparaq yerinə uyğun tüfəng atəşi kimi qısa, kəskin səs çıxarırdı. Bu gün poruçik Kovakodan çox şey asılı idi: polkun bütün on altı rotası onun jelonərləri boyunca sap kimi dümdüz düzəlməli idi.

Düz saat ona on dəqiqə qalmış beşinci rota düşərgədən çıxdı. Hamısı bir boyda, cəld, qoçaq, üzləri təravətli, təmiz yuyulmuş, günlüksüz furajkalrı şəstlə sağ qulaqları üstə əyilmiş bu yüz adam möhkəm, iri, sıx addımlarla bütün polkun qarşısından gəlib keçdi. Balacaboylu, arıq, olduqca gen şalvar geymiş kapitan Stelkovski sağ cinahın böyrü ilə saymazyana, həm də sərbəst yerləşə gedir, gözələrini fərəhlə qıyaraq, başını gah bir yana, gah da o biri yana əyib rota sıralarının düzgünlüyünə nəzər yetirirdi. Bütün zabitlər kimi, səhərdən əsəbi və mənasız həyəcan keçirən batalyon komandiri podpolkovnik Lex, təlim meydanına gec çıxdığı üçün ona hücum edib, üstünə qışqırdı, lakin Stelkovski saatını çıxarıb baxdı və soyuq, demək olar ki, saymazyana cavab verdi:

– Əmrə göstərilmişdir ki, toplanış saat ondadır. İndi isə ona üç dəqiqə qalmışdır. Soldatları boş yerə incitməyə mənim ixtiyarım yoxdur.

– Danış-ma-yın! – Lex əlini yelləyə-yelləyə və atın cilovunu çəkə-çəkə bağırırdı. – Əyö, xahiş edirəm ki, sizə xidməti məzəmmət edəndə susasınız!..

Lakin o, haqlı olmadığını hər halda anladı, buna görə də dərhal atını sürüb getdi və amansızcasına səkkizinci rotanın üstünə düşdü,

¹ Jelonər – nizama salan

burada zabitlər arxa çantalarının boşaldılıb-boşaldılmamasını yoxlayırdılar.

– Əy-yə, bu nə biabırçılıqdır! Əyə, bazar açmısınız? Xırdatvat dükanı açmısınız? Əyə, indi yadınıza düşür? Bəs bu vaxta kimi nə iş görürdünüz! Geyinin-n!

Saat on birə on beş dəqiqə işləmiş rotaları düzləndirməyə başladılar. Bu, uzun sürən, zəhmətli və eziyyətli iş idi. Jelonerdən jelonərə kimi payalara tarım ip çəkdilər. Birinci sıranın hər bir soldatı olduqca dəqiq surətdə barmağının ucu ilə bu ipə toxunmalı idi – bu, sıra duruşunun xüsusi zahiri bəzəyi idi. Lakin bu hələ az idi; tələb olunurdu ki, bir yerdə qoyulmuş ayaq pəncələrinin arasında tüfəng qundağı yerləşsin və bütün soldatların bədənlərinin mailliyi eyni olsun. Rota komandirləri də özlərindən çıxaraq qışqırırdılar: “İvanov, bədənini qabağa ver! Burçenko, sağ çiynini meydana tərəf tamam döndər! Sol ayağının pəncəsini geri ver! Bir az da!..”

Saat on birin yarısında polk komandiri gəldi. O, iri, boy-buxunlu, tamam xal-xal, dörd ayağı dizə kimi ağ kəhər axta ata minmişdi. Polkovnik Şulqoviçin at üstə görkəmi vüqarlı, demək olar ki, ezmətli idi və o, piyada zabiti kimi olsa da, qısa üzəngidə möhkəm oturmuşdu. Polku salamlayaraq o, süni fərəhli coşqunluqla, qoçaqcasına qışqırdı:

– Salam, gözəl oğlan-lar!..

Romaşov öz dördüncü vzvodunu və Xlebnikovun sısqa, zəif fiqurunu xatırladı və təbəssümünü saxlaya bilmədi: “Göz dəyməsin, əcəb gözəl oğlanlardır!”

Polk orkestrinin çaldığı qarşılama marşının sədaları altında bayraqları gətirdilər. Usandırıcı gözləmə başlandı. Korpus komandirinin gələcəyi vağzala kimi uzun məsafəyə balaca bayraq yelləndənlər zənciri uzanırdı; onlar rəislərin gəldiyini işarələrlə bildirməli idilər. Bir neçə dəfə yalançı həyəcan qopdu. İp çəkilməmiş payalar tələsik çıxarılır, polk düzlənir, özünü düzəldir və intizarla donub qalırdı, – lakin bir neçə ağır dəqiqə keçəndən sonra yenə soldatlara, pəncələrinin vəziyyətini dəyişdirmədən azad durmağa icazə verirdilər. Sıradan təxminən üç yüz addım qabaqda qadınların paltar, çətir və şlyapaları əlvan ləkələr kimi görünürdü: orada, parada tamaşa etmək üçün polk xanımları toplaşmışdılar. Romaşov çox yaxşı bilirdi ki, Şuraciyəz bu bayramsayağı şən dəstənin içində

yoxdur, lakin Romaşov o tərəfə baxanda, – hər dəfə onun qəlbində nə isə ləzzətlə imildəyirdi və o, qərribə, səbəbsiz həyəcədən tez-tez nəfəs almaq istəyirdi.

Birdən sıralar boyu, külək kimi tələsdirici, ürəkək bir söz ötüb keçdi: “Gəlir, gəlir!” Hamıya birdən aydın oldu ki, əsl ciddi dəqiqə başlanmışdır. Ümumi əsəbilik üzündən səhərdən taqətdən düşmüş və həyəcanlanmış soldatların özləri əmr verilmədən, tələsik düzlənir, özlərini düzəldir və narahat halda öskürürdülər.

– Farağat! Jelonerlər, yerlərinə! – deyə Şulqoviç komanda verdi.

Romaşov sağ tərəfə çəpəki baxaraq, çölün lap qurtaracağımda atlılardan ibarət kiçik sıx dəstə gördü; bu dəstə sarımtraq yüngül toz burumları arası ilə sürətlə soldatların sıralarına yaxınlaşırdı. Şulqoviç üzündə ciddi və coşqun ifadə polkun ortasından, tələb olunandan azı dörd dəfə artıq məsafəyə uzaqlaşdı. O, çətin priyomların gözəlliyi ilə lovğalana-lovğalana, öz gümüşü saqqalını yuxarı qaldıra-qaldıra, polkun qara, hərəkətsiz kütləsinə qəzəbli, fərəhli və ümitsiz nəzərlə baxa-baxa, bütün çölə yayılan səsə uzada-uzada komanda verdi.

– Po-olk, din-lə-ə! Sa-la-ma...

O, bu yüzlərlə adamın üzərindəki böyük hakimiyyətdən zövq almış kimi və bu zövq anını uzatmağı arzu edirmiş kimi, bilə-bilə uzun pauza verdi və birdən, güc verdiyi üçün qıpqırmızı qızarmış, boyun damarları şişmiş halda var gücü ilə bağırdı:

– ...Dur!..

Bir-iki! Əllər tüfəng qayıqlarını saqqıldatdı, çaxmaqlar soldat kəmərlərinin toqqasına dəyib dınqıldadı. Sağ cinahdan qarşılama marşının kəskin, şən və aydın səsləri ucaldı. Sanki şux fleyta və klarnetlərin səsləri decəl, gülən uşaqlar kimi qaçışır, uca mis trubalar tənənəli qələbə sədaları ilə qışqırır və oxuyur, təbilə vurulan boğuş zərbələr isə onların müvəffəqiyyətli qaçışını sürətləndirir, onlara çata bilməyən ağır trombonlar gur, sakit, yumşaq səslərlə donquldanırdılar. Stansiyada parovoz uzun, nazik və səlis səsə fit verdi, bu yeni, xoş səs də orkestrin mis trubalarının tənənəli sədalarına qarışaraq, gözəl, şən ahəng yaratdı. Romaşovu birdən nə isə sevinc, qoçaqlıq dalğası öz ağuşuna alıb, onu asan və ləzzətlə öz zirvəsinə qaldırdı. O, səmimi və fərəhli aydınlıqla dərhal həm bürküdən ağarmış göyü, həm günəşin havada titrəşən qızılı işığı, həm də uzaq çöldəki isti yaşıllığı gördü, – sanki əvvəllər o bunları

görməmişdi, – o, gözəgörünməz bir iradənin sirli surətdə birləşdir-
diyi bu qəşəng düzülüş, hərəkətsiz durmuş qüdrətli insan kütlə-
sinə mənsub olduğunu dərk edərək, birdən özünü gənc, qüvvətli,
çevik və məğrur hiss etdi.

Şulqoviç sıyrılmış qılıncını üzünə yaxın tuta-tuta, atını dörd-
yaq onların qarşısına sürdü.

Kobud-şən, cəngavər musiqi sədaları arasından generalın sakit,
amiranə səsi eşidildi:

– Salam, birinci rota!

Soldatlar birağzdan söylə və ucadan qışqırdılar. Yənə də stansi-
yada parovoz fit verdi – bu dəfə qırıq-qırıq, qısa və sanki qızgınlıqla
fit verdi. Korpus komandiri növbə ilə rotalarla salamlaşaraq, atını
soldatların sırası boyunca asta-asta sürürdü. Romaşov artıq onun
yoğun döşü altda və piy basmış qarnı üstə kitelində eninə iri büküklər
olan şişman fiqurunu, soldatlara baxan böyük kvadrat üzünü, boy-
buxunlu kürən atın üstündəki qırmızı venzollu çox qəşəng təkaltını,
martınqalın¹ sümük halqacıqlarını və uzunboğaz lak çəkməli balaca
ayağını görürdü.

– Salam, altıncı!

Romaşovun ətrafında soldatlar, sanki öz qışqırıqlarından gücə
düşürmüş kimi olduqca ucadan qışqırdılar. General at üstə inamla
və saymazıya oturmuşdu, mehriban gözləri qızarmış at isə boynu-
nu qəşəng əyərək, ağızındakı dəhnəni xırçıldada-xırçıldada və
ağızından yüngül ağ köpük tökə-tökə səlis, oynaq və çevik
addımlarla yeriyirdi. “Onun gicgahları ağarmış, bıqları isə qaradır,
yəqin bıqlarına fabra² çəkmişdir”, – deyərək Romaşov öteri fikirləşdi.

Korpus komandiri qızıl eynək altından öz qara, tamamilə gənc,
ağıllı və istehzalı gözləri ilə ona zillənmiş hər soldatın gözlərinə
diqqətlə baxırdı. Budur, Romaşovla tənleşdi və əlini furajkasının
günlüyünə qaldırdı. Romaşov, ayaq əzələlərini tarım çəkərək, aşağı
sallanmış qılıncının dəstəsini möhkəm, ağır hiss ediləcək dər-
cədə aşağı basaraq mil kimi durmuşdu. Birdən onun əl-ayağından
sədaqət, xoşbəxt fərəh dolu gizilti ötüb keçdi və onun əl-ayağı buza
döndü. O, gözlərini zilləyərək, sadələvh uşaq adəti ilə öz-özünə

¹ Martinqal – atın başını düz saxlamaq üçün yüyəndən tapqıra gedən qayıq

² Fabra – keçmişdə biğ-saqqalı boyamaq üçün işlədilən qara rəng (tərc.)

fikirleşdi: “Mübariz general qədd-qamətli, arıq fiqurlu gənc pod-
poruçikə ləzzətlə diqqət yetirdi”.

Korpus komandiri bu qayda ilə bütün rotaların qabağından növbə
ilə keçib, hər biri ilə salamlaşdı. Onun arxasınca nizamsız dəstə
ilə müşayiətçiləri: əla bəslənmiş atlara minmiş əlli nəfərə yaxın
qərargah zabiti gəlirdi. Romaşov onlara da həmin sədaqətli nəzərlə
baxırdı, lakin müşayiətçilərdən heç biri dönüb podporuçikə baxma-
dı: bütün bu rəsmi keçidlər, musiqi ilə qarşılamaq, kiçik piyada
zabitlərinin həyəcanları onlar üçün çoxdan zəhlələrini aparmış adi
iş idi. Romaşov anlaşılmaz həsəd və bədxahlıqla hiss etdi ki, bu
təkəbbürlü adamlar nə isə xüsusi, gözəl, onun üçün əlçatmaz olan
əla həyat sürürlər.

Kim isə uzaqdan orkestrə əllə işarə verib musiqini dayandırdı.
Korpus komandiri atını yortma yerləşlə polkun düzülüş xətti boyun-
ca sol cinahdan sağ cinaha sürürdü, geyimli-kecimli müşayiətçilər
müxtəlif tərəflərə dalğalanan al-əlvan sıra ilə onun arxasınca
gedirdilər. Polkovnik Şulqoviç atını çapa-çapa birinci rotaya
sürdü. O, yoğun gövdəsini dala verərək, kəhər axta atının cilovunu
darta-darta yangın vaxtı brandmayorların¹ qışqırdıqları həmin
qeyri-təbii, qəzəbli, qorxmuş və xırıltılı səslə qışqırdı:

– Kapitan Osadçı! Rotanı çıxarın! Cə-əld!..

Polk komandiri ilə Osadçı bütün təlimlərdə daim həvəslə səs
yarışına girişirdilər. İndi də Osadçının lovğa və gur səslə verdiyi
komanda hətta on altıncı rotada eşidilirdi:

– Rota, çiyinə al! Ortaya düzlən, addımla arş!

Uzun, gərgin əmək sayəsində onun rotası yürüş vaxtı xüsusən,
son dərəcə nadir hallarda təsadüf edilən möhkəm addımlarla
yeriyirdi, həm də soldatlar ayaqlarını çox hündürə qaldırır və
qüvvətlə yerə vururdular. Bu, gur səslənir və böyük təsir bağış-
layırdı, həm də başqa rota komandirlərinin həsəd aparmasına səbəb
olurdu.

Lakin birinci rota əlli addım atmamışdı ki, korpus komandiri
tələsik qışqırdı:

– Bu nədir? Rotanı dayandırın. Dayandırın! Rota komandiri, zəh-
mət olmasa, mənim yanıma gəlin. Siz burada nə göstərirsiniz? Bu

¹ Brandmayor – keçmişdə şəhərin bütün yangın komandalarının başçısı

nədir: dəfn mərasimidir? Məşəllərlə nümayişdir? Qurulma soldat-ciyəzləridir? Üç sürətlə yürüşdür? İndi, kapitan, soldatların iyirmi beş il xidmət etdikləri Nikolay vaxtı deyildir. Bu kordebalet¹ neçə gün artıq vaxt sərf etmişiniz! Qiymətli gün!

Ucaboylu Osadçı sıyrılmış qılıncını aşağı salladaraq, hərəkətsiz və tutqun halda dayanmışdı. General bir qədər susduqdan sonra kədərli və istehzal ifadə ilə sözüne davam edib dedi:

– Yəqin soldatları yürüş məşğələsi ilə əldən salmışınız! Eh, sizi nə deyim, əldəqayıma döyüşçülər! Gəl indi sizdən soruş ki... bax, lütfən, bu qoçaq oğlanın familiyası nədir?

General barmağı ilə sağ cinahda ikinci soldatı göstərdi.

– İqnati Mixaylovdur, zati-aliləri. – deyə Osadçı etinasız, soyuq, yoğun soldat səsi ilə cavab verdi.

– Yaxşı. Siz onun haqqında nə bilirsiniz? O subaydır mı? Evli-dir mi? Onun uşaqları varmı? Onun bəlkə orada, kənddə bir dərdi-səri var? Müsibəti var? Bir şeyə ehtiyacı var? Nə?

– Bilə bilmərəm, zati-aliləri. Yüz adamdır. Yadda saxlamaq olmur.

– Yadda saxlamaq olmur, – deyə general acı-acı təkrar etdi. – Ah, cənablar, cənablar! İncildə deyilmişdir: şeytani qoyma qılığına girsin, bəs siz nə edirsiniz? Axı, bu müqəddəs, avam heyvanciyəz, işdir vuruşma başlasa, sinəsini qabağa verib səni müdafiə edəcəkdir, səni çiyinə alıb odun içindən çıxaracaqdır, saxtada öz deşik-deşik şinelciyəzini sənin üstünə örtəcəkdir, siz isə – bilə bilmərəm deyirsiniz.

General bir anlığa acıqlanaraq, cilovları yersiz, əsəbiliklə araş-dıra-araşdıra Osadçının başı üstündən polk komandirinə qışqırdı:

– Polkovnik, bu rotanı rədd eləyin. Ona heç baxmayacağam. Rədd eləyin, bu saat rədd eləyin! Bunlar oyunbazdırlar! Kartondan qayrılmış təlxəkdirlər! Beyinləri çuqundandır!

Polkun müvəffəqiyyətsizliyi elə buradan başladı. Soldatların əldən düşmələri və qorxudulmaları, kiçik zabitlərin mənasız qədərliyi, rəhmsizliyi, zabitlərin ordu xidmətinə mühafizəkarcasına münasibətləri – bütün bunlar baxışda açıq-aydın, lakin biabırılıqla aşkara çıxdı. İkinci rotada soldatlar “otçə naş” duasını bilmirdilər, üçüncü rotada səpələnmə düzülüşdə zabitlərin özləri çaşırdılar,

¹ Kordebalet – dəstə ilə oynayan balet artistləri heyəti

dördüncü rotada tüfəng hərəkətləri zamanı bir soldatın başı gicəlləndi. Başlıcası isə – qəfil süvari hücumuna qarşı işlədilməli olan üsulları öyrənmiş və onların əhəmiyyətini bilmiş olsalar da, elə bir rota tapılmadı ki, bunlardan xəbərdar olduğunu göstərsin. Həmin üsulları şəxsən korpus komandiri özü ixtira edib, təcrübəyə tətbiq etmişdi, bu üsullar, sıraları sürətlə yenidən düzməkdən ibarət olub, hər dəfə rəislərdən bacarıq, tez fikirləşməyi və geniş şəxsi təşəbbüs göstərməyi tələb edirdi. Bu işdə beşincidən başqa, bütün rotalar növbə ilə kəsildilər.

General rotaya baxıb, bütün zabit və kiçik zabitləri uzaqlaşdırır və soldatlardan soruşurdu ki, güzəranlarından razıdırlarmı, onlara çatası hər şeyi alırlarmı, şikayət və narazılıqları varmı? Lakin soldatlar birağızdan qırıldayıb deyirdilər ki, “Elədir ki, var, hər şeydən razıyıq”. General birinci rotadan soruşanda Romaşov rotasının feldfəbeli Rıdanın arxadan fişiltılı və hədələyici səslə dediyi sözləri eşitdi:

– Bax, hünəriniz var, biriniz narazılıq etsin! Sonra mən ona elə toy tutum ki, özü də afərin desin!

Təkcə beşinci rota özünü lap əla göstərdi. Qoçaq, sağlam görünüşlü soldatlar rota təlimlərini elə yüngül, qıvraq və möhkəm addımlarla, elə cəld və sərbəst yerinə yetirirdilər ki, sanki baxış onlar üçün qorxulu imtahan deyil, nə isə olduqca şən və asan bir əyləncə idi. General hələ də qaşqabaqlı idi, bununla belə, razılıqla dedi: “Uşaqlar, yaxşıdır!” – bu sözləri general baxış vaxtı ilk dəfə idi ki, deyirdi.

Kapitan Stelkovski süvarilərin hücumlarına qarşı üsulları yerinə yetirərək korpus komandirinin tamam etimadını qazandı. Düşmənin hansı tərəfdən gəldiyini general özü qəfil, tələsik cümlələrdə ona göstərirdi: “Sağda süvarilər, səkkiz yüz addımlıqda”, Stelkovski də bir saniyə belə özünü itirmədən, dərhal rotanı dəqiq və sakit halda dayandırır, çaparaq gələn xəyalı düşməne tərəf çevirir, vaxta qənaət edərək vzvodları birləşdirir, birinci vzvodu diz üstə, ikincini ayaq üstə saxlayaraq nişanı təyin edir, bir və ya iki təsəvvür edilən yay-ım atəşi açır, sonra isə komanda verirdi: “Çiyinə al” – “Əla, qardaşlar! Sağ olun, qoçaqlar” – deyə general onları tərifləyirdi.

Sual-cavabdan sonra rota yenə cəbhə boyu sıraya düzüldü. Lakin general onu buraxmağı ləngidirdi. O, cəbhə boyu atını yavaş-yavaş sürərək, hər şeyi öyrənmək fikri ilə, xüsusi maraqla soldatların üzlərinə diqqətlə baxır və ağır, şişmiş göz qapaqları altındakı ey-

nəkli, ağıllı gözlərində incə, məmnun təbəssüm oynayırdı. O, birdən atı saxladı və geriye boylanıb, öz qərargah rəisinə dedi:

– Yox, polkovnik, siz bir onların sifətlərinə baxın! Kapitan, olmaya siz onları piroqla bəsləyirsiniz? Bəri bax, hey, yoğun-sifət, – o, çənəsinin hərəkətilə bir soldatı göstərdi, – sənın adın Kovaldır mı?

– Elədir ki, var, zati-aliləri, Mixaylo Borıyçuk! – Soldat məmnun uşaq təbəssümü ilə gülümsəyə-gülümseyə qışqırdı.

– Bir bax ha, mən isə elə bildim ki, Kovaldır. Hə, deməli, səhv etmişəm, – deyə general zarafat etdi. – Nə etmək olar. Tapa bilmədim... – o şən, həyasız ifadə işlətdi.

Soldatların üzünü səfeh və fərəhli təbəssüm tamam bürüdü.

– Heç də yox, zati-aliləri! – Soldat daha bərkdən qışqırdı. – Belə ki, öz kəndimizdə dəmirçiliklə məşğul olurdum. Koval¹ idim.

– Aha, gördün! – general səmimi halda başını tərپətdi. O, soldatı tanımağı ilə fəxr edirdi. – Kapitan, bu necədir, yaxşı soldatdır mı?

– Çox yaxşı soldatdır. Mənim soldatlarımla hamısı yaxşıdır, – Stelkovski həmişəki kimi adi, cəsarətli səsle cavab verdi.

Generalın qaşları acıqlı-acıqlı tərpendi, lakin dodaqları gülümsədi, bu da onun sifətinə mehriban, pirani-xoş ifadə verdi.

– Hə, bunu siz, kapitan, deyəsən, lap... Cəza alanlar vardır?

– Bir nəfər də yoxdur, zati-aliləri. Beşinci ildir ki, bir nəfər də cəza almamışdır.

General yoğun gövdəsini əyib, düymələnməmiş ağ əlcəkli kök əlini ona uzatdı.

– Çox sağ ol, əzizim, – o, səsi titrəyə-titrəyə dedi və birdən onun gözləri yaşardı. Bir çox qərribə xasiyyətli mübariz generallar kimi o da bəzən ağlamağı xoşlayırdı. – Çox sağ olun, qocaya təskinlik verdiniz. Çox sağ olun, bahadirlər! – O, ciddi səsle rotaya qışqırdı.

Stelkovskinin buraxdığı yaxşı təsir sayəsində altıncı rotanın da baxışı nisbətən müvəffəqiyyətlə keçdi. General daha tərifləmədi, ancaq söymürdü də. Lakin saman doldurub taxta çərçivə içərisində bərkidilmiş müqəvvaları soldatlar doğramağa başlayan kimi, altıncı rota da biabır oldu.

– Belə deyil, belə deyil, belə deyil, belə deyil! – korpus komandiri yəhərin üstə dartınaraq qəzəblənirdi. – Heç belə deyil! Qardaşlar, mənə qulaq asın. Qəzəblə, tən ortadan, süngü borucuğuna kimi

¹ Koval – dəmirçi

dürt. Qəzəblən! Sən təndirə çörək yapmırsan, düşməni süngüləyirsən...

O biri rotalar bir-birinin ardınca kəsildi. Korpus komandiri daha həyəcanlanmır və özünə xas olan kəskinliklə nöqsanları qeyd etmirdi, o, dinməzəcə, belə bükülmüş və usanmış halda atın üstə otururdu. O, on beş və on altıncı rotalara heç baxmadı, yalnız yorğun-yorğun əlini yelləyib nifrətlə dedi:

– Hə, bunlar... düşük kimidirlər.

Təkcə təntənəli marş qalırdı. Bütün polku sıx cərgələrlə bir yerə toplayıb, yarımrotalarla düzmüşdülər. Jelonerlər yenə sıçrayıb qabağa çıxdılar və hərəkət xəttini göstərərək sağ cinahın qarşısında sıraya düzülürdülər. Hava bərk isti idi. Bürkü və sıx toplaşmış soldatların bədənlərindən qalxan ağır buğ, uzunboğaz çəkmələrin, maxorka, çirkli insan dərisi və mədədə həzm olunmuş qara çöreyin iyi soldatları əldən salmışdı.

Lakin təntənəli marşdan qabaq hamı cürətləndi. Zabitlər, demək olar ki, soldatlara yalvarırdılar: “Qardaşlar, siz korpus komandirinin qabağında qoçaqcasına keçməyə cəhd edin. Bizi biabır etməyin”. Rəislərin tabelikdə olanlarla bu rəftarında indi nə işə yaltaqlıq, inamsızlıq və günahkarlıq hiss edilirdi. Sanki korpus komandiri kimi əl çatmaz dərəcədə yüksək şəxsin qəzəbinin ümumi ağırlığı həm zabiti və həm soldatı sıxmağa başladı, onları simasızlaşdırdı və bərabərləşdirdi, həm də eyni dərəcədə ürkək, kərxmş və aciz etdi.

Uzaqdan Şulqoviçin komandası eşidildi:

– Polk, fəraqat... Musiqiçilər, ön xəttə!

Mın beş yüz adamın hamısı boğuş, tələsik uğultu ilə bir saniyəliyə tərpendi və birdən sakitləşərək əsəbi və ehtiyatlı halda mil kimi düz dayanıb sükuta daldı.

Şulqoviç görünürdü. Yenə onun zil, yayılan səsi eşidildi:

– Polk, çiyinə-ə-ə al!..

Dörd nəfər batalyon komandiri, at üstə öz hissələrinə tərəf dönüb, qarışıq səsle komanda verdi:

– Batalyon, çiyinə... – onlar gözlərini gərgin halda polk komandirinə zillədilər.

Polkun qabaq tərəfində, uzaqda, havada qılınc parladı və aşağı endi. Bu, ümumi komanda üçün işarə idi, dörd nəfər batalyon komandiri birdən qışqırdı:

– ...al!

Polkun soldatları boğuş cingilti ilə nizamsız halda tüfənglərini çiyinlərinə aldılar. Haradasa süngülər saqqıldadı.

Bu zaman Şulqoviç sözləri həddindən artıq uzadaraq, tənənə və fərəhlə, ciddi səsle, iri ciyərlərinin var qüvvəsi ilə ucadan komanda verdi:

– Tən-tə-nə-li marşa-a!..

İndi artıq on altı rota komandiri yersiz, saxta və müxtəlif səsle uzada-uzada komanda verdi:

– Təntənəli marşa!

Dəstənin quyruğunda gecikmiş bir rota komandiri o birilərdən sonra, dili dolaşa-dolaşa və utancaq səsle qışqırıb, yarımçıq komanda verdi:

– Təntənəli... – dərhal səsi qorxaqcasına qırıldı.

– Yarım ro-ta i-i-lə! – Şulqoviçin gur səsi ətrafa yayıldı.

– Yarımrota ilə! – rota komandirləri dərhal onun ağzından qapıb komanda verdilər.

– İki vzvod ara i-ilə! – Şulqoviç uca səsle komanda verdi.

– İki vzvod ilə!..

– Sa-ğa bax düz-lən-n!

– Sağa bax düzlən! – deyə çox səslə qarışıq əks-səda təkrar etdi.

Şulqoviç iki-üç saniyə fasilə verib, kəskin səsle komanda verdi:

– Birinci yarımrota, addımla!

Qabaqda Osadçinin, sıx sıraların arasından keçib boğuş səslənən və yerin lap üstünə yayılan gur səslə komandası eşidildi:

– Birin-ci yarımrota. Sağa bax düzlən. Addımla... arş!

Polk təbilçiləri qabaqda hamılıqla birdən təbilləri guruldatdılar.

Məlli süngü meşəsindən düzgün uzun xəttin aralandığı və ahəngdar sürətdə havada tərpənməyə başladığı arxadan göründü.

– İkinci yarımrota, düz irəli! – Romaşov Arçakovskinin zil arvad səsinə eşitdi.

Başqa süngülər xətti, hərəkətə gələrək, yirgəlanmağa başladı. Təbillərin səsi getdikcə boğuş çıxır və yavaşlırdı, sanki aşağı, yerin altına enirdi, birdən orkestrin şən, nəşə saçan, olduqca məlahətli dalğası təbil səsinin üstünə cumaraq, onu əzdi və yox etdi. Polk orkestri marşın sürətini alaraq çalmağa başladı, bütün polk dərhal canlandı və özünü düzəltədi: başlar yuxarı qalxdı, qədd-qamətli bədənələr dikəldi, kədərli, yorğun üzlər aydınlaşdı.

Yarımrotalar bir-birinin dalınca yollandıqda, hər dəfə polk marşının sədaları da daha aydın, həyəcanlı və fərəhli olurdu. Budur, birinci batalyonun sonuncu yarımrotası yollandı. Arıq qara ata minmiş podpolkovnik Lex, Olizarın müşayiəti ilə irəli hərəkət etdi. Hər ikisi qılıncı şax tutmuşdu. Stelkovskinin sakit, həmişə olduğu kimi saymazyanə deyilən komandası eşidildi. Süngülərdən xeyli hündürdə bayrağın ağacı ahənglə hərəkət edirdi. Beli bükülmüş, tosqunlaşmış, uzunqollu, yekə qoca usandırıcı meymuna oxşayan Sliva bəzəlmiş sulu gözləri ilə sıraya nəzər yetirə-yetirə qabağa çıxdı.

– B-birinci yarımrota... d-düz irəli!

Romaşov yüngül və cəld addımla öz yarımrotasının önünə çıxıb, ortada dayandı. Onun qəlbini nə isə fərəhli, gözəl və məğrur bir şey bürüdü. O, birinci sıradakı soldatların üzlərinə öteri nəzər saldı. “Köhnə igid öz təcrübəli soldatlarını şahin nəzərilə gözəndən keçirdi” – deyə Romaşovun başından dəbdəbəli ifadə keçdi və bu zaman o, cəsarətlə, sözləri uzada-uzada komanda verdi:

– İkin-ci yarım-ro-ta...

“Bir, iki!” – Romaşov fikrən sayır və təkə pəncəsi ilə ahəngi saxlayırdı. “Ahəngi sol ayaqdan saxlamaq lazımdır. Sol, sağ”. O, üzündə xoşbəxt ifadə ilə başını dala əyərək, uca, zil, tenor səslə çöhlü başına alaraq qışqırdı:

– Düz irəli!

Artıq Romaşov yay kimi bir ayağı üstə dönərək, geriye boylanmadan uzada-uzada iki ton alçaqdan əlavə edib dedi:

– Sağa bax düz-lən-n!

Bu anın gözəlliyi onu məst etdi. Bir saniyəliyə ona belə gəldi ki, bu musiqi onu yandırıcı, gözqamaşdırıcı dalğalara qərq edir, mis boruların şən sədaları göydən, günəşdən yağır. Bir az qabaq, qarşılama vaxtı olduğu kimi – onun bədənini xoş, soyuq gizilti bürüyür və dərisini bərkləşdirir, başının tükələrini biz-biz edir və tərpətdirir.

Generalın tərifiyə cavab olaraq beşinci rota, musiqinin ahənginə uyğun səsle birağızdan qışqırdı. İnsan bədənələrindən ibarət canlı maniyədən azad olmuş aydın marş sədaları sanki azadlığa çıxdıqlarına sevinərək daha uca səsle və daha şən halda Romaşova tərəf cumdu. Podporuçik indi qarşıda, sağ tərəfdə boz ata minmiş generalın kök fiqurunu və onun arxasında dayanmış müşayiətçiləri, daha uzaqda isə gözqamaşdırıcı günorta işığında əfsanəvi çıraq kimi yanan al-əlvan paltarlı qadınlar dəstəsini aydın görürdü. Sol tərəfdə

isə orkestrin oxuyan qızılı trubaları işim-ışım işıldayırdı, Romaşov da hiss edirdi ki, generalla musiqi arasında, keçilməsi həm sevincli, həm də qorxunc olan gözəgörünməz sehrli tel vardır.

Lakin birinci yarımrota artıq həmin xəttə qədəm qoydu.

– Yaxşıdır, uşaqlar! – korpus komandirinin razılıq bildirən səsi eşidildi. – A-a-a-a! – deyə soldatlar dərhal uca, şən səsle cavab verdilər. Musiqi sədaları daha ucadan irəli cumdu. “Ah, əzizim! – Romaşov general haqqında diqqətlə düşündü. – Ağillı adamsan!”

İndi Romaşov təkdir. O, ayaqlarını azca yerə toxundura-toxundura sərbəst və möhkəm addımlarla gizli xəttə yaxınlaşdı. O, başını qoçaqcasına dala əyərək, meydan oxuyurmuş kimi məğrurasına sola döndərmişdi. O, özünü elə yüngül və sərbəst hiss edirdi ki, elə bil qəfildən ona uçmaq qabiliyyəti verilmişdi. O, özünü ümumin valeh olduğu cisim, bütün dünyanın gözəl mərkəzi hesab edərək xoş, sevindirici bir yuxu aləmində öz-özünə deyirdi:

“Baxın, baxın, – bu gələn Romaşovdur”. “Qadınların gözləri sevincdən işıldayırdı”. Bir, iki, sol!.. “Rotanın qabağında gözəl, cavan podporuçik qəşəng addımlarla yeriyirdi”. Sol, sağ!.. “Polkovnik Şulqoviç, sizin Romaşov çox qəşəngdir, – korpus komandiri dedi, – mən onu öz yavərim kimi görmək istərdim”. Sol...

Daha bir saniyə, daha bir an keçir – Romaşov da cazibəli teli keçir. Musiqi son dərəcə ucadan, qəhrəmancasına, coşqun təntənə ilə səslənir. “İndi tərifləyəcəkdir”, – deyə Romaşov düşünür və qəlbini bayram calalı bürüyürdü. Korpus komandirinin səsi eşidilir, budur Şulqoviçin və başqalarının səsi gəlir... “Əlbəttə general tərifləmişdir, ancaq soldatlar niyə cavab vermədilər? Arxadan, sıraların arasından kimsə qışqırdı... Nə olmuşdur?”

Romaşov dönüb geri baxdı və sapsarı saraldı. Onun bütün yarımrotası iki düz, mütənasib xətt əvəzinə, biabırçı, hər tərəfə əyilmiş, bir yerə sıx toplaşmış qoyun sürüsünə oxşayırdı. Bu, ona görə baş vermişdi ki, öz sevincindən və ehtiraslı xəyallarından məst olmuş podporuçik özü də hiss etmədən addımbaaddım ortadan sağa keçmiş və bu zaman yarımrotanı sıxışdırmış, nəhayət o, yarımrotanın sağ cinahına keçərək, ümumi hərəkəti pozmuş və dağıtmışdır. Romaşov bütün bunları ötəri fikir kimi qısa bir anda gördü, həm də bu zaman iyirmi addım dala qalıb düz generalın qabağından qıçını çəkə-çəkə gələn soldat Xlebnikovu da gördü. Xlebnikov yeriyərkən yıxılmış, indi isə başdan-ayağa toza bulaşmış, silah-

əsləhə altında ikiqat əyilərək sanki iməkləyə-iməkləyə, bir əli ilə tufəngin ortasından yapışmış, o biri əli ilə aciz-aciz burnunu silə-silə öz yarımrotasının dalınca qaçırdı.

Romaşova birdən elə gəldi ki, aydın may günü tutqunlaşdı, onun çiyinə, qum dağına oxşar, ağır, özge yükü çökdü, orkestr isə kədərli və boğuc səsle musiqi çalmağa başladı. O, özünü də ağır, naqolay ayaqları bir-birinə ilişən balaca, zərif və kifir bir adam kimi hiss etdi.

Polk komandirinin yavəri artıq atını çaparaq ona tərəf sürürdü. Fyodorovskinin üzü qıpqırmızı qızarmış və qəzəbdən əyilmiş, alt çənəsi atılıb-düşürdü. Acığından və atı bərk çapdığından o, tənə-nəfəs olmuşdu. O, hələ uzaqdan qəzəblə, udquna-udquna və boğazı tutula-tutula qışqırmağa başladı:

– Podporuçik... Romaşov... Polk komandiri sizə.. şiddətli töhmət elan edir... Yeddi gün... qaupvaxtaya... diviziya qərargahına... Bu, biabırçılıqdır, rüsvayçılıqdır... Bütün polku biabır etdiniz!.. Bur-nufirtəqlı!

Romaşov ona cavab vermədi, hətta başını da ona tərəf döndərmədi. Onun əlbəttə, söyməyə ixtiyarı var! Bax, yavərin onun üstünə qışqırdığını soldatlar da eşitdilər. “Hə, nə eybi var, qoy eşitsinlər, mənə belə lazımdır, qoy eşitsinlər, – deyə Romaşov özünə qarşı kəskin nifrətlə düşündü. – Mənim üçün artıq hər şey məhv oldu. Mən özümü güllə ilə vurub öldürəcəyəm. Mən əbədi rüsvay oldum. Mənim üçün hər şey məhv oldu. Mən gülməliyəm, mən balacayam, mənim üzüm solğun və kifirdir, mənim üzüm qəribədir, dünyada bütün üzlərdən iyərəndir. Hər şey məhv oldu! Soldatlar arxamca gəlir, küreyimə baxıb gülür və dirşəkləri ilə bir-birinin böyrünü dümsükləyirlər. Belkə mənə yazıqları gəlir! Yox, mən mütələq, mütələq özümü güllə ilə vurub öldürəcəyəm!”

Yarımrotalar korpus komandirindən xeyli uzaqlaşdıqdan sonra bir-birinin ardınca sol cinah üstə dönüb, yürüşə başladılar əvvəlki yerlərinə qayırdılar, onları burada yenidən geniş sıra ilə rotalarla düzürdülər. Daldakı hissələr gələnə kimi soldatlara azad durmağa icazə verirdilər, zabitlərin özləri isə əl-ayaqları açılışın deyə, yerlərindən aralanıb qolçağın içində gizlədə-gizlədə papiros çəkməyə başladılar. Təkcə Romaşov cəbhə xəttinin ortasında, öz yarımrotasının sağ cinahında dayanmışdı. O, qılıncının ucu ilə ayağının yanında yeri diqqətlə qazıyır və başını yuxarı qaldırmasa da, hiss edirdi ki, hər tərəfdən ona maraqlı, istehzal və nifrətli baxışlar dikilmişdi.

Kapitan Sliva Romaşovun yanından keçdi, ayaq saxlamadan və ona baxmadan, öz-özü ilə danışmış kimi, dişlərini qıcaraq və qəzəbini boğaraq xırıltılı səslə donquldandı:

– E-efə bu gün, lütfən, başqa rotaya ke-çirilmək barədə raport verin.

Sonra Vetkin onun yanına gəldi. Romaşov onun aydın, mərhəmətli gözlərində və sallanmış dodaqlarının küncələrində iyrenlik və rəhm ifadəsini oxudu; adamlar, qatar altıda qalmış itə baxarkən, onların üzündə belə ifadə olur. Romaşov eyni zamanda öz üzündə nə işə mənasız solğun bir təbəssüm olduğunu ikrahla hiss etdi.

– Yuri Alekseiç, gedək papiros çəkək, – deyə Vetkin dilləndi.

O, dilini marçıldadı, başını bulaya-bulaya, pərt halda əlavə edib dedi:

– Eh, özizim!..

Romaşovun çənəsi titrədi, boğazı acılaşdı və qəhərləndi. O, ağlamaqdan özünü zorla saxlayaraq, incimmiş uşaq kimi qırıq-qırıq, boğuc səslə dedi:

– Yox... daha burada... mən istəmirəm.

Vetkin kənara çəkildi. “Bax, indi yaxınlaşıb Slivaya bir sille ilişdirəcəyəm”, – heç bir səbəb olmadan Romaşovun başından dəlicəsinə cəsur bir fikir keçdi. – Yaxud korpus komandirinə yaxınlaşıb deyəcəyəm: “Soldat oyunu oynayıb, adamları incitmək sən qoca kişi üçün ayıbdır. Qoy gedib rahatlınsınlar. Sənə görə soldatları iki həftə döyüblər”.

Lakin o, birdən, qədd-qamətli qəşəng podporuçik haqqındakı, qadınların sevinci haqqındakı, mübariz generalın məmnunluq haqqındakı bir az bundan qabaqkı məğrur xəyalını xatırladı – o elə utandı ki, onun nəinki üzü, hətta sinəsi və kürəyi dərhal qıpqırmızı qızardı.

“Sən gülməli, nifrətəlayiq, murdar adamsan! – O, fikrən öz-özünə qışqırdı. – Bunu da hamınız bilin ki, mən bu gün güllə ilə vurub özümü öldürəcəyəm!”

Baxış qurtardı. Rotalar bir neçə dəfə də korpus komandirinin qabağından tənənəli yerişlə: əvvəlcə rotalarla addımla, sonra qaça-qaça, daha sonra tüfəngləri yatıq halda tutaraq birləşmiş dəstə ilə keçdilər. General deyəsən bir qədər yumşaldı və bir neçə dəfə soldatları təriflədi. Artıq saat dördə yaxın idi. Nəhayət polku dayandırıb,

soldatlara azad dayanmağı əmr etdilər. Qərargah şeypurçusu “Rəislər çağırışını” çaldı.

– Cənab zabitlər, korpus komandirinin yanına! – sözləri sıralar boyu eşidildi.

Zabitlər sıradan çıxıb, korpus komandirini tamam dövrəyə aldılar. O, beli bükülmüş, süst, çox yorğun halda atın üstə oturmuşdu, lakin onun ağıllı, qıyılmış, şişmiş gözləri qızıl eynəyin arxasından çox aydın və istehza ilə baxırdı.

– Qısa danışacağam, – deyə o, qırıq-qırıq və qəti səslə danışmağa başladı. – Polk yaramaz haldadır. Soldatları söymürəm, mən təqsiri rəislərdə görürəm. Faytonçu pis olanda – atlar da yerimirlər. Mən sizdə ürək olduğunu, soldatlara bacarıqla qayğı göstərdiyinizi görmədim. Bunu möhkəm yadda saxlayın: “Müqəddəs o şəxsdir ki, dostu üçün canından keçsin”. Sizin işə fikriniz-zikriniz budur ki, təkcə baxışda rəislərin xoşuna gələsiniz. Siz soldatları araba atları kimi əldən salmışınız. Zabidlərin görkəmi pisdir, vəhşiyyə oxşayırlar, elə bil ki, mundir geymiş kiçik dyakondurlar. Hə, bunu əmrində oxuyarsınız. Bir praporşik, deyəsən, altıncı və ya yeddinci rotanın praporşiki sıra düzümünü pozdu və ələmi qatıb-qarıtdı. Ayıbdır! Üç sürətdə yerləş tələb etməyərəm, lakin hər şeydən əvvəl siz gözəyari ölçməyi və özünüzü sakit aparmağı bacarmalısınız.

“Mənim bərəmədir!” – deyə Romaşov dəhşətlə fikirləşdi və ona elə gəldi ki, burada dayananların hamısı birdən boylanıb ona baxdı. Lakin heç kəs tərpənmədi. Hamı susmuş, məyus-məyus və hərəkətsiz halda dayanıb gözlərini generala zilləmişdi.

– Beşinci rotanın komandirinə qızğın təşəkkürümü bildirirəm! – deyə korpus komandiri sözüne davam etdi. – Kapitan, haradasınız? Aha, odur! – general bir qədər süni hərəkətlə, iki əllə furajkasını yuxarı qaldırdı, alınının üstə şişi olan daz başını açdı və Stelkovski-yə təzim etdi. – Bir daha sizə təşəkkür edirəm və məmnuniyyətlə əlinizi sıxıram. Allah eləməmiş mənim korpusum mənim rəhbərliyim altıda vuruşmalı olarsa, – general gözlərini döydü və onun gözləri yaşardı, – onda, kapitan, bilin ki, birinci təhlükəli işi sizə tapşıracağam. İndi işə, cənablar, ehtiramımı qəbul edin. Siz azadsınız, gələcək dəfə, lakin başqa qaydada, sizi görməyi arzu edirəm. Atıma yol verin.

– Zati-aliləri, – deyə Şulqoviç qabağa çıxdı. – Cürət edirəm, izin verin, cənab zabitlər cəmiyyəti adından sizi, zabitlər klubunda nahara dəvət edirəm. Biz çox şad..

– Yox, nəyə lazımdır?! – general onun sözünü kəsdi – Olduqca minnətdaram, bu gün qraf Ledoxovski məni qonaq çağırmışdır.

O, zabitlərin açdıqları geniş yolla atını dördəyəq polka tərəf sürdü. Soldatlar özləri, əmərsiz-zadsız, hərəkətə gəldilər, fərağat dayandılar və susdular.

– N-lilər, çox sağ olun! – general qətiyyətlə və mehribanlıqla qışqırdı. – Sizə iki gün istirahət verirəm. İndi isə... – O, şən halda səsinə ucaldı, – çadırlara qaçaraq arş! Ura!

O, sanki bu qısa qışqırıqla birdən bütün polku itələdi. Min beş yüz nəfər soldat qulaqbatırıcı sevinc nərəsi ilə müxtəlif tərəflərə cumdu, elə bil ki, yer onların ayağı altında titrədi və uğuldata.

Romaşov, dəstə ilə şəhərə qayıdan zabitlərdən ayrılıb, düşərgənin içi ilə, uzaq yolla getdi. Bu dəqiqələrdə o özünü, polk ailəsindən qovulmuş bir adam, heç kəsə xoş gəlməyən yad bir adam, hətta yaşlı adam deyil, iyrenc, qüsurlu və eybəcər uşaq kimi hiss edirdi.

O, öz rotasının çadırları dalından, zabitlər yolu ilə gedərkən kiminsə asta, lakin qəzəbli səsi onun diqqətini cəlb etdi. O, bir dəqiqəliyə ayaq saxladı və çadırlar arasındakı boşluqda öz feldfelbeli balacaboylu, qırmızısiyə, olduqca möhkəm bədənlə Rıdanı gördü; feldfelbel qəzəblə nalayiq söyüş söyə-söyə Xlebnikovun üzünü yumruqladı. Xlebnikovun tutqun üzündə səfeh, çəşqin ifadə, mənasız gözlərində isə heyvani qorxu var idi. Onun başı acınacaqlı halda o tərəf, bu tərəfə yırğalanırdı, həm də hər dəfə zərbə endiriləndə onun çənəsinin bir-birinə dəyib bərk şaqıldadığı eşidilirdi.

Romaşov tələsik, demək olar ki, qaça-qaça ötüb keçdi. Xlebnikova tərəfdar çıxmağa onun gücü yox idi. Eyni zamanda da iztirabla hiss etdi ki, öz şəxsi taleyi ilə bu bədbəxt, dilsiz-ağızsız, əldən düşmüş soldatçıyevin taleyi qərribə halda bir-birinə çox yaxındır və bu gün iyrenc surətdə bir-birinə qarışmışdır. Sanki onlar eyni xəstəliyə tutulmuş və adamlarda eyni iyrenclik oyadan iki nəfər şikəst idi. Bu eyni vəziyyətdə olmaq fikri Romaşovu çox utandırıb iyren-dirse də, bunda həm də qeyri-adi, dərin, əsl insani bir şey var idi.

Düşərgədən şəhərə birçə yol var idi ki, o da dəmir yolu xəttindən keçirdi; həmin yerdə isə dəmir yolu xətti dik və dərin çuxurdan keçirdi. Romaşov ensiz, tapdalanıb bərkidilmiş, demək olar ki, lap dik enişlə qaça-qaça aşağı düşdü və o biri tərəfdəki dik yoxuşu güclə qalxmağa başladı. O, hələ yoxuşun ortasında ikən gördü ki, yuxarıda şinelini çiyinə atmış bir nəfər kitelli adam dayanmışdır. O, bir neçə saniyə ayaq saxladı, gözlərini qıyıb baxdı və həmin adamı tanıdı – o, Nikolayev idi.

“İndi çox pis hadisə baş verəcəkdir!” – deyərək Romaşov fikirləşdi. İztirablı hissdən onun ürəyi kədərli inildədi. Lakin o, itaətlə yuxarı qalxdı.

Zabitlər, təxminən beş gün görüşməmişdilər, lakin indi onlar görüşərkən nədənsə salamlamədılar, nədənsə Romaşov bunu adi bir şey hesab etdi, sanki bu ağır, bəd gündə elə belə də olmalı idi. Onların heç biri əlini furajkasına belə qaldırmadı.

Nikolayev Romaşovun çiyini üstədən uzaqlara, düşərgəyə baxa-baxa dedi:

– Yuri Alekseyev, mən sizi qəsdən burada gözləyirdim.

– Qulluğunuzda hazırım, Vladimir Yefimov, – deyərək Romaşov süni sərbəstliklə, lakin titrək səslə cavab verdi. O, əyilib keçənlikli mixəyi rəngli quru ot saplağını qırdı və dalğın-dalğın onu çeynəməyə başladı. O, eyni zamanda Nikolayevin paltosunun düymələrində əks olunan ensiz, balaca və kiçik qıçlı, lakin yanlardan biabırçı halda şişmiş öz fiquruna gözlərini zillədi.

– Mən sizi ləngitməyəcəyəm, sizə ikicə kəlmə söz deyəcəyəm, – Nikolayev dilləndi.

O, sözlərini çox mülayimliklə, təmkinli olmağı qərara almış əsəbi və acıqlı adam kimi çox nəzakətlə dedi. Lakin danışa-danışa bir-birinin üzünə baxmamaq saniyəbəsanilyə çətinləşdiyi üçün Romaşov sualedici səslə təklif etdi:

– Gedəkmi?

Piyadaların tapdaladığı əyri-üyrü cığır böyük şəkər çuğunduru tarlasının içindən keçirdi. Uzaqda şəhərin balaca ağ evləri və qırmızı kirəmit damları görünürdü. Zabitlər bir-birindən aralı qalın, sıx və ayaq altında xırçıldayan otu tapdalaya-tapdalaya yeriməyə

başladılar. Bir müddət onların heç biri dinmədi. Nəhayət, Nikolayev açıq-aydın çətinliklə nəfəsini dərib birinci danışmağa başladı:

– Hər şeydən əvvəl mən sizə belə bir sual verməliyəm: mənim arvadıma... Aleksandra Petrovnaya hörmətiniz varmı?

– Mən sizi başa düşmürəm, Vladimir Yefimoviç... – deyə Romaşov etiraz etdi. – Mən də öz tərəfimdən, sizdən soruşmalıyam...

– İzin verin! – birdən Nikolayev özündən çıxdı. – Biz növbə ilə soruşacağıq, əvvəlcə mən, sonra isə siz. Yoxsa biz ümumi dil tapa bilmərik. Gəlin biz düz və açıq danışaq. Siz hər şeydən əvvəl bu sualıma cavab verin: Aleksandra Petrovna haqqında deyilənlər və onun barəsində gedən dedi-qodu heç olmazsa sizi maraqlandırırımı? Hə, bir sözlə.. Ay səni kor şeytan!.. Onun adı! Yox, yox, dayanın, mənim sözümü kəsməyin... Axı siz, ümidvaram ki, ondan və məndən yaxşılıqdan başqa heç bir şey görmədiyinizi, evimizdə yaxın, öz adamımız, demək olar, doğma adamımız kimi qəbul olduğunuzu inkar etməyəcəksiniz.

Romaşov cığırından kənara çıxıb, yumşaq torpaqda yöndəmsiz halda büdrədi və utana-utana donquldandı:

– İnanın, sizin və Aleksandra Petrovnanın mənə etdiyiniz hörməti mən heç vaxt unutmayacağam...

– Ah, yox, heç də məsələ bunda deyildir, heç də bunda deyildir. Mən sizdən təşəkkür ummuram, – deyə Nikolayev hirsələndi. – Mən təkcə bunu demək istəyirəm ki, mənim arvadım barədə çirkin, yalan dedi-qodu gedir... hə, yəni bu dedi-qoduya... – Nikolayev tez-tez nəfəs almağa başladı və cib dəsmalı ilə üzünü sildi. – Hə, bir sözlə bu dedi-qoduda sizin də adınız çəkilir. Bizim hər ikimiz – mən və Aleksandra Petrovna – biz hər gün alçaq və ədəbsizcəsinə yazılmış imzasız məktublar alırıq. Mən onları sizə göstərməyəcəyəm. Bu, mənim üçün çox ayıbdır... – Nikolayev bir saniyəliyə duruxdu. – Hə, bəli, ay səni!.. Deyilir ki, siz Aleksandra Petrovnanın aşnasınız və guya... ax, bu, alçaqlıqdır! Hə, və sair... deyilir ki, siz hər gün gizlicə görüşür və guya bütün polk bunu bilir. Bu alçaqlıqdır!

O, qəzəblə dişlərini qıcırtdı və tüpürdü.

– Mən bilərəm bunları kim yazır. – Romaşov üzünü kənara çevirərək, yavaşca dedi.

– Bilirsiniz?

Nikolayev dayandı və kobudcasına Romaşovun qolundan yapışdı. Aydın görünürdü ki, onu bürümüş qəfil ani qəzəb onun süni

təmkinini yox etmişdi. Onun öküz gözləri bərəldi, üzü qıpqırmızı qızardı, titrəməyə başlamış dodaqlarının küncələrində qatı tüpürcək göründü. O, bütün bədənini irəli verərək və üzünü Romaşovun üzünə lap yaxınlaşdıraraq qəzəblə qışqırdı:

– Bəs bunu bildiyiniz halda, nə ixtiyarla susursunuz! Sizin heç olmazsa azca namusunuz varsa, o əclafların ağzını bağlamalısınız. Siz... ordu Don Juanı, eşidirsinizmi! Əgər namuslu adamsınızsa və...

Romaşov saraldı, Nikolayevin gözlərinin içinə nifrətlə baxdı. Birdən onun əl-ayağı olduqca ağırlaşdı, başı boşalmış kimi yüngülləşdi, üröyi içə çox dərinə düşüb, orada çox qüvvətli, ağır zərbələrlə vuraraq, bütün bədənini titrətdi.

– Sizdən xahiş edirəm ki, mənim üstümə qışqırmayınız, – Romaşov boğuq səslə və uzada-uzada dedi. – Ədəblə danışın, mən razı olمام ki, üstümə qışqırasınız.

– Mən heç də sizin üstünüzdə qışqırmıram, – deyə Nikolayev holə də kobud, lakin bir qədər səsini alçaldaraq etiraz etdi. – Mən sizi yalnız inandırırım, əslində isə mənim tələb etməyə ixtiyarım var. Bizim keçmiş münasibətimiz mənə bu ixtiyarı verir. Əgər siz Aleksandra Petrovnanın təmiz, ləkələnməmiş adının qədrini azca bilirsinizsə, siz bu böhtanın qarşısını almalısınız.

– Yaxşı, mən əlimdən gələni edəərəm, – Romaşov soyuq cavab verdi.

O, dönüb cığırın ortası ilə irəli getdi, Nikolayev dərhal qaça-qaça ona çatdı.

– Sonra isə... ancaq siz, lütfən acıqlanmayın... – Nikolayev yumşaq səslə, karıxmış kimi dedi. – Biz ki, danışmağa başlamışıq, axıra kimi danışaq... Doğru deyilmi?

– Bəli? – Romaşov yarı sualedici səslə dedi.

– Siz özünüz görürdünüz ki, biz, yəni mən və Aleksandra Petrovna sizə necə rəğbət hissi ilə yanaşırdıq. İndi mən məcburam sizə deyəm ki... Ah, siz özünüz bilirsiniz ki, bu yaramaz balaca şəhərdə dedi-qodudan pis şey yoxdur!

– Yaxşı, – Romaşov kədərlə cavab verdi. – Mən bir daha sizə gəlmərəm. Axı, siz məndən bunu xahiş etmək istəyirdiniz? Hə, yaxşı. Onu da deyim ki, mən özüm sizin evə gəlməməyi qət etmişəm. Bir neçə gün bundan qabaq, Aleksandra Petrovnanın kitabını qaytarmaq üçün beşcə dəqiqəliyə sizə gəlmişdim, sizi inandırırım ki, mən bir daha sizə ayaq basmaram.

– Bəli... deməli... – Nikolayev qeyri-müəyyən halda dedi və pert olub susdu.

Zabitlər həmin dəqiqə cığırda şose yoluna çıxdılar. Şəhərə təxminən üç yüz addımlıq yol qalırdı, daha danışmağa söz qalmadı. Üçün hər ikisi dınmızcə yanaşı gedir və bir-birinə baxmırdı. Hec biri ürək edib nə dayanır, nə də geri qayıdırdı. Vəziyyət dəqi-qəbədəqiqə daha saxtalaşır və gərginləşirdi.

Nəhayət şəhərin kənarındakı ilk evlərin yanında onlara üstüaçıq fayton rast gəldi. Nikolayev faytonçunu səslədi.

– Bəli... deməli... – O, Romaşova müraciətlə yenə mənəsizcəsinə dedi. – Deməli, Yuri Alekseic, sağ olunuz.

Onlar bir-birinə əl vermədilər, yalnız əllərini furajkalarının günlüyünə yavaşca toxundurdular. Lakin Romaşov toz içində uzaqlaşan Nikolayevin ağ, möhkəm peysərinə baxdıqda, birdən özünü bu dünyada heç kimə lazım olmayan və elə tənha hiss etdi ki, sanki indicə onun ömründən nə isə ən böyük, ən başlıca şeyi kəsib apardılar.

O, ağır addımlarla evə getdi. Qaynan hələ uzaqdan mehribanlıqla və fərəhlə gülə-gülə onu həyətdə qarşıladı. O, podporuçikin paltosunu çıxararkən, kefi kök olduğu üçün hey gülümsəyir və adətli üzrə yerində oynayırdı.

– Sen nahar elemisen? – deyər o, mərhəmətli təklifsizliklə soruşdu. – Yəqin acsan? Bu saat qaça-qaça zabitlər klubuna gedərəm, sənə nahar gətirərəm.

– Cəhənnəm ol! – Romaşov ciyilti səslə onun üstünə qışqırdı. – Rədd ol, rədd ol, mənim otağıma gəlmə. Məni kim soruşsarsorusun – deyərsən ki, evdə yoxdur. Lap hökmdar imperatorun özü soruşsa, deyərsən ki, evdə yoxdur.

O, yatağa uzandı və hirsindən balışı qucaqlayıb didməyə başladı. Onun gözləri ışıdayır, nə isə tikanlı, kənar bir şey onu sıxır, eyni zamanda boğazı qəhərlənir və ona ağlamaq üz verirdi. O, hıçqıra-hıçqıra ağlamağın, adamı yüngülləşdirən aramsız acı göz yaşının həsrətini çəkirdi. O, bugünkü bütün incikliyi və biabırçı hadisəni daha da qüvvətləndirib, təhqir olunmuş, bədbəxt, zəif və tərkdilmiş kimi kənardan öz-özünü təsəvvürünə gətirərək, özünə yazığı gələ-gələ ötən günün iztirablı və biabırçı hadisələrini qəsdən dönə-dönə təsəvvüründə canlandırırırdı. Ancaq göz yaşları gəlmirdi.

Sonra nə isə qəribə bir iş baş verdi. Romaşova elə gəldi ki, o heç yatmamış, hətta bir saniyə belə mürgüləməmişdi, sadəcə bir anlığa gözlərini yumaraq fikir etmədən uzanmışdı. O, birdən özünü, qəlbində əvvəlki kədəri ilə gümrah hiss etdi. Lakin otaq artıq qaranlıq idi. Demə, bu anlaşılmaz fikri donuxluq vəziyyətində beş saatdan artıq vaxt keçmişdi. O, yemək istədi. Yataqdan qalxıb, qılıncını bağladı, şinelini çiyinə atıb zabitlər klubuna getdi. Klub yaxında, cəmi iki yüz addımlıq məsafədə idi. Romaşov da ora küçə ilə deyil, həyə və bostanların içindən, hasarlardan aşa-aşa dal qapıdan gedirdi.

Yeməxana, bilyardxana və mətbəxdə lampalar yanırdı, buna görə də zabitlər klubunun çirkli, zirzibil qalanmış həyəti mürəkkəb tökülmüş kimi qara görünürdü. Pəncərələrin hamısı laybalay açıq idi. Danışq, gülüş, mahm və bilyard şarlarına vurulan zərbələrin kəskin səsləri eşidilirdi.

Romaşov artıq həyətdəki artırmaya ayaq basmışdı ki, birdən kapitan Slivanın yeməxanadan gələn əsəbi və kinayəli səsinə eşidib ayaq saxladı. Yeməxananın pəncərəsi iki addımlıqda idi, Romaşov ehtiyatla baxıb, öz rota komandirinin azca donqar belini gördü.

– B-bütün rota, bir a-adam k-kimi gedirdi – çap! çap! çap! – Sliva qabağa uzanmış ovcunu sərbəst hərəkətlə qaldırıb, aşağı safa-sala danışdı. – Təkə o isə, elə bil gülmək üçün – oh! oh! – lap həmin keçiyə kimi gedirdi. – O, vurnuxmuş kimi və biabırçasına bir neçə dəfə şəhadət barmağı ilə yuxarıya işarə etdi. – Mən ona u-utanmadan açıq dedim: h-hörmətli cənab, başqa rotaya keçin. Siz p-polkdan tamam getsəniz, daha yaxşı olar. Sizdən nə zabit olacaq? Lap nida işarəsinə oxşayır...

Romaşov gözlərini qıydı və büzüdü. Ona elə gəldi ki, əgər indi tərpsənə, yeməxanada oturanlar onu görər və pəncərədən bayıra boylanmağa başlayarlar. O, bir-iki dəqiqə belə dayandı. Sonra o, mümkün olduqca astadan nəfəs almağa çalışaraq, öyilə-öyilə və başını gizlədə-gizlədə divar dibi ilə barmaqları üstə yeriyə-yeriyə, getdikcə addımlarını yeyinlədib ala qapıya çatdı, ay işığı düşmüş küçənin o biri tərəfinə tələsik qaçdı və hasarın kölgəsində gözdən itdi.

Romaşov həmin gecə daim küçələrin kölgəli tərəfi ilə addımlayıb, hansı küçələrlə getdiyini dərk etmədən uzun müddət şəhəri dolaşdı. O, bir dəfə Nikolayevlərin evi qabağında dayandı; dəmir

damlı bu ev ay işığında ağarır, nazik yaşıl dəmir damı isə qərribə halda işıldayırdı. Küçədə ölüm sükutu hökm sürür, ins-cins görünmürdü, ev Romaşova yad kimi görünürdü. Ev və ağacların düz, aydın kölgələri döşəmə yolu aşkarca ikiyə bölürdü – döşəmə yolun bir tərəfi zil qara idi, hamar, girdə daşları görünən o biri tərəfi isə yağ çəkilmiş kimi işıldayırdı.

Tünd-qırmızı rəngli möhkəm pəncərə pərdələrindən lampa işığı böyük, isti ləkə kimi görünürdü. “Əzizim, sən doğrudanmı mənə necə kədərliyə, necə iztirab çəkdiyimi, səni necə sevdiyimi hiss etmirsən?” – Romaşov üzündə ağlamsınan ifadə ilə hər iki əlini sinəsinə möhkəm basaraq pıçıldadı.

Birdən onun ağlına gəldi ki, otağın divarı arxasında olan Şuraciyəzi uzaqdan onu eşidib anlamağa məcbur etsin. O, yumruqlarını elə bərk-bərk sıxdı ki, dirnaqlarının əti ağrıdı, bütün bədənində soyuq gizilti hissi ilə çənəsini əsəbi halda möhkəm sıxdı və bütün iradəsini ehtiyatla gərginləşdirərək fikrən təkrar etməyə başladı:

“Pəncərəyə bax... Pərdəyə yaxınlaş. Divandan qalx və pəncərəyə yaxınlaş. Pəncərədən boylan, boylan, boylan. Eşidirsənmi, mən sənə əmr edirəm, bu saat pəncərədən bax”.

Pərdələr törpənmirdi. “Sən mənə eşitmirsən! – Romaşov acı tənə ilə pıçıldadı. – Qəşəng Şuraciyəz, sən indi lampa işığında, sakit, laqeyd halda onunla yanaşı oturmusan. Ah, aman Allah, aman Allah, mən nə bədbəxtəm!”

O, köksünü ötürdü və gəzməkdən əldən düşmüş halda başını aşağı salıb, yoluna davam etdi.

O, Nazanskinin mənzili yanından keçdi, lakin onun işığı gəlmirdi. Doğrudur, Romaşova elə gəldi ki, qaranlıq otaqda kim isə əynində ağ paltar pəncərələrin yanından ötüb keçdi, lakin nədənsə onu dəhşət bürüdü və o, Nazanskini səsləməyə ürək eləmədi.

Bir neçə gündən sonra Romaşov, sanki uzaq, heç vaxt unudulmayan bu fantastik, demək olar ki, sərsem gəzintini xatırladı. Yəhudi qəbiristanlığına necə gedib çıxdığını o özü də bilmirdi. Yəhudi qəbiristanlığı şəhərdən kənardaydı, dağın yoxuşu ilə üzünə yuxarı qalxırdı; ətrafına alçaq ağ hasar çəkilmiş bu qəbiristanlıq sükuta dalmış və sirliliyi idi. Yuxuya dalmış xoş otların arasında, ətrafa eyni nazik kölgələr salan çıpaq, yeknəsəq, soyuq başdaşları kədərlə ucalırdı. Qəbiristanlıqda isə vüqarlı sadə tənhalıq səssizcəsinə və ciddi surətdə hökm sürürdü.

Sonra o, özünü şəhərin o biri kənarında gördü. Bəlkə bu həqiqətən yuxu idi? O, Buq çayının üstündən keçən hamarlanmış uzun, işıldayan bəndin ortasında dayanmışdı. Onun ayaqları altında yuxulu su torpağı ahəngdar surətdə şappıldadaraq, bərk və tənbelcəsinə dalğalanırdı, ay isə onun ləpələnen suları üzərində titrəyən şalban kimi əks olunur və adama elə gəlirdi ki, milyonlarla xırda balıq suda şappıltı ilə oynayaraq, ensiz yol kimi uzaq, qaranlıq, sükuta dalmış və bomboş olan sahilə doğru uzanırdı. Romaşovun bir də bu yadında qalırdı ki, hər yerdə – həm küçələrdə, həm də şəhərdən kənar – çiçəklənən ağ akasiya ağacının xoş, incə, oğrun ətri onu təqib edirdi.

Həmin gecə onun başına qərribə fikirlər – gah kədərli, gah qorxunc, gah da uşaqcasına gülməli, mənasız tənha fikirlər gəlirdi. O, tez-tez bir gecədə bütün var-dövlətini uduzmuş müftbaz qumarbaz kimi, birdən xoşa gələn aydınlıqla təsəvvür edirdi ki, heç bir hadisə olmamış, qəşəng podporuçik Romaşov tənənəli marş zamanı generalın qabağundan əla yerləşlə keçmiş, hamı onu tərifləmiş və indi o, yoldaşları ilə birlikdə zabitlər klubunun işıqlı yeməkxanasında oturub, qəhqəhə ilə gülmür və qırmızı çaxır içir. Lakin bu xəyallar hər dəfə Fyodorovskinin söyüşü ilə, rota komandirinin acı sözləri ilə, Nikolayevlə olan söhbəti ilə qırılır və Romaşov yenidən özünü əbədi olaraq biabır olmuş və bədbəxt hesab edirdi.

Gizli, qeyri-iradi daxili bir qüvvə onu, bu gün Nikolayevdən ayrıldığı yerə gətirib çıxartdı. Romaşov bu zaman intihar etmək barəsində düşünürdü, lakin o, qətiyyətsiz və qorxusuz, nə isə gizli, xoş izzəti-nəfs hissi ilə düşünürdü. Adı, sakitlik bilməyən xəyal bu fikrin bütün dəhşətini yox edərək, onu parlaq şəkil və əlvan boylarla bəzəyirdi.

“Budur, Qaynan otaqdan sıçrayıb çıxdı. Qorxudan onun üzü dəyişmişdir. O, sapsarı saralmış halda qaça-qaça zabitlər yeməkxanasına daxil olur. O içeri girən kimi hamı bixtiyar ayağa qalxır. Qaynan zorla deyir: “Zati-aliləri... podporuçik... özünü güllə ilə vurdu!..” Hamı bir-birinə deyir. Üzlər saralır. Gözlərdən dəhşət yağır. “Kim özünü vurmuşdur? Harada? Hansı podporuçik?” – “Cənablar, bu ki, Romaşovun dəşikidir! – Kim isə Qaynanı tanıyır. – Bu, onun çeremisidir”. Hamı, bəziləri isə baştaçıq onun mənzilinə qaçır. Romaşov çarpayıda uzanmışdır. Döşəmənin üstə qan gölməçəsi vardır, zabitlərə verilən Smit və Vesson tapançası da qanın içində

düşmüşdür... Balaca otağa dolmuş zabitləri aralaya-aralaya polk həkimi Znoyko zorla özünə yol açır. "Gicgahından vurmuşdur! – o, ümumi sükut içərisində astadan deyir – O keçinmişdir". Kim isə yavaşca deyir: "Cənablar, papaqlarınızı çıxarınız!" Bir çoxu xaç vurur. Vətkin karandaşla möhkəm yazılmış məktubu stol üstündən götürüb ucadan oxuyur: "Hamını əfv edirəm, öz xoşuma ölürəm, həyat ağır və kədərlidir! Mənim ölümüm barədə ehtiyatla anama xəbər verin. Georgi Romaşov". Hamı bir-birinin üzünə baxır və hamı bir-birinin gözlərindəki eyni narahat, deyilməmiş fikri: "Onun qatili bizik!" – fikrini oxuyur.

Üstünə zərxara salınmış tabut səkkiz nəfər yoldaşının əlləri üstə ağır-ağır yırgalanır. Bütün zabitlər tabutun arxasınca gedir. Onların arxasınca isə – altıncı rota gedir. Kapitan Sliva qaşqabaqlı və kədərlidir. Vətkinin mehriban üzü ağlamaqdan şişmişdir, lakin indi, küçədə o, özünü saxlayır. Lbov, öz dərini gizlətmədən və heç kəsdən utanmadan hönkür-hönkür ağlayır, – sevimli, mehriban oğlan! Dəfn marşının sədaları yaz havasında dərin, kədərli hönkürtü kimi ətrafa yayılır. Bütün polk xanımları və Şuraciyöz də buradadır. "Mən onu öpmüşəm! – deyə Şuraciyöz ümitsizliklə fikirləşir. – Mən onu sevirəm! Mən onu saxlaya bilərəm, xilas edə bilirdim!" – Romaşov onun cavabında acı təbəssümlə düşünür. "Çox gecdir!"

Tabutun arxasınca gedən zabitlər astadan öz aralarında danışirlar: "Eh, yazıq! Çox gözəl yoldaş idi, çox yaxşı, qabiliyyətli zabit idi!.. Bəli, biz onu başa düşmürdük!" Dəfn marşı daha bərkdən fəğan edir: bu, Bethovenin "Qəhrəmanın ölümü" musiqisidir. Romaşov isə tabutda hərəkətsiz, dodaqlarında əbədi təbəssüm uzanmışdır. Onun sinəsi üstə bir dəstə bənövşə qoyulmuşdur – bunu kim qoyduğunu heç kəs bilmir. O, hamını: Şuraciyəzi də, Slivanı da, Fyodorovskini də, korpus komandirini də əfv etmişdir. Qoy onun üçün ağlasınlar. Bu həyat üçün o, çox-çox təmiz və çox-çox yaxşı idi! Onun üçün orada daha yaxşı keçəcəkdir!"

Romaşovun gözləri yaşardı, lakin o, göz yaşını silmədi. Özünü, yaş saxlanılan, haqsız incidilən adam kimi təsəvvür etmək ona xoş gəlirdi!

O, indi şəkər çuğunduru tarlası boyunca gedirdi. Alçaq boylu və yoğun çuğundur gövdələri onun ayağı altında qarışıq ağ və qara ləkələri andırırdı. Ay işığına qərq olmuş geniş tarla sanki

Romaşovu sıxırdı. Podporuçik Romaşov balaca torpaq komasının üstə dırmaşdı, dəmir yol çuxurunun üstə dayandı.

Çuxurun bu tərəfini qara kölgə örtmüşdü, o biri tərəfinə isə parlaq-solğun işıq düşür və sanki orada hər bir otu görmək olurdu. Çuxur, qaranlıq uçurum kimi aşağı enirdi; onun dibində cilalanmış relslər işıldayırdı. Çuxurdan uzaqda, tarlanın ortasında sıralarla düzülmiş sivri uclu çadırlar ağarırdı.

Çuxurun üstündən azca aşağıda, dəmir yolu boyunca ensiz çıxıntı uzanırdı. Romaşov ora enib, otun üstə əyləşdi. O, ac və yorgun olduğundan ürəyinin bulandığını, qıçlarının əsdiyini və zəiflədiyini hiss edirdi. Böyük boş tarlanı, yarısı kölgəli, yarısı işıqlı aşağıdakı çuxuru, dumanlı və eyni zamanda şəffaf havanı, şəh düşmüş otları – hər şeyi sayıq, oğrun və qulaqda uğuldayan sükut bürümüşdü. Yalnız arabir stansiyada manevr edən parovozlar fit verirdi, bu qərribə gecənin sükutunda isə onların qırıq-qırıq fitləri canlı, təşvişli və hədələyici səslənirdi.

Romaşov arxası üstə uzandı. Ağ, yüngül buludlar hərəkətsiz idi, onların üzərində isə ay sürətlə irəliləyirdi. Yuxarı bomboş, sonsuz və soyuq idi, adama elə gəlirdi ki, yerlə göy arasındakı boşluq başdan-başa əbədi dəhşət və əbədi kədərlə doludur. "Allah oradadır!" – deyə Romaşov düşündü və birdən, sadələvhəsinə coşğunluqla özü haqqında kədər, inciklik və mərhəmət hissi ilə ehtirasla acı-acı pıçıldaya-pıçıldaya danışmağa başladı:

– Allah! Sən niyə nəzərini mənim üstümdən götürmüşsən? Mən – balacayam, mən zəifəm, mən qum zərrəsiyəm, mən sənə dərğahında nə pis iş görmüşəm, Allah? Axı, sən nə istəsən edə bilərsən, sən mərhəmətlisən, sən hər şeyi görürsən, – bəs nə üçün sən mənə zülm edirsən, Allah?

– Yox, yox, əstəğfərullah, sən mərhəmətli, sevimlisən, keç günahımdan, keç günahımdan! Mən bir daha belə sözləri dilimə almaram. – O, sakitcə, mərhəmət doğuran itaətkarlıqla əlavə edib dedi: – Məsləhət sənindir, nə qədər zülm edirsən et. Mən sənə qulnam.

O, belə deyirdi, eyni zamanda qəlbinin ən dərinliklərində isə belə bir hiyləgər-sadəlvəh fikir baş qaldırırdı ki, onun dözümlü itaətkarlığı hər şeyi görəndə Allahı xoş gələr, onu rəhmətə gətirər və belə olduqda birdən möcüzə baş verər – bugünkü iztirablı və xoşagəlməz hadisə pis yuxuya çevrilər.

“Tut-tu-tu-ut!” – parovoz acıqlı-acıqlı və tələsik qışqırdı.

Başqa parovoz ona qoşularaq alçaq səslə, uzada-uzada və hədə ilə: “Ya-va-aş!”

Çuxurun o biri tərəfində, çıxıntının lap kəlləsində nə isə xışıldadı və öteri göründü. Romaşov, daha yaxşı görmək üçün başını azca qaldırdı. Boz, formasız, adama azca oxşayan bir şey yuxarıdan aşağı enir və o, ayın xəyali-donuq işığında otlardan güclə seçilirdi. Onu yalnız kölgəsinin hərəkəti və tökülən torpağın yüngül xışiltısı ilə izləmək olurdu.

Budur, o, relslərin üstündən keçdi. “Deyəsən, soldatdır? – Romaşov narahat halda ani fikirləşdi. – Hər halda, bu, adamdır. Ancaq belə qərribə yerislə yalnız somnambul, yaxud sərxoş adam yeriyə bilər. Kim ola?”

Boz adam relslərin üstən keçib kölgəyə daxil oldu. İndi onun soldat olduğu tamam aydın göründü. O, yavaş-yavaş və yöndəmsiz halda yuxarı qalxaraq, bir qədər vaxt Romaşovun gözündən itdi. Lakin iki-üç dəqiqə keçməmişdi ki, aşağıdan papaqsız, girdə, qırılmış baş yavaş-yavaş qalxmağa başladı.

Tutqun işıq düz bu adamın üzünə düşürdü, Romaşov öz yarımrotasının sol cinah soldatı Xlebnikovu tanıdı. O, papağını əlində tutaraq, başıaçıq, mənasız gözlərini qabağa zilləyərək gedirdi. Adama elə gəlirdi ki, o, nə isə yad, daxili, sirli qüvvənin təsiri ilə yeriyirdi. O, zabitin lap yaxınlığından keçərək, az qaldı ki, şinelinin ötəyi ona toxunsun. Ayın işığı onun göz bəbəklərində parlaq, kəskin nöqtələr kimi əks olunurdu.

– Xlebnikov! Sənsən? – deyə Romaşov onu səslədi.

– Ah! – deyə soldat qışqırdı və birdən dayanaraq, qorxudan zağ-zağ əsə-əsə yerindən dəbərmədi.

Romaşov cəld qalxdı. O, qarşısında qanlı dodaqları parçalanmış, şişmiş, gözlərinin altı qaralmış, solğun, didilmiş üz gördü. Gecə işığında kətək yerləri məşum və daha təsirli idi. Romaşov Xlebnikova baxa-baxa fikirləşdi: “Bax, bu adamla mən bu gün bütün polkun müvəffəqiyyətsizliyinə səbəb olmuşuq. Biz hər ikimiz eyni dərəcədə bədbəxtik”.

– Hara gedirsən? Sənə nə olmuşdur? – deyə Romaşov mehribanlıqla soruşdu və bunu nə üçün etdiyini özü də bilmədən hər iki əlini soldatın çiyinə qoydu.

Xlebnikov çəşqin, vəhşi nəzərlə ona baxdı və dərhal üzünü yana çevirdi. O, dodaqlarını marçıldatdı və onun dodaqları arasından qısa, mənasız xırıltı çıxdı. Romaşovun sinəsində və qarında ürəkkeçmədən qabaq baş verən duyğuya bənzəyən, həddindən artıq qıdıqlamaya oxşayan küt, əsəbləşdirici bir hiss usandırıcı halda inildədi.

– Səni döyüblər? Elədimi? Desənə. Eləmi? Otur, mənim yanımda otur.

O, Xlebnikovun qolundan tutub aşağı dartdı. Soldat müqəvva kimi, yöndəmsiz, yüngül hərəkətlə və itaətkarcasına yaş otun üstə, podporuçikin yanına yığıldı.

– Sən hara gəldirdin? – deyə Romaşov soruşdu.

Xlebnikov, qıçlarını qeyri-təbii halda uzadaraq naqolay vəziyyətdə oturub dinmirdi. Onun başının yavaş-yavaş, güclə seziləcək təkanla döşünün üstə düşdüyünü Romaşov görürdü. Podporuçik yenə qısa, xırıltılı səs eşitdi və onun qəlbində mərhəmət hissi baş qaldırdı.

– Sən qaçmaq istəyirdin? Papağını başına qoysana. Xlebnikov, bəri bax, mən daha sənənin rəisin deyiləm, mən özüm bədbəxt, kimsəsiz, məhv olmuş adamam. Güzəranın ağır keçir? Ağrıdır? Mənimlə açıq danışsana. Bəlkə sən özünü öldürmək istəyirdin? – Romaşov rəhbərsiz pıçıltı ilə soruşdu.

Xlebnikovun boğazında nə isə şaqıldadı və quruladı, lakin o dinmədi. Romaşov eyni zamanda gördü ki, soldat əsim-əsim əsir: onun başı əsirdi, çənəsi əsir və dişləri astadan bir-birinə dəyirdi. Zabiti bir saniyəliyə dəhşət bürüdü. Bu yuxusuz, həyəcanlı gecə, kimsəsizlik duyğusu, sakit, donuq, cansız ay işığı, ayaq altında qaralan dərin çuxur, onunla yanaşı oturmuş qaradınməz, döyülməkdən dəli olmuş soldat – hər şey, hər şey ona, dünyanın axır günlərində adamların yuxusuna gələcək mənasız, iztirablı yuxu kimi görünürdü. Lakin birdən onun qəlbini isti, fədakar, sonsuz şəfqət hissi bürüdü. O, öz şəxsi dərini kiçik və boş bir şey hesab edib, bu miskin, gözümçixdiyə salınmış adama nisbətən özünü yaşlı və ağıllı hiss edərək, Xlebnikovun boynunu şəfqətlə möhkəm qucaqladı, özünə tərəf çəkib qızgın, coşqun inamla danışmağa başladı.

– Xlebnikov, güzəranın pisdir? Mənimki də yaxşı deyil, əzizim, yaxşı deyil, mənə inan! Mən bu dünyada nələrlə baş verdiyini heç cür anlaya bilmirəm. Hər şey – nə isə vəhşi, mənasız və amansızcasına cəfəngiyatdır! Lakin dözmək lazımdır, mənim əzizim, dözmək lazımdır... Bəli, lazımdır.

Xlebnikovun aşağı əyilmiş başı birdən Romaşovun dizi üstə düşdü. Soldat, əlləri ilə zabitin qıçlarını möhkəm qucaqlayıb, üzünü bu qıçlara yapışdırdı, onun bütün bədənini əsirdi, o, göz yaşlarını boğduğundan tənəgfəz olub qovrulurdu.

– Daha dözə bilmirəm... – Xlebnikov dili dolşa-dolşa rabitəsiz dedi, – daha dözə bilmirəm, ağa, dözə bilmirəm... Aman Allah... Döyürlər, ələ salırlar... vzvod komandiri pul istəyir, otdeleniye komandiri qışqırır... Haradan alım? Mənim qarnım yırtıqdır... Hələ uşaq ikən gücə düşmüşəm... Məndə dəbələk şişi var, ağa... Aman Allah, aman Allah!

Romaşov dizləri üstə kütləşmiş kimi yırgalanan başa tərəf əyildi. Onun burnuna çirkli, xəstə bədən, yuyulmamış tük və daim yatanda üstə salınan şinelin turşumuş iyi dəydi. Zabitin ürəyini sonsuz kədər, dəhşət, anlaşılmaz və dərin, günahkarcasına şəfqət hissi bürüdü və bu, qəlbini olduqca sıxıb ağrıtdı. Romaşov onun qırılmış tükləri biz-biz duran çirkli başına tərəf əyildi və güclə eşidiləcək səslə pıçıldadı:

– Qardaşım!

Xlebnikov zabitin əlindən yapışdı, Romaşov əlində isti göz yaş damcıları ilə birlikdə özge dodaqlarının soyuq və xoşagəlməz öpüşünü hiss etdi. Lakin o, əlini çəkmir və yaşlıların inciməmiş uşaqlara dediyi sadə, şəfqətli və sakitləşdirici sözlər deyirdi.

Sonra özü Xlebnikovu düşərgəyə apardı. O, rota növbətçisi kiçik zabit Şapovalenkoyu çağırtdırmalı oldu. Şapovalenko əsnəyə-əsnəyə, gözlərini qıya-qıya, gah küreyini, gah da qarnını qaşıya-qaşıya əynində təkə alt tuman-köynək gəldi.

Romaşov ona əmr etdi ki, dərhal Xlebnikovu növbətçilikdən azad etsin, yerinə başqasını qoysun. Şapovalenko etiraz etmək istədi:

– Belə ki, zati-aliləri, onun növbəsi hələ qurtarmamışdır!..

– Səsini kəs! – Romaşov onun üstünə qışqırdı. – Sabah rota komandirinə deyərsən ki, mən əmr etmişəm... Deməli, sən sabah mənim yanıma gələcəksən? – deyə o, Xlebnikovdan soruşdu, Xlebnikov da ona dinməzəcə qorxaq, minnətdar nəzərlə cavab verdi.

Romaşov evə qayıdaraq, düşərgə boyu ağır addımlarla gedirdi. Bir çadırdan eşidilən pıçıldı onu ayaq saxlamağa və qulaq asmağa məcbur etdi. Bir nəfər yariboğuc və usandırıcı səslə nağıl danışdı.

– Ba-ax, bu şeytan özünün ən böyük cadugərini həmin soldatın yanına göndərir. Bax, həmin cadugər gəlib deyir: “Soldat, ay soldat,

mən səni yeyəcəyəm!” Soldat isə ona cavab verib deyir: “Yox, sən məni yiyə bilməzsən, çünki mən özüm də cadugəram!”.

Romaşov yenə çuxurun yanına gəldi. Həyatın mənasızlığı, qarışıqlığı, anlaşılmazlığı onu sıxırdı. O, çıxıntının üstə dayanıb, gözlərini yuxarı, göyə tərəf qaldırdı. Orada əvvəlki kimi soyuq boşluq və sonsuz dəhşət hökm sürürdü. Romaşov, demək olar ki, özü də göz-ləmədən, birdən iki əlini yuxarı qaldırıb hədələyə-hədələyə, dəli-cəsinə qışqırmağa başladı:

– Sən! Qoca yalançı! Əgər sən bir şey bacarırsan və sənənin əlindən bir iş gəlsə, o zaman... bax: elə et ki, indi mənim qıçım sınısın.

O, gözlərini yumub sıldırım enişli çıxıntının üstünə güllə kimi üzünə aşağı cumdu, iki sıçrayışla rellərin üstündən tullandı və dayanmadan bir nəfəse yuxarı dırmaşdı. Onun burun pərdələri genişlənməmişdi, o, tez-tez nəfəs alırdı. Lakin birdən onun qəlbini təkəbbürlü, qoçaqcasına və kinli cəsarət bürüdü.

XVII

Həmin gecədən etibarən Romaşovda ruhi düşkünlük əmələ gəldi. O, zabitlər cəmiyyətindən uzaq gəzir, çox vaxt naharı evdə yeyir, zabitlər klubuna rəqs gecələrinə getmir və içki içmirdi. O, sanki son günlər ərzində yetkinləşmiş, böyümüş və ciddiləşmişdi, o, bunu insanlara və hadisələrə olan kədərli, həm də sakit münasibətdən özü də hiss edirdi. Bu münasibətlə o, çoxdan eşitdiyi, yaxud oxuduğu kiminsə gülməli sözlərini – həyatın, bir cür “lüstrlara” bölündüyünü və hər lüstrda yeddi il ömür olub, bunların hər biri ərzində insanın qan və bədən tərkibinin, onun ağıl, hiss və xasiyyətinin tamamilə dəyişdiyini tez-tez xatırlayırdı. Romaşovun isə bu yaxınlarda iyirmi bir yaşını tamam olmuşdu.

Soldat Xlebnikov onun yanına yalnız Romaşov ona ikinci dəfə dedikdən sonra gəldi. Sonra o tez-tez gəlməyə başladı.

İlk vaxtlar Xlebnikovun görkəmi, mehribanlıqla uzadılmış əldən diksinib geri sıçrayan ac, qotur və çox döyülmüş iti xatırladırdı. Lakin zabitin onunla maraqlanması və mehribanlılığı onun qəlbini isindirirdi. Romaşov vicdan əzabı və günahkarcasına şəfqətlə onun həyatını öyrənirdi. Evdə – anası əyyaş atası, gicbəsər qardaşı və dörd nəfər azyaşlı qızla qalmışdır: onların torpağını icma kattası

zorla və haqsız olaraq əllərindən almışdır; anasıgil həmin icma katasının rəhm edib verdiyi yiyəsiz komada yaşayır; yaşlılar başqa adamların yanında işləyir, kiçik uşaqlar isə dilənçilik edirlər. Xlebnikov üçün evdən pul gəlmir, zəif olduğuna görə kənar işə aparmırlar. Azca belə pul olmadıqda soldatlıqda adamın həyatı ağır keçir: nə çayı, nə qəndi olur, hətta sabun ala bilmir, həm də vaxtaşırı vızvod və otdeleniye komandirlərini soldat bufetində arağa qonaq etmək lazım gəlir, ayda iyirmi iki qəpik yarım soldat maaşı – bütünlüklə rəislərə verilən bəxşislərə xərclənirdi. Onu hər gün döyür, ələ salır, incidir, ən ağır və xoşagəlməz işlərə növbədənə kənar təyin edirdilər.

Romaşov təəccüb, kədər və dəhşətlə fikirləşməyə başlayırdı ki, taleyi onu, hərəsinin öz dərdi və öz sevinci olan yüzlərlə belə avam Xlebnikovlarla hər gün və yaxından rastlaşdırır, lakin onların hamısı öz cəhələti, ümumi köləliyi, rəislərin laqeydliyi, özbaşmalığı və zorakılığı ilə simasızlaşdırılır və zülm içində yaşayırdı. Bu fikir daha dəhşətli idi ki, heç bir zabitin, Romaşovun özünün də, bu vaxta kimi ağına belə gəlməmişdir ki, yeknəsəq-itaətkar və küt sifətli avam Xlebnikov da rota, batalyon, polk adlandırılan mexaniki ləqəblər deyil, əslində canlı insandır.

Romaşov Xlebnikovun azca qazanc əldə etməsi üçün bəzi işlər gördü. Zabitin soldata olan qeyri-adi himayəkarlığını rotada hiss etdilər. Romaşov tez-tez görürdü ki, kiçik zabitlər onun hüzurunda Xlebnikova həddindən artıq istehzalı nəzakətlə müraciət edir və qəsdən onunla yaltaq səsle danışırlar. Deyəsən kapitan Sliva da bunu bilirdi. O, bəzən, heç olmazsa, üzünü kənara tutub donquldanırdı:

– Bu-yu-run. Camaat l-li-berallaşdır. Rotanı yoldan çıxarırlar. Bu əclafı d-döymək lazımdır, onlar isə soldatlarla pişim-pişimlə danışırlar.

İndi, Romaşov daha çox sərbəst və tək qaldığı vaxtlarda onun başına tez-tez, bir ay bundan əvvəl həbs olunduğu gün onu sarsıdan fikirlər kimi adət etmədiyi, qəribə və mürəkkəb fikirlər gəlirdi. Bu, adətən, işdən sonra, ala qararılıqda, yuxuya dalan sıx ağacların altında tək, kədərli halda yavaş-yavaş gəzişdiyi, axşam pıspısalarmın uğultusunu və qaralmaqda olan sakit çəhrayı göyə baxdığı vaxt baş verirdi.

Bu yeni daxili həyat öz müxtəlifliyi ilə onu heyretə gətirirdi. O, əvvəllər insan fikri kimi sadə, adi bir şeydə belə bir sevinc, belə bir qüdrət və dərin maraq gizləndiyini ağına gətirməyə cəsəret belə etməzdi.

O, artıq möhkəm bilirdi ki, orduda qalmayacaq və hərbi məktəbdə təhsil aldığı üçün məcburi xidmət etməli olduğu üç il qurtaran kimi mütləq ehtiyata çıxacaqdır. Lakin o, ordudan çıxandan sonra nə iş görəcəyini heç təsəvvür edə bilmirdi. O, növbə ilə: aksiz¹, dəmir yolu, ticarəti fikrindən keçirdi, malikanə müdiri olmağı, departamentə işə girməyi fikirləşdi. Bu zaman o, ilk dəfə insanların məşğul olduqları müxtəlif peşələri qəribə halda təsəvvürünə gətirdi. “Bu müxtəlif gülməli, əcaib, mənasız və çirkin peşələr haradan meydana çıxır? – deyə o fikirləşdi. – Məsələn, həyatda zindanban, döyənək cərrahları, cəllad, zərgər, it dəlilləri, jandarm, hoqqabaz, fahişə, cumadar, baytar, qəbirqazan və pedellər² necə əmələ gəlirlər? Bəlkə elə bir boş, təsadüfi, şıltaq, zorakı və ya ziyanlı insan fikri yoxdur ki, dərhal icraçısı və xidmətçisi tapılmasın?”

O, daha dərinə fikirləşdikdə, onu həm də bu iş heyretə gətirirdi ki, ziyalı ixtisasların çox qismi yalnız insan düzlüyünə inanmağa əsaslanır və beləliklə, insan qüsurları və nöqsanlarına xidmət edir. Əgər bəşəriyyət kamil olsaydı, o zaman hər yerdə kantorçu, mühasib, məmur, polis, gömrükxana, nəzarətçi, inspektor və gözetçilər nəyə lazım idi?

O, həm də ruhani, həkim, müəllim, vəkil və hakimlər haqqında – ixtisaslarına görə daim başqalarının qəlb, fikir və iztirabları ilə əlaqədar olan bütün bu adamlar haqqında düşünürdü. Romaşov da heyretlə belə bir nəticəyə gəlirdi ki, bu qəbildən olan adamlar səhlənkarlıq, laqeyd və ölgün rəsmiyyətçilik, adi və mənfur etinasızlıq çirkəbinə batarıq, başqalarından daha tez sərtləşir və alçalırlar. O, bilirdi ki, daha bir dərəcə – insanlar üçün xarici yaşayış şəraiti yaradanlar dərəcəsi: mühəndis, memar, ixtiraçı, fabrikinə zavod sahibkarları mövcuddur. Lakin ümumi sөylə insan həyatını son dərəcə gözəl və rahat edə biləcək bu adamlar yalnız sərvətə xidmət edirlər. Onların hamısı öz canı üçün qorxur, öz balalarını və öz yuvalarını heyvani məhəbbətlə sevir, həyatdan qorxur və buna görə də pula qorxaqcasına səcdə edirlər. Bəs, nəhayət, avam Xlebnikovun həyatını kim düzəldəcək, onu kim yedizdirəcək, öyrədəcək və deyəcəkdir: “Qardaşım, əlini mənə ver”.

¹ Aksiz – çar Rusiyasında çoxişlənən mallar üzərinə qoyulan vergi işlərinə baxan idarə

² Pedel – çar Rusiyasında ali məktəblərdə tələbələrə nəzarət edən baxıcı

Romaşov, beləliklə, həyatı hadisələr barəsində inamsız, olduqca yavaş-yavaş, lakin getdikcə daha dərinə düşünürdü. Əvvəllər hər şey ona daha sadə görünürdü. Dünya iki qeyri-bərabər hissəyə bölünürdü: biri – az hissəsi – şərəf, qüvvə, hakimiyyət, mundirin sirli ləyaqəti və mundirlə bərabər nə üçünə mütləq qoçaqlıq, fiziki qüvvə və iddialı təkəbbürün əhatə etdiyi zabitlər; o biri isə – çox böyük və simasız olan sivil adamlar, başqa sözlə deyilsə qara camaat idi; onlara nifrət edirdilər; heç bir bəhanə olmadan sivil adamı söymək yaxud döymək, yanan papirosu onun burnuna batırıb söndürmək, silindri qulaqlarının üstə basmaq qoçaqlıq sayılırdı; hələ hərbi məktəbdə təcrübəsiz yunkerlər belə qəhrəmanlıqlar barəsində fərəhlə bir-birinə nağıl edirdilər. İndi isə, budur, Romaşov həqiqi həyatdan sanki yana keçərək və ona gizli güşədən, balaca deşikdən baxaraq, yavaş-yavaş başa düşməyə başlayırdı ki, xəyali qəhrəmanlığı ilə birlikdə hərbi xidmət amansız, biabırçı ümumbəşəri səhv üzündən yaradılmışdır. Romaşov öz-özündən soruşurdu: “Sülh vaxtı bir damcı xeyir verməyib, özlərinin çörək və ətinə yeyən, başqalarının paltarını geyən, başqalarının evində yaşayan, müharibə vaxtı isə – özləri kimi insanları boş yerə öldürməyə və şikəst etməyə gedən təbəqə nə üçün mövcuddur?”

Onun üçün belə bir fikir getdikcə daha çox aydınlaşırdı ki, insan üçün yalnız uç məğrur vəzifə mövcuddur: elm, incəsənət və azad fiziki əmək. Onun ədəbi iş haqqındakı xəyalı yeni qüvvə ilə baş qaldırırdı. O, bəzən, səmimi ilhamla yazılmış bir kitabı oxuduqda əzabla fikirləşirdi: “Aman Allah, bu ki, lap sadə işdir, mən özüm bunu fikirləşmiş və hiss etmişəm. Axı mən də belə bir kitab yazı bilərdim!” O, hərbi xidmətin dəhşətli və sıxıntılı həyatını təsvir edən povest, yaxud roman yazmaq istəyirdi. O, fikrində hər şeyi əla yer-bəyer eləmişdi – parlaq şəkillər, canlı simalar yaranmış, təsvir olunan hadisələr oynaq və düzgün qol-budaqla inkişaf etdirilmişdi; bu barədə fikirləşmək onu fərəhləndirir və əyləndirirdi. Lakin o yazmağa başladığında, təsvir etdiyi hadisələr solğun, uşaqqasına süst, yəndəmsiz, dəbdəbəli yaxud şablon çıxırdı. O, hələlik qızğın və sürətlə yazırdı, çünki həmin nöqsanları özü görmürdü, lakin öz yazdığı vərəqlərlə yanaşı böyük rus yazıçılarının əsərlərindən bir parça oxuyan kimi, öz sənətkarlığına qarşı dərhal onu acizənə ümid-sizlik, xəcalət, nifrət bürüyürdü.

O, indi, mayın axırlarında, isti gecələrdə belə fikirlərlə tez-tez şəhərdə veyil-veyil gəzirdi. O, özü də hiss etmədən eyni yolu – yəhudi qəbiristanlığından bəndə kimi, sonra da dəmir yolu xəttinədək olan yolu özü üçün seçmişdi. Bəzən belə də olurdu ki, onun üçün təzə olan bu beyin işinə qapılaraq, keçdiyi yolu hiss etmirdi və yuxudan ayılırmış kimi birdən özünə gəldikdə təəccüblə görürdü ki, şəhərin o biri başındadır.

O, hər gecə Şuraciyəzin pəncərələri yanından keçirdi, özü də küçənin o biri tərəfindən, oğrun-oğrun, nəfəsini gizlədərək, ürəyi döyünə-döyünə, həm də gizləncə xəcalət çəkə-çəkə və özünü oğurluq etmiş adam kimi hiss edərək keçirdi. Nikolayevgilin evində lampa söndürüləndə və pəncərələrin qara şüşələri ay işığında solğun şəfəq saçılanda, o, hasara qısıılır, əllərini sinəsinə möhkəm sıxır və yalvarıcı səslə pıçıldayırdı:

– Yat, mənim gözəlim, yat, mənim sevgilim. Mən – yanıdayam, mən sənə qarovulunu çəkirəm.

Bu dəqiqələrdə o, gözlərinin yaşardığını hiss edirdi, lakin qəlbində mehribanlıq, rıqqət və fədakarcasına sədaqətlə birlikdə, yetkin erkəyin kor-koranə, heyvani qısqançlığı baş qaldırırdı.

Bir dəfə Nikolayev polk komandirinin evində vint oynamağa dəvət olunmuşdu. Romaşov bunu bildirdi. Gecə küçə ilə gedərkən kiminsə hasarı arxasından, bacadan gələn nərgizçiçəyinin kəskin və xoş ətri onun burnuna dəydi. O, hasardan aşıb, qaranlıqda əllərini yaş torpağa batıraraq bir qucaq ağ, zərif, yaş gül dərdi.

Şuraciyəzin yataq otağının pəncərəsi açıq idi; bu pəncərə həyətdə baxırdı, həm də oradan işıq gəlmirdi. Romaşov cırıldayan bala qapıdan sivişib, divara yaxınlaşdı və gülləri pəncərədən içəri atdı: bu qoçaqlığına özü də məəttəl qaldı. Otaqda heç bir xışıltı eşidilmədi. Romaşov iki-üç dəqiqə gözlədi, bu zaman küçədə onun ürək döyüntüsündən başqa səs-səmir yox idi. Sonra o, xəcalətdən qızarıaraq barmaqları üstə küçəyə çıxdı.

O, ertəsi günü Şuraciyəzdən qısa, acıqlı məktub aldı.

“Bir daha belə iş görməyin. Romeo və Cülyetta dövrünün mehribançılığı gülünc işdir, xüsusən bu mehribançılıq ordu piyada polkunda göstərilirsə, daha gülüncdür”.

Romaşov gündüzlər onu heç olmazsa küçədə uzaqdan görməyə çalışırdı, lakin nədənsə bu, baş tutmurdu. O, çox vaxt qaməti, yerışı

və şlyapasından Şuraciyəzə oxşayan bir qadını uzaqdan gördükdə ürəyi döyünə-döyünə, nəfəsi kəsilə-kəsilə, həyəcandan əllərinin soyduğunu və nəmləşdiyini hiss edə-edə qadının dalınca qaçdı. Hər dəfə səhv etdiyini gördükdə qəlbində kədər, tənhalıq, nə isə boşluq hiss edirdi.

XVIII

May ayının lap axırlarında kapitan Osadçinin rotasında bir cavan soldat özünü asdı, işin tərsliyindən, bu hadisə, keçən il həmin rotada belə bir hadisə olmuş tarixdə baş verdi. Ölünü müayinə edəndə Romaşov polk növbətçisinin köməkçisi idi və istər-istəməz müayinədə iştirak etməli oldu. Soldatın cəsədi hələ qoxumamışdı. Romaşov onun parça-parça edilmiş bədənindən gələn ət iyini duydu; ət dükənlərinin qapılarından asılan cəmədlərdən də belə iy gəlir. Romaşov onun boz və göy rəngli selikli, işıldayan iç-ıçalatını, mədəsində olan şeyləri gördü, onun bozuntul-sarı, bütünlüklə qırıq-qırıq, adamlar yeriyərkən onların addımlarından stolun üstündə həlməşik kimi titrəyən beynini gördü. Bütün bunlar onun üçün yeni, dəhşətli və iyrənc idi, həm də o çimçəşir və insana qarşı hörmətsizlik hiss edirdi.

Nadir hallarda, vaxtaşırı polkda nə isə ümumi, ucdantutma, bəbircasına əyyaşlıq başlanırdı. Bəlkə də, bu, təsadüfi olaraq birləşdirilmiş, lakin hamısı birlikdə sıxıntılı fəaliyyətsizliyə və mənasız qəddarlığa məhkum olunmuş adamların birdən bir-birinin gözündə, orada, uzaqda, dolaşlıqlı və düşkün şüurlarda olan dəhşət, kədər və dəliliyin sirli qığılcımını anladıkları qərribə anlarda baş verirdi. Bu zaman, dövlük öküzlərin həyatı kimi sakit, tox olan onların həyatı sanki öz yolundan çıxırdı.

Həmin intihardan sonra da belə oldu. Birinci olaraq Osadçi başladı. Məhz dalbadal bir neçə gün davam edən bayram gəldi, o da həmin günlərdə zabitlər klubunda qumara möhkəm qızıqırdı və olduqca çox içki içdi. Qərribədir ki, bu böyük, yırtıcı heyvan kimi qüvvətli adamın iradəsi bütün polku uçuruma yuvarladırmaq kimi öz arxasınca sürükləyirdi, bu qeyri-şüuri, əndazədənkənar əyyaşlıq davam edən müddətdə Osadçi müqavimət və etiraz axtarırmış kimi həyasızcasına

və abırsızcasına meydan oxuyaraq, intihar edəninin adına nalayiq söyüş söyürdü.

Axşam saat altı idi. Romaşov pəncərədə oturub "Faustdan" valı-sı fiştiriqlə çalır. Bağda sərçələr cıkkildeşir və sağsağan cırılda-yırdı. Hələ axşam düşməmişdi, lakin ağacların arasında artıq fikirlə yüngül kölgə dolaşır.

Birdən onun evinin arturmasında kim isə ucadan, şövqlə, lakin xaric səslə oxumağa başladı.

Dəhnəni çeynəyərək cövlan eləyən atlar
Fırxırb, tər içində qaçır nə ki gücü var...

Otağın qapısı gurultu ilə taybatay açıldı, Vetkin içəri girdi. O, zorla müvazinətini saxlaya-saxlaya oxumağını davam etdirirdi:

Xanımlar, xanım qızlar bir ümitsiz nəzərlə
Baxırlar gedenlərin arxasınca kədərlə.

O, bərk sərxoş, dünəndən məst idi. Gecəni yuxusuz qaldığı üçün göz qapaqları qızarmış və örtülmüşdü. Papağını pəysərinə qaldırmışdı. Hələ də yaş olan bıqları qaralmış və morj bıqları kimi iki qalın sırsıra tək aşağı sallanmışdı.

– R-romuald! Suriya tərkidünya adamı, qoy səni öpüm! – Vetkin bağıraraq otağı başına aldı. – Hə, nə var, qaşqabaqlısan? Qardaş, dur gedək. Orada şənlikdir: oynayırlar, oxuyurlar. Gedək!

O, Romaşovun dodaqlarından möhkəm öpərək, öz bıqları ilə onun üzünü islatdı.

– Hə, bədir, Pavel Pavloviç, – Romaşov ona zəif müqavimət göstərdi, – bu mənasız sevinc nəyə lazımdır?

– Dostum, əl ver! İnstitutka! Mən, səndəki sabiq iztirabımı və uçub getmiş gəncliyimi sevirəm. Osadçi indi elə bir əbədi xətirə dedi ki, pəncərələr cingildədi. Romaşeviç, mən, qardaş, sevirəm səni! Qoy mən səni əməlli-başlı, rus qaydasında, lap dodaqlarından öpüm!

Vetkinin şişmiş üzü və donuq gözləri Romaşovun ürəyini bulandırır, onun ağzından gələn iy, yaş bıqlarının təması onu iyrəndirirdi. Lakin o, belə hallarda həmişə aciz idi və indi də yalnız saxta və həvəssiz təbəssümlə gülümsəyirdi.

– Dayan, mən sənin yanına nə üçün gəldim?.. – deyə Vetkin hıçqıra-hıçqıra və valay vura-vura qışqırdı. – Nə isə vacib işim var idi... Hə, bax, bundan ötrü gəlmişəm. Hə, qardaş, mən Bobetinskinin kələyini kəmişəm. Başa düşürsən – var-yoxunu qəpiyinə kimi udmuşam. İş o yerə gəldi ki, nişyə oynamağı xahiş etdi! Hə, mən ona dedim: “Yox, dədə, bundan vaz keç, bəlkə başqa bir şey qoyasan!” Belə olduqda o tapançasının üstə oynamağı təklif etdi. Bu–dur, Romaşenko, ala bax. – Vetkin şalvar cibini çevirərək, boz rəngli zams çexollu balaca, qəşəng tapança çıxartdı. – Bu, qardaş, Mervin sistemli tapançadır. Mən soruşdum: “Neçəyə oynayırsan?” – “İyirmi beş manata”. – “On manat!” “On beş”. – “Yaxşı, sən deyən olsun!” O, bir manat rəng və şəkli qoydu. Part, part, part, part! Beşinci kartda mən qız çıxartdım – çıq! Bir dəfəyə kələyini kəsdim. O, hələ bir az da borclu qaldı. Çox gözəl tapançadır, patronları da var. Romaşeviç, ala. Mehriban dostluğumuz xatirinə bu tapançanı sənə yadigar olaraq bağışlayıram, Vetkinin cəsur zabit olduğunu heç vaxt yaddan çıxartma. Ala! Bu şeirdir.

– Pavel Pavloviç, bu nəyə lazımdır? Cibinizə qoyun.

– Olmaya, elə bilirsən pis tapançadır? Bununla fili öldürmək olar. Dayan, bu saat yoxlarıq. Sənin qulun haradadır? Mən gedib ondan bir taxta parçası alım. Hey, qu-u-ul! Silah gozdiren!

O, valaylaya-valaylaya, adətən Qaynanın olduğu artırmaya çıxdı, bir az orada qurdalanıb, bir dəqiqədən sonra Puşkinin büstünü sağ qoltuğu altında tutaraq geri qayıtdı.

– Bəsdir, Pavel Pavloviç, lazım deyildir – Romaşov onu zəif səsle dayandırdı.

– Eh, səfeh işdir! Bir sivil adamdır. Bax, indi biz onu kətilin üstünə qoyarıq. Farağat dayan, qırışmal! – Vetkin barmağı ilə büstü hədələdi. – Eşidirsənmi? Mən indi sənə göstərəm!

O, kənara çəkildi, Romaşovun yanında pəncərəyə söykəndi və çaxmağı ayağa çəkdi. Lakin bu zaman o, tapançanı əlində elə boş-boşuna, elə sərxoşcasına yellədirdi ki, Romaşov yalnız qorxa-qorxa üz-gözünü turşudub, tez-tez kirpiklərini çalaraq, qəfil atəş gözləyirdi.

Məsafə səkkiz adımdan artıq deyildi. Vetkin uzun müddət nişan alaraq, tapançanın lüləsini müxtəlif tərəflərə hərlədirdi. O, nəhayət atəş açdı, büstün sağ yanağında böyük qara deşik əmələ gəldi. Atəşin səsindən Romaşovun qulaqları cingildədi.

– Hə, gördünmü? – deyə Vetkin qışqırdı. – Hə, belə, al, yadigar saxla və mənim sənə olan məhəbbətimi unutma. İndi isə kitelini gey, zabitlər klubuna gedək. Rus silahının şərəfi sağlığına vuraq.

– Pavel Pavloviç, doğrusu, dəyməz, doğrusu, lazım deyildir.

Lakin o, imtina edə bilmədi: bundan ötrü nə qəti sözlər tapa bildi, nə də möhkəm intonasiya ilə danışa bildi. O, fikrində həddindən artıq iradəsizliyi üçün özünü danlaya-danlaya yelpənək və kələm tağlarını tapdalaya-tapdalaya bostanların içi ilə zəif addımlarla, valaylaya-valaylaya yeriyən Vetkinin arxasınca süst, ayaqlarını yerə sürtə-sürtə getdi.

Bu, nizamsız, hay-küylü, məst, həqiqətən dəlicəsinə axşam idi. Onlar əvvəlcə zabitlər klubunda içdilər, sonra vağzala qlintveyn¹ içməyə getdilər, yenə zabitlər klubuna qayıtdılar. Romaşov əvvəce güzəştə getdiyinə görə utanır, öz-özünün ovqatını təlx edir və əyyaşlar məclisinə gəlmiş hər bir ayıq adamın hiss etdiyi kimi usandırıcı ürek bulantısı və sıxıntı hiss edirdi. Gülüş ona qeyri-təbii, məzəli sözlər – səthi, oxunan mahnıların səsləri – xaric görünürdü. Lakin onun vağzalda içdiyi qırmızı isti çaxır birdən onun başını gicəlləndirdi, onun başında hay-küylü və nə isə coşqun fərəh oyatdı. Onun gözləri qarşısında milyonlarla titrək zərrəciklərdən ibarət boz örtük əmələ gəldi və hər şey münasib, gülməli və aydın oldu.

Saatlar bir saniyə kimi bir-birinin dalınca ötüb keçirdi, yalnız yeməxanada lampalar yandırıldıqda Romaşov tutqun surətdə anladı ki, çox vaxt keçmiş və gecədir.

– Cənablar, qızların yanına gedək, – deyə kim isə təklif etdi. – Hamımız Şleyferşanın yanına gedək.

– Şleyferşanın yanına. Şleyferşanın yanına. Ura!

Hamı boş-boşuna vurnuxmağa, stulları guruldatmağa və gülməyə başladı. Həmin gecə hər iş nə isə öz-özünə görülürdü. Zabitlər klubunun qabağında artıq cüt atlı faytonlar dayanmışdı, lakin onların haradan gəlib çıxdığı bəlli deyildi. Romaşovun şüurunda artıq çoxdan dərrakənin xüsusən aydın kəskinləşməsi anları ilə növbələşən qara yuxu uçurumları görünməyə başlamışdı. O, birdən özünü faytonda Vetkinlə yanaşı oturmuş gördü. Qabaqda, skamyada kim isə üçüncü adam oturmuşdu, lakin Romaşov, bədənini zəif halda sağa-sola

¹ Qlintveyn – ədviyyat və şəkər qatılaraq çaxırdan hazırlanan isti içki

yellənə-yellənə əyilib onun üzünə baxdısa da, gecə qaranlığında onu tanıya bilmədi. Bu adamın üzü qara görünür və gah kiçilib yumruq boyda olur, gah da maili uzanaraq, ona olduqca tanış gəlirdi. Romaşov birdən güldü və sanki kənardan öz zəif, quru gülüş səsini eşitdi.

– Vetkin, yalan deyirsən, hara getdiyimizi, qardaş, mən bilirəm, – o, sərxoşcasına bic-bic dedi. – Sən, qardaş, mənı arvadların yanına aparırsan. Mən qardaş, bilirəm.

Başqa bir fayton döşəmə yolun daşlarını qulaqbatırıcı səsle taq-qıldada-taqıldada onları ötüb keçdi. Nizamsız halda çaparaq gedən kəhər atlar, qırmancını qəzəblə başı üzərində yellədən faytonçu, habelə qışqıra-qışqıra və fit çala-çala öz oturacaqları üstə yırğalanan dörd nəfər zabıt fəner işığında sürətlə və dolaşiq halda öteri görünüb yox oldular.

Bir dəqiqəliyə olduqca aydın və dəqiq halda Romaşovun ağı başına gəldi. Bəli, bax o, elə bir yerə gedir ki, orada bir neçə qadın öz bədənlerini, öz nəvaziş və məhəbbətlərinin böyük sirtini hamıya verirlər. Pula? Bir dəqiqəliyə? Ah, heç fərqi yoxdur! Qadınlar! Qadınlar! – Romaşovun daxilində vəhşi və ləzzətli, tələsən səs qışqırırdı. Uzaq, zorla eşidiləcək səs kimi Şuraciyev barəsindəki fikir həmin səsə qarışdı, lakin bu uyğunluqda heç bir əskiklik, təhqir yox idi, əksinə bunda nə isə sevindirici, intizar, həyəcan var idi ki, bu da onun ürəyini astadan və xoşlandırıcı halda qıdıqlayırdı.

Budur, o indi hələ naməlum, bir dəfə də hələ oralarda olmayan bir adam kimi bu qərribə, sirli, füsunkar vücudların – qadınların yanına gedəcəkdir! Məhrəmlik arzuları həqiqətə çevrilecək və o, həmin qadınlara baxacaq, onların əllərindən tutacaq, onların məlahətli gülüş və oxumaqlarını dinləyəcəkdir, bu da, onun dünyada bircə qadına, ona, Şuraciyevə olan ehtiraslı arzusunu anlaşılmaz surətdə, lakin fərəhlə sakitləşdirəcəkdir! Lakin onun fikrində heç bir heysiyyət məqsədi yox idi, – onu, bir qadının rədd etdiyi bu adamı, soyuq gecədə yorğun və donmuş köçəri quşları özünə cəlb edən mayak alovu kimi bu açıq-aşkar sadə sevgi özünə cəlb edirdi. Vəssalam.

Atlar sağa döndülər. Dərhal çarxların taqıltısı və qaykaların cingiltisi kəsildi. Fayton dik enişlə dağın etəyinə enərək, çala-çuxurda qüvvətlə və yumşaq-yumşaq silkələnməyə başladı. Romaşov gözlərini açdı. Onun ayağı altıda çox dərində geniş və nizamsız halda işıqlar ətrafa səpələnmişdi. Onlar gah ağacların və görünməyən

evlərin arxasında yox olur, gah da sıçrayıb çıxırdı və adama elə gəlirdi ki, orada, dərədə dağınıq düşmüş böyük dəstə, əllərində fəner olan nə isə xəyali mərasim veyllənirdi. Bir anlığa isti hava və yovşan iyi gəldi, iri qara budaq adamların başına dəyib xışıldadı, dərhal köhnə zirzəmi havası kimi soyuq, nəm hava ətrafı bürüdü.

– Biz hara gedirik? – deyər Romaşov yenə soruşdu.

– Zavalyevə – qabaqda oturan qışqırdı, Romaşov təəccüblə fikirləşdi: “Ah, bu ki, poruçik Yepifanovdur. Biz Şleyferşanın yanına gedirik”.

– Doğrudanmı, siz ora heç bir dəfə də getməmişiniz? – deyər Vetkin soruşdu.

– Hər ikiniz cəhənnəm olun! – deyər Romaşov qışqırdı.

Lakin Yepifanov gülə-gülə dedi:

– Bəri baxın, Yuri Alekseyeviç, istəyirsiniz, biz onların qulağına pıçıldayaq ki, bu, sizin ömrünüzdə birinci dəfədir? Hə? Hə, əzizim, hə, canım-ciyerim? Onlar bunu sevirler. Sizdən nə gedir?

Romaşovun şüurunun yenə qalın, qatı zülmət bürüdü. O, dərhal, kiçik fasilə belə olmadan özünü parket döşəməli və bütün divarları boyu Vyana stulları düzülmiş böyük salonda gördü. Salon qapısından və balaca qaranlıq otaqlara açılan başqa üç qapıdan sarı güllü qırmızı çit pərdələr asılmışdı. Qaranlıq heyətə baxan açıq pəncərələrdən də belə pərdələr asılmışdı; pəncərə pərdələrini zəif külək azca şişirdir və yelləndirirdi. Divarlarda lampalar yanırdı. Salon işıqlı, tütümlü idi, yəhudi yeməklərinin qoxusu gəlirdi, lakin arabir pəncərələrdən yaş göyerti, çiçəkləyən ağ akasiya ətəri və bahar havası içəri soxulurdu.

Təxminən on nəfər zabıt gəlmişdi. Elə bil onların hər biri eyni zamanda həm oxuyur, həm qışqırır, həm də gülürdü. Romaşov məmnun-məmnun və sadələvhəcasinə gülümsəyir, bir-bir zabitlərin – Bəy-Ağamalov, Lbov, Vetkin, Yepifanov, Arçakovski, Olizar və başqalarının yanına gedərək, sanki onları ilk dəfə görmüş kimi təəccüblənir və xoşlanırdı. Ştaps-kapitan Leşşenko da burada idi; o, adəti üzrə sakit və məyus halda pəncərədə oturmuşdu. Bugecəki bütün işlər kimi, stolun üstə, sanki öz-özünə pive və içinə albalı salınmış araş şüşələri düzülürdü. Romaşov içir, kiminləsə qədəh-qədəhə vurur və öpüşürdü, əllərinin, dodaqlarının yapışqan və şirin olduğunu hiss edirdi.

Burada beş və ya altı nəfər qadın var idi. Bunlardan biri, paj¹ kimi geyinmiş, ayağında çəhrayı rəngli triko olan, görkəminə görə təxminən on dörd yaşlı qız Bəy-Ağamalovun dizi üstə oturub, onun akselbantının² qaytanını əlində oynadırdı. Əynində qırmızı kofta və ayağında qara tuman olan iri, qəşəng üzünə ənlük-kırşan sürtmüş və kaman kimi enli qaraqaşlı, boy-buxunlu başqa bir sarışın qadın Romaşova yaxınlaşdı və astadan dedi:

– Kişi, siz niyə belə pərtsiniz? Gedəyin otağa.

Qadın yanakı, ədəbsizcəsinə stolun üstə oturdu və qıçını-qıçı üstəndən aşırıdı. Romaşov onun tarıma çəkilməmiş paltarları altından hamar, girdə və iri baldırını gördü. Onun əlləri əsdi və bədəninə üşütmə tutdu. O, qorxa-qorxa soruşdu:

– Sizin adınız nədir?

– Mənim? Malvina. – O, etinasızlıqla üzünü kənara çevirib, ayaqlarını yellətməyə başladı. – Papirosa qonaq edin.

Haradansa iki nəfər yəhudi çalğıcı gəldi: birinin əlində skripka, o birinin əlində dəf var idi. Boğuq, cingiltili dəf səsinin müşayiətilə usandırıcı dərəcədə xaric çalınan polka havası ilə Olizar və Arçakovski kankan oynamağa başladılar. Onlar bir-birinin qarşısında çırtma çala-çala gah bu, gah da digər ayaqları üstə atılır, öyilmiş dizlərini aralayaraq və baş barmaqlarını qoltuqlarının altına qoyaraq, dal-dalı gedir, kobud, həyasız hərəkətlərlə ombalarını oynadır və bədənlərini biabircasına gah qabağa, gah da dala verirdilər. Birdən Bəy-Ağamalov yerindən sıçrayıb kəskin, uca, dəlicəsinə səslə qışqırdı:

– Sivil adamlar cəhənnəm olsunlar! Bu saat rədd olun! Fit!

Qapıda iki nəfər sivil adam dayanmışdı, onlar zabitlər klubuna şənlik gecələrinə gəldikləri üçün polkun zabitləri onları tanıyırdılar; bunların biri – xəzinə məmuru, o biri isə – məhkəmə pristavının qardaşı, özü də xırda mülkədar idi, həm də bunların hər ikisi abırlı cavan idi.

Məmur, üzündə məcburi solğun təbəssüm, yaltaq səslə, lakin özünü etinasız göstərməyə çalışaraq dedi:

¹ Paj – orta əsrlərdə sarayda xidmət edən zadəgan nəslindən olan oğlan

² Akselbant – inqilabdan qabaq hərbi xidmətçilərin çiyinlərinə taxdıqları sırma qaytan

– Ağalar, izin verin... Sizinlə bir məclisdə kef edək. Siz ki, ağalar, mənə tanıyırsınız... Mən ki, Dubetskiyəm, ağalar... Ağalar, biz sizə mane olmaırıq.

– Yeriniz dar olsa da, ürəyiniz genişdir, – deyər məhkəmə pristavının qardaşı dilləndi və gərgin halda qəhqəhə çəkib güldü.

– İti-lin! – deyər Bəy-Ağamalov qışqırdı. – Arş!

– Cənablar, sivil adamları bayıra çıxarın! – deyər Arçakovski qəhqəhə çəkib güldü.

Ara qarışdı, məzhəb itdi. Otaqdakı şeylər hərələnməyə, adamlar inildəməyə, gülməyə və ayaqlarını yerə döyməyə başladılar. Lampaların alovlu dilləri tüstülənə-tüstülənə yuxarıya sıçradı. Gecənin sərin havası pəncərələrdən içəri soxulub, adamların üzlərini oxşamağa başladı. Sivil adamlar artıq aciz və kinli qorxu ilə yazıq-yazıq, ucadan və ağlar səslə həyətdən deyirdilər:

– Mən bunu sənə üçün keçməyəcəyəm! Biz polk komandirinə şikayət edəcəyik. Mən qubernatora yazacağam. Zalımlar!

– Tu-ut, tu-ut, tu-ut! Onları tut! – deyər Vətkin pəncərədən bayıra boylanaraq nazik, zil səslə bağırırdı.

Romaşova elə gəlirdi ki, bugünkü hadisələr bir-birinin ardınca fasiləsiz və bir-birilə heç bir əlaqəsi olmadan baş verir və sanki onun gözləri qarşısında eybəcər, mənasız, şəkilləri dəhşətli olan hay-küylü və rəngarəng kino lenti gəlib keçirdi. Yəni də skripka yeknəsəq səslə ciyildəməyə və dəf gurultu ilə cingildəməyə başladı. Bir nəfər mundirsiz, əynində birçə ağ köynək olan zabit otağın ortasında aşağı çəmbələyə oynayırdı və dəqiqəbaşı dala yıxılaraq, əllərini döşəməyə dayaq verirdi. Romaşovun əvvəl görmədiyi arıq, göyçək, hörüksüz saçlarını dala atmış, körpücük sümükləri çıxmış bir qadın çılpaq qollarını kədərli Leşşenkonun boynuna sarıyıb, musiqi səsinə və hay-küyü batırmağa çalışaraq, ciyilti səslə lap onun qulağı dibində oxuyurdu:

Vərəm bir gün səni yaytək əyəcək,
Ağappaq olacaq rəngin divartək,
Dövrəyə alacaq səni həkimlər.

Bobetinski əlindəki stəkanla arakəsmənin üstən balaca qaranlıq otaqların birinə pive atırdı, oradan isə narazı, yoğun, yuxulu bir səs donquldana-donquldana deyirdi:

– Cənablar, bəsdir... di bəsdir. Kimdir? Bu nə heyvanlıqdır!

– Bəri baxın, siz çoxdan burada olursunuz? – deyə Romaşov qırmızı koftalı qadından soruşdu və oğrun-oğrun, sanki bilmədən əlini onun möhkəm, isti qıçının üstə qoydu.

Qadın nə işə cavab verdi, lakin Romaşov onun sözlərini eşitmədi. Vəhşi bir mənzerə onun diqqətini cəlb etdi. Podraporşik Lbov çalğıçıların birini otaqda qabağına qatıb qovur və əlindəki dəfi var qüvvə ilə onun başına vururdu. Yəhudi tez-tez və anlaşılmaz halda qışqırır, qorxudan dala baxa-baxa və sürtüyünün uzun ətəklərini yığa-yığa küncdən-küncə qaçırdı. Hamı gülürdü. Arçakovski qəh-qəhə çəkib gülərək döşəmə üstə yıxıldı, gözləri yaşara-yaşara dörd tərəfə diyirlənməyə başladı. Bir nəfər skripkanı onun əlindən qapıb var qüvvə ilə yerə çırpdı. Skripkanın dekası¹ ahəngdar şıqqıltı ilə xıncım-xıncım oldu və bu səs qərribə halda yəhudinin ümitsiz qışqırığına qarışdı. Sonra Romaşovu bir neçə dəqiqəliyə tutqun bihuşluq bürüdü. O birdən, qızdırmalı yuxu kimi gördü ki, otaqda olanların hamısı çığıрмаğa, qaçmağa və əllərini yellətməyə başladı. Adamlar Bəy-Ağamalovu tez və sıx dövrəyə aldılar, lakin dərhal geri çəkilib, hərə otağın bir tərəfinə qaçdı.

– Hamınız buradan rədd olun! Heç kəsi istəmirəm! – deyə Bəy-Ağamalov qeyzlə qışqırdı.

O, dişlərini qıçıdır, yumruğunu yellədir və ayaqlarını yerə döyürdü. Üzü qıpqırmızı qızarmış, alnında, burnunun üstünə enən, qaytan kimi iki damar şişmiş, başı qəzəblə aşağı sallanmış, hədəqəsindən çıxmış gözlərinin ağı işə dəhşətlə işıldayırdı.

O, sanki insan sözlərini unudaraq, qeyzlənmiş heyvan kimi dəhşətli titrək səslə nərildəyirdi:

– A-a-a-a!

O, birdən sürətlə və qəfildən, cəld hərəkətlə bədənini sola əyib qılınıcı siyirdi. Qılınıc cingildədi və kəskin fişiltı ilə başının üstə işıldadı. Otaqda olanların hamısı dərhal pəncərə və qapılara tərəf cumdu. Qadınlar əsəbi halda çığırdılar. Kişilər bir-birini itələməyə başladılar. Romaşovu da itələyə-itələyə qapıya apardılar, kim işə adamları aralaya-aralaya onun yanından keçərkən poqonun ucu, yaxud düyməsi ilə onun yanağını elə bərk cızdı ki, yanağı qanadı. O saat həyətdə adamlar bir-birinin sözünü kəsə-kəsə, həyəcanlı,

¹ Deka – skripkanın üst və alt taxtaları

tələsə-tələsə çığıрмаğa başladılar. Romaşov qapıda tək qaldı. Onun ürəyi tez-tez və möhkəm vururdu, lakin dəhşətlə birlikdə onun ürəyinə nə işə ləzzətli, coşqun və fərəhli bir şey dammışdı.

– Doğ-ra-ram! – deyə Bəy-Ağamalov dişlərini qıçırda-qıçırda qışqırırdı.

Ümumi qorxu onu tamam məst etmişdi. O, var qüvvə ilə qılınıc bir neçə dəfə çalaraq stolu parça-parça etdi, sonra qılınıc güzgüyə ilişdirdi və güzgünün qırıntıları əlvan yağış kimi hər tərəfə səpələndi. O biri stolun üstündəki butulka və stəkanları bir zərbə ilə vurub yerə tökdü.

Lakin birdən kiminsə zil, qeyri-təbii və həyasız qışqırığı eşidildi: – Axmaq! Qanacaqsız!

Qışqıran, Romaşovun əvvəl görmədiyi və indicə Leşşenkonu qucaqlayan həmin çıpaqqollu, başıaçıq qadın idi. O, peçin yanındakı divar oyuğunda dayanaraq, əllərini belinə vurub, bütün bədənini qabağa verə-verə aldadılmış bazar alverçi qadını kimi nəfəsini dərmədən qışqırırdı:

– Axmaq! Qanacaqsız! Yaltaq! Səndən qorxan yoxdur! Axmaq, axmaq, axmaq, axmaq!..

Bəy-Ağamalov qaşlarını çatıb, özünü itirmiş kimi qılınıc aşağı saldı. Romaşov, onun üzünün yavaş-yavaş saraldığını və gözlərində nəhs, sarımtıl işilti əmələ gəldiyini gördü. O, eyni zamanda, tullanmağa hazırlaşan vəhşi heyvan kimi ayaqlarını getdikcə aşağı bükür və boynunu içəri çəkirdi.

– Səsinə kəs! – O, tüpürürmüş kimi xırıltılı səslə dedi.

– Axmaq! Səfeh! Erməni! Susmayacağam! Axmaq! Axmaq! – deyə qadın qışqırır və hər dəfə qışqırıqda bədənini əsirdi.

Romaşov bunu da bilirdi ki, anbaan özü də saralır. Başında, ona tanış olan yüngüllük, boşluq və sərbəstlik hissi əmələ gəldi. Birdən qərribə dəhşət və şənlik qarışıq bir şey onun qəlbini yüngül köpük kimi yuxarı qaldırdı. O, gördü ki, Bəy-Ağamalov gözünü qadından çəkmədən, yavaş-yavaş qılınıc başı üzərinə qaldırır.

Birdən dəlicəsinə sevinc, dəhşət, cismani üşütmə, gültüş və cəsəret Romaşovu qızğıncasına bürüdü. O, irəli cumaraq, Bəy-Ağamalovun qəzəblə xırıldaya-xırıldaya dediyi sözləri də eşidə bildi:

– Sən səsinə kəsməyəcəksən? Mən sənə sonuncu...

Romaşov, gözləmədiyi bir qüvvə ilə Bəy-Ağamalovun biləngindən yapışdı. Bir neçə saniyə ərzində hər iki zabit beş-altı

verşok¹ məsafədən bir-birinə diqqətlə, göz qırpmadan baxdı. Romaşov tez-tez, at kimi fınxıran Bəy-Ağamalovun nəfəsini eşidir, onun gözlərinin vahiməli ağını, işım-ışım işıldayan göz bəbəklerini və qıncırdayan dişlərini görürdü, lakin o, artıq bu dəhşətli üzde dəlilik alovunun anbaan söndüyünü hiss edirdi. Həyat və ölüm arasında belə dayanmaq, habelə bu oyunda qalib gəldiyini hiss etmək onu həm dəhşətə gətirir, həm də olduqca sevindirirdi. Yəqin bayırda dayanıb bu hadisəni müşahidə edənlər onun təhlükəli olduğunu anlayırdılar. Həyətə sükut çökdü, – elə sükut çökdü ki, iki addımlıqda, qaranlıqda birdən bülbül uca səslə cəh-cəh vurmağa başladı.

– Burax! – Bəy-Ağamalov zorla, xırıltılı səslə dedi.

– Bəy, sən qadına əl vurmuyacaqsan, – Romaşov sakit səslə dedi. – Bəy, sən ona əl qaldırsan bütün ömrün boyu xəcalət çəkəcəksən. Sən ona əl vurmuyacaqsan.

Bəy-Ağamalovun gözlərində dəliliyin son qığılcımları söndü. Romaşov göz qapaqlarını tez-tez döyməyə başladı və ürəkkeçmədən ayırmış kimi köksünü ötürdü. Onun ürəyi qorxu anlarında olduğu kimi tez-tez və qeyri-ahəngdar vurmağa başladı, başı isə yenə ağırlaşdı və ilişdi.

– Burax! – deyə Bəy-Ağamalov nifrətlə bir daha qışqırdı və əlini dartdı.

Romaşov indi artıq hiss edirdi ki, ona müqavimət göstərməyə qadir deyildir, lakin o daha ondan qorxmur və əlini yavaşca yoldaşının çiyinə toxunduraraq mərhəmət və məhrəbanlıqla dedi:

– Məni bağışlayın... Ancaq sonra siz özünüz mənə sağ ol deyəcəksiniz.

Bəy-Ağamalov kəskin hərəkətlə, taqqıltı ilə qılıncını qınına taxdı.

– Yaxşı! Cəhənnəm olsun! – O, acıqlı-acıqlı, lakin azca hiyləgərcəsinə və pərt halda dedi. – Biz hələ sizinlə hesablaşırıq. Sizin ixtiyarınız yoxdur.

Bu səhnəyə həyətdən tamaşa edənlərin hamısı başa düşdü ki, ən dəhşətli an keçib getmişdir. Onlar süni, gərgin qəhqəhə ilə hamı birdən dəstə ilə içəri doluşdular. İndi onların hamısı ağız-abıza verib dostcasına etinasızlıqla Bəy-Ağamalovu sakitləşdirməyə və dilə tutmağa başladılar. Lakin o, artıq soyumuş, gücdən düşmüşdü,

¹ Verşok – 4,4 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsü

onun dərhal qaralmış üzünə yorğunluq və iyrenclik ifadəsi çökmüşdü.

Şleyfersa qaça-qaça gəldi. O, kök qadın idi, onun paltarının döşü yağa bulaşmış, kirpiksiz gözlərinin ətrafı qaralmış və tuluq kimi sallanmışdı. O gah bu, gah da digər zabitin üstünə cumub, onların qolundan tutaraq ağılsına-ağılsına qışqırdı:

– Hə, cənablar, hə, bütün bunların: güzgü, stol, içki və qızların pulunu mənə kim verəcəkdir?

Yenə də bir nəfər kim isə Şleyfersa ilə danışmaq üçün qaldı. Qalan zabitlər dəstə ilə bayıra çıxdılar. May gecəsinin təmiz, mülayim havası yüngülcə və xoşhallıqla Romaşovun sinəsinə dolub, onun bütün bədənini tərəvət və fərəhlə titrətdi. Ona elə gəldi ki, bugünkü əyyaşlığın izi dərhal onun beynindən silindi, sanki süngər bu izi öz canına çəkdi.

Bəy-Ağamalov ona yaxınlaşıb qoluna girdi.

– Romaşov, mənimlə əyləşin, – deyə o, təklif etdi. – Yaxşı?

Onlar artıq yanaşı oturduqları və Romaşov sağa əyilib, qarışıq dördəyək yerləşə, enli ombalarını ata-ata faytonu dağa qaldıran atlara tamaşa etdiyi vaxt Bəy-Ağamalov əli ilə yoxlaya-yoxlaya onun əlini tapdı, bərk-bərk və uzun müddət sıxdı. Onların arasında başqa bir söhbət olmadı.

XIX

Lakin hamının indicə keçirdiyi təşviş, ümumi əsəbi, nizamsız həyəcəyə özünü göstərdi. Zabitlər kluba gedərkən yolda çoxlu biabırçılıq etdilər. Yoldan keçən yəhudini dayandırır, yaxına çağırır və papağını qapıb, faytonu sürətlə irəli sürürdülər; sonra isə həmin papağı bir hasarın dalına, ağac üstə atırdılar. Bobetinski faytonçunu döydü. Yerdə qalanlar ucadan və boş-boşuna qışqırırdılar. Yalnız Romaşovla yanaşı oturmuş Bəy-Ağamalov bütün yolu bir kəlmə də olsun danışmayıb, acıqlı-acıqlı və təmkinlə fısıldayırdı.

Gecədən xeyli keçdiyinə baxmayaraq zabitlər klubunun işıqları yanırdı, həm də ora adamla dolu idi. Qumarxana, yeməxana, bufet, bilyardxanada kitellərinin düymələri açıq, donux, tutqun gözlü, süst hərəkətli, çaxır, tütün və qızgın qumardan şaşırmış adamlar aciz-aciz və boş-boşuna var-gəl edirdilər. Romaşov bəzi zabitlərlə salam-

laşarkən, birdən onların arasında Nikolayevi gördü. O, Osadçinin yanında oturmuşdu, sərxoş idi və qıpqırmızı qızarmışdı, lakin özünü möhkəm saxlayırdı. Romaşov stolu dolanıb ona yaxınlaşanda Nikolayev tez Romaşova baxdı və ona əl verməmək üçün dərhal üzünü yana çevirib, öz qonşusu ilə böyük maraqla söhbət etməyə başladı.

– Vetkin, gəlin için, – deyə Osadçi yoldaşlarının başı üstündən qışqırdı.

– Bi-ir şe-ey o-xu-yaq! – deyə Vetkin kilşə antifonu¹ havasında oxumağa başladı.

– Bi-ir şe-ey o-xu-yaq. Bi-ir şe-ey o-xu-yaq! – deyə yerdə qalanlar da oxumağa başladılar.

– Keşişin hasarı dalında üçü birdən dalaşdı, – deyə Vetkin cəld kilşə danışığı kimi tez-tez danışmağa başladı – keşiş, mirzə, panor, bir də quberniya katibi. Soxul, Niçipore, so-xul.

– Soxul. Niçi-pore, so-o-oxul, – deyə tamam təmkinli və sanki Osadçinin yumşaq oktava səsi ilə isinmiş xor tam akkordla ona cavab verdi.

Vetkin stolun üstə ortada duraraq və oxuyanların başı üstündə əllərini geniş açaraq xora dirijorluq edirdi. O, gah gözlərini bəzədir, gah gözlərinə mehriban və təhqiredici ifadə verir, düz oxuyanlara acıqlanır və oxumağa həddindən artıq qapılanları uzadılmış əlinin ovcunu güclə seziləcək halda titrətməklə saxlayırdı.

– Ştaps-kapitan Leşşenko, siz xaric oxuyursunuz! Sizin qulağınızı ayı tapdalanmışdır! Səsinizi kəsin! – deyə Osadçi qışqırdı. – Cənablar, ətrafdakılar, səsinizi kəsiniz! Mahnı oxuyanda, küy-külək salmayın.

-- Var-ı kəndli punş qly-a-se² içdiyini kimi... – Vetkin oxumağı davam etdirirdi.

Tütün tüstüsü adamın gözünü yeyirdi. Stolun üstündəki müşəmbə yapışqan idi, Romaşov da bu gün axşam əllərini yumadığını xatırladı. O, həyətdən keçib “zabit nömrələri” adlanan otağa girdi, – oraya əlüzyuyan qoyulmuşdu. Bu, boş, soyuq və bir pəncərəsi olan balaca otaq idi. Divarlar boyunca, xəstəxanasayağı iki çarpayı və

¹ Antifon – iki xor, yaxud solist və xor tərəfindən növbə ilə ifa olunan mahnı

² Qly-a-se – meyvə dondurmasına oxşar şirin yemək

bunların arasında balaca şkaflar qoyulmuşdu. Bu çarpayılarda üstündəki döşəkağı və balıq üzlerini heç vaxt dəyişdirmir, otağı süpürür və havasını təmizləmirdilər. Buna görə nömrələr həmişə üfunətli, çirkli yataq dəyişiyi, qaxsımış tütün tüstüsü və çəkmə yağı iyi verirdi. Bu otaq uzaq düşürgələrdən polk qərargahına gələn zabitlər üçün müvəqqəti yataq otağı idi. Lakin adətən axşam şənliklərində bərk keflənən zabitləri burada iki-iki, hətta üç-üç bir çarpayıya uzadırdılar. Buna görə də bu otağı “ölüxana”, “cəsədixana” və “meyitxana” adlandırırdılar. Bu adlarda şüursuz, lakin dəhşətli həyat istehzası gizlənirdi, çünki polk şəhərə gəlidiyi vaxtdan bəri zabit nömrələrində, məhz bu iki çarpayı üstə artıq bir neçə zabit və dənsik özünü güllə ilə vurmuşdu. Bundan başqa, elə il olmurdu ki, N polkunda zabitlərdən biri güllə ilə vurub özünü öldürməsin.

Romaşov ölüxanaya girəndə iki adam pəncərənin yanında çarpayının baş tərəfində oturmuşdu. Onlar qararıqda oturmuşdular, Romaşov güclə eşidiləcək qurdalanma səsinəndən burada adam olduğunu gördü və lap yaxınlaşıb əyilib baxdıqdan sonra onları tanıdı. Bunlardan biri içki düşkünü və oğru, rota komandirliyindən çıxarılmış ştaps-kapitan Klodt, digəri uzundraz, ahıl, artıq başı dazlaşmış, qumarbaz, davakar, hərzə danışan və içki düşkünü, həm də ömürlük podpraporşik olan podpraporşik Zolotuxin idi. Onların ikisinin arasında stolun üstü azacıq işıldayan üç litrlik araq şüşəsi, içində horra olan iki nimçə və iki dolu stəkan var idi. Heç bir qəlyanaltı yox idi. Həmpiyalələr, içəri girmiş yoldaşlarından gizlənməmiş kimi susurdular, Romaşov əyilib onlara baxanda isə qararıqda hiyləgərçəsinə gülümsəyərək başlarını aşağı saldılar.

– Aman Allah, siz burada nə edirsiniz? – deyə Romaşov qorxmış halda soruşdu.

– T-sss! – Zolotuxin sirli, ehtiyatkar hərəkətlə barmağını yuxarı qaldırdı. – Dayanın. Mane olmayın.

– Yavaş! – deyə Klodt qısaca pıçıldadı.

Birdən uzaqda araba taqqıldadı. Hər ikisi tələsik stəkanını qaldırdı, bir-birinə vurdu və eyni vaxtda içdi.

– Canım siz nə edirsiniz?! – deyə Romaşov həyəcanla qışqırdı.

– Bu, əzizim, – deyə mənalı pıçılıtlı ilə Klodt cavab verdi, – bizim qəlyan altımız budur. Araba taqqıltısı ilə içirik. Fedrik – o, Zolotuxinə müraciət etdi, – hə, indi nə münasibətlə içək? İstəyirsən ay işığı münasibətlə içək?

– O münasibətlə artıq içmişik, – deyə Zolotuxin ciddi etiraz etdi və pəncərədən boylanıb şəhərin üzərində alçaqda və kədərli-kədərli duran ensiz orağa oxşayan aya baxdı. – Dayan. Bax, bəlkə it hürdü. Dinmə.

Onlar, sərxoşluq dəliliyinin tutqun zarafatına qapılaraq bir-birinə tərəf əyilib pıçıldadırdılar. Bu zaman yeməxanadan divarların yumşaldığı, zəiflətdiyi və buna görə də ahəngdar-kədərli səslənən, uzaq dəfn mahnısını andıran kilsə nəğməsi eşidilirdi.

Romaşov əllərini bir-birinə vurub, öz başından yapışdı və kədərlə dedi:

– Cənablar, siz allah bu işdən əl çəkin: bu, dəhşətdir.

– Cəhənnəm ol! – deyə birdən Zolotuxin bağırdı. – Yox qardaş, dayan! Hara gedirsən? Əvvəlcə hörmətli cənablarla içiniz. Yo-ox, qardaş, bizə kələk gələ bilməzsən. Ştaps-kapitan, siz onu tutub saxlayın, mən də qapını bağlayım.

Onların hər ikisi çarpayından sıçrayıb, dəlicəsinə bic-bic gülə-gülə Romaşovu tutmağa başladı. Bütün bunlar – bu iyli otaq, gecə yarı, işıqsız yerdə gizli, xəyali əyyaşlıq, bu iki nəfər ağılı itirmiş adam – hər şey birdən ona dözülməz ölüm dəhşəti və dəlilik kimi göründü. O, zil səslə qışqırıb, Zolotuxini kənara itələdi və bütün bədəni titrəyə-titrəyə ölüxanadan bayıra sıçradı.

O, fikrən bilirdi ki, evə getməlidir, lakin nə isə gizli bir qüvvəyə tabe olaraq, yeməxanaya qayıtdı. Orada artıq zabitlərin çoxu stullarda və pəncərələrdə otura-otura mürgüləyirdi. Bərk isti idi, pəncərələrin açıq olmasına baxmayaraq lampa və şamların alovu titrəməirdi. Yorğun, əldən düşmüş yeməxana xidmətçiləri və bufetçi soldatlar ayaq üstə mürgüləyir və ağızlarını açmadan, təkcə burun deşikləri ilə dəqiqəbaşı əsnəyirdilər. Lakin ucdantutma, aramsız əyyaşlıq hələ də davam edirdi.

Vetkin artıq stolun üstə dayanıb, uca, təsirli tenor səslə oxuyurdu:

Ömrü-ü-müz sahələ qaçan dalğa tə-ək
Tə-ləsir, kimsəni gözləməyə-rək.

Polkda ruhani məktəblərindən gəlmiş çoxlu zabit var idi, buna görə də onlar hətta əyyaşlıq etdikləri vaxtlarda da yaxşı oxuyurdular, sadə, kədərli, təsirli hava bayağı sözləri yüksəldirdi. Bu alçaq

tavanlı, üfunətli otaqda, məhdud, ucqar və avam həyatda hamını bir dəqiqəliyə kədər bürüdü.

Əgər ölsən seni basdıracaqlar
Sanki məskən imiş sənə bu məzar...

– deyə Vetkin ifadə ilə oxuyur, uca və təsirli səsinə, xorun ümumi ahəngini cismani duyduğundan onun şəfqətli, mənasız gözləri yaşarırdı. Arçakovski diqqətlə ona dəm tuturdu. O, səsinə titrəməyə məcbur etmək üçün iki barmağı ilə öz xirtdəyini tərpedirdi. Osadçı gur səslə, uzada-uzada xoru müşayiət edirdi, adama elə gəlirdi ki, yerdə qalan səslər, qara dalğalar üstə üzürmüş kimi, bu nazik orqan səsləri arasında üzürdü.

Bu mahnını oxuyub qurtardıqdan sonra bir az susdular. İçkidən məst olmuş bu adamların hamısı bir dəqiqəlik susdu, fikrə daldı. Birdən Osadçı başını aşağı əyib, stola baxa-baxa oxumağa başladı: “Bütün insanlar bu boyunduruğu boyunlarına keçirmişlər ki, ensiz və kədərli yolla behiştə getsinlər...”

– Di, bəsdirin! – kim isə sıxıntılı səslə dedi. – Nə yapışmışınız cənazə duasından. Onuncu dofədir ki, oxuyursunuz.

Lakin başqaları artıq dəfn duasını oxumağa başlamışdılar, budur murdar, tüpürəyə bulanmış, tüstü dolu yeməxanada, ölən adam xatirinə olduqca coşqun, olduqca təsirli kədər, olduqca qəm dolu İvan Damaskinin cənazə duasının təmiz aydın akkordları yüksəldi:

“Allaha inamla, gəlin, sizin üçün o dünyada hazırladığım ehtiram və çiçək taclarından həzz alın...”

İbadəti hər hansı dyakondan yaxşı bilən Arçakovski dərhal oxumağa qoşuldu.

– Hamımız, səmimi-qəlbədən deyək...

Onlar beləliklə cənazə duasını axıra kimi oxudular. Sonuncu xitabəyə növbə çatdıqda isə, Osadçı başını əyib, boynunu gərginləşdirərək, gözlərində qərribə və vahiməli, kədər və qəzəbli ifadə ilə alçaq, kontrabas kimi gurultulu səslə uzada-uzada danışmağa başladı:

“İlahi, ölmüş qulun Nikifora o dünyada behişt bəxş e-e-e-lə... – Osadçı birdən çox pis, həyasız söyüş söydü, – ona ə-bə-di...”

Romaşov sıçrayıb, var qüvvə ilə yumruğunu stola vurdu.

– Buna yol vermərəm! Səsinizi kəsiniz! – deyə Romaşov qulaqbatıncı, iztirablı səslə qışqırdı. – Niyə lağa qoyursunuz? Kapitan

Osadçı, bu, sizə heç də gülməli gəlmir, əksinə, sizi incidir və dəhşətə gətirir. Mən bunu görürəm! Ürəkdən nə çəkdiyinizi mən hiss edə bilmərəm!

Ümumi ani sükut içərisində kim isə təəccüblə dedi:

– O keflidir!

Lakin o saat, bir az əvvəl Şleyfersagildə olduğu kimi hər şey uğuldadı, inildədi, yerindən qopdu və nə isə alabəzək, hərəkət edən, qışqıran yumağa çevrildi. Vətkin stolun üstündən yerə tullanarkən başı asma lampaya dəydi; lampa iri, əyri-üyrü xətlə ahəngdar surətdə yellənməyə başladı, özlərindən çıxmış adamların kölgələri gah nəhəng kimi böyüyür, gah da döşəmə altında yox olaraq, ağ divarlarda və tavanda qəzəblə bir-birinə qarışırdı.

İndi zabıtlar klubunda bu əsəbiləşmiş, həyəcanlanmış, sərxoş və bədbəxt adamların başına gələn və düzəldilə bilməyən həmin hadisə sürətlə və mənasızcasına baş verdi. Sanki kinli, qarışıq salan, axmaq, qəddarcasına kinayəli iblis insanların qəlbinə girib, onları nalayiq sözlər deməyə və ədəbsiz, pozğun hərəkətlər etməyə məcbur edirdi.

Bu qarışıqlıqda Romaşov lap yanında kiminsə əyri üzünü gördü; qəzəbindən üzü tamam xarablaşmış və eybəcər olmuş halda qışqıran bu adamı Romaşov dərhal tanıya bilmədi. Bu qışqıran Nikolayev idi; o, ağız köpüklənə-köpüklənə və gözünün altındakı yanaq özəlləri əsəbi halda tərpənə-tərpənə Romaşovun üstünə qışqırırdı:

– Polku siz özünüz biabır edirsiniz! Bir kəlmə də danışmayın. Siz – və müxtəlif Nazanskilər! Xidmətə başladığınız hələ üç gün bir günorta deyildir!..

Kim isə Romaşovu yavaşca geriye çəkirdi. O, dönüb baxdı və Bəy-Ağamalovu gördü, lakin Nikolayevə tərəf dönməyi kimi onu yaddan çıxartdı. O, indi baş verəcək hadisəyə görə sarı-sarı astadan və xırıldaya-xırıldaya, iztirablı, aciz təbəssümlə dedi:

– Nazanskini niyə buraya qatırırsınız? Olmaya ondan narazı olmağınıza xüsusi, gizli səbəb vardır?

– Ənginizi özərim! Əclaf, it oğlu! – deyərək Nikolayev ucadan bağırırdı. – Alçaq!

O, yumruğunu qeyzlə Romaşova tərəf qaldırdı, gözlərini qəzəblə bərəldi, lakin vurmağa cürət etmədi. Romaşovun sinə və qarını kədərli, iyrenc bihuşluq üşütməsi bürüdü. Bu vaxta kimi, o, sağ əlində daim nə isə bir cisim olduğunu unutmuş kimi hiss etmədi.

O, birdən sürətli, qısa hərəkətlə stəkanındakı pivə qalığını Nikolayevin üzünə atdı.

Elə bu vaxt ani kəskin ağrı ilə birlikdə onun sağ gözündə ağ, parlaq şimşək çaxdı. O, vəhşicəsinə uzun-uzadı ulayaraq, Nikolayevin üstünə atıldı, onların hər ikisi gurultu ilə yerə yıxıldı, onlar, əl-ayaqları bir-birinə dolaşa-dolaşa, stulları yıxa-yıxa, çirkli, üfunətli tozu uduca döşəmənin üstə yuvarlanmağa başladılar. Onlar nərildəyə-nəril-dəyə, nəfəsləri təngləşə-təngləşə bir-birini didir, əzir və sıxırdılar. Barmaqlarının təsadüfən yanaq tərəfdən Nikolayevin ağızına girdiyini və onun bu sürüşkən, iyrenc ağızını cırmağa səy etdiyini Romaşov xatırlayırdı... Bu dəlicəsinə gülüşmə zamanı başı və dirşəkləri döşəməyə dəyirdisə də, ancaq o, artıq heç bir ağrı hiss etmədi.

O, həm də bu hadisənin necə qurtardığını bilmirdi. O, özünə gələndə gördü ki, onu Nikolayevdən aralayıb küncə sıxışdırmışlar. Bəy-Ağamalov ona su içirdirdi, lakin Romaşovun çənəsi əsir və dişləri stəkanın qırağına dəyirdi, o, qorxurdu ki, birdən stəkanın qırağını dişləyib sındırmayın. Kitəli qoltuqlarının altından və küreyindən cırlmışdı, paqonunun biri isə qırılaraq şəriddən asılı qalmışdı. Romaşovun səsi tutulmuşdu, o səssiz, tək-cə dodaqları ilə qışqırırdı:

– Mən ona... göstərəm! Onu duelə çağıraram!..

Bu vaxta kimi başını stolun qırağına qoyub şirin-şirin mürğüləyən, indi isə tamam özünə gəlmiş, ayılmış və ciddiləşmiş qoca Lex, adət etmədiyi sərt amirənə səslə dedi:

– Böyük kimi, sizə əmr edirəm, cənablar, bu saat dağılışın. Eşirdirsinizmi, cənablar, bu saat dağılışın. Bütün bunlar haqqında mən səhər polk komandirinə raport verəcəyəm.

Həmişə pərt, əzgin halda, bir-birinin üzünə baxmadan dağılışdı. Onların hər biri başqasının gözlərində öz şəxsi dəhşətini, öz kölə, təşqirkarlıq kədərini – tutqun idrakı birdən insan şüurunun nuri ilə işıqlanmış acıqlı və çirkin heyvanların dəhşət və kədərini oxumağa qorxurdu.

Sübh açıldı, göy aydın, uşaq kimi pak, sərin hava isə hərəkətsiz idi. Nəm, güclə görünən dumana bürünmüş ağaclar öz tutqun, sirli gecə yuxularından səssizcə ayılırdı. Romaşov evə gedərkən onlara, göyə, şəhdən ağarmış otlara baxanda, yuxudan ayılarkən gülümsəyən səhərin bu pak gözəlliyi arasında özünü lap alçaq, murdar, eybəcər və olduqca yad hiss etdi.

Həmin gün – çərşənbə günü – Romaşov qısa məktub aldı.

“N – piyada polku zabitlər cəmiyyətinin məhkəməsi podporuçik Romaşovu saat altı radələrində zabitlər klubunun salonuna dəvət edir. Geyim forması adidir.

Məhkəmənin sədri podpolkovnik Miqunov.”

Romaşov qeyri-ixtiyari təbəssümdən özünü saxlaya bilmədi: bu “adi geyim forması” – əlvan qurşaqlı, paqonlu mundir – məhz ən qeyri-adi hallarda: məhkəmədə, camaat qarşısında töhmət veriləndə və hər cür xoşagəlməz iş üçün rəislərin yanına çağırılarda geyilirdi.

O, saat altı radələrində zabitlər klubuna gəlib, xəbər verən soldat əmr etdi ki, gəldiyini məhkəmə sədrinə bildirsin. Ondan xahiş etdilər ki, gözləsin. O, yeməxanada, açıq pəncərənin yanında oturub, qəzeti götürdü və sözləri başa düşmədən maraqsız halda, hərflərə mexaniki olaraq göz gəzdirə-gəzdirə oxumağa başladı. Yeməxanada olan üç nəfər zabit onunla soyuq salamlaşdı və sözlərini o eşitməsin deyərək öz aralarında astadan danışmağa başladılar. Təkcə podporuçik Mixin gözləri yaşara-yaşara onun əlini uzun müddət və möhkəm sıxdı, lakin bir söz demədi, qızardı, tələsik və pərt halda geyinib getdi.

Bir azdan Nikolayev bufətdən keçib yeməxanaya girdi. Onun üzü sapsarı saralmış, göz qapaqları qaralmışdı, sol yanağı daim gərgin halda dartılırdı, gicgahının altında isə böyük qara bir şiş vardı. Romaşov dünənki dalaşmanı aydın və iztirabla xatırladı, bu biabırçı xatirənin dözülməz ağırlığı altında özünü əzilmiş hiss edərək, belə bükülmüş və üz-gözü qırışmış halda qəzetin arxasında gizləndi və hətta gözlərini bərk-bərk qıydı.

O, Nikolayevin bufetçidən bir qədəh konyak istədiyini və kimləsə vidalaşdığını eşitdi. Sonra yanından ötüb keçən Nikolayevin addımlarını hiss etdi. Qapı örtüldü. Birdən, bir neçə saniyədən sonra, həyətdən, arxa tərəfdən ehtiyatlı pıçıltı eşitdi:

– Geriyə dönüb baxmayın! Sakit oturun. Qulaq asın.

Bu danışan – Nikolayev idi. Romaşovun əlindəki qəzet titrədi.

– Mənim, doğrusu, sizinlə danışmağa ixtiyarım yoxdur. Lakin bu fransız incəlikləri cəhənnəm olsun! Keçənə güzəşt deyirlər. Lakin

mən sizi, hər halda, abırlı adam hesab edirəm. Sizdən xahiş edirəm, eşidirsinizmi, mən xahiş edirəm: arvadım və imzasız məktublar barəsində bir kəlmə də danışmayın. Siz məni anladınız mı?

Romaşov, yoldaşlarından utanıb qəzetin arxasında gizlənməyə yavaşca başını aşağı əydi. Həyətdə ayaq səsləri eşidildi. Romaşov yalnız beş dəqiqədən sonra boylanıb həyətdə baxdı. Nikolayev artıq orada yox idi.

– Zati-aliləri, – deyərək xəbər verən soldat birdən onun qarşısında dayandı, – zati-aliləri sizi içəri dəvət edirlər.

Salonda o başda, ensiz divar boyunca üstünə yaşıl mahud çökülmüş bir neçə lomber stolu¹ qoyulmuşdu. Bu stolların dalında, arxaları divara tərəf hakimlər oturmuşdular; buna görə də onların üzləri tutqun idi. Ortada, qoltuqlu kürsüdə sədr – yoğun, lovğa, piy basdığından boynu görünməyən podpolkovnik Miqunov oturmuşdu; onun sağ-solunda podpolkovnik Rafalski və podpolkovnik Lex oturmuşdular, daha sonra sağ tərəfində kapitan Osadçı və kapitan Peterson, sol tərəfində isə kapitan Dyubernula və polk xəzinədarı ştab-kapitan Doroşenko oturmuşdular. Stolun üstündə heç bir şey yox idi, təkcə məhkəmə kargüzarı Doroşenkonun qabağında bir az kağız var idi. Bayırda hava isti, aydın gün olmasına baxmayaraq, böyük boş salon sərin və azacıq qaranlıq idi. Salon köhnə ağac, kif və köhnə mebel üzünə çökülmüş meşin iyi verirdi.

Sədr hər iki böyük, ağ, kök əllərini ovcu yuxarı mahudun üstünə qoyub, onlara baxa-baxa soyuq səsle dedi:

– Podporuçik Romaşov, polk komandirinin sərəncamı ilə toplanmış zabitlər cəmiyyətinin məhkəməsi dünən sizinlə poruçik Nikolayevin arasında baş vermiş həmin kədərli və zabitlər cəmiyyətinə yaraşmayan toqquşmanın təfəsilatını aydınlaşdırmalıdır. Xahiş edirəm, hadisəni bütün təfəsilatı ilə nağıl edəsiniz.

Romaşov əllərini yanına salıb, papağının qırağını əlləşdirirdi. O, özünü gözümçüxdüyə salınmış, məktəbli olduğu vaxt imtahan dan kəsilərək hiss etdiyi kimi pərt və kərkəmiş hiss edirdi. O, qırıq-qırıq səsle, qarışıq və rəhbərsiz cümlələrlə, daim böyürə-böyürə və mənasız nidalar əlavə edərək ifadə verməyə başladı. O, eyni zamanda bir-bir hakimləri nəzərdən keçirərək, fikrən onların ona

¹ Lomber stolu – üzünə mahud çökülmüş, açılıb-bağlanan dördkünc stol

olan münasibətini qiymətləndirdi: “Miqunov – o, daş kimi laqeyd-dir, lakin adət etmədiyi baş hakim rolu, bununla birlikdə böyük ixtiyar və məsuliyyət hissi ona ləzzət verir. Podpolkovnik Brem mərhəmətli və nə isə qadın nəzəri ilə baxır, – ah, əzizim Brem, siz-dən on manat borc aldığım yadınızdadırmı? Qoca Lex özünü ciddi aparır. O, bu gün ayıqdır, gözlərinin altından isə dərin çapıq kimi torbalar asılmışdır. O, mənə düşmən deyildir, lakin o özü müxtəlif vaxtlarda zabitlər klubunda o qədər biabırçı işlər görmüşdür ki, indi ona zabit şərəfinin amansız və möhkəm müdafiəçisi rolu xeyirlidir. Qanuna görə mən Osadçini məhkəmə heyətindən çıxartdıra bilərəm, çünki bütün dalaşma onun cənazə duası üstündə baş vermişdir, ancaq nə fərqi var? Peterson ağzının bir küncünü büzüşdürüb, azca gülümseyir – bu təbəssümündə nə isə iyrənc, rəzil və zəhərli bir ifadə vardır. Doğrudanmı onun imzasız məktublardan xəbəri vardır? Dyubernulanın üzü yuxulu, gözləri isə iri, bulanıq şar kimidir. Dyubernula mənə sevmir. Doroşenko da sevmir. Maaş aldığına qol çəkən və heç vaxt onu almayan podporuçik. Əzizim Yuri Alekseyeviç, işiniz pisdır”.

- Bağışlayın, bircə dəqiqə, – deyə Osadçı onun sözünü kəsdi.
- Cənab polkovnik, sual verməyə mənə icazə verərsinizmi?
- Buyurun, – deyə Miqunov lovğa-lovğa başını tərpətdi.
- Podporuçik Romaşov, bizə deyın görək, – Osadçı qəti səsle və uzada-uzada dedi, – bu kökdə zabitlər klubuna gələne kimi harada idiniz?
- Romaşov qızardı və alnının möhkəm tərlediyini hiss etdi.
- Mən... Mən... hə, bir yerdə idim, – o, demək olar ki, pıçılıtlı ilə əlavə etdi, – fahişəxanaya getmişdim.
- Aha, siz fahişəxanaya getmişdiniz? – deyə Osadçı qəsdən uca-dan, olduqca aydın səsle təkrar etdi. – Siz, yəqin, orada bir şey içmişdiniz?
- Bə-li, içmişdim, – deyə Romaşov qırıq-qırıq cavab verdi.
- Xahiş edirəm ifadənizi davam etdiriniz, – Miqunov dedi.
- Bəli, siz o yerdə dayandınız ki, pivəni poruçik Nikolayevin üzünə atdınız... Sonra?

Romaşov dünənki əhvalatı rəhbərsiz, lakin səmimi və müfəssəl nağıl etdi. O, dünənki hərəkəti üçün xəcalət çəkdiyini yöndəmsiz halda və utana-utana danışmağa başlamışdı ki, kapitan Peterson

onun sözünü kəsdi. O, sarı, sümüklü, dirnaqları gömgöy olan uzun ölü barmaqlı əllərini yuyurmuş kimi bir-birinə sürterək, olduqca nezakətlə, demək olar ki, mehribanlıqla, nazik və yaltaq səsle dedi:

– Hə də, bütün bunlar, əlbəttə, sizin gözəl hissələrinizin ləyaqə-tini göstərir. Lakin podporuçik Romaşov, siz bizə deyın görək... Siz bu bədbəxt və kədərli hadisədən əvvəl podporuçik Nikolayevgilə getmişinizmi?

Romaşov diqqətini topladı, Petersona deyil, sədrə baxa-baxa kobudtəhər cavab verdi:

– Bəli, getmişəm, ancaq mən başa düşə bilmirəm ki, bunun işə nə dəxli var.

– Dayanın. Xahiş edirəm ki, yalnız suala cavab verin, – deyə Peterson onun sözünü kəsdi. – Mən demək istəyirəm ki, sizin Nikolayevlə qarşılıqlı düşmən olmağınız üçün xüsusi bir iş – vəzi-fədənkənar, məsələn, ev, ailə işi yoxdur ki?

Romaşov qəddini düzəltdi və düz, açıq nifrətlə Petersonun qara, vərəmli gözlərinə baxdı.

– Mən Nikolayevgilin evinə başqa tanışlarımla evlərinə getdi-yimdən çox getməmişəm, – o, uca və kəskin səsle dedi. – Həmin hadisədən də əvvəl mənim onunla heç bir düşmənçiliyim olmamış-dır. Bütün bu əhvalat təsadüfən və gözənilmədən baş vermişdir, çünki hər ikimiz kefli idik.

– He-he-he, sizin kefli olmağınızı, biz artıq eşitmişik, – deyə Peterson yenə onun sözünü kəsdi, – ancaq mən təkcə bunu soruş-maq istəyirəm ki, əvvəllər sizin onunla heç toqquşmanız olmuşdur-mu? Yox, dalaşma deyil, mənə başa düşün, sadəcə bir şəxsi məsələ üstə aranızda anlaşılmazlıq, gərginlik olmuşdurmu? Hə, tutaım, əqide ayrılığı, yaxud kiçicik bir intriqa olmuşdurmu?

– Cənab sədr, mənə verilən sualların bəzilərinə cavab verməyə bilərəmmi? – deyə Romaşov birdən soruşdu.

– Bəli, cavab verməyə bilərsiniz, – deyə Miqunov soyuq cavab verdi. – Siz, istəsəniz, tamamilə ifadə verməyə bilərsiniz, yaxud ifa-dənizi yazılı halda təqdim edə bilərsiniz. Bu, sizin hüququnuzdur.

Romaşov dedi:

– Belə olduqda mən bildirirəm ki, kapitan Petersonun heç bir sualına cavab verməyəcəyəm. Bu, həm onun üçün, həm də mənim üçün daha yaxşı olar.

Ondan hadisənin təfəsilatı barədə bir neçə söz soruşdular, sonra isə sədr ona dedi ki, sən azadsan. Ancaq əlavə ifadə vermək üçün onu iki dəfə də çağırdılar, bir dəfə həmin gün axşam, ikinci dəfə cümə axşamı səhər. Məhkəmə işində təcrübəsiz olan Romaşov da başa düşürdü ki, məhkəmə işi səhlənkarlıqla, bacarıqsız və olduqca başdansovdu apararaq, çoxlu səhvə və nəzakətsizliyə yol verir. Ən böyük səhv də bu idi ki, məhkəmədə baş verənləri hamıya bildirməyi qadağan edən inzibati nizamnamənin 149-cu maddəsinin dəqiq və aydın tələbinin əksinə olaraq məhkəmə üzvləri mənasız boşboğazlıqdan özlərini saxlaya bilmədilər. Onlar iclasların nəticələri barədə öz arvadlarına danışdılar, arvadları – şəhərin tanış xanımlarına, onlar da – dərzi, mama və hətta qulluqçularına danışdılar. Bir sutka ərzində Romaşov şəhərin əfsanəsi və günün qəhrəmanı oldu. O, küçə ilə gedəndə pəncərələrdən, bala qapılardan, bağçalardan, hasarlardakı dənsiklərdən ona baxırdılar. Qadınlar onu uzaqdan barmaqla göstərirdilər, o, daim arxasınca tələsik və pıçılı ilə deyilən familiyasını eşidirdi. Onunla Nikolayev arasında duel olacağına şəhərdə heç kəs şübhə etmirdi. Hətta duelin necə qurtaracağı barədə mərc də gəlirdilər.

Cümə axşamı səhər Lıkaçovların evi yanından zabitlər klubuna gedərkən, o, kiminsə onu adı ilə çağırdığını eşitdi.

– Yuri Alekseyeviç, Yuri Alekseyeviç, bura gəlin!

O, ayaq saxlayıb, başını qaldırdı. Katya Lıkaçova hasarın o tərəfində, skamyanın üstə durmuşdu. Onun əynində yüngül səhər yapon xalata var idi, bu xalataın üçbucaq kəsiyi nazik, qəşəng qız boynunu çılpaq buraxırdı. Qız elə çəhrayı, təravətli və ləzzətli idi ki, Romaşov bir dəqiqəliyə fərəhləndi.

Qız, ona əl vermək üçün hasardan ayıldı; o, əl-üzünü yenice yuduğu üçün əli soyuq və nəm idi. O, eyni zamanda “l” və “r” səslərini düzgün tələffüz etməyərək, dil boğaza qoymurdu:

– Siz niyə bizə geymiyirsiniz? Dostyayı unutmaq yaxşı deyil, acıqyı, acıqyı, acıqyı... Tsss, mən hamısını, mən hamısını, hamısını biliyəm. – Qız birdən vahimə ilə gözlərini bərəldi. – Bunu ayın və boynunuza sayın, mütyəq, mütyəq boynunuza sayın.

Qız livçiyyənin içindən, düz döşlərinin arasından qaytan bağlanmış göy ipək kisəcik çıxartdı və tələsik onun ovcuna soxdu. Kisəcik hələ qızın bədəninin istiliyini saxlayırdı.

– Kömək edər? – deyər Romaşov zarafatına soruşdu. – Bu nədir?

– Bu siyydir, güyməyin. Allahsız! Acıqyı.

Romaşov Katya ilə vidalaşdıqdan sonra: “Ancaq mən indi mod-dayam. Qəşəng qızdır” – deyər fikirləşdi. Lakin o, bu zaman da son dəfə olaraq özü haqqında fikirləşib gözəl cümlə işlətməkdən özünü saxlaya bilmədi:

“Köhnə duel həvəskarının sərt üzündə ani təbəssüm göründü”.

Həmin gün axşam onu yenə məhkəməyə, lakin Nikolayevlə birlikdə çağırdılar. Hər iki düşmən stolun qabağında, demək olar ki, yanaşı durmuşdu. Onlar bir dəfə də olsun bir-birlərinə baxmadılar, lakin onların hər ikisi bir-birinin əhvalını məsafədən hiss edir və buna görə gərgin halda həyəcanlanırdı. Məhkəmənin sədri qərarı onlar üçün oxuyanda, hər ikisi hərəkətsiz halda dayanıb, gözlərini ona zilləmişdi:

“N piyada polku zabitlər cəmiyyətinin məhkəməsi, – hakimlərin rütbə və familiyaları göstərilirdi, – podpolkovnik Miqunovun sədrliyi ilə poruçik Nikolayevlə podporuçik Romaşovun zabitlər klubu binasında toqquşmaları haqqındakı işi nəzərdən keçirib, belə qərara gəldi ki, bu ober-zabitlər bir-birini çox pis təhqir etdikləri üçün barışdırıla bilməzlər və təhqir olunmuş zabit şərəf və ləyaqətini yalnız onların arasında təkbətək duel yuya bilər. Məhkəmənin mülahizəsini polk komandiri təsdiq etmişdir”.

Podpolkovnik Miqunov qərarı oxuyub qurtardıqdan sonra eynəyini çıxartdı, qabına qoydu və daşa dönmüş halda vüqarla dedi:

– Cənablar, indi hərəniz özünüze iki nəfər sekundant¹ seçməli, onları bu gün axşam saat doqquz radələrində bura, zabitlər klubuna göndərməlisiniz. Onlar burada, birlikdə təkbətəkin şərtlərini müəyyənləşdirməlidirlər. Ancaq, – o, ayağa qalxa-qalxa və eynəyini dal cibinə qoya-qoya əlavə edib dedi, – ancaq, indi oxunmuş məhkəmə qərarı sizin üçün məcburi deyildir. Sizin hər ikinizin dueldə vuruşmağa, yaxud... – o, əllərini yelləyib, sözüne fasilə verdi, – yaxud ordu xidmətindən əl çəkməyə tam ixtiyarınız vardır. Sonra... cənablar, siz azadsınız... Sizə iki kəlmə də sözüüm var. Artıq məhkəmə sədri kimi deyil, böyük yoldaş kimi məsləhətim budur ki,

¹ Sekundant – duel şahidi

duelə çıxana kimi zabitlər klubuna gəlməyəsiz. Bu, işi daha da mürəkkəbləşdirə bilər... sağ olun.

Nikolayev kəskin hərəkətlə dönüb, iti addımlarla salondan çıxdı. Romaşov ağır addımlarla onun arxasınca çıxdı. O, qorxmadı, lakin birdən özünü olduqca kimsəsiz, bütün dünya ilə əlaqəsini itirmiş kimi olduqca tənha hiss etdi. O, zabitlər klubunun artırmasına çıxıb, uzun-uzadı və sakit halda heyətlə göyə, ağaclara, qarşıdakı hasarın yanında dayanmış inəyə, yolun ortasında tozun içində oynayan sərcələrə baxa-baxa fikirləşdi: “Budur – hər şey yaşayır, əlləşir, vurnuxur, böyüyür və sevinir, mənə isə artıq heç bir şey lazım deyil və məni heç bir şey maraqlandırmır. Mən məhkum olunmuşam. Mən təkəm”.

O, süst halda, demək olar ki, ürək sıxıntısı ilə sekondantı olmağı xahiş etmək üçün Bəy-Ağamalovla Vetkini axtarmağa getdi. Onların hər ikisi həvəslə – Bəy-Ağamalov kədərli təmkinliklə, Vetkin isə onun əlini mehribanlıqla və mənalı-mənalı sıxa-sıxa razılıq verdi.

Romaşov evə getmək istəmirdi – ora vahiməli və cansıxıcı idi. Bu mənəvi gücsüzlük, tənhalıq və həyat dərkəilməyən süstlük dəqiqələrində o, yaxın, dərdinə şərik ola bilən dostunu və eyni zamanda incə, hər şeyi başa düşən həssas qəlbli adamı görmək istəyirdi.

O, birdən Nazanskini xatırladı.

XXI

Nazanski, adəti üzrə evdə idi. O, ağır sərxoşluq yuxusundan yenidən oyanmışdı, indi isə əynində alt paltar əllərini başının altına qoyub yataqda uzanmışdı. Onun gözələrini laqeydlilik və yorğunluq pərdəsi örtmüşdü. Romaşov ona tərəf əyilib, tərəddüdlə və heyəcanla danışanda onun üzünü hələ də yuxulu idi:

– Salam, Vasili Nilç, mən sizə mane olmadım ki?

– Salam, – Nazanski xırıltılı səslə dedi. – Nə xəbər var? Oturun.

O, isti, nəm əlini Romaşova uzatdı, lakin ona elə baxdı ki, elə bil qarşısındakı adam onun sevimli gözəl yoldaşı deyil, çoxdan kədərlə yuxusuna gələn adı xəyal idi.

– Siz xəstəsiniz? – deyər Romaşov ayaq tərəfdən onun çarpayısı üstə oturaraq, qorxa-qorxa soruşdu. – Elə isə sizə mane olmayım. Mən gedim.

Nazanski başını balışın üstündən azca qaldırdı və üz-gözünü turşuda-turşuda, güclə Romaşova baxdı.

– Yox... Dayanın. Ah, başım yaman ağrıyır! Bəri bax, Georgi Alekseyeviç... Sizdə nə isə bir iş var... özü də qeyri-adi işdir. Dayanın, mən fikrimi bir yere toplaya bilmirəm. Sizə nə olmuşdur?

Romaşov sükuta dalmış halda və iztirabla ona baxdı. İki zabitin görüşmədiyi müddət ərzində Nazanskinin üzünü qərribə halda dəyişmişdi. Gözləri dərin çuxura düşmüş və qaralmış, gicgahları saralmış, kələ-kötür və çirkin dərilili yanaqları aşağı sallanmış və onu seyrek, qıvrım tük basmışdı.

– Elə bir şey yoxdur, mən elə-belə sizi görməyə gəldim, – Romaşov saymazyanə dedi. – Sabah mən Nikolayevlə duela çıxıram. Mən heç evə getmək istəmirəm. Eh, ancaq bunun heç fərqi yoxdur. Sağ ol. Söhbət eləməyə bir adam yox idi... Ürəyim sıxılır.

Nazanski gözələrini yumdu, onun üzünü iztirablı halda dəyişdi. Görünürdü ki, o, iradəsini olduqca gərginləşdirərək, fikrini bir yere toplayırdı. O, gözələrini açıqda isə, artıq orada diqqətli, mehribanlıq ifadə edən qığılcımlar parlayırdı.

– Yox, dayanın... bax, biz belə edək, – deyər Nazanski güclə böyrü üstə çevrilib, dirsəkləndi. – Şkafçıqdan götürün... özünüz bilirsiniz... Yox, alma lazım deyildir... Orada nanə-cövhər konfeti var. Çox sağ ol, əzizim. Bax, biz belə edək... Fu, nə iyrenc şeydir!.. Məni bir yere, yaxşı havası olan yere aparın – bura murdar yerdir, mən burada qorxuram... Burada məni daim qara basır. Gedək, qayıqda gəzək və söhbət edək. İstəyirsinizmi?

O, üz-gözünü turşuda-turşuda, ikrahla dalbadal qədəhi başına çəkirdi, Romaşov da onun mavi gözələrinin yavaş-yavaş canlandığını, işildamağa başladığını və yenə qəşəngləşdiyini görürdü.

Onlar evdən çıxıb, fayton tutdular və şəhərin kənarına, çaya getdilər. Orada, bəndin bir tərəfində turbinli dəyirman – iri, qırmızı bina dururdu – onun sahibi yəhudi idi, o biri tərəfində isə – çay hamamları yerləşirdi, oradaca kire ilə qayıqlar verilir. Romaşov avar çəkməyə başladı, Nazanski isə qayığın dal tərəfində uzanıb, şinelini üstünə çəkdi.

Qabağı bəndlə kəsilmiş çay, nohur kimi geniş və hərəkətsiz idi. Onun hər iki sahili hamar və yoxuş idi. Sahillərdə otlar elə yumşaq, parlaq və şirəli idi ki, adam uzaqdan onlara əl vurmaq istəyirdi. Sahillərin alt tərəfi qamışlıq idi, sıx, tutqun, dəyirmi yarpaqların arasında ağ suzanbağlarının böyük başcıqları ağarırdı.

Romaşov Nikolayevlə olan toqquşma əhvalatını müfəssəl nağıl etdi. Nazanski fikirli-fikirli onu dinləyərək, başını əyib, aşağıda, qayığın burnundan ayrılan, şüşə kimi müxtəlif rəngə çalan, qatı cərəyan kimi yavaş-yavaş axan, uzağa və eninə yayılan suya baxırdı.

– Romaşov, doğrusunu deyin, siz qorxursunuzmu? – deyə Nazanski yavaşca soruşdu.

– Duədən? Yox, qorxmuram, – Romaşov cəld cavab verdi, lakin o, dərhal susdu və bir saniyəyə özünü Nikolayevin qabağında, lap yaxında dayandığını, onun uzadılmış əlində aşağı enən tapançanın lüləsini təsəvvürünə gətirdi. – Yox, yox, – Romaşov tələsik əlavə etdi, – mən yalandan deməyəcəyəm ki, qorxmuram. Əlbəttə, adamı vahimə basır. Lakin mən bilərəm ki, qorxub onun qabağından qaçmayacağam, üzr istəməyəcəyəm.

Nazanski barmaqlarının ucunu ilıq, azca səslənən axşam suyuna salladı, asta-asta, zəif səslə və dəqiqəbaşı öskürə-öskürə danışmağa başladı:

– Ah, əzizim, mehriban Romaşov, siz nə üçün bu işi görmək istəyirsiniz? Fikirleşin: əgər siz möhkəm bilirsiniz ki, qorxmayacaqsınız, – əgər lap möhkəm bilirsinizsə, – o zaman bundan boyun qaçırırsınız qat-qat cürətli iş görmüş olarsınız.

– O, məni vurmuşdur... Sillə ilə! – Romaşov inadla dedi, yenə də onun daxilində şiddətli qəzəb baş qaldırdı.

– Hə, belə, hə, vurdu, nə olsun, – deyə Nazanski mehribanlıqla etiraz etdi və kəderli, şəfqətli nəzərlə Romaşova baxdı. – Məgər iş bundadır mı? Dünyada hər şey keçib gedir, sizin kədəriniz də, sizin nifrətiniz də keçib gedir. Siz özünüz də bunu unudacaqsınız. Lakin öldürdüyünüz adamı isə heç vaxt unutmayacaqsınız. O, yataqda da, stol dalında da, təklikdə və adam arasında da sizinlə olacaqdır. Boşboğaz, əsl axmaq, qanmaz adamlar, müxtəlif təqlidçilər inandırmağa çalışırlar ki, duəldə adam öldürmək – qatillik deyildir. Axmaq sözdür! Lakin həmin bu adamlar incə qəlblə buna inanırlar

ki, quldurların öldürdükləri adamların beyin və qanları onların yuxusuna gəlir. Yox, adam öldürmək – həmişə adam öldürməkdir. Həm də burada başlıcası ağrı, ölüm, zorakılıq, qan və meyitə olan ürəkbulandırıcı nifrət deyildir, – yox, burada hər şeydən dəhşətli budur ki, siz insanın həyat sevincini onun əlindən alırsınız. Böyük sevincini! – Nazanski birdən ağılsızın səslə ucadan təkrar etdi. – Axı heç kim, nə siz, nə mən, ah, sadəcə dünyada heç kəs o dünyaya inanmır. Buna görədir ki, hamı ölümdən qorxur, ağciyər adamlar isə özlərini o dünyanın nursaçan bağları və xədimlərinin şirin nəğmələri ilə aldadırlar, qüvvətli adamlar isə – labüd ölüm hüdudunu dinməzəcə addımlayıb keçirlər. Biz – qüvvətli deyilik. Biz, öldükdən sonra nələrlə olacağımızı fikirləşdikdə, xəyalımıza boş, soyuq və qaranlıq zirzəmi gətiririk. Yox, əzizim, bütün bunlar yalandır: zirzəmi fərəhli yalan, sevincli təskinlik olardı. Lakin belə bir fikrin bütün dəhşətini təsəvvür edin ki, tamamilə, tamamilə heç bir şey olmayacaqdır, nə qaranlıq, nə boşluq, nə soyuq olmayacaqdır... hətta bu barədə düşüncə də, hətta qorxu da olmayacaqdır! Heç olmazsa qorxu olaydı! Fikirleşin!

Romaşov avarları qayığın kənarı boyunca buraxdı. Qayıq suda lap asta hərəkət edirdi, bu da yalnız yavaş-yavaş əks tərəfə üzən yaşıl sahillərdən hiss edilirdi.

– Bəli, heç bir şey olmayacaqdır, – deyə Romaşov fikirli-fikirli təkrar etdi.

– Bir baxın, yox, bircə baxın, həyat necə də gözəldir, necə də füsunkardır! – Nazanski əllərini geniş açaraq qışqırdı. – Ey həyatın səadəti, ey ilahi gözəlliyi! Baxın: mavi səma, axşam günəşi, sakit su – axı bunlara baxanda adam sevincindən titrəyir, – bax orada, uzaqda yel dəyirmanı qanadlarını yellədir, yaşıl, yumşaq ot, sahil yanındakı su – batan günəşin şüaları altında çəhrayı rəngə boyanmışdır. Ah, hər şey necə də qərribə, necə də incə və məsuddur!

Nazanski birdən əlləri ilə gözlərini örtüb ağladı, lakin dərhal özünü ələ aldı və göz yaşlarından utanmayaraq, yaş, işıldayan gözləri ilə Romaşova baxa-baxa danışmağa başladı:

– Yox, işdir mən qatar altında qalsam, qatar qarnımın üstündən keçsə, mənim iç-ıçalatım torpağa qarışsa, təkərlərə dolansa və bu son anda məndən soruşsalar: “Hə, necədir, həyat gözəldirmi?” – Mən

minnətdarlıqla və fərəhlə deyərəm: “Ah, o, olduqca gözəldir!” Təkcə göz bizi nə qədər fərəhləndirir! Hələ musiqi, çiçəklərin ətri, füsunkar qadın məhəbbəti də vardır! Həddi-hüdudu olmayan bir zövq də vardır ki, o da həyatın qızıl günəşi olan insan təfəkkürüdür! Mənim əzizim Yuraciyəz!.. Bağışlayın ki, sizi belə adlandırdım. – Nazanski üzr istəyirmiş kimi titrəyən əlini uzaqdan ona uzatdı. – Turalım, sizi ömürlük qazamata salmışlar, siz bütün ömrünüz boyu deşikdən yalnız iki dənə köhnə, yeyilmiş kərpic görəcəksiniz... Yox, lap, tutaq ki, sizin qazamata zərrə qədər işıq düşmür, balaca səs də gəlmir, – heç bir şey yoxdur! Hər halda bunu dəhşətli ölüm vahiməsi ilə tutuşdurmaq olarmı? Sizin təfəkkürünüz, xəyalınız, yaddaşınız, yaradıcılığınız qalır – axı, bunlarla da yaşamaq olar. Hətta sizin həyat sevincini hiss etdiyiniz dəqiqələr də olar.

– Bəli, həyat gözəldir, – deyə Romaşov dilləndi.

– Gözəldir! – Nazanski ehtirasla təkrar etdi. – Budur, iki adam, biri o birini vurduğu üçün, yaxud onun arvadını öpdüyü üçün, yaxud da sadəcə bığlarını bura-bura onun yanından keçərkən, ədəbsizcəsinə ona baxdığı üçün həmin iki adam bir-birinə güllə atır, bir-birini öldürür. Yox canım, onların yaraları, onların əziyyətləri, onların ölümü – bütün bunlar cəhənnəm olsun! Məgər o, özünü, insan adlanan, hərəkət edən aciz yumaqcığızı öldürürmü? O, günəşi, isti, sevimli günəşi, aydın səmanı, təbiəti – həyatın rəngarəng gözəlliyini öldürür, ən gözəl zövqü və qüruru – insan təfəkkürünü öldürür! O, elə bir şeyi öldürür ki, həmin şey artıq heç vaxt, heç vaxt, heç vaxt, qayıtmayacaqdır. Ah, axmaqlar, axmaqlar!

Nazanski köksünü ötürüb, kədərlə başını buladı və aşağı saldı. Qayıq qamışlığa girdi. Romaşov yenə avar çəkməyə başladı. Uzun bərk qamış saplaqları qayığın qırağına toxunub xışıldayır və ağır-ağır tozım edirdi. Bura, çayın açıqlıq yerindən daha qaranlıq və daha sərini idi.

– Bəs mən nə edim? – deyə Romaşov qaşqabaqlı-qaşqabaqlı və kobudtəhər səsle soruşdu. – Ehtiyata çıxım! Mən nə iş görəyəm?

Nazanski mülayim-mülayim və mehribanlıqla gülümsündü.

– Romaşov, dayanın. Mənim gözlerimin içinə baxın. Bax, belə. Yox, siz üzünüzü yana çevirməyin, gözümün içinə düz baxın və təmiz vicdanla cavab verin. Məgər siz maraqlı, yaxşı, faydalı bir işə

xidmət etdiyinizə inanırsınız mı? Mən sizi yaxşı tanıyıram, başqalarından yaxşı tanıyıram, həm də sizin qəlbinizi hiss edəyəm. Axı, siz bu işə inanmırsınız.

– Yox, – deyə Romaşov qəti səsle cavab verdi. – Lakin mən hara gedim?

– Dayanın, tələsməyin. Siz bircə bizim zabitlərə baxın. Ah, mən ballarda rəqs edən, fransızca danışan, öz ata-analarının və qanuni arvadlarının hesabına yaşayan qvardiya zabitlərini demirəm. Yox, siz bizim, bədbəxt ordu zabitləri, şanlı və cəsur rus ordusunun bu əsas özəyi, ordu piyada zabitləri barədə düşünün. Axı bütün bunlar zibil, cır cındır, tullantıdırlar. Ən yaxşı halda – şikəst olmuş kapitanların oğlanlarıdırlar, əksəriyyəti isə – hikmətdən qorxan gimnazist¹ və realistlər², hətta seminariyanı bitirməmiş tələbələrdir. Misal üçün elə bizim polku götürək. Bizdə çoxdan və yaxşı xidmət edən kimlərdir? Ailə basmış kasıblar, hər cür güzəştə getməyə, hər cür qəddarlığa, hətta adam öldürməyə, soldat qəpik-quruşunu oğurlamağa hazır olan və bütün bunları bir boşqab kələm suyu üçün edən dilənçilərdir. Ona əmr edirlər: “Atəş aç!” o da atəş açır. Kimə? Nə üçün? Bəlkə də əbəs yerə? Onun üçün fərqi yoxdur, o, mühakimə yürütmür. O bilir ki, evdə raxit xəstəliyinə tutulmuş hisli-paslı uşaqları ciyildəşirlər, o da ağacdələnlə ağacı taqqıldatdığı kimi, gözələrini bərəldib, hey boş-boşuna bircə sözü təkrar edir: “Hərbi and!” Bütün istedadlı, qabiliyyətli zabitlər isə sərxoşluğa qapılırlar. Bizim zabitlər heyətinin yetmiş beş faizi sifilis xəstəliyinə tutulmuşdur. Bir nəfər xoşbəxt – o da beş ildən bir – akademiyağa daxil olur, onu nifrətlə yola salırlar. Himayədarları olan və özlərinə sığal verənlər jandarmlığa daxil olur, yaxud böyük şəhərin polis pristavı olmağı arzu edirlər. Dvoryanlar və azca dövləti olanlar zemstvo³ reisi olurlar. Turalım, həssas qəlbli adamlar qalırlar, lakin onlar nə edirlər? Onlar üçün ordu xidməti – başdan-başa nifrətli işdir, ağır yüküdür və zəhlətökən boyundurqudur. Hamı özünə yardımçı bir iş tapmağa cəhd edir və bütünlükcə həmin işlə məşğul olur. Biri kolleksioner-

¹ Gimnazist – inqilabdan qabaq gimnaziya (orta məktəb) şagirdi

² Realist – inqilabdan qabaq realni məktəbin (orta məktəb) şagirdi

³ Zemstvo – inqilabdan qabaq tərkibinin çox hissəsi zadəganlardan ibarət olan seçkilə yerli idarə

liklə məşğul olur, bir çoxu səbirsizliklə axşamı gözləyir ki, evdə, lampa işığında oturub, iynə-sap götürsün və kanva¹ üstə xaçlı naxış işləyib, lazımsız tikmələr, çərçivə hazırlasın. İş vaxtı onlar bunu gizli, ləzzətli sevinc kimi arzulayırlar. Mən hələ qumar, qadınları ələ almaq üçün lovğa-lovğa idmanla məşğul olmağı demirəm. Xidmət şöhrətpərəstliyi, xırda şöhrətpərəstlik hamısından iyrenədir. Bunlar – vurub öz soldatlarının dişlərini tökən və gözlerini çıxaran Osadçı və onun dostlarıdır. Bilirsinizmi, Arçakovski mənim yanımda öz deşikini ələ döydü ki, mən onu zorla əlindən aldım. Sonra gördüm nəinki divarlar, hətta tavan da qana bulaşmışdır. Bilmək istəyirsinizmi, bunun axırı nə oldu? Deşik şikayət etmək üçün rota komandirinin yanına qaçdı, rota komandiri isə onu məktubda feldfelin yanına göndərdi, feldfelin yarım saat da onun göyərmiş, şişmiş, qana bulaşmış üzünü yumruqladı. Bu soldat yoxlama baxışında iki dəfə şikayət etdi, lakin şikayəti heç bir nəticə vermədi.

Nazanski susdu və əsəbi halda gicgahlarını ovuşdurmağa başladı.

– Dayanın... Ah, fikirlərim necə də cövlan edir... – O, narahatlıqla dedi. – Fikri sən deyil, o səni aparanda çox pis olur... Hə, xatırladım! İndi dalısına qulaq asın. Yerdə qalan zabitlərə baxın. Hə, misal üçün ştabs-kapitan Plavskini götürək. Allah bilir nə yeyir – özü pilətə üstə bir şey bişirir, demək olar ki, cır-cındır geyir, lakin öz qırx səkkiz manat maaşından hər ay iyirmi beş manat dala atır. Oho-ho! Onun artıq bankda iki min manata kimi pulu var, həm də o, həmin pulları həddindən artıq müamilə ilə yoldaşlarına verir. Siz ələ bilirsiniz ki, bu, anadangəlmə xəsislikdir? Yox, yox, bu yalnız hərbi qulluğun ağır və anlaşılmaz mənasızlığından yaxa qurtarmaq vasitəsidir... Kapitan Stelkovski – ağıllı, qüvvətli, möhkəm adamdır. Lakin onun həyat məğzi nədən ibarətdir? O, təcrübəsiz kəndli qızlarını yoldan çıxarır. Nəhayət, siz podpolkovnik Bremi götürün. Əziz, sevimli, qərribə adamdır – olduqca gözəl adamdır, – o bütünlüklə öz heyvanlarının qayğısına qalmaq işinə qapılmışdır. Xidmət, paradlar, bayraq, töhmət, şərəf onun üçün nədir? Həyatın xırda, lazımsız təfəsilatıdır.

¹ Kanva – üzərində naxışlar işləmək üçün dama-dama tor

– Brem – çox yaxşı adamdır, mən onu sevirəm, – deyər Romaşov əlavə etdi.

– Əlbəttə, əzizim, yaxşı olmağına yaxşıdır, – deyər Nazanski həvəssiz olaraq razılaşdı. – Bilirsinizmi, – o, birdən qaşqabaqlı-qaşqabaqlı danışmağa başladı, – bilirsinizmi bir dəfə mən manevrlərdə nə görmüşəm? Gecə yürüşündən sonra biz hücum keçmişdik. Onda hamımız əldən düşmüş, yorulmuşduq, hamı – zabitlər də, soldatlar da əsəbiləşmişdilər. Brem şeypurçuya tapşırırdı ki, hücum hazırlıq signalı çalsın, şeypurçu isə, Allah bilir nə üçün, ehtiyat qüvvələri çağırışı signalı çaldı. Bir dəfə, iki dəfə, üç dəfə çaldı. Birdən həmin bu – əziz, mehriban qərribə Brem at üstə çaparaq şeypuru dodaqlarına yapışdırmış şeypurçuya yaxınlaşdı və var qüvvəsi ilə şeypura bir yumruq ilişdirdi! Bəli. Şeypurçunun qanla birlikdə yerə diş qırıntıları tüpürdüyünü mən özüüm gördüm.

– Ah, aman Allah! – Romaşov nifrətlə inildədi.

– Bax, onların hamısı belədir, hətta onların ən yaxşısı, ən mehribanları, – gözəl ata və iltifatlı orilər belədirlər, onların hamısı xidmət vaxtı rəzil, qorxaq, acıqlı və axmaq heyvanciyəzlərə çevrilirlər. Siz soruşacaqsınız ki, nə üçün? Məhz ona görə ki, onların heç biri xidmətə inanmır və bu xidmətdə ağıllı bir məqsəd görmür. Siz ki, uşaqların müharibə-müharibə oynamağı necə sevdiklərini bilirsiniz? Tarixdə də coşqun uşaqlıq dövrü, davakar və şən gənc nəsil dövrü olmuşdur. Onda adamlar sərbəst dəstələrlə gəzirdilər, müharibə də ümumi məstədici sevinc, qanlı və cəsarətli əyləncə idi. Ən cəsarətli, ən qüvvətli və hiyləgər adam rəis seçilirdi, tabeliyində olanlar onu öldürənə kimi, hamı onun hökmranlığına ilahi hökmranlığı kimi can-başla tabe olurdu. Lakin bəşəriyyət böyüyür, ilbəlil hamı daha ağıllı olur, hay-küylü uşaq oyunu əvəzinə onun fikri gündən-günə ciddiləşir və dərinləşir. Qorxmaz avantüristlər, kart basan qorxaq qumarbazlara çevrilmişdir. Soldat hərbi xidmətə artıq şən və tamahlı peşə kimi getmir. Yox, onun boynuna kəndir salıb darta-darta aparırlar, o isə ayaqlarını yerə dirəyir, lənət yağdırır və ağlayır. Rəislər də, qorxunc, heyranedicilər, amansız və sevimli atamanlardan dönüb, dilənçi maaşları ilə qorxaqcasına dolanan məmurlar olmuşlar. Onların qəhrəmanlığı – pis qəhrəmanlıqdır. Hərbi intizam da – qorxu intizamı – qarşılıqlı nifrətlə əlaqədardır.

Gözəl qırqovulların tükü tökülmüşdür. Mən bəşəriyyət tarixində birçə yaxşı şey tanıyıram. Bu, monaxlıqdır, onun evvəli müti, gözəl və şəfqətli olmuşdur. Bəlkə də, kim bilir, o, dünya tələbatı nəticəsində əmələ gəlmişdir? Lakin yüz illər keçdikdən sonra bəs biz nə görürük? Yüz minlərlə avaralar, vaxtaşırı onlara mənəvi tələbatları olanların da nifrət etdikləri əxlaqsız, zorba-zorba veyllər görürük. Həm də bütün bunlar xarici forma, yalançı təbəqə nişaneləri, gülünc, köhnəlmiş ayinlərlə pərdələnmişdir. Yox, mən monaxlar barədə boş yere söhbət salmadım, həm də mən çox şadam ki, etdiyim müqayisə məntiqlidir. Birçə fikirləşin ki, bunların ümumi cəhətləri necə də çoxdur. Orada – keşiş cübbəsi və buxurdan, burada – mundir və gurlayan silah; orada – itaətkarlıq, riyakarlıqla çökilən ahlar, yaltaqcasına nitqlər, burada – qeyri-səmimi mərdlik, “Birdən mənə biri incitdi?” – deyə bərəlməmiş gözle daim ətrafa baxan lovğa namus, qabağa verilən sinə, bükülümüş dirsəklər, qaldırılmış çiyinlər. Lakin bunların hər ikisi tüfeyli həyat sürür və bunu özləri də bilirlər, axı qəlblərinin dərinliklərində bilirlər, lakin bunu şüurla, başlıcası isə qarın cəhətdən dərk etməyə qorxurlar. Onlar da özge bədəni çürüdükcə daha çox kökələn yağlı bitlər kimidirlər.

Nazanski acıqlı-acıqlı burnu ilə finxırdı və susdu.

– Danışın, danışın, – deyə Romaşov yalvarıcı səslə xahiş etdi.

– Bəli, bir vaxt böyük ümitsizlik və həyata yeni baxış dövrü gələcəkdir, o dövr artıq qapının ağzını almışdır. Yadınızdadırmı, bir dəfə mən sizə dedim ki, əsrdən-əsrə keçən gözəgörünməz və amansız bəşəriyyət dühası vardır. Onun qanunları dəqiq və qətidir. Bəşəriyyət müdrikləşdikcə, onları daha çox və daha dərinləndirir. Bax, mən əminəm ki, dünyada hər şey gec-tez bu sarsılmaz qanunlar üzrə müvazinət tapacaqdır. Əgər köləlik esrlərlə davam etmişsə, deməli onun dağılmağı dəhşətli olacaqdır. Zorakılıq nə qədər çox olmuşsa, qisası daha qanlı olacaqdır. Mən buna möhkəm əminəm ki, elə bir vaxt gələcək, bizim üçün, əsl gözəllər, adamı valeh edən cazibədarlar, əla modabazlar üçün qadınlar xəcalət çəkməyə başlayacaqlar və nəhayət, soldatlar sözümüzə baxmayacaqlar. Həm də bu, özünü müdafiə etməyə ixtiyarı olmayan soldatları qanlarına qəltan olunca döydüyümüze

görə deyil, qadınları təhqir etməyimiz, mundirin şərəfi naminə bizim üçün cəzasız keçdiyinə görə deyil, həmçinin biz sərxoş olub, meyxanalarda qabağımıza çıxanı xıncım-xıncım doğradığımız üçün də deyildir. Əlbəttə, həm ona, həm də buna görə sözümüzə baxmayacaqlar, lakin bizim daha dəhşətli və indi artıq düzəldilə bilməyən günahımız da vardır. Bu günah ondan ibarətdir ki, biz heç bir şeyi görmür və eşitmirik. Bizim çirkli, üfunətli düşərgələrimizdən uzaqlarda artıq çoxdan nəhəng, yeni şən həyat yaradılır. Yeni, cəsəretli, məğrur adamlar meydana çıxmış, şüurlarda qızgın azad fikirlər alovlanmışdır. Melodramın son pərdəsində olduğu kimi, köhnə qala və zirzəmilər dağılır və onların arxasından göz qamaşdıran işıq görünür. Biz isə, hindxoruzları kimi özümüzü çəkib, yalnız gözlərimizi döyür və lovğa-lovğa donquldandırırıq: “Nə? Harada? Sus! Üsyan! Güllələrim!” Bax, insan ruhunun azadlığına qarşı olan bu hindxoruzu nifrətini esrlər boyu bizə əfv etməyəcəklər.

Qayıq sakit, sirlə açıq suya çıxdı. Bu açıqlığı hər tərəfdən hündür və hərəkətsiz qamışlıq yaşıllıq kimi dövrəyə almışdı. Qayıq sanki bütün dünyadan ayrılmış və gizlədilmişdi. Açıqlığın üzərində qağayılar çıxırışa-çıxırışa uçurdu, onlar bəzən elə alçaqdan uçurdular ki, az qala qanadları Romaşova toxunurdu, o, qağayıların sürətli uçuşunun yelini hiss edirdi. Yəqin onların yuvaları qamışlığın qalın yerlərində idi. Nazanski qayığın dal tərəfində arxa üstə uzandı və xeyli müddət göyə baxdı; artıq göydə hərəkətsiz duran qızıllı buludlar çəhrayı rəngə boyanırdı.

Romaşov qorxa-qorxa dedi:

– Siz yorulmamısınız ki? Yenə danışın.

Nazanski də, sanki fikirlərini ucadan davam etdirirmiş kimi dərhal danışmağa başladı:

– Bəli, yeni, çox qəşəng, çox gözəl dövr gələcəkdir, mən azadlıqda çox ömür sürmüşəm, bəzi şeylər haqqında çoxlu kitab oxumuş, çoxlu iztirab çəkmiş və çox şey görmüşəm. Qoca qarğa və dolaşalar bu vaxta kimi məktəb skamyasından başlayaraq bizim beynimizə girdirirdilər: “Yaxın adamı, özün kimi sev, həm də bil ki, yumşaq, sözə baxmaq və həyəcan insan ləyaqətinin birinci amilidir”. Daha çox namuslu, daha çox güclü, daha çox yırtıcılar bizə deyirlər: “Əl-ələ verib gedək və məhv olaq, lakin gələcək nəsillər üçün işıqlı və

yüngül həyat yaradaq". Lakin mən bəzən bunu başa düşmürdüm. Kim bunu mənə aydın sübut edə ki, – ay onu öküzlə vursun! – mənim yaxın adamım yoluxucu xəstəliyə tutulmuş, sarsaq, miskin kölə ilə mənim nə işim var? Bütün əfsanələrin içində mənim – bütün qəlbimlə, bacardığım qədər nifrətlə – Yulian Milostivi haqqındakı əfsanədən zəhləm gedir. Cüzam xəstəliyinə tutulmuş adam deyir: "Mən titrədirəm, gəl mənim yanımda uzan, mən üşüdürəm, sən dodaqlarını mənim iyrenc ağzıma yaxınlaşdır və nəfəsinlə mənə qızdır". Ah, bundan zəhləm gedir! Mənim cüzam xəstəliyinə tutulmuş adamlardan zəhləm gedir və yaxın adamları sevmirəm. Sonra, otuz ikinci əsrin adamlarının səadətini mənə mənə başımı niyə sındırım? Ah, dünyəvi qəlb haqqında, müqəddəs borc haqqında bu toyuq sayıqlamasını mən bilirəm. Lakin mən fikrən ona inandığım vaxtda da onu birçə dəfə də olsun qəlbədən hiss etməmişəm. Romaşov, siz mənə diqqətlə dinləyirsinizmi?

Romaşov utana-utana və minnətdarlıqla Nazanskiyə baxdı və dedi:

– Mən sizi lap yaxşı, lap yaxşı başa düşürəm. Mən öləndən sonra bütün dünya da məhv olacaqdır? Axı, siz bunu deyirsiniz, deyilmi?

– Bunu deyirəm. Bax, mən deyirəm ki, bəşəriyyətə olan məhəbbət yanmış və insanlığın qəlbindən tüstü kimi çıxmışdır. Onun əvəzinə yeni, ilahi bir etiqad gəlir, bu etiqad dünyanın axırına kimi əbədi qalacaqdır. Bu, insanın özünə, öz gözəl bədəninə, özünün qüvvətli ağılına, öz hisslərinin sonsuz zənginliyinə olan məhəbbətdir. Romaşov, sizə özünüzdən qiymətli və yaxın kimdir? Heç kim. Siz – dünyanın padşahı, onun fəxri və bəzəyisiniz. Siz – bütün canlıların allahısınız. Sizin gördükləriniz, eşitdikləriniz, hiss etdikləriniz hamısı təkə sizə məxsusdur... İstədiyinizi edin. Sizə xoşa gələn hər şeydən zövq alın. Bütün dünyada heç bir şeydən qorxmayın, çünki heç bir şey sizdən yüksək və sizə bərabər deyildir. Vaxt gələcək, insanın öz Məninə olan böyük inamı bütün insanların başlarını müqəddəs ruhun alovlu dilləri kimi qoruyacaqdır, o zaman artıq nə qullar, nə ağalar, nə şikəstlər, nə rəhm, nə nöqsan, nə qəzəb, nə də paxıllıq olacaqdır. O zaman insanlar allahlara çevriləcəklər. Bir fikirləşin ki, o zaman özümə bərabər, ləkəsiz allahı mən necə təhqir edə bilər, necə itələyə bilər, necə aldada

bilərəm? O zaman həyat çox gözəl olacaqdır. Bütün yer üzündə yüngül, işıqlı binalar tikiləcək, heç bir ədəbsiz, bayağı şey insan ləyaqətini təhqir etməyəcək, həyat ləzzətli əmək, azad elm, gözəl musiqi, şən, əbədi və yüngül bayrama çevriləcəkdir. Xüsusiyyətçiliyin murdar sifətlərindən azad olmuş məhəbbət qaralıq güşədə boylana-boylana, ikrahlə, biabırcasına xəlveti günah iş görmək deyil, dünyanın saf dininə çevriləcəkdir. Bizim gözəl paltarlı bədənlerimiz də saf, qüvvətli və qəşəng olacaqdır. Mən başımın üstündəki göyə inandığım kimi, – Nazanski əlini tontənə ilə yuxarı qaldırıb dedi, – gələcək ülvə həyata da beləcə möhkəm inanıram!

Heyecanlanmış, sarsılmış Romaşov saralmış dodaqlarını tərpe-dərək dili dolaya-dolaya dedi:

– Nazanski, bu arzudur, bu xəyaldır!

Nazanski yavaşca və mərhəmətlə güldü.

– Bəli, – Nazanski təbəssümlə dedi, – doqmatik ilahiyyat, yaxud klassik filologiya professoru ayaqlarını aralı qoyub, əllərini geniş aç-aça və başını yana əy-əy deyəcəkdir: "Lakin bu sırf fərdiyyətçilik təzahürüdür!" Mənim əziz balam, məsələ dəhşətli sözlərdə deyildir, məsələ ondadır ki, dünyada indi az miqdarda adamların arzu etdikləri həmin xəyallardan daha yaxşı əməli şey yoxdur. Bu xəyallar insanları bir-birinə bağlamaq üçün ən düzgün və ən etibarlı üsullardır. Bizim hərbi qulluqçu olduğumuzu unudaq. Tutaq ki, biz sivil adamlarıq. Budur küçədə əjdaha, əyləncəli, ikibaşlı əjdaha dayanmışdır. O, gəlib-keçənlərin hamısının ağzına şapalaq ilişdirir. O, hələ mənə vurmamışdır, lakin onun mənə vura biləcəyi, mənə sevimli qadınımı təhqir edə biləcəyi, öz xoşuna mənə azadlıqdan məhrum edə biləcəyi fikri – təkə bu fikir mənə bütün qürurumu çuşa gətirir. Mənə təklikdə ona gücüm çatmır. Lakin yanımda mənə kimi cəsarətli və mənə kimi məğrur bir adam dayanmışdır, mənə ona deyirəm: "Gəl ikilikdə gedib onun nəfəsini kəsək ki, o nə səni, nə də mənə vurmasın". Biz gedirik. Ah, bu, əlbəttə kobud misaldır, bu sxemdir, lakin ikibaşlı əjdahanın simasında mən, ruhumu bağlayan, iradəmə cəbr edən, öz şəxsiyyətimə olan hörmətimi alçaldan hər şeyi görürəm. O zaman yaxın adama rəhm deyil, özümə olan ilahi məhəbbət mənə söylərimi ruhən mənə bərabər olan başqa adamların söyləri ilə birləşdirir!

Nazanski susdu. Görünür adət etmədiyi əsəbi coşğunluq onu yormuşdu. Bir neçə dəqiqədən sonra o, süst, yavaş səsle sözünü davam etdirdi:

– Bax, əzizim Georgi Alekseyeviç, işlər belədir. Nəhəng, mürəkəb, bütünlüklə qaynar həyat yanımızdan ötür, ilahi, alovlu fikirlər meydana çıxır, qızıl suyuna çəkilmiş köhnə nəhəng səcdəgahlar dağıdılır. Biz isə öz burdağımızda dayanıb, əllərimizi belimizə vuraraq, kişneyirik: “Ah, əbləhlər! Sivil adamlar! Sizi döymək lazımdır!” Bunu isə həyat bizə heç vaxt əfv etməyəcəkdir.

A, azacıq qalxdı, şinelinin altında büzüşdü və yorğun-yorğun dedi:

– Soyuqdur... Gedək evə...

Romaşov avar çəkə-çəkə qayığı qamışlıqdan çıxartdı. Günəş şəhərin uzaq damları arxasında gizlənmişdi, bu damlar şəfəq qırımızı zolağında aydıncı qaralırdı. Bəzən yerlərdə şəfəq əks olunan pəncərə şüşələrində parlaq alovlar oynayırdı. Şəfəq düşən tərəfdə su çəhrayı rəngə boyanmış, haman və xoş idi, qayığın arxasında isə o, artıq qatılşmış, göy rəng almış və qırışmışdı.

Romaşov öz fikirlərinə cavab verərək qəflətən dedi:

– Siz haqlısınız. Mən ehtiyata çıxacağam. Bunu necə edəcəyimi bilmirəmsə də, lakin bu haqda mən əvvəllər də fikirləşmişəm.

– Ehtiyata çıxın, çıxın, – Nazanski mehribanlıqla və kədərlə dedi. – Sizdə nə isə, daxili bir nur vardır... Mən bilmirəm bunu necə adlandıram. Lakin bizim ayı yuvasında onu söndürürlər. Sadəcə ona tüpürür və söndürürlər. Başlıcası – siz qorxmayın, həyatdan qorxmayın: o, həyat, şən, maraqlı, çox gözəl şeydir! Hə, yaxşı, bəxtiniz gətirməsə – siz düşgünləşər, səfil olar, içki düşgünü olarsınız. Ancaq, Allah haqqı, əzizim, hər hansı veyləyevin həyatı Adam İvanıç Zeqrjın, yaxud kapitan Slivanın həyatından on min dəfə yaxşı və maraqlıdır. Yer üzündə gəzir, şəhər və kəndləri görür, çoxlu qərribə, laqeyd, gülməli adamlarla tanış olur, baxır, iynəyir, eşidir, şəhli ot üstə yatır, şaxtada donursan, heç bir şeylə bağlı deyilsən, heç kəsdən qorxmursan, qəlbinin bütün hissəcikləri ilə azad həyata məftun olursan... Eh, insanlar necə də az anlayırlar! Fərqi nədir: çapax balığı, yaxud göbələklə dağ keçisinin bel ətini yeyəsən, araq, yaxud şampanski içəsən, bəzəkli text-rəvanda, yaxud polis idarəsində öləsən. Bütün bu təfərrüat, xırda rahatlıqlar tez ötüb keçən vardır. Onlar həyatın ən

başlıca və ən böyük mənasını kölgələndirir, qiymətdən salırlar. Bax, mən tez-tez təntənəli dəfn mərasimlərinə tamaşa edərim. Gümüş yeşiyin içində, axmaqcasına bər-bəzəkli bir ölü meymun uzanmışdır, başqa diri meymunlar isə başlarını irəli uzadıb, qabaqdan və arxadan öz üstlərinə gülməli ulduz və şaxsaxlar asaraq, onun arxasınca gedirlər... Bütün bu görüş, məruzə, iclaslar... yox, əzizim yalnız birçə sarsılmaz, gözəl və əvəzedilməz şey varsa, o da azad qəlb, onunla da birlikdə yaradıcı fikir və şən həyat arzusudur. Göbələk ola da bilər, olmaya da bilər – bu, təsadüfün şıltaq və olduqca qarışıq oyunudur. Konduktor, əgər o, tamam səfeh deyilsə, bir ildən sonra olduqca yaxşı və ləyaqətlə hökmranlıq etməyi öyrənər. Lakin karetda oturmuş, yekə qamı üstə şüşə parçaları olan bəslənmiş, özünü çəkən və küt meymun isə azadlığın məğrur gözəlliyini anlamaz, ilham sevincini hiss etmək, pişpişi¹ budağında yumşaq tüklü gümüşü tumurcuqlara tamaşa etdikdə heyran olub şirin-şirin ağlamaz!

Nazanski öskürdü, həm də uzun-uzadı öskürdü. Sonra qayığın kənarından suya tüpürüb, sözünə davam etdi:

– Ehtiyata çıxın, Romaşov. Mən sizə ona görə belə deyirəm ki, özüm azadlıqda olmağı sınamışam, əgər geriyyə, murdar qəfəsə qayıtmışamsa, buna müqəssir... hə, di yaxşı... onsuz da siz başa düşürsünüz. Cəsarətlə həyata baş vurun, o, sizi aldatmaz. O, işıq, nəğmə, gözəl şəkillər, ağıllı, gözəl adamlar, gülüş, rəqs, sevgi – incəsənətdə bütün böyük və nəhəng nə varsa, hamısı olan minlərlə otaqlı iri binaya oxşayır. Siz isə həmin sarayda bu vaxta kimi yalnız tamam zirzibil və hörümçək toru basmış qaranlıq, darısqal, balaca anbarı görmüsünüz – özü də siz oradan çıxmağa qorxursunuz.

Romaşov qayığı körpüyə yaxınlaşdırdı və kömək edib Nazanski qayıqdan düşürtdü. Onlar Nazanskiyə çatanda artıq hava qaralmışdı. Romaşov yoldaşını yatağa uzatdı, yorğanı və şinelini onun üstünə saldı.

Nazanski bərk titrədiyindən dişləri şaqıldayırdı. O, yumaq kimi büzüşdü, başını yastığa soxdu və aciz, zəif uşaq səsi ilə dedi:

– Oh, öz evimdən çox qorxuram!.. Çox pis, çox pis yuxular görürəm!

¹ Pişpişi – söyüd ağacı növü

– İstəyirsiniz, yanınızda qalım! – deyə Romaşov təklif etdi.

– Yox, yox, lazım deyil. Lütfən brom... və... bir az araq almağa göndərin. Mən pulsuzam...

Romaşov saat on birə kimi onun yanında qaldı. Yavaş-yavaş Nazanskinin titrətməsi kəsildi. O birdən iri, işıldayan, qızdırmalı gözlerini açıb, qəti səsle, qırıq-qırıq dedi:

– İndi isə gedin. Əlvida.

– Əlvida, – Romaşov kədərlə dedi.

O istəyirdi desin: “Əlvida, müəllim”, lakin bu cümləni işlətməyə utandı, yalnız süni zarafatla əlavə edib dedi:

– Əlvida – niyə? Niyə, xudahafiz deyil?

Nazanski qəfildən dəhşətlə, mənasız-mənasız güldü.

– Bəs nə üçün xudahafiz deyil? – O, dəlicəsinə vəhşi səsle qışqırdı.

Romaşov, bütün bədənini dəhşətli üşütmə bürüdüyünü hiss etdi.

XXII

Romaşov öz evinə yaxınlaşarkən təəccüblə gördü ki, otağının balaca pəncərəsindən isti yay gecəsinin zülmətində güclə görünən işıq gəlir. “Bu nə deməkdir? – Romaşov həyəcanla fikirləşdi və qeyri-ixtiyari olaraq addımlarını yeyinlətdi. – Bəlkə mənim sekundantlarımdır, duelin şərtlərini öyrənib gəlmişlər?” O, artırmada Qaynanla toqquşdu, onu görmədi, qorxdı, diksindi və acıqlı-acıqlı dedi:

– Ay sənə nə deyim! Qaynan, sənən? Kimdir?

Qaranlıq olmasına baxmayaraq, o hiss etdi ki, Qaynan adətə üzrə yerində rəqs etməyə başladı.

– Orada, yanına xanım gəlibdir. Oturubdur.

Romaşov qapını açdı. Lampanın nefti çoxdan qurtarmışdı, indi o, çırıldaya-çırıldaya, tüstülü işıq verə-verə, yanib qurtarmaqda idi.

– Şuraciyəz, – Romaşov nəfəsi kəsilə-kəsilə dedi və nə üçünsə barmaqları üstə yeriyyə-yeriyyə çarpayıya yaxınlaşdı. – Şuraciyəz, sizsiniz?

– Yavaş. Oturun, – deyə Şuraciyəz tələsik pıçiltı ilə cavab verdi.

– Lampanı söndürün.

O, lampa şüşəsinin ağzından üflədi. Titrək göy alov söndü və dərhal otağı qaranlıq və sükut bürüdü, o saat da stolun üstündəki bu vaxta kimi gözə çarpmayan zəngli saat tələsik və ucadan tiqqılda- mağa başladı. Romaşov beli bükülmüş halda Aleksandra Petrovna ilə yanaşı oturdu, lakin ona tərəf baxmadı. Onu qərribə qorxu, həyəcan hissi bürüyür, həm də ürəyi elə bil donurdu.

– Sizin otaqla yanaşı, divarın arxasında kim yaşayır? – deyə Şuraciyəz soruşdu. – Ora səs gedir?

– Yox, ora boş otaqdır... ora köhnə mebel yığılır. Ev yiyəsi dül-gərdir. Ucadan danışmaq olar.

Hər halda onların hər ikisi yenə pıçiltı ilə danışdı və gərgin, qaranlıq-zülmət içində bu yavaşca, qırıq-qırıq deyilən sözlərdə çox qorxulu, utandırıcı və gizlicə yaxınlaşan bir şey var idi. Onlar, demək olar ki, bir-birinə təmas edə-edə otururdular. Bədənində hərəkət edən qan Romaşovun qulaqlarında boğuq zərbələr kimi səslənirdi.

– Siz nə üçün, nə üçün bu işi gördünüz? – Şuraciyəz birdən yavaşca, lakin cəsarətli məzəmmətlə dedi.

Şuraciyəz əlini onun dizi üstə qoydu. Romaşov paltarın altından onun qızğın, əsəbi hərərətini hiss etdi və dərinləndən köksünü ötürüb, gözlerini qıydı. Bundan otaq daha da qaranlıqlaşmadı, yalnız onun gözləri qarşısından əfsanəvi göllər kimi dövrələri göy şəfəq saçan dairələr gəlib-keçməyə başladı.

– Yadınızdadırmı, mən sizdən xahiş etdim ki, onunla münasibətinizdə səbirli olun. Yox, yox, mən sizi məzəmmət etmirəm. Siz onunla qəsdən dalaşmamısınız – bunu mən bilirəm. Lakin sizdə yırtıcı heyvan hissi baş qaldıranda, siz heç olmazsa bircə dəqiqəliyə məni xatırlayıb, özünüzü saxlaya bilmədiniz. Siz heç vaxt məni sevməmişsiniz!

– Mən sizi sevirəm, – Romaşov yavaşca dedi və qorxa-qorxa titrəyən barmaqlarını onun əlinə toxundurdu.

Şuraciyəz, ona rəhm edirmiş və onu incitməkdən qorxurmuş kimi azca sonra yavaş-yavaş əlini çəkdi.

– Bəli, mən bilirəm ki, nə sən, nə də o, mənim adımları çəkməmişiniz, lakin sizin cəmərdliyiniz hədəyə getmişdir: heç fərqi yoxdur, şəhərdə mənim haqqımda dedi-qodu gedir.

– Məni bağışlayın, mən özümdə deyildim... məni qısqanclıq yoldan çıxartdı, – Romaşov zorla dedi.

Şuraciyəz uzun və kinli gülüşlə güldü.

– Qısqanclıq? Doğrudanmı siz elə fikirləşirsiniz ki, mənim ərim sizin davanızdan sonra alicənablıq göstərib, sizin onda zabitlər klubuna haradan gəldiyinizi mənə deməmişdir? O, Nazanski barədə də mənə dedi.

– Bağışlayın, – Romaşov təkrarən dedi. – Mən orada heç bir pis iş görməmişəm. Bağışlayın.

Şuraciyəz birdən uca, qəti və sərt səsle pıçıldadı:

– Qulaq asın, Georgi Alekseyeviç, hər dəqiqə mənim üçün qiymətlidir. Onsuz da mən sizi bir saata qədər gözləmişəm. Buna görə də qısaca və yalnız iş barədə danışacağıq. Volodyanın mənim üçün nə demək olduğunu siz bilirsiniz. Mən onu sevmirəm, lakin mən qəlbimin bir hissəsini onun yolunda qoymuşam. Mənim mənliyim onun-kundan artıqdır. O, akademiya daxil olmaq üçün imtahan verərkən iki dəfə kəsilmişdir. Bu, ondan daha çox mənə toxunur və məni pərt edir. Baş qərargah haqqındakı fikir təkçə mənimdir, bütünlüklə mənimdir. Mən var qüvvə ilə ərimi irəli çəkir, onu şallaqlayır, onunla birlikdə fənləri əzbərləyir, təkrar edirdim, onun vüqarını qaldırır, məyusluğa qapılan dəqiqələrdə ona ürək verirdim. Bu, mənim şəxsi, sevimli, böyük arzumdur. Mən bu fikri heç cür başımdan çıxara bilmirəm. Nə olursa-olsun, o, akademiya daxil olmalıdır.

Romaşov başını ovucları içinə alıb oturmuşdu. O, birdən hiss etdi ki, Şuraciyəz yavaşca və aramla onun başını tumarladı. Romaşov iztirab və heyretlə soruşdu:

– Mən nə edə bilərəm?

Şuraciyəz onun boynunu qucaqladı və mehribanlıqla onun başını öz sinəsinə basdı. Şuraciyəz korsetsiz¹ idi. Romaşov onun elastiki, möhkəm bədənini yanağı ilə hiss etdi və bu bədənə isti, ətirli, ehtirash iyini duydu. Şuraciyəz danışanda, Romaşov başı üstə onun kəsik-kəsik nəfəsini hiss edirdi.

– Yadındadırmı, onda... axşam... seyrə çıxanda. Mən sənə bütün həqiqəti açıb dedim. Mən onu sevmirəm. Lakin bir fikirləşin: üç il, bütöv üç il ümid, xəyal və planlarla yaşamışam, olduqca gərgin,

¹ Korsət – bədənə düz saxlamaq üçün paltarın altından bağlanan enli kəmə

iyrənc işlə məşğul olmuşam! Sən bilirsen ki, mənim bu meşşan, dilənçi zabitlər cəmiyyətindən zəhləm gedir. Mən həmişə qəşəng geyinmək, gözəl, zərif olmağı, mənə pərəstiş edilməsini, ixtiyar sahibi olmağı istəyirəm! Birdən – bu mənasız, sərxoş dalaşma, zabit qalmaqalı üzündən – hər şey puç olur, hər şey kül olub göyə sovrulur! Ah, bu olduqca dəhşətlidir! Mən heç vaxt ana olmamışam, lakin mən təsəvvürümə gətirirəm: budur mənim bütün ümidlərimi ona bağladığım, uzun müddət qayğısını çəkdiyim, onun üçün çəkdiyim, onun üçün göz yaşları axıtığım, gecələr yuxusuz qaldığım sevimli, əziz uşağım... birdən mənasız, vəhşicəsinə, təbii fəlakət üzündən məhv olur: o, pəncərədə oturub oynarkən, dayə üzünü yana çevirir və uşaq aşağı, daşların üstünə yıxılır. Əzizim, mən öz kədər və qəzəbimi yalnız bu ana ümitsizliyi ilə müqayisə edə bilərəm. Ancaq mən səni günahkar hesab etmirəm.

Ona tərəf əyilmiş halda oturmaq Romaşov üçün narahat idi, həm də o, Şuraciyəzə əziyyət verməkdən qorxurdu. Lakin o, saatlarda belə oturmağa və bu qərribə, hərərətli məstlik aləmində onun balaca ürəyinin sürətli və dəqiq döyüntüsünə qulaq asmağa hazır idi.

– Sən mənə qulaq asırsanmı? – deyə Şuraciyəz ona tərəf əyilib soruşdu.

– Bəli, bəli... Danış... mən əlimdən gələni sənin üçün əsirgəmirəm.

– Yox, yox. Sözlərimi axıra kimi dinlə. Əgər sən onu öldürsən, yaxud onu imtahandan kənar etsələr – bitdi! Mən bunu eşidən kimi, həmin günü onu atıb, – hara oldu – Peterburqa, Odessaya, Kiyevə gedəcəyəm. Elə fikir etmə ki, bu, ucuz romandan götürülmüş saxta cümlədir. Mən səni belə ucuz, təsirli sözlərlə qorxutmaq istəmirəm. Lakin bunu bilərəm ki, mən gənc, ağıllı, savadlı qadınam. Qəşəng deyiləm, lakin mən kütləvi ballarda gözəllikləri üçün mükafat olaraq melxior podnos, yaxud musiqili zəngli saat alan gözəllərin çoxundan daha yaxşı olmağı bacararam. Mən özümü lağa qoyaram, lakin bir anda atəşfəşanlıq kimi parlaq işıqla yanaram!

Romaşov pəncərəyə baxırdı. Onun gözləri qaranlığa alışdığından, indi o, tutqun, güclə görünən pəncərə haşiyəsini ayırd edirdi.

– Belə danışma... lazım deyil... mənə ağır gəlir – Romaşov kədərlə dedi. – Hə, istəyirsən mən sabah duədən imtina edim, ondan üzr istəyim? Belə edimmi?

Şuraciyəz bir qədər susdu. Zəngli saat öz metal səsinə otağın bütün güşələrinə yayırdı. Nəhayət Şuraciyəz, fikrə dalmış kimi, Romaşovun anlaşılmazlığını bir ifadə ilə güclə eşidiləcək səsle dedi:

– Mən bilirdim ki, sən bunu təklif edəcəksən.

Şuraciyəz onun boynunu hələ də qucaqlamış olsa da, Romaşov başını qaldırdı və çarpayıda otura-otura qamətini dikəltdi.

– Mən qorxmuram! – O, uca və boğuş səsle dedi.

– Yox, yox, yox, yox, – deyə Şuraciyəz qızgın, tələsik və yalvarıcı səsle danışmağa başladı. – Sən məni başa düşmədin. Mənə yaxınlaş... əvvəllər olduğu kimi... gəl!..

Şuraciyəz iki əllə onu qucaqladı, nazik saçları ilə onun üzünü qıdıqlaya-qıdıqlaya və isti nəfəsilə onun yanağını isidə-isidə pıçıldadı:

– Sən məni başa düşmədin. Mən tamamilə başqa şey deyirdim. Ancaq mən səndən utanıram. Sən çox təmiz, mərhəmətlisən, mən isə bunu sənə deməyə utanıram. Mən öz xeyrini güdən, iyrenc adamam...

– Yox, hamısını deyinən. Mən səni sevirəm.

– Qulaq as, – deyə Şuraciyəz danışmağa başladı, Romaşov onun sözlərini eşitməkdən çox duyurdu. – Əgər sən dueldən imtina etsən, sən çox inciyər, rüsvay olar və zillətə düşərsən. Yox, yox, bu yaxşı olmaz. Ah, aman Allah, mən belə dəqiqələrdə sənə yalan danışmayacağam. Əzizim, axı mən bunların hamısını fikirləşmiş və götür-qoy eləmişəm. Tutalım, sən imtina etdin. Ərim də bəraət qazandı. Lakin, başa düş, barışıqla qurtaran dueldən həmişə nə isə qalır... bunu necə deyim?.. Hə, bu, şübhə, nə isə təəccüb və məyusluq doğurur. Məni başa düşürsənmi? – Şuraciyəz kədər və məhrəbanlıqla soruşdu, yavaşca onun saçından öpdü.

– Bəli, başa düşürəm. Nə olar?

– O olar ki, bu halda, yəqin, ərimi imtahana buraxmazlar. Baş qarargah zabitinin adı, tük qədər də ləkəli olmamalıdır. Ancaq siz həqiqətən atışsanız, bu, nə isə qəhrəmanlıq, qüvvətli bir şey olar. Güllə qabağında ləyaqətlə dayanmağı bacaran adamlara çox, olduqca çox şey əfv edilir. Sonra... dueldən sonra... Sən, ürəyindən keçirsən, üzr istəyə bilərsən... Hə, bu, artıq sən öz işindir.

Onlar möhkəm qucaqlaşdı, üz və əllərini bir-birinə toxunduraraq və bir-birinin nəfəsini duyaraq, sui-qəsdçilər kimi pıçıldadırdılar. Lakin Romaşov hiss edirdi ki, onların arasında nə isə sirli, iyrenc, sürüşkən bir şey sürüşür və ondan gələn soyuq qəlbində üşütmə

əmələ gəlir. O, yenə Şuraciyəzin qolları arasında çıxmaq istədi, lakin Şuraciyəz onu buraxmadı. Romaşov anlaşılmaz, küt həyəcanını boğmağa çalışaraq, soyuq tövrlə dedi:

– Sən allah açıq danış. Mən sənə söz verirəm ki, istədiyini edərəm.

– Siz sabah mütləq atışmalısınız. Lakin sizin heç biriniz yaralanmayacaqdır. Ah məni başa düş, başa düş, məni qınama! Mənim özümün qorxaqlardan zəhləm gedir, mən qadınam. Ancaq mənim xətirim üçün bunu elə, Georgi! Yox, ərim barədə soruşma, o bilir. Mən hər şeyi, hər şeyi, hər şeyi eləmişəm.

İndi o, başının inadlı hərəkəti ilə Şuraciyəzin yumşaq və qüvvətli qolları arasında çıxmağa bildi. O, çarpayından qalxıb, qəti səsle dedi.

– Yaxşı, qoy belə olsun. Mən razıyam.

Şuraciyəz də qalxdı. Qaranlıqda o, Şuraciyəzin hərəkətlərini görmür, lakin duyur, hiss edirdi ki, o, tələsə-tələsə saçını qaydaya salır.

– Sən gedirsən? – deyə Romaşov soruşdu.

– Əlvida, – deyə Şuraciyəz zəif səsle cavab verdi. – Son dəfə məni öp.

Romaşovun ürəyi rəhm və sevgidən titrədi. O, qaranlıqda əli ilə axtara-axtara Şuraciyəzin başını tapıb, onun yanaq və gözlərindən öpməyə başladı. Səssizcə axıtdığı göz yaşından Şuraciyəzin üzünü tamamilə islatmışdı. Bu, Romaşovu həyəcanlandırdı və müttəəssir etdi.

– Əzizim... ağlama... Saşa... əzizim... – deyə Romaşov mərhəmət və şəfqətlə təkrar edirdi.

Şuraciyəz birdən qollarını cəld onun boynuna sarıdı, xumarlanma-xumarlanma ehtirasla və qüvvətli hərəkətlə bütün bədəni ilə ona qısıldı və atəşin dodaqlarını onun ağzından ayırmayaraq, bütün bədəni əsə-əşə və ağır nəfəs ala-ala qırıq-qırıq pıçıldadı:

– Mən sənə ilə elə belə vidalaşma bilmərəm... Biz bir daha görüşməyəcəyik. Heç bir şeydən qorxmayaq... Mən istəyirəm, bunu istəyirəm. Bircə dəfə... Səadətimize qovuşaq... Əzizim, gəl yanıma, gəl, gəl...

Budur onların ikisini də, bütün otağı da, bütün dünyanı da dərhal nə isə olduqca bəxtiyar, ehtiraslı sayıqlama bürüdü. Romaşov bir saniyəyə ağ balığın üstə əfsanəvi aydınlıqla Şuraciyəzin dəlicəsinə səadətlə işıldayan gözlərini öz yanında, çox-çox yaxında görüb dodaqlarını hərəkətlə onun dodaqlarına yapışdırdı...

– Səni ötürə bilərəmmi? – deyə o, Şuraciyəzlə qapıdan həyətə çıxarkən soruşdu.

– Yox, sən allah, lazım deyil, əzizim... Belə iş görmə... Mən onsuz da heç bilmirəm ki, sənin yanında nə qədər vaxt qalmışam. Saat neçədir?

– Bilmirəm, mənim saatım yoxdur, qətiyyən bilmirəm.

Şuraciyəz getməyə tələsmir, qapıya söykənib dururdu. Havanı, torpaq və daşların quru, qızgın, isti gecə qoxusu bürümüşdü. Qaranlıq idi. Lakin Romaşov zülmət içində o vaxt kiçik meşəlikdə olduğu kimi görürdü ki, Şuraciyəzin üzü mərmər heykəl kimi qəribə ağ işıq saçır.

– Hə, əlvida, mənim əzizim, – nəhayət Şuraciyəz yorğun səslə dedi. – Əlvida.

Onlar öpüşdülər, indi isə Şuraciyəzin dodaqları soyuq və hərəkətsiz idi. O, iti addımlarla darvazaya tərəf getdi və dərhal gecə qaranlığında yox oldu.

Romaşov darvaza cırıldayana və Şuraciyəzin asta addım səsləri yox olana kimi dayanıb qulaq asdı. Sonra o, otağa qayıtdı.

O, birdən bərk, lakin xoş yorğunluq hiss etdi. Onu elə yuxu basmışdı ki, o, güclə soyuma bildi. Yuxuqabağı onun sonuncu canlı təəs-süratı – balıqdan gələn yüngül, xoş ətir – Şuraciyəzin saçlarının iyi, vurduğu ətirin və cavan bədəninin gözəl ətiri idi.

XXIII

“2 iyun 18**

Z şəhəri

*“N” piyada polkunun komandiri zati-alilərinə
həmin polkun ştabs-kapitanı Dits tərəfindən*

RAPORT

Bununla zati-alinizə bildirirəm ki, bu gün iyunun 2-də, dünən iyunun 1-də xəbər verilmiş şərtlərə müvafiq olaraq, poruçik Nikolayevlə podporuçik Romaşovun arasında duel oldu. Rəqiblər səhər saat altıya beş dəqiqə qalmış, şəhərin 3¹/₂ verstliyində yerləşən

“Dubeçnaya” adlı meşəlikdə görüşdülər. İşarə verməyə sərf edilən vaxt da daxil olmaqla, təkbətək qarşılaşma bir dəqiqə on saniyə davam etdi. Duelçilərin tutduqları yer püşk atmaqla müəyyən edildi. “İrəli” komandası ilə hər iki rəqib bir-birinin üstünə yeridi, həm də poruçik Nikolayevin açdığı atəşdən Romaşov qarnının sağ tərəfinin üstündən yaralandı. Poruçik Nikolayev atəş açmaq üçün dayandı, eləcə də cavab atəşini gözləyərək yerindən tərpənmədi. Cavab atəşi üçün müəyyən olunmuş yarım dəqiqə keçdikdən sonra aydın oldu ki, Romaşov rəqibinə cavab atəşi açmağa bilmir. Bunun nəticəsində podporuçik Romaşovun sekundantları təklif etdilər ki, təkbətək qarşılaşma qurtarmış hesab edilsin. Ümumi razılıqla bu iş görüldü. Podporuçik Romaşovu faytona aparanda, o, huşunu tamam itirdi və yeddi dəqiqədən sonra daxili qan axma nəticəsində öldü. Poruçik Nikolayev tərəfindən sekundantlar: mən və poruçik Vasin, podporuçik Romaşov tərəfindən isə: poruçik Bəy-Ağamalov və poruçik Vetkin idi. Dueli idarə etmək, ümumi razılıqla, mənə tapşırılmışdı. Kollec assistenti kiçik həkim Znoykonun ifadəsini əlavə edirəm.

Ştabs-kapitan Dits”.

OLESYA

Mənim nökrəm, aşpazım və ov yoldaşım – meşə qarovulçusu Yarmola, dalına aldığı odun şələsinin ağırlığı altında öyilə-öyilə otağa girdi və odunu gumbultu ilə yerə töküüb, donmuş əllərini nəfəsi ilə qızdırmağa başladı. O, peçin qapağı yanında çömbələ-çömbələ dedi:

– Oh, paniç, bayır yaman küləkdir. Peçi yaxşı qalamaq lazımdır. Paniç, balaca fitil verin.

– Deməli, sabah dovşan ovuna getmirik, hə? Yarmola, sən necə fikirləşirsən?

– Yox... getmək olmaz... eşidirsiniz ki, nə qiyamətdir. İndi dovşan yatır, – mur-murla işi yoxdur... Sabah birçə dənə də iz görməzsiniz.

Tale məni düz altı ay müddətinə Valmsk quberniyası, Polesye şəhərinin ucqar kəndinə aparıb çıxartdı, orada mənim yeganə məşğələ və əyləncəm ov idi. Etiraf edirəm ki, o vaxt, mənə kəndə getməyi təklif edəndə, mən dözülməz dərəcədə darıxacağımı heç ağıma belə gətirmirdim. Mən hətta kəndə getməyə sevinə-sevinə razılıq verdim. Mən vəqonda oturarkən düşünürdüm: “Polesye... ucqar yer... təbiətin ağışu... sadə adətlər... ibtidai xasiyyətlər... mənim tamamilə tanımadığım, qərribə adətləri, özlərinə məxsus dilləri olan camaat... həm də, yəqin, çox-çox poetik əfsanə, rəvayət və mahnılar vardır!” Mən o vaxt (danışırımsa, qoy hamısını danışım) artıq bir balaca qəzetə iki qətl və bir intihar olan kiçik hekayə soxuşdurmuş və nəzəri olaraq bilirdim ki, adətləri müşahidə etmək yazıçı üçün faydalıdır.

Lakin... ya Perebrodsk kəndliləri nə isə xüsusi, inadçı, adama yovuşmaz idilər, ya da mən bu işə girişməyi bacarmırdım, – mənim onlarla olan münasibətim bununla məhdudlaşdı ki, onlar məni görəndə hələ uzaqdan papaqlarını çıxarırdılar, mənimlə tənləşəndə isə qaşqabaqlı halda deyirdilər: “Qay buq”; bu sözlər yəqin: “Allah köməyiniz olsun” demək idi. Mən onlarla söhbətə girişəndə isə, onlar mənə təəccüblə baxır, ən sadə sualları başa düşməkdən imtina edir və hamı mənim əlimi öpməyə can atırdı – bu, Polşa təhkimçiliyindən qalmış köhnə adət idi.

Məndə olan kitabların hamısını tezliklə oxuyub qurtardım. Darıxdığım üçün – bu əvvəlcə mənə xoş gəlməsə də – mən, on beş verstlikdə yaşayan ksendz¹, onun yanında olan “orqancı pan”, yerli uryadnik² və qonşu malikanənin kontorçusu (o, istefaya çıxmış kiçik zabit idi) şəxslərində yerli ziyalılarla tanış olmağa cəhd etdim, lakin bundan bir şey çıxmadı.

Sonra Perebrodsk sakinlərini müalicə etməklə məşğul olmaq istədim. Mənim sərəncamımda: gənəgərçək yağı, karbol turşusu, borat turşusu və yod var idi. Lakin təbabətdən azca məlumatım olmasından əlavə mən xəstəliyi təyin etmək imkanından tamam məhrum idim, çünki mənim bütün xəstələrimin xəstəlik əlamətləri həmişə eyni idi: “İçərim ağrıyır” və “nə yeyə bilirəm, nə də içə bilirəm”.

Məsələn, bir qoca arvad mənim yanıma gəlirdi. O, karıxmış halda sağ əlinin şahadət barmağı ilə burnunu silir, qoltuğunun altından iki dənə yumurta çıxarıb stolun üstünə qoyurdu, həm də mən bu vaxt bir saniyəliyə onun mixəyi rəngli dərisini görürdüm. Sonra o, mənim əlimi tutub öpməyə çalışırdı. Mən əlimi gizlədir və qoca qarını inandırırırdım: “Di yaxşı, nənə... eləmə... mən keşiş deyiləm... mənim əlimi öpmək lazım deyildir... haran ağrıyır?”

– Paniç, içərim ağrıyır, lap içərim, mən nə yeyə bilirəm, nə də içə bilirəm.

– Çoxdan belədir?

– Mən nə bilim? – deyə o da sualla cavab verdi. – Elə ağrıyır, elə ağrıyır ki, nə yeyə bilirəm, nə də içə bilirəm.

Mən nə qədər çalışırıdım, xəstəliyin bundan aydın əlamətlərini öyrənmə bilmirdim.

– Siz narahat olmayın, – deyə kiçik zabitlərdən olan kontorçu mənə məsləhət gördü, – özləri sağalarlar. İt kimi canları bərkdir. Sizə deyim ki, mən birçə dərman – naşatır işlədirəm. Kəndli yanıma gəlir. “Nə lazımdır?” – “Mən, deyir, xəstəyəm”... O saat naşatır spirti şüşəsini onun burnuna tuturam. “İylə!” İyləyir... “Yenə iylə... bərk iylə!” İyləyir... “Hə, yaxşılaşdınmı?” – “Deyəsən yaxşılaşdım”... – “Hə, di get, Allah amanında”.

¹ Ksendz – polyak katolik keşişi

² Uryadnik – çar Rusiyasında qəza polisində aşağı rütbə

Həm də bu əl öpmək məni iyrendirirdi (bəziləri isə lap ayağıma yığılır və uzunboğaz çəkmələrimi var qüvvə ilə yalamağa çalışırdılar). Bu, heç də ürekdən gələn minnətdarlıq deyil, sadəcə əsrlər boyu köləlik və zülm nəticəsində əmələ gəlmiş iyrenc adət idi. Mən kiçik zabıtlardan olan kontorçu və uryadnikin iri qırmızı pəncələrini həyasızcasına lovğalıqla kəndlilərin dodaqlarına dürtüklərinə yalnız təəccüb edirdim.

Mənim üçün bircə məşğələ qalır ki, o da ov idi. Yanvarın axırlarında havalar elə pisləşdi ki, ova çıxmaq mümkün olmadı. Hər gün dəhşətli külək əsir, gecə ərzində isə qarın üstündə möhkəm, buzlu, xarlanmış təbəqə əmələ gəlirdi, dovşan onun üzərindən qaçıb gedəndə isə izi qalmırdı. Dörd divar arasında oturub, küləyin vıyılısını dinləyir və olduqca darıxırdım. Təbiidir ki, mən meşə qarovulçusu Yarmolaya savad öyrətmək kimi sadə əyləncədən böyük həvəslə yapışdım.

Bu iş, həm də çox orijinal surətdə başlandı. Mən bir dəfə məktub yazırdım, birdən hiss etdim ki, kim isə arxamda dayanmışdır. Dönüb baxanda Yarmolanı gördüm: o, həmişə olduğu kimi ayağında çarıq səssizcə gəlib arxamda dayanmışdı.

– Yarmola, sənə nə lazımdır? – deyə soruşdum.

– Sizin yazı yazmağınıza baxıb, təəccüb edirəm. Bax, mən belə... Yox, yox... sizin kimi yox, – o, mənim gülümsədiyimi görüb, utana-utana tələsik dedi. – Mən təkçə familiyamı...

– Bu sənənin nəyinə lazımdır? – deyə mən təəccübləndim... (Qeyd etmək lazımdır ki, Yarmola bütün Perebrodskda ən kasıb və ən tən-bəl kəndli hesab edilirdi; o, maaş və kəndli qazancını içkiyə xərcləyirdi; o tərəflərdə onun öküzləri kimi pis öküz yox idi. Zənnimcə, bax ona heç vaxt savad lazım olmazdı). Mən bir daha şübhə ilə soruşdum: – Familiyanı yazmaq sənənin nəyinə gərəkdir?

– Bax, panç, məsələ belədir, – deyə Yarmola olduqca yumşaq cavab verdi, – bizim kənddə bir nəfər də savadlı adam yoxdur. Bir kağıza qol çəkmək, yaxud nahiyədə iş görəndə, yaxud da bir... heç kəs bacarmır... Kətxuda yalnız möhür basır, özü isə möhürdə nə yazıldığını bilmir... Bir adam qol çəkə bilsəydi, hamısı üçün yaxşı olardı.

Yarmolanın bu qayğısı – məşhur brakonyer¹, qayğısız avaranın fikri ilə hesablaşmağı kənd yığınağı heç ağına belə gətirə bilməzdi,

¹ Brakonyer – icazəsiz ov edən adam

– doğma kəndlilərinin ictimai mənafeyi üçün onun göstərdiyi bu qayğı nə üçünsə məni mütəəssir etdi. Ona dərs verməyi mən özüm təklif etdim. Ona şüurla oxumaq və yazmağı öyrətmək üçün göstərdiyim bütün cəhdlər – mənim üçün olduqca ağır iş idi. Öz meşəsinin hər bir çıxırına, demək olar ki, hər ağacına belə olan, gündüz və gecə, istədiyini yerdə, meşənin harasında olduğunu asanca təyin edən, ətrafdakı bütün canavar, dovşan və tülküləri izlərindən tanıyan Yarmola, – həmin bu Yarmola “m” ilə “a” hərflərinin birlikdə yazılarda nə üçün “ma” əmələ gətirdiyini heç cür anlaya bilmirdi. O, adətən, belə bir misal üzərində təxminən on dəqiqə, bəzən isə daha çox əzabla fikirləşirdi, həm də bu vaxt cod qara saqqal və bığlı qaraşın, arıq üzü, çuxura batmış gözləri, onun olduqca gərgin fikrə daldığını ifadə edirdi.

– Hə, Yarmola, “ma” deyinən. Sadəcə deyinən – “ma”, – deyə mən inadla ondan tələb edirdim. – Kağıza baxma, mənə bax, belə. Hə, deyinən – “ma”...

Belə olduqda o, köksünü ötürür, çubuğu yerə qoyur, kədərlə və qəti səsle deyirdi:

– Yox... bacarmıram...

– Necə yeni bacarmıram? Bu ki, olduqca asandır. Sadəcə deyinən – “ma”, mənim kimi.

– Yox... panç, bacarmıram... yadımdan çıxıbdır...

Bütün metod, üsul və müqayisələr dəhşətli kütlüyə dəyib parça-parça olurdu. Lakin Yarmolanın savadlanmağa olan həvəsi zəifləmirdi.

– Mən təkçə familiyamı yazmağı öyrəne idim! – deyə Yarmola utana-utana mənə yalvardı. – Ayrı heç bir şey lazım deyildir. Təkçə familiyamı: Yarmola Poprujuk – vəssalam.

Ona ağıllı-başlı oxuyub-yazmağı öyrətmək fikrindən tamamilə əl çəkərək, mən mexaniki olaraq imza etməyi ona öyrətməyə başladım. Heç də gözləmədiyim halda, bu üsul Yarmola üçün yüngül üsul oldu, belə ki, ikinci ayın axırına yaxın biz, demək olar ki, familiyanın öhdəsindən gəldik. Adını isə, işimizi yüngülləşdirmək üçün tamam atmağı qərara aldıq.

Axşamlar peçləri qalayıb qurtardıqdan sonra Yarmosla səbirsizliklə onu çağırmağımı gözləyirdi.

– Hə, Yarmola, gəl dərs oxuyaq, – deyə mən dillənirdim.

O, yan-yana stola yaxınlaşır, ona dirsəklənib, lələk qələmi, qara, kobud, bükülməyən barmaqları arasına alır, qaşlarını çatır və mənədən soruşurdu:

– Yazım?

– Yaz.

Yarmola birinci hərfi – “P” hərfini böyük inamla yazırdı (biz bu hərfi: “iki ayaq üstə bitişik əyri” – deyər adlandırırıq); sonra o, sualedici nəzərlə mənə baxırdı.

– Sən niyə dayandın? Yadından çıxıb?

– Yadımdan çıxıb... – deyər Yarmola canlanır və səylə üzünü yuxarı uzanan, Xəzər dənizinin ümumi şəklinə çox oxşayan bir fiqur çəkirdi. O, bu işi başa çatdırıb, susmuş halda, başını gah sola, gah da sağa əyər-əyər və gözlerini qıya-qıya bir qədər baxır və fərəhlənirdi.

– Niyə dayandın? Dalısını yaz.

– Bir az dayanın, pamiç... bu saat.

O, bir-iki dəqiqə fikirləşib, sonra qorxa-qorxa soruşurdu:

– Birinci hərf kimidir?

– Bəli. Yaz.

Biz beləcə yavaş-yavaş sonuncu hərfə – “k” hərfinə çatdıq (qalın səs işarəsindən imtina etdik); bu hərf bizə “ortasından yana əyilmiş quyruğu olan ağac” adı ilə məlum idi.

– Siz necə bilirsiniz, pamiç, – bəzən Yarmola işini qurtarıb, ona vurğuncasına qürurla baxa-baxa deyirdi, – mən beş-altı ay da oxusa idim, lap yaxşı bilərdim. Necə bilirsiniz?

II

Yarmola peçin qapağı qarşısında çömbələrk oturub, kösövləri qarışdırırdı, mən isə otaq boyunca var-gəl edirdim. İri mülkədar evinin on iki otağından mən yalnız birində, sabiq istirahət otağında yaşayırdım. O biri otaqlar kilidlənmiş, onlarda qədimi şoflu mebel, qəribə tunc heykəllər və XVIII əsr portretləri hərəkətsiz halda və qürurla kiflənirdi.

Bayırda külək, soyuqdan donmuş çıtpaq qoca şeytan kimi azğınlaşırdı. Onun nərəsində inilti, ciyilti və dəlicəsinə gülüş eşidilirdi. Axşama yaxın çovğun daha da şiddətləndi. Bayırdan kim isə

çəngə-çəngə quru qarı pəncərələrə qəzəblə sovrurdu. Yaxındakı meşə narazı-narazı uğuldayaraq, ardı-arası kəsilmədən, gizli, boğuş səslə hədələyirdi...

Boş otaqlara və ulayan peç borularına külək soxulur və tamam laxlamış, deşik-deşik, yarı uçulmuş köhnə ev birdən qəribə səslərlə canlanırdı, mən bu səsləri özümdən asılı olmayaraq təşvişlə dinləyirdim. Budur, tənənəli qəbul salonunda nə işə dərindən, kəsik-kəsik, kədərlə köksünü ötürdü. Budur, uzaq bir yerdə kiminsə ağır və səssiz addımları altında qurumuş çürük döşəmə taxtaları tərpenməyə və cırdamağa başladı. Sonra mənə elə gəldi ki, mənim otağımla yanaşı, koridorda kim isə ehtiyatla və inadla qapının dəstəyini itələyir və sonra qəzəblənərək, bütün ev boyu cumub, pəncərə taxtalarını və qapıları dəlicəsinə titrədir, boruya soxularaq yanıqlı-yanıqlı, kədərlə və ardı-arası kəsilmədən ulayırdı; o, səsini gah yanıqlı ciyilti kimi ucaldır və nazikləşdirir, gah da nərə çəkən vəhşi heyvan kimi alçalırdı. Bəzən, Allah bilir haradansa bu səs mənim də otağıma soxulur, soyuq gizilti kimi kürəyimdən ötür keçir və üst tərəfi yanmış yaşıl kağız örtüyün altındakı lampa alovunu titrədirdi.

Məni qəribə, qeyri-müəyyən bir narahatlıq bürüdü. Bax, mən fikirləşirdim ki, səssiz-səmirsiz və çovğunlu qış gecəsində, şəhər heyatından, cəmiyyətdən, qadın gülüşündən, insan danışığından yüzlərlə verst uzaqda, meşəlik və qar qalaqları arasında itib-batmış bir kəndin ortasında, köhnə evdə oturmuşam... Mənə elə gəlirdi ki, bu çovğunlu gecə illər və on illərlə uzanacaq, mən ölənmə kimi uzanacaq, həm də bayırda külək beləcə nərə çəkəcək, miskin örtüklü lampa beləcə solğun işıqla yanacaq, otağımda mən beləcə var-gəl edəcək, qəribə, mənə yad bir xilqət, dünyada hər şeyə – həm evində ailəsinin yeməyə bir şey olmadığına, həm cövlan edən küləyə, həm də mənim qeyri-müəyyən, qəlbimi parçalayan kədərə qarşı laqeyd olan qaradınməz, dalğın Yarmola peçin yanında beləcə oturacaqdır.

Mən birdən bu cansız sükutu insan səsinə oxşar bir səslə pozmağı olduqca arzu edərək soruşdum:

– Yarmola, sən necə bilirsən, külək bu gün haradan gəlib çıxıbdır?

– Külək? – deyər Yarmola başını tənbel-tənbel qaldıraraq diləndi. – Məgər Pamiç bunu bilmir?

– Əlbəttə bilmirəm. Mən nə bilim?

– Doğrudanmı bilmirsiniz? – deyə Yarmola birdən canlandı.
– Bunu mən sizə deyərəm, – o, sirli səsle sözüne davam etdi,
– bunu mən sizə deyərəm: ya küpəgirən qarı doğulmuşdur, ya da
əcinə toy edir.

– Küpəgirən qarı – sizin dildə, cadugər deməkdir?
– Hə, bəli, bəli... cadugərdir.

Mən acgözlüklə Yarmolanın üstə düşdüm. “Kim bilir, – deyə
mən fikirləşdim, – bəlkə indi ondan, cadugərliklə, torpağa basdırıl-
mış xəzinə, həmzadlarla əlaqədar olan maraqlı bir əhvalat öyrəne
bildim!..”

– Hə, sizdə burada, Polesyedə küpəgirən qarılar varmı! – deyə
mən soruşdum.

– Bilmirəm... Bəlkə də vardır, – deyə Yarmola əvvəlki kimi
laqeydliliklə cavab verib, peçə tərəf əyildi. – Qocalar deyirlər ki, bir
vaxtlar, olubdur... Bəlkə də, bu yalandır.

Məni dərhal məyusluq bürüdü. Qaradinməzlik Yarmolanın
xarakterik sifəti idi, mən də artıq bu maraqlı şey haqqında ondan
başqa bir məlumat almağa ümid etmirdim. Lakin mənim fikrimin
əksinə olaraq, o birdən tənbel-tənbel, saymazıyana danışmağa baş-
ladı və elə bil mənə deyil, uğuldayan peçə müraciət etmiş kimi dedi:

– Beş il bundan əvvəl bizdə belə bir küpəgirən qarı var idi...
Ancaq bizim cavan oğlanlar onu kənddən qovdular!

– Onlar onu hara qovdular?

– Hara qovacaqlar?!.. Məlum işdir ki, meşəyə... Meşəyə
qovmamış hara qovacaqdılar? Onun daxmasını da elə dağıtdılar ki,
o məlun iblis ocağından bir taxta parçası da qalmadı... Onun özünü
isə kənd darvazasından çıxarıb qovdular.

– Onunla niyə belə rəftar etdilər?

– O, çox pislik edirdi: hamı ilə dalaşır, camaatın kəndi altında
cadu basdırır, adamların taxılını cadulayırdı!... O, bir dəfə bizim
cavan gəлиндən bir zlot (on beş qəpik) istəyir. Gəlin ona deyir:
“mənim zlotum yoxdur, məndən əl çək” – “hə, yaxşı, mənə zlotu
verməmək gör sənə neçəyə oturacaqdır...” Bilirsiniz, paniç, sonra
nə oldu: elə o vaxtdan gəlinin uşağı naxoşladı. Uşağın naxoşluğu

¹ Xalq mövhumatına görə taxılı cadulamaq üçün bir neçə simbulü müəyyən qay-
dada eşmək lazımdır.

getdikcə ağırlaşdı və axırda o öldü. Bax elə o zaman kənd cavanları
küpəgirən qarını qovdular, ay onun gözü çıxsın...

– Hə, bəs indi o harada yaşayır? – deyə mən daha da maraqlandım.

– Küpəgirən qarımı? – deyə Yarmola öz adətine görə yavaşca
sualı təkrar etdi. – Mən nə bilim?

– Məgər onun kənddə qohum-qardaşı qalmamışdır?

– Yox, qalmamışdır. O, bizim kənd adamı deyildi, o, ya katsap,
ya da qaraçı idi... O, bizim kəndə gələndə mən hələ balaca oğlan
idim. Yanında bir qız var idi: qızı, yaxud nəvəsi idi... hər ikisini qov-
dular...

– Bəs indi fala baxdırmaq, yaxud cadu elətdirmək üçün onun
yanına heç kəs getmirmi?

– Arvadlar gedirlər, – deyə Yarmola etinasızlıqla ağızından
qaçırdı.

– Aha! Deməli, onun harada yaşadığı, hər harda, məlumdur?

– Mən bilmirəm... Adamlar deyirlər ki, o, Bisovo Kutun yanın-
da yaşayır... Bilirsiniz İrinovsk yolunun o tərəfindəki bataqlıqda. Bax,
o, filan-filanşudə həmin bataqlıqda yaşayır!

“Küpəgirən qarı mənim evimdən vur-tut on verst uzaqda yaşayır... əsl, canlı küpəgirən qarı, meşə küpəgirən qarısı!” Bu fikir dər-
hal məni maraqlandırdı və həyəcanlandırdı.

– Bəri bax, Yarmola, – deyə mən meşə qarovulçusuna müraciət
etdim, – mən necə edim ki, onunla, həmin küpəgirən qarı ilə tanış
olum?

– Tfu! – Yarmola qəzəblə tüpürdü. – Siz də yaxşı şey arzuladınız.

– Yaxşı, ya pis, mən isə, heç fərqi yoxdur, onun yanına gedəcə-
yəm. Havalar bir az istiləşən kimi onun yanına gedəcəyəm. Sən məni,
əlbəttə, ötürəcəksən, deyilmi?

Sonuncu sözlər Yarmolanı elə sarıtdı ki, o hətta yerindən sıçradı.

– Mən?! – deyə o, qəzəblə qışqırdı. – Heç vaxt! Dünya dağılsa
da, mən getməyəm...

– Hə, axmaqlama, gedərsən.

– Yox, paniç, getməyəm... dünya dağılsa da getməyəm. Mən?!
– deyə o, yenə özündən çıxıb qışqırdı. – Mən iblis ocağına ayağımı
qoyum? Əstəğfürullah, Allah yerə ensə də getməyəm. Sizə də məs-
ləhət görmürəm, paniç.

– Özün bilərsən... Mən isə, hər halda, gedəcəyəm. O, məni ma-
raqlandırır, ona baxmaq istəyirəm.

– Orada maraqlı heç bir şey yoxdur, – deyə Yarmola peçin qapıcığını acıqlı-acıqlı çırpıb donquldandı.

O, qaranlıq dəhlizdə doyunca çay içib, samovarı yığışdıraraq, bir saatdan sonra evə getməyə hazırlaşdıqda mən soruşdum:

– Küpəgirən qarının adı nədir?

– Manuylixadır, – deyə Yarmola qaşqabaqlı halda və kobud səsle cavab verdi.

O, öz hissələrini heç vaxt ifadə etməsə də, deyəsən mənə möhkəm bağlanmışdı; o, bizim ova olan böyük həvəsimizə görə, mənim sadə davranışıma, onun daim ac olan ailəsinə arabir göstərdiyim köməyə görə, başlıcası isə dünyada təkçə mən onu sərxoşluğa üstə danlamadığıma görə (sərxoşluq üstə onu danlayan adamdan isə zəhləsi gedirdi) mənə bağlanmışdı. Buna görə də küpəgirən qarı ilə tanış olmaq barədəki qəti qərarım onun kefinə soğan doğradı, o, dilxorluğunu yalnız daha berkdən fısıldamaqla, artırmaya çıxdıqda isə var qüvvə ilə öz iti Ryabçiki təpikləməklə bürüzə verdi. Ryabçik zingildədi və kənara sıçradı, lakin o saat zingildəyə-zingildəyə Yarmolanın dalınca qaçdı.

III

Üç gündən sonra havalar istiləşdi. Bir gün səhər tezdən Yarmola mənim otağıma gəlib dedi:

– Tüfəngləri təmizləmək lazımdır, paniç.

– Niyə? – deyə mən yorğan altında gəməşə-gəməşə soruşdum.

– Gecə dovşan gəzmişdir: çoxlu ləpir var. Bəlkə pan meşəsinə ova gedək?

Mən görürdüm ki, Yarmola meşəyə getməyə can atır, lakin o, ehtiraslı ovçu həvəsini saxta laqeydliklə gizlədirdi. Həqiqətən onun təklilə tüfəngi artıq qabaq otaqda qoyulmuşdu, onun bu tüfənginin paslanmış və barıt qazından yeyilmiş yerləri qalaylanmış olsa da, bir dəne də cüllüt ondan canını qurtara bilməmişdi.

Biz meşəyə giren kimi dərhal dovşan izinə düşdük: qabaqda iki yanaşı, dalda isə bir-birinin ardınca iki balaca pəncə ləpiri gördük. Dovşan yola çıxıb, təxminən iki yüz sajen yolla getmiş və böyük sıçrayışla cavan şam ağacları meşəliyinə tullanmışdı.

– Hə, indi isə onun arxasına keçək, – deyə Yarmola dilləndi. – O ki, sıçramışdır, deməli indi buralarda yerə yatmışdır. Siz, paniç gedin... – təkçə ona məlum olan nişanelərlə məni hara göndərmək üçün o, fikrə daldı... – Siz köhnə meyxananın yanına gedin. Mən isə Zamlın tərəfdən onun arxasına keçərəm. İt onu yerindən qaldıran kimi mən qışqırıb sizə xəbər verərəm.

O, dərhal gözdən itdi, sanki sıx, xırda kolluğa baş vurdu. Mən diqqətlə qulaq asdım. Onun brakonyer yerini birçə səs belə bürüzə vermir, ağac lifindən möhkəm hörülmüş çarıqlı ayaqları altında birçə budaq belə sınırdı.

Mən yavaş-yavaş köhnə meyxanaya – adamsız, uçulub-dağılan evə çatdım və iynəyarpaq meşəsinin kənarında, düz çıpaq gövdəli uca şam ağacının altında dayandım. Olduqca sakitlik idi. Belə sakitlik yalnız küləksiz qış günü meşədə ola bilərdi. Budaqlara qonmuş yumşaq qar topaları onlara qəşəng, bayramsayağı və soyuq görkəm verərək, budaqları aşağı öyirdi. Arabir ağacın zirvəsindən nazik budaqcıq qopurdu, düşərkən onun yüngül çatırtı ilə başqa budaqlara toxunması olduqca aydın eşidilirdi. Gün işığı düşən yerlərdə qar çəhrayı, kölgədə isə göyümtül rəngə çalır. Bu tontənəli, soyuq səssizliyin füsunkarlığı məni valeh etdi və mənə elə gəldi ki, vaxtın yavaş-yavaş və səssizcə yanımdan ötüb keçməsinə hiss edirəm...

Birdən uzaqda, lap kolluğun ortasında Ryabçik hürdü – o, heyvan dalınca qaçan it kimi: nazik, uzun-uzadı və əsəbi, demək olar ki, ciyilti ilə hürürdü. Mən o saat var qüvvə ilə itin dalınca qışqıran Yarmolanın da səsini eşitdim: “U– bıy! U – bıy!”; o, bu sözün birinci hecasını – uzun, kəskin zil səslə, ikinci hecasını isə – kəsik-kəsik, yoğun səslə qışqırırdı. (Mən yalnız xeyli vaxt keçdikdən sonra başa düşdüm ki, meşə qarovulçusunun bu ovçu qışqırığı “Убивать”¹ felindən əmələ gəlmişdir.)

İt hürüşü gələn səmti nəzərə alaraq, mənə elə gəldi ki, it mənim solumda heyvanı qovur, mən də heyvanı qabaqlamaq üçün tələsik balaca taladan qaçmağa başladım. Lakin iyirmi addım atmamışdım ki, iri boz dovşan kötiyün dalından sıçradı və sanki tələsmədən uzun qulaqlarını yatırıb, hündür, seyrək tullanıla yolu keçdi və cavan meşəlikdə gözdən itdi. Ryabçik sürətlə onun dalınca meşəyə soxul-

¹ Öldürmək

du. O, mənı görüb, yüngülcə quyruğunu buladı, bir neçə dəfə dişləri ilə tələsik qardan dişlədi və yenə dovşanın dalınca cumdu.

Birdən Yarmola da belə səssizcə meşənin qalın yerindən çıxdı.

– Panıç, niyə onun yolunu kəsmədiniz? – deyə o qışqırdı və narazı halda dilini marçıldatdı.

– Axı məndən uzaq idi... iki yüz addımdan çox uzaq idi.

Mənim pərt olduğumu görüb, Yarmola yumşaldı.

– Hə, eybi yoxdur... O, bizdən canını qurtara bilməyəcəkdir. İrinovsk yoluna gedin, – o, indi ora çıxacaqdır.

Mən İrinovsk yoluna tərəf getdim və artıq iki dəqiqədən sonra mənim yaxınlığımda heyvanı qovan itin səsinı eşitdim. Məni ovçu həyəcanı bürüdü; tüfəngi hazır tuta-tuta sıx kolluğun içi ilə, budaqları sındıra-sındıra və onların bərk zərbələrinə əhəmiyyət verməyərək qaçdım. Mən xeyli müddət beləcə qaçdım və artıq nəfəsim təngləşməyə başlamışdı ki, birdən it hürüşü kəsildi. Mən addımlarımı yavaşıttdım. Mənə elə gəlirdi ki, mən daim düz getsəm, mütləq İrinovsk yolunda Yarmola ilə rastlaşacağam. Lakin mən tezliklə başa düşdüm ki, kol və ağac kötüklərini yan buraxıb qaçarkən yol barədə tamamilə düşünməmişəm və azmışam. Belə olduqda mən Yarmolanı səsləməyə başladım. Lakin o hay vermirdi.

Mən şüursuz olaraq hey irəli gedirdim. Yavaş-yavaş meşə seyrəkləşir, yer getdikcə topa-topa torpağa çevrilir və ayaq altında yatırdı. Qar üzərində qalan ləpirlərim tez qaralır və onlara su dolurdu. Bir neçə dəfə mən artıq dizə kimi batmışdım. Mən topadan-topaya tullanmalı olurdum; qonur rəngli sıx mamırla örtülmüş topalarda ayaqlarım, yumşaq xalça üstə olduğu kimi batırdı.

Tezliklə kolluq tamam qurtardı. Mənim qabağımda qar basmış böyük girdə bataqlıq açıldı; bəzi yerlərdə ağ pərdə altından tək-tək topa qalxırdı. Bataqlığın əks tərəfində, ağacların arasında, bir evin ağ divarları görünürdü. “Yəqin burada İrinovsk meşəsinin meşəbəyi yaşayır, – deyə mən düşünürdüm. – Onun yanına gedib yolu öyrənməliyəm”.

Lakin həmin evə getmək çox da asan deyildi. Mən dəqiqəbaşı bataqlığa batırdım. Uzunboğaz çəkmələrimin içine su dolmuş və hər dəfə addım atanda onlar bərkədən firçıldayırdı; onları çəkib aparmaq çox çətin idi.

Mən nəhayət bu bataqlıqdan keçdim, balaca bir təpəyə qalxdım; indi artıq mən evi yaxşı görürdüm. Bu, hətta ev deyil, uçqu-

sökük daxma idi. O, birbaşa torpaq üstə deyil, yəqin yazda daşqın vaxtı bütün İrinovsk meşəsinı su basdığı üçün tirlər üstə tikilmişdi. Lakin onun bir tərəfi zaman keçdikcə yatmışdı və buna görə də daxma axsaq və kədərli kimi görünürdü. Bir neçə pəncərə gözünün şüşəsi yox idi; onlara cır-cındır təpilməmişdi və bu cındır bayıra tərəf çıxırdı.

Mən sürgünü basıb qapını açdım. Daxmanın içi çox qaranlıq idi, uzun müddət qara baxdığım üçün gözlerimin qarşısında bənövşəyi dairəciklər oynayırdı; buna görə də mən xeyli vaxt daxmada adam olub-olmadığını müəyyən edə bilmədim.

– Ay ev ziyəsi, evdə adam varmı? – deyə mən ucadan soruşdum.

Pəcin yanında nə isə qurdalandı. Mən peçə yaxınlaşıb, döşəmə üstə oturmuş qarını gördüm. Onun qabağında bir yığın toyuq lələyi var idi. Qarı lələkləri bir-bir götürüb tükünü didir və səbətə yığırdı, çıpaq saplaqları isə yerə atırdı.

“Bu ki, Manuylixadır, İrinovskinin küpəgirən qarıdır”, – deyə mən qarıya diqqətlə baxan kimi fikirləşdim. Nağıllarda təsvir edilən küpəgirən qarının bütün xüsusiyyətləri göz qabağında idi: onun batıq ordları aşağı enərək sivri, uzun çənəsinə çevrilir və demək olar ki, çənəsi aşağı sallanan burnuna toxunurdu; ordları batmış dişsiz ağzı bir şey çeynəyirmiş kimi daim tərənirdi; vaxtilə göy, indi isə solğun olan ifadəsiz, girdə, çox qısa qırmızı qapaqlı dombalan gözləri qeribə, acıqlı quş kimi baxırdı.

– Salameleyküm, nənə! – mən mümkün olduqca nəzakətlə dedim: – İşdir, sənın adın Manuylixa deyildir?

Bunun cavabında qarının sinəsində nə isə quruldadı və xırıldadı; sonra onun dişsiz, fis-fis danışan ağzından qeribə səslər çıxdı; bunlar gah qoca qarğanın boğuş qarılısını andırır, gah da birdən xırıltılı, qırıq-qırıq və zil kişi səsinə çevrilirdi:

– Əvvəllər, bəlkə də, mehriban adamlar Manuylixa adlandırır-dılar... İndi isə mordək çağırır, ördək adlandırır. Sənə nə lazımdır? – deyə o, öz yeknəsəq məşğələsinı davam etdirə-ətdirə sət səslə soruşdu.

– Nənə mən yolu azmışam. Səndə süd varmı?

– Süd yoxdur, – deyə qarı acıqlı-acıqlı sözümlü kəsdi. – Sənın kimiləri meşədə çox gəzir... Hamınızı yedirdib-ıçirdə bilmərəm...

– Hə, nənə, sən yaman qonaqsevmez adamsan.

– Doğru deyirsən, atam: tamam sərt adamam. Sizin üçün ləzzətli yeməklərimiz yoxdur. Yorulmusan – otur, səni daxmadan qovan yoxdur. Bilirsənmi, məsəl var deyərler: “Evimizin yanındakı təpə üstə oturmağa, bizim bayramda zəng səsinə qulaq asmağa gəlin, sizin evə nahara gəlməyi isə biz unutmaq”. Bax, belədir...

Bu ifadələrdən mən o saat qənaətə gəldim ki, qarı doğrudan da başqa yerdən gəlmədir; burada naqqal-şimal adamlarının həvəslə işlətdikləri bəzəkli kəskin sözləri sevmir və başa düşmürdülər. Lakin qarı öz işini mexaniki surətdə davam etdirə-ətdirə hələ də nə isə burnu altında donquldanırdı, ancaq indi o, daha astadan və anlaşılmaz səslə danışdı. Mən yalnız bir-biri ilə əlaqəsi olmayan ayrı-ayrı sözləri eşidirdim: “Bax, bu da sənin üçün Manuylixa nənə... Kim olduğu isə – bəlli deyildir... Mənim ki, yaşım ötürübdür... Ayaqlarını hey tərpədir, dil boğaza qoymur, cıqıldayır – xalis sağsağandır...”

Mən bir qədər dinməz oturub qulaq asdım, birdən qarşımda oturan qadının dəli olduğu fikri məndə iyirənc qorxaqlıq hissi oyadı.

Lakin mən ətrafa göz gəzdirə bilmişdim. Daxmanın çox hissəsini iri, üzü qopub tökülmiş peç tuturdu. Qabaqda künedə ikona yox idi. Divarlardan, yaşıl bığlı ovçular və bənövşəyi rəngli itlər olan adi şəkillər və heç kəsə bəlli olmayan generalların portretləri əvəzinə quru ot dəstələri, büzülmüş bitki kökləri və mətbəx qab-qacağı asılmışdı. Nə bayquş, nə də qara pişik gözümdə dəymirdi, ancaq peçin üstündən iki dənə iri sığırcın təəccüblü və şübhəli nəzərlə mənə baxırdı.

– Nənə, heç olmazsa, doyunca içməyə su verərsinizmi? – deyə mən səsimi ucaldaraq soruşdum.

– Odur hey, çəlləkdədir, – deyə qarı başı ilə işarə etdi.

Su, bataqlıq kifi tamı verirdi. Mən qarıya təşəkkür edib (qarı mənim təşəkkürümə azca belə əhəmiyyət vermədi), yola necə çıxmağı ondan soruşdum.

Qarı birdən başını qaldırıb, solğun quş gözlərini mənə zillədi və tələsik donquldandı:

– Get-get... Oğlan, öz yolunla get. Sənin burada işin yoxdur. Qonaq yaxşıdır, qonaqlıqda... Get, atam, get...

Mənim getməkdən başqa bir əlacım qalmadı. Lakin birdən sərt qarını heç olmazsa yumşaltmaq üçün sonuncu vasitədən istifadə etdim. Mən cibimdən təzə gümüş beş şahılıq çıxarıb, Manuylixaya

uzatdım. Mən səhv etmədim: qarı pulu gören kimi hərəkətə gəldi, gözləri daha da genişləndi və qıc olmuş, düyün-düyün, titrəyən əlini uzatdı.

– Ey, yox, Manuylixa nənə, havayı vermərəm, – deyə mən pulu gizlədərək onu cıratdım. – Hə, bir mənim üçün fala bax.

Cadugerin mixəyi rəngli qırış-qırış üzü narazı halda büzüldü. O, yəqin, tərəddüd edir və buna görə pulu sıxıb gizlətdiyim yumruğuma aciz-aciz baxırdı. Lakin tamahkarlığı üstün gəldi.

– Hə, hə, gedək, gedək də, – o, yerindən güclə qalxaraq, fiş-fişlə dedi. – İndi mən heç kəs üçün fala baxmıram, əzizim... Yadımdan çıxıb... Qocalmışam, gözlərim görmür. Ancaq sənin sözünü yerə sala bilmərəm.

Qarı divardan tuta-tuta, bükülmüş bədəni hər addımda titrəyətitrəyə stola yaxınlaşdı, bir dəst qonur rəngli, zaman keçdikcə şişmiş kart çıxarıb, onlara daraq vurdu və mənə tərəf itələdi:

– Kəs görürm... sol əllə kəs. Ürəklə...

Qarı barmaqlarına tüpürüb, kartları düzməyə başladı. Kartlar stolun üstə düşüb, xəmindən yağrulub hazırlanmış kimi səs çıxarıb və düzgün səkkiz guşəli ulduz tək düzülürdü. Manuylixa axırıncı kartı üzü aşağı kralın üstünə qoyduqdan sonra əlini mənə uzatdı və dilənçi kimi, xalis qaraçı səsilə uzada-uzada dedi:

– Nəzirimi ver, yaxşı ağa... Xoşbəxt olacaqsan, varlı olacaqsan...

Mən gümüş pulu onun ovcuna basdım. Qarı, meymun kimi cəld hərəkətlə onu yanağının dalında, baş yaylığının altında gizlətdi.

– Sənin üçün uzaq yoldan böyük marağ çıxır, – deyə o, adəti üzrə tez-tez danışmağa başladı. – Kərpicxallı xanımla görüşünüz və əhəmiyyətli bir evdə nə isə xoşagəlməz söhbətiniz olacaqdır. Tezliklə xaç kraldan sənə qəfil xəbər gələcəkdir. Sənin üçün nə isə əngəlli bir iş çıxır, sonra isə yenə nə isə azca pul çıxır. Böyük bir məclisdə olacaqsan, keflənəcəksən... Çox da berk keflənməyəcəksən, ancaq sənin üçün içki çıxır. Ömrün uzun olacaqdır. Əgər altmış yeddi yaşında ölməsən, o zaman...

Qarı, nəyə isə qulaq asırmış kimi birdən səsinə kəsib, başını qaldırdı. Mən də diqqətlə qulaq asmağa başladım. Bir qadın tərəvətli, cingiltili və gur səslə mahnı oxuya-oxuya daxmaya yaxınlaşdı. Lətafətli malorus mahnısının sözlərini mən də eşitdim:

Çiçəyin çoxluğundan
Kalinka başın əyir.
Mürgü elə şirindir
Başım çiyinə dəyir.

– Hə, di get, mənim bala şahinim, – deyə qarı əli ilə məni stol-
dan uzaqlaşdıraraq, təşvişlə vurnuxmağa başladı. – Sənin başqala-
rının daxmalarında işin yoxdur. Hara gədirdinse get...

Qarı hətta gödəkçəmin qolçağından yapışıb qarıya tərəf dartdı.
Onun üzündə nə işə vəhşicəsinə təşviş ifadəsi var idi.

Lap daxmanın yanında birdən mahmı səsi kəsildi, demir sürgü
bək cingildədi və açılmış qapının işığında ucaboylu, gülürüzlü bir
qız görüldü. O, iki əllə zolaq-zolaq önlüyündən ehtiyatla yapış-
mışdı; oradan üç dənə qırmızıboyunlu və işıldayan qaragözlü xır-
daca quş başı boylanırdı.

– Nənə, bax, alacəhrə quşları yenə dalımcə düşdülər, – deyə o,
ucadan gülə-gülə qışqırdı, – gör nə məzəlidirlər... Lap acdırlar. İşin
tersliyindən yanımda çörək yox idi.

Lakin qız məni görüb, dərhal səsinə kəsdi və qıpqırmızı qızardı.
Onun qara, qələm qaşları narazı halda çatıldı, sualedici gözləri isə
qarıya zilləndi.

– Bax, ağa gəlibdir... Yolu soruşur, – deyə qarı izah etdi. – Hə,
atam, bəsdir sərinləndin. Su içdin, söhbət elədin, di öz hörmətini
bil. Biz sənin tay-tuşun deyilik...

– Bəri bax, qəşəng qız, – deyə mən qıza müraciət etdim, – Lüt-
fən mənə İrinovsk yoluna gedən cığırı göstərin, yoxsa min il də
qalsa mən sizin bu bataqlıqdan çıxma bilmərəm.

Görünür yumşaq, xahişedici səslə dediyim sözlər ona təsir etdi.
Qız alacəhrələri ehtiyatla peçin üstünə sığırçınların yanına qoydu,
əynindən çıxartdığı qısa svitkasını¹ taxtın üstə atdı və dinməz-söy-
ləməz daxmadan çıxdı.

Mən onun dalımcə getdim.

– Sənin bu quşların ələ öyrədilmişdir? – deyə mən qıza çata-
çata soruşdum.

– Ələ öyrədilmişdir, – deyə qız kəsik-kəsik və hətta mənə bax-
madan cavab verdi. – Hə, baxın, – o, çəpərin yanında dayanaraq

¹ Svítka – ukraynalıların uzun üst paltar

dedi. – O balaca cığırı görürsünüzmü, odur, şam ağaclarının arasın-
da? Görürsünüzmü?

– Görürəm...

– O cığırla düz gediniz. Elə ki, palıd kötüyünə çatdınız, sola
dönərsiniz. Sonra elə düz meşə ilə də gediniz. Elə orada İrinovsk
yolu qabağınıza çıxacaqdır.

Qız sağ əlini uzadıb yolun istiqamətini göstərəkən, mən biix-
tiyar ona baxıb həzz alırdım. O, alınlarını, ağız və çənələrini bağ-
layan yeknəsəq və qorxaq sifətli yerli “qızlardan” tamam fərqlənirdi.
Mənim tanış olmadığım bu ucaboy, qarayanız, iyirmi-iyirmi beş
yaşlı qız sərbəst hərəkətli və qədd-qamətli idi. Enli ağ köynək onun
cavan, iri sinəsi üstə sərbəst və qəşəng otururdu. Onun üzünün
orijinal gözəlliyini bircə dəfə gördükdə unutmaq mümkün deyildi,
lakin bu üzə alışdıqdan sonra da onu təsvir etmək çətin idi. Ortadan
kəsilən qələm qaşları onun qəşəng, iri, işıldayan qara gözlərinə
gizli hiyləgər, hakim və sadəlik ifadəsi verirdi; dərisi qaraşın-çəh-
rəyi idi, özünəməxsus dodaqlarının əyintisi var idi, bir qədər yoğun
olan alt dodağı qəti və şıltaq ifadə ilə qabağa çıxırdı.

– Doğrudanmı siz belə xəlvəti yerdə tək yaşamağa qorxmursu-
nuz? – deyə mən çəpərin yanında ayaq saxlayıb soruşdum.

Qız etinasızlıqla çiyinlərini çəkdi.

– Nədən qorxacağın? Buralara canavar gəlmir.

– Məgər tək-cə canavarlar qorxuludur... Sizin evi qar basa bilər,
yanğın baş verə bilər... Başqa işlər də ola bilər. Siz burada təksiniz,
heç kəs köməyinizə gələ də bilməz.

– Şükür Allaha! – deyə qız əlini saymazyana yellətdi. – Nənəm-
lə məni tamam rahat buraxsa idilər, daha yaxşı olardı, yoxsa...

– Yoxsa nə?

– Çox bilsəniz, tez qocalarsınız, – deyə o, sözümlə kəsdi. – Siz
özünüz kimsiniz? – Qız təşvişlə soruşdu.

Mən başa düşdüm ki, yəqin, qarı da, bu qəşəng qız da “Hökü-
mət adamları” tərəfindən sıxışdırılmaqdan qorxurlar, buna görə də
tələsik onu sakitləşdirməyə başladım.

– Ah! Sən, lütfən, narahat olma. Mən nə uryadnik, nə mirzə, nə
aksiz deyiləm, bir sözlə heç bir rəis deyiləm.

– Yox, siz doğru deyirsiniz?

– Vıdanıma and içirəm. Allah haqqı, mən sadəcə bir adamam.
Mən sadəcə bir neçə aylığa bura qonaq gəlmişəm, sonra isə çıxıb

gedəcəyəm. İstəsən, bura gəldiyimi və sizi gördüyümü heç kəsə demərəm. Sən mənə inanırsanmı?

Qızın üzü bir az aydınlaşdı.

– Hə, deməli, əgər yalan danışmırsınızsa, onda düzünü deyiniz. Bəs siz necə: əvvəllər bizim barəmizdə eşitmisiniz, yaxud bilmədən gəlib çıxmısınız?

– Heç özüm də bilmirəm ki, sənə necə deyim... Eşitməyinə–eşitmişəm, tutalım, mən hətta bir gün sizin yanınıza gəlmək fikrinde də olmuşam, bu gün isə təsadüfən gəlmişəm, – yolu azmışam... Hə, indi isə de görüm, siz nə üçün adamlardan qorxursunuz, onlar sizə nə pislik etmişlər?

Qız yoxlayırmuş kimi şübhəli nəzərlə mənə baxdı. Lakin mənim vicdanım təmiz idi, buna görə də onun zillənmiş nəzərinə göz qırpmadan tab gətirdim. Belə olduqda qız getdikcə artan həyəcanla danışmağa başladı:

– Onlar bizi incidirlər... Sadə adamlar pis deyillər, ancaq rəislər... Uryadnik gəlib – alır, nahiyə, pristavı gəlib – alır. Almamışdan qabaq hələ nənəmi təhqir edir: sən, deyir, küpəgirən qarısan, şeytansan, katorqada olmuş adamsan... Eh! Nə deyim!

– Sənə necə, əl vururlarmı? – birdən ehtiyatsız sual verdim.

Qız təkəbbür və cüretlə başını aşağıdan yuxarı qaldırdı və onun qıyılmış gözlərində acıqlı qələbə işığı parladı...

– Əl vurmurlar... Bir dəfə bir nəfər yerölçən mənə yaxınlaşdı... Bax ha, könlünə nəvaziş düşmüşdü... Mən ona elə nəvaziş göstərdim ki, o, yəqin indiyə kimi həmin nəvazişi unutmamışdır.

Bu istehzal, lakin özünəməxsus təkəbbürlü sözlər o qədər kobud və sərbəst səsləndi ki, mən biixtiyar fikirləşdim: “Lakin sən ebəş yerə şam meşəliyində böyüməmişən – sənənlə zarafat eləmək doğrudan da təhlükəlidir”.

– Məgər bizim bir adamla işimiz var?! – deyə o, getdikcə mənə daha çox inanaraq, sözüne davam etdi. – Bizə adamlar heç lazım deyillər. İldə bir dəfə sabun və duz almaq üçün qəsəbəyə gedirəm... Bir də nənəm üçün çay almağa, – o, yaman çay içəndir. Heç adam üzünü görməsək, daha yaxşı olar.

– Hə, mən görəəm ki, nənə ilə sənənlə adamlardan xoşunuz gəlmir... Bəs mən necə, vaxtım olanda bir dəqiqəliyə yanınıza gələ bilərəmmi?

Qız güldü və onun qəşəng üzünü qərribə halda, gözələnilmədən dəyişdi! Üzündə əvvəlki sərtlikdən bir iz belə qalmadı: üzünü aydınlaşdı, utancaq, uşaq ifadəsi aldı.

– Bizdə sənənlə işin ola bilər? Nənəmlə mən kədərli adamlarıq... Nə eybi var, siz doğrudan da mehriban adamsınız, gəlin. Ancaq bir iş var... Siz işdir bizə gəlsəniz, onda yaxşısı budur, tufəngsiz gəlin...

– Sən qorxursan?

– Mən nədən qorxacağam? Mən heç nədən qorxmuram, – onun səsinə yenə də öz qüvvəsinə inam səsləndi. – Ancaq mənim tufəngdən xoşum gəlmir. Quşlar, yaxud dovşanları vurmaq nəyə lazımdır? Onların heç kəsə pisliliyi dəymir, onlar da bizim kimi yaşamaq istəyirlər. Mən onları sevirəm: onlar balacadırlar, heyvandırlar... Hə, ancaq kifayətdir, sağ olun, – o tələsik dedi, – mən adınızı bilmirəm... Qorxuram ki, nənəm deyilməyə başlar.

Qız başını aşağı öyib, küləyin dağıtdığı saçlarını əlləri ilə tutatuta yüngül və iti addımlarla daxmaya qaçdı.

– Dayan, Dayan! – deyə mən qışqırdım. – Bəs sənənlə adın nədir? Gəl əməlli-başlı tanış olaq.

O, bir anlıq ayaq saxlayıb, mənə tərəf döndü.

– Mənim adım Alenadır... Burada isə – Olesya deyirlər.

Mən tufəngi çiyinə keçirib, göstərilən yolla getdim. Mən, ensiz, güclə görünən meşə çığırının başlandığı kiçik təpəyə qalxdım və boyun baxdım. Küləyin yavaşca yelləndirdiyi Olesyanın qırmızı tumanı hələ də daxmanın artırmasında görünür, gözqamaşdırıcı ağ hamar qar fonunda parlaq ləkə kimi gözə çarpırdı.

Məndən bir saat sonra Yarmola evə getdi. Adətində görə boş-boş danışmağa həvəsi olmayan Yarmola mənim necə və harada azdığım barədə bir kəlmə də soruşmadı. O, təkə öteri olaraq dedi:

– Oradadır... Mən dovşanı mətbəxdə qoymuşam... onu qızardacağım, yaxud bir adam üçün göndərəcəksiniz?

– Yarmola, sən heç bilirsənmi mən bu gün hara getmişdim? – deyə meşə qarovulçusunun təəccübünü qabaqcadan təsəvvür edərək dedim.

– Niyə bilmirəm – deyə Yarmola kobudcasına donquldandı.

– Məlumdur, küpəgirən qarların yanına getmişdiniz...

– Bunu sən haradan bildin?

– Niyə bilməyim? Gördüm ki, siz hay verirsiniz, mən qayıdın izinizə düşdüm... Eh, panı-ıç! – deyə o, ovqatı təl x halda tənə ilə əlavə etdi. – Sizə belə işlərlə məşğul olmaq yaramaz... Günahdır!

IV

Bu il yaz erkən, fasiləsiz, həm də həmişə Polesyede olduğu kimi qəfildən gəldi. Kəndin küçələri ilə coşqun, mixəyi rəngli, işıqlayan, qarşılmasına çıxan daşların ətrafında köpüklənən, talaşa və qaz tüklerini sürətlə hərledə-hərledə aparən balaca çaylar axmağa başladı. Səma və sanki fırlanan ağ girdə uçan buludlar iri su gölməçələrində əks olunmağa, damlardan su damlarını tökülməyə başladı. Yol kənarlarındakı ağ söyüd ağaclarına qonmuş saysız-hesabsız sərcələr elə bərkdən və həyəcanla cıkkıldəşirdi ki, onların səsinə heç bir şey eşitmək olmurdu. Hər yerdə şənlik, hövsələsiz coşqun həyat hiss olunurdu.

Qar əriyirdi, yalnız dərə və kölgəli meşə boynunda bezi yerlərdə çirkli və yumşaq qar qalırdı. Onun altından qış ərzində dincəlmiş çılpaq, nəm, isti və təzə şirə ilə dolu, yeni analıq həsrəti çəkən torpaq görünürdü. Qara torpaqdan yüngül buxar qalxır və havanı donu açılan torpaq iyi – hətta şəhərdə belə başqa iylərin arasında tanınan həmin tərəvətli, oğrun və güclü məstedici yaz iyi doldururdu. Mənə elə gəlirdi ki, bu ətilə bərabər mənim qəlbimə narahət intizar və tutqun duyğu dolu şirin və mehriban yaz kədəri – sizin gözlərinizdə bütün qadınları qəşəngləşdirən və ötən yazlar barədə həmişə qeyrimüəyyən təəssüf doğuran şairənə bir kədar dolurdu. Gecələr istiləşirdi; onların nəm qaranlıq zülmətində təbiətin gözə görünməyən tələsik yaradıcı işi hiss olunurdu...

Bu yaz günlərində Olesyanın surəti mənim başımdan çıxmırdı. Tək qaldıqda fikrimi bir yere daha yaxşı toplamaq və onun gah sert, gah hiyləgər, gah da mehribancasına gülümseyən simasını, qoca şam meşəliyinin azad qoynunda böyümüş cavan yolka ağacları kimi onun boy-buxunlu və qüvvətli cavan bədənini, onun qəflətən alçaq, yumşaq ahəngli, tərəvətli səsinə... təsəvvürümdə dönə-dönə canlandırmaq üçün uzanıb gözlərimi yummaq mənə ləzzət verirdi. “Onun bütün hərəkətlərində, onun sözlərində, – deyə mən fikirləşirdim, – nə isə mərhəmətli (əlbəttə ki, bu çox bayağı sözün yaxşı

mənasında), nə isə anadangəlmə incə sadəlik vardır...” Həm də qızı əhatə edən sikkə, küpəgirən qarının mövhümi şöhrəti, meşənin qalın yerində, bataqlığın içindəki həyat və xüsusilə – mənə müraciətlə deyilən bir neçə sözdə hiss edilən öz qüvvəsinə bu təköbbür-lü inam məni Olesyaya tərəf cəzb edirdi.

Bu heç də təsadüfi deyildir ki, meşə cığıruları azca quruyan kimi mən dirəklər üstə güclə duran daxmaya yollandım. Qarı donquldanarsa, onu sakitləşdirmək üçün mən özümə yarım girvənə çay və bir neçə ovuc parça qənd götürdüm.

Mən gələndə qadınların hər ikisi evdə idi. Qarı parlaq alov saçan peçin yanında qurdalanırdı, Olesya isə çox hündür skamya üstə oturub, kətan toxuyurdu; mən içəri girərkən qapını vurduqda qız dönüb baxdı, əlləri altındakı sap qırıldı və mil döşəmə üstə diyirləndi.

Qarı üz-gözünü turşuda-turşuda və ovucu ilə üzünü peçin istisindən qoruya-qoruya bir qədər diqqətlə və acıqlı-acıqlı mənə baxdı.

– Salaməleyküm, nəncən! – Mən uca, şən səslə dedim. – Yəqin məni tanıya bilmirsən? Yadımdadır mı, mən keçən ay yolu soruşmağa gəlmişdim? Sən hələ mənim üçün fala da baxdın?

– Atam, heç bir şey mənim yadımda deyildir, – qarı narazı halda başını bulaya-bulaya fis-fisla dedi, – yadımda deyildir. Mən heç cür anlaya bilmirəm ki, sənənin bizlə nə işin var? Bizdən sənə tay-tuş olarmı? Biz sadə, avam adamlarıq... Sənənin burada işin yoxdur. Meşə böyükdür, gəzməli yeri çoxdur... belə...

Soyuq qarşılıdığım üçün tamam kərxib qalmışdım, elə pis vəziyyətə düşmüşdüm ki, bilmirdim nə edim: qarının kobudluğunu zarafata çevirim, yaxud özüm qəzəblənirəm, yaxud da, nəhayət, bir kəlmə də söz deməmiş çıxım gedim. Mən üzümdə aciz ifadə ilə biixtiyar Olesyaya tərəf döndüm. Qız sadə istehzalı təbəssümlə azca gülümsündü, cəhrənin dalından qalxdı və qarıya yaxınlaşdı.

– Nənə, qorxma, – qız barışdırıcı səslə dedi, – o, pis adam deyil, bizə pislik etməz. – O, qabaq küncdəki skamyada mənə yer göstərə-göstərə və qarının donquldanmağına daha əhəmiyyət verməyərək, əlavə etdi: – xahiş edirəm oturasınız.

Qızın göstərdiyi hörmətçilikdən ruhlanıb, mən ən ciddi vasitəyə əl atmağı fikirləşdim.

– Nəncən, sən çox acıqlısan... Qonaq qapı ağzına çatmamış, sən onu söyməyə başlayırsan. Mən isə sənənin üçün bəxşiş gətirmişəm, – mən çantadan bağlıları çıxara-çıxara dedim.

Qarı bağıllara öteri nəzər saldı, lakin dərhal üzünü peçə tərəf çevirdi.

– Sənin heç bir bəxşişin mənə lazım deyildir, – qarı atəşkeşlə peçdəki kömürləri tez-tez qurdalaya-qurdalaya donquldandı. – Belə qonaqlardan çox görmüşük. Əvvəlcə pişim-pişimlə adamın ürəyini alırlar, sonra isə... O kağız kisədəki nədir? – deyə o, birdən mənə tərəf döndü.

Mən o saat qəndi ona verdim. Bu, qarını yumşaltdı, o yenə donquldansa da, artıq əvvəlki kimi bərtəməz səslə donquldandı.

Olesya yenə oturub ip əyirməyə başladı, mən isə onun yanında alçaq, qısa və laxlayan balaca skamyaya üstə oturdum. O, sol əlilə ağ, ipək kimi yumşaq kətan lifini sürətlə eşir, sağ əlilə isə yüngülcə vızıldayan cəhrəni hərledirdi; o, iyi gah, demək olar ki, yerə toxunana kimi aşağı buraxır, gah da cəld onu tutur və barmaqlarının qısaca hərəkəti ilə yenə fırladırdı. İlk baxışda çox sadə görünən, lakin əslində böyük, əsrlər boyunca davam edən vərmiş və cəldlik tələb edən bu işin öhdəsindən qız asanlıqla gəlirdi. Mən biixtiyar bu əllərə nəzər saldım: onlar işləməkdən kobudlaşmış və qaralmış olsalar da, lakin balaca və gözəl idilər – nəzakətli qızların çoxu bu əllərə hesə aparardı.

– Bax, siz onda mənə heç demədiniz ki, nənəm sizin üçün fal açmışdır, – Olesya dilləndi. Mənim ehtiyatla çevrilib geri baxdığımı gördükdə isə əlavə edib dedi: – Eybi yoxdur, eybi yoxdur, onun qulaqları bir az ağır eşidir, söhbətimizi eşitməz. O, təkcə mənim səsimi yaxşı eşidir.

– Bəli, fal açmışdır. Nə olsun?

– Heç, elə-belə... Elə-belə soruşuram... Siz fala inanırsınız mı? – deyə Olesya mənə öteri, oğrun nəzər saldı.

– Nəyə? Sənin nənənin mənim üçün açdığı fala, yaxud ümumiyyətlə fala?

– Yox, ümumiyyətlə fala...

– Necə deyim, doğrusu, inanmıram, ancaq, nə bilim? Deyirlər ki, elə hadisələr olur ki... hətta, ağıllı kitablarda da bu haqda yazırlar. Ancaq bax, sənin nənənin dediklərinə isə mən heç inanmıram. Belə fal açmağı bütün kəndli arvadları bacarar.

Olesya gülümsündü.

– Bəli, bu doğrudur ki, o, yaxşı fal açmır. Qocalıbdır, həm də çox qorxur. Kartlar sizin üçün nə göstərdi?

– Maraqlı bir şey göstərmədi. Adətən deyilən sözlər idi: uzaq yol, xaç marağı.. heç yadımda da qalmamışdır.

– Bəli, bəli, artıq o, yaxşı falçı deyildir. Qocalıqdan sözlərin çoxunu unutmuşdur... Daha ona falçılıq nə yaraşır? Bir də ki, o qorxur. Təkcə pul görəndə, fal açmağa razılıq verir.

– O, nədən qorxur?

– Aydın məsələdir ki, rəislərdən qorxur.. Uryadnik gələndə həmişə hədələyir: “Mən, deyir, istədiyim vaxt səni dama basa bilərəm. Sən bilirsənmi, deyir, cadugərlik üstə, sizin kimi adamlara nə cəza verirlər? Sokolinin adasına, həmişəlik, katorqa işinə sürgün cəzası verirlər”. Siz necə bilirsiniz, o, doğru deyir, yaxud yalan danışır?

– Yox, yalan danışmağına yalan danışmır; bu iş üçün həqiqətən cəza verilir, ancaq o deyən kimi belə dəhşətli cəza yox... Hə, Olesya, sən də fal aça bilirsənmi?

Qız, deyəsən bir anlığa tutuldu.

– Fal açırım... Ancaq pula yox, – deyə o tələsik əlavə etdi.

– Bəlkə sən mənim üçün də kartla fal açasan?

– Yox, – deyə o, başını tərpədə-tərpədə, asta, lakin qəti səslə cavab verdi.

– Niyə fal açmaq istəmirsən? Hə, indi olmasın, sonralar bir vaxt... Nə isə mənə elə gəlir ki, sən mənə düzünü deyərsən...

– Yox, sənin üçün fal açmayacağam. Heç bir vaxtla sənin üçün fal açmayacağam.

– Hə, Olesya, bu heç yaxşı olmadı. İlk tanışlığımız xatirinə sözü-mü yerə salmamalısan... Sən nə üçün razı olursan?

– Çünki mən artıq sizin üçün kart falı açmışam, ikinci dəfə olmaz...

– Olmaz? Nə üçün? Mən bunu başa düşürəm.

– Yox, yox, olmaz... olmaz... – deyə Olesya mövhumu dəhşətlə pıçıldadı. – Taleyi iki dəfə yoxlamaq olmaz... O, bunu bilər, gizlicə qulaq asar... Tale ondan soruşulmasını sevmir. Buna görədir ki, bütün falçılar bədbəxtidirlər.

Mən Olesyaya zarafatla cavab vermək istədim, ancaq bunu bacarmadım: onun sözlərində olduqca böyük inam var idi, hətta qız taleyin adını çəkəndə qərribə halda qorxa-qorxa boylanıb qapıya baxdıqda, mən də biixtiyar qapıya baxdım.

– Hə, əgər mənim üçün fal açmaq istəmirsənsə, onda danış görüm o zaman mənim üçün nə çıxdı? – deyə mən xahiş etdim.

– Yox... Danışmasam yaxşıdır, – Olesya dedi və gözlərində yalvarıcı uşaq ifadəsi göründü. – Lütfən xahiş etməyiniz... Sizin üçün yaxşı çıxmazdı... Yaxşısı xahiş etməyin.

Lakin mən inadla xahiş edirdim. Mən baş aç a bilmirdim ki, onun imtinası və mənim taleyim haqqındakı tutqun işarələri falçı qadının süni üsulları idi, yaxud o, dediklərinə həqiqətən özü inanırdı, ancaq mən özümü itirdim, demək olar ki, məni dəhşət bürüdü.

– Di yaxşı, sözüm yoxdur, deyim, – Olesya nəhayət razılıq verdi. – Ancaq baxın ha, şərti şumda kəsək ki, xırmanda yabalaşma düşməsin. Sizə xoş gəlməyən bir şey olarsa, açıqlanmayın. Sizin üçün bu çıxdı: siz mərhəmətli adam olsanız da, ancaq zəifsiniz. Sizin mərhəmətiniz yaxşı, səmimi deyildir. Siz öz sözünüzün yiyəsi deyilsiniz. Siz özünüzü adamlardan yüksək tutmaq istəyirsiniz, ancaq özünüz, bunu istəməsəniz də, onlara tabe olursunuz. İçki içməyi, habelə... sevirsiniz. Hə, heç fərqi yoxdur, deyirəmsə qoy hamısını deyim... Qadınlara çox həvəsiniz var, buna görə də həyatınızda çox müsbət çəkəcəksiniz... Siz pulun qədrini bilmirsiniz və pul yığmağı bacarmırsınız – heç vaxt varlı olmayacaqsınız... Dəlisini deyimmimi?

– Deginən, deginən! Nə bilirsənsə, hamısını deginən!

– Sonra kartda çıxdı ki, sizin həyatınız şən olmayacaqdır. Siz heç kəsi ürəkdən sevməyəcəksiniz, çünki sizin ürəyiniz soyuq, tən-bəldir, sizi sevənləri isə çoxlu dərdə mübtəla edəcəksiniz. Siz heç vaxt evlənməyəcəksiniz, beləcə subay öləcəksiniz. Həyatınızda sizə böyük xoşbəxtlik üz verməyəcəkdir, lakin çox sıxıntı çəkəcək və yaşayışdan bezikəcəksiniz... Elə bir vaxt gələcək ki, siz öz-özünü-zə əl qaldırmaq istəyəcəksiniz... Sizin belə bir işiniz olacaqdır... Ancaq ürəyiniz gəlməyəcək, beləcə dözəcəksiniz... Böyük ehtiyac içində yaşayacaqsınız, ancaq ömrünüzün axırında sizin yaxın adamlarınızın ölümü üzündən, həm də tamamilə sizin üçün gözənilmədən taleyiniz dəyişəcəkdir. Ancaq bütün bunlar çox-çox illər bundan sonra olacaqdır, bax bu il isə... Məhz nə vaxt olacağını mən bilmirəm, – kartlar çox yaxın zamanda olacağını göstərir... Bəlkə lap elə bu ayda..

– Axı bu il nə olacaqdır? – Olesya sözünü kəsdikdə mən soruşdum.

– Dəlisini deməyə qorxuram. Kartda sizin üçün bir nəfər xaç xanım tərəfindən böyük məhəbbət çıxır. Ancaq bunu başa düşə

bilmirəm ki, o xanım ərlı arvaddır, yaxud qızıdır, bunu da bilirəm ki, o, qara saçlıdır.

Mən biixtiyar Olesyanın saçlarına nəzər saldım.

– Siz nə baxırsınız? – deyər qız bezi qadınlara xas olan vərdişlə mənim baxışımı anlayaraq birdən qızardı və qeyri-ixtiyari olaraq saçlarını düzəldə-düzəldə və daha da qızara-qızara sözünə davam etdi: – Hə də, mənim saçlarım kimi.

– Sən deyirsən ki, xaç xanım tərəfdən böyük məhəbbət olacaq? – deyər mən zarafat etdim.

– Gülməyin, gülmək lazım deyildir, – Olesya ciddi, demək olar ki, sərt səslə dedi. – Mən sizə yalnız bütün həqiqəti deyirəm.

– Di yaxşı, gülmərəm, gülmərəm. Sonra?

– Sonra... Oh! Həmin xaç xanım üçün pis çıxır, ölümdən də pis çıxır. O, sizin ucbatınızdan elə biabır olacaqdır ki, bütün ömrü boyu yadımdan çıxmayacaqdır, onun üçün uzun müddətə kədər çıxır... Sizin üçün isə, onun bəxt ulduzunda heç bir şey çıxmır.

– Bəri bax, Olesya, bəlkə kartlar səni aldatmışdır? Mən nə üçün xaç xanıma bir belə pislik edirəm? Mən sakit, təvazökar adamam, sən isə mənim haqqımda o qədər qorxulu şeylər dedin ki, daha nə deyim.

– Hə, daha bunu mən bilmirəm. Həm də elə çıxdı ki, bunu siz etməyəcəksiniz, – qəsdən deyil, necə deyər, o, bu bəlaya sizin ucbatınızdan düçar olacaqdır... Bax, mənim dediklərim düz çıxanda, məni xatırlarsınız.

– Olesya bütün bunları sənə kart dedimi?

O, dərhal cavab vermədi, həm də qeyri-müəyyən və deyəsən həvəssiz cavab verdi:

– Kart da deyir... Bir də ki, mən özüm kartsız çox şeyi adamın üzünə baxanda görürəm. Məsələn, işdir bir adam tezliklə, həm də pis halda ölməlidirsə, mən bunu dərhal onun üzündə oxuyuram; hətta mənim onunla danışmağım da lazım deyildir.

– Sən onun üzündə nə görürsən?

– Heç özüm də bilmirəm. Birdən məni dəhşət bürüyür, elə bil ki, o cansız halda qabağında durur. Bax, istəyirsiniz nənəmdən soruşsun, o, mənim doğru dediyimi sizə deyər. Dəyirmançı Trofim keçən il yox, o biri il dəyirmanında özünü asdı, mən isə onu ölümündən iki gün qabaq gördüm və elə onda nənəmə dedim: “Nənə, bir bax, Trofim bu günlərdə pis kökdə öləcəkdir”. Elə də oldu. Keçən milad

bayramı günlərində at oğrusu Yaşka bizə gəlib, nənəmdən xahiş etdi ki, onun üçün fal açsın. Nənəm onun adına kartları düzüb, fal açmağa başladı. O, zarafatla soruşdu: “Nənə, sən mənə de görüm mən necə öləcəyəm?” Özü isə gülürdü. Mən ona baxan kimi, donub yerimdə qaldım: gördüm ki, Yaşka oturub, üzü meyit üzü kimidir, gömgöydür... Gözləri bağlı, dodaqları isə qapqaradır... Bir həftədən sonra eşitdik ki, Yaşka atları oğurlayıb aparmaq istəyəndə kəndlilər onu tutmuşlar... Bütün gecəni döymüşlər... Buranın adamları qəzəblidirlər, rəhmsizdirlər, onun dabanlarına mıx vurmuş, payalarla qabırğalarını sındırmışlar, səhərə yaxın isə o, ölmüşdür.

– Bəs sən nə üçün ona demədin ki, səni bədbəxtlik gözləyir?

– Niyə deyim? – Olesya etiraz etdi. – Alında nə yazılıbsa, o olacaqdır! Əgər desəm, o ömrünün son günlərini əbəs yerə heyecan içində keçirəcəkdi... Bu mənim özümə də iyrenc gəlir ki, görürəm, öz-özümdən zəhləm gedir... Ancaq nə edim? Mənim taleyim belədir. Mənim nənəm, cavan olanda, ölümü də bilirdi, anam da, nənəmin anası da – bu bizdən asılı deyildir... bu, bizim qanımızdadır.

O, daha ip əyirmirdi, başını aşağı dikib, əllərini dizləri üstə qoyaraq otururdu. Onun, bəbəkəri genişlənmiş hərəkətsiz gözlərində nə isə anlaşılmayan dəhşət, qəlbini himayə edən sirli qüvvələrə və fəvqəladə biliklərə nə isə kölə tabeçiliyi ifadə olunurdu.

V

Bu zaman qarı qıraqları naxışlı təmiz dəsmalı stolun üstə salıb, ağızından buğ çıxan güvəci onun üstə qoydu.

– Olesya, gəl şam yeməyini ye, – deyə qarı nəvəsini çağırırdı və bir dəqiqəlik tərəddüddən sonra mənə müraciətlə əlavə etdi, – bəlkə, cənab, siz də bizimlə yeməyə oturarsınız? Buyurun... Ancaq bizim yeməyimiz o qədər də yaxşı deyildir, biz sup deyil, sadəcə çöl qarabaşağı yarması bişiririk...

Demək olmaz ki, qarı xüsusi bir inadla məni süfrəyə dəvət edirdi, buna görə də mən imtina etməyə hazırlaşmışdım, lakin Olesya məndən elə sevimli sadəliklə və elə mehriban təbəssümlə xahiş etdi ki, mən biixtiyar razılıq verməli oldum. Olesya özü mənim üçün dolu nimçə xörək tökdü – bu, qarabaşaq yarması, piy, soğan, kartof və toyuq etindən bişirilmiş çox ləzzətli və qidalı yemək idi. Yeməyə

oturanda nə nənə, nə də nəvə xaç vurmadı. Mən şam yeməyi vaxtı daim hər iki qadını müşahidə edirdim, çünki mənim möhkəm eti-qadına görə (mən elə indi də bu eti-qadınam) adam yemək vaxtı olduğu kimi, heç yerdə aydın fikir söyləmir. Qarı xörəyi acgözlüklə tələsik yeyir, ağızını bərk-bərk marçıldadır və iri çörək tikələrini ağızına dürtürdü, onun ordları çox şişir və hərəkət edirdi. Olesyanın hətta yemək hərəkətlərində də nə isə anadangəlmə nəciblik var idi.

Şam yeməyindən bir saat sonra mən dirəklər üstə duran daxmanın sahibləri ilə xudahafizləşib getdim.

– İstəyirsiniz mən sizi bir az ötürüm, – deyə Olesya təklif etdi.

– Bu nə ötürməkdir! – qarı acıqlı-acıqlı, fis-fisla dedi. – Qaxılıb bir yerdə otura bilmirsən, cırcırama...

Lakin Olesya artıq qırmızı keşmiri şalını başına örtmüşdü, o, birdən qaçıb nənəsini qucaqladı və marçılıtlı ilə öpdü.

– Nənə! Sevimli, əziz, mehriban nənə... mən bircə dəqiqəliyə gedirəm, bu saat qayıdaram.

– Di yaxşı, di yaxşı, yelbeyin, – deyə qarı zəif hərəkətlə onu özündən uzaqlaşdırdı. – Siz, cənab, məni qınamayın: o, lap səfeh qızıdır.

Biz ensiz cıdırı keçib, palçıqdan qaralmış, başdan-başa heyvan dırnaqları ilə tapdalanmış və təkərlərin açdığı şırımlara su dolmuş meşə yoluna çıxdıq; batan günəşin al şəfəqi bu sulara yanğın kimi əks olunurdu. Biz, hələ qardan sonra qurumamış, başdan-başa keçən ilki qonur xəzan yarpaqları dolu olan yol kənarı ilə gedirdik. Bəzi yerlərdə bu sarı ölü yarpaqların arasından “yuxu” adlı iri zəng çiçəkləri – Polesyenin ilk çiçəyi öz bənövşəyi başını qaldırırdı.

– Bəri bax, Olesya, – deyə mən sözə başladım, – mən bəzi şeyləri səndən soruşmaq istəyirəm, ancaq qorxuram ki, sənin acığın tutar... Sən mənə de görüm, doğru deyirlər ki, sənin nənən... bunu necə deyim?..

– Cadugərdir? – deyə Olesya özü sakitcə mənə kömək etdi.

– Yox, cadugər yox... – deyə mən pərt oldum. – Hə də, istəyirsənsə cadugər olsun. Əlbəttə, camaat çox söz deyə bilər. Nə üçün də o, sadəcə, otları, vasitələri, tilsimi bilməsin?.. Ancaq, bax ha, əgər bu sənin xoşuna gəlmirsə cavab verməyə də bilərsən.

– Yox, niyə, – deyə Olesya sadəcə cavab verdi, – bunda xoşa gəlməyən nə var ki? Bəli, o, doğrudan da cadugərdir. Ancaq o, indi qocalmışdır, artıq əvvəllər bacardığı işləri görə bilmir.

– O, nə işlər görə bilirdi? – deyə mən maraqlandım.

– Cürbəcür işlər görürdü. Müalicə etməyi bacarır, adamı qərəzdən müdafiə edir, tilsim açır, bir adamı quduz it tutanda, yaxud ilan vuranda dua oxuyub müalicə edir, dəfinələrin yerini göstərirdi... onun bacardığı işləri saymaqla qurtarmaq olmaz.

– Olesya, bilirsən nə var?.. Məni bağışla, ancaq mən bütün bunlara inanmıram. Hə, sən mənimlə açıq danış, mən səni heç kəsə ələ vermərəm: axı bütün bunlar – adamları aldatmaq üçün hiylədən başqa bir şey deyildir?

Qız etinasızlıqla çiyinlərini çəkdi.

– Necə istəyirsinizsə, elə də hesab eləyin. Əlbəttə, kəndli qadınını aldatmaq çox asan işdir, ancaq sizi isə mən heç də aldatmazdım.

– Deməli, sən cadugərliyə möhkəm inanırsan?

– Axı, mən necə də inanmayım? Axı bizim cinsimizdə cadugərlik vardır... Mən özüm çox işlər görə bilərəm.

– Olesya, əzizim... bilsənə bu məni necə də maraqlandırır... Doğrudanmı sən mənə bir şey göstərməyəcəksən?

– Niyə göstərmirəm, istəsəniz göstərəm, – deyə Olesya razılığını bildirdi. – İndi istəyirsiniz?

– Bəli, mümkünə, indi göstərin.

– Qorxmazsınız ki?

– Bu nə axmaq sözdür. Gecə olsa da, bəlkə də qorxardım, indi isə hələ hava işıqdır.

– Yaxşı. Əlinizi mənə veriniz.

Mən əlimi ona verdim. Olesya tez mənim paltomun qolçağını yuxarı bükdü, manjetkamanın dəmir düyməsini açdı, sonra isə öz cibindən kiçik, təxminən üç verşok uzunluğunda fin bıçağı çıxarıb, onu dəri qınından siyirdi.

– Sən nə eləmək istəyirsən? – deyə mən, özümdə rəzil qorxu baş qaldırdığımı hiss edə-edə soruşdum.

– İndi görürsən... Axı, siz dediniz ki, qorxmayacaqsınız!

Qız birdən əlini yüngülcə hərəkətlə tərpətdi, mən nəbz yoxlanan yerdən azca yuxarı, qolumun yumşaq yerinə iti bıçaq dəydiyini hiss etdim. O saat kəsilən yerdən qan axıb qolumu islatdı və yerə damcılamağa başladı. Mən qışqırmaqdan özümü güclə saxladım, ancaq, deyəsən, rəngim saraldı.

– Qorxmayın, sağ qalacaqsınız, – deyə Olesya gülümsündü.

Qız yaralanan yerin yuxarısından möhkəm yapışıb, üzünü yaranın üstə tuta-tuta qolumun dərisinə isti, kəsik-kəsik nəfəsini verə-verə

nə isə tez-tez pıçıldamağa başladı. Olesya qəddini düzəltəndə və barmaqlarını açıqda gördüm ki, yaranın yerində yalnız qırmızı cırmaq yeri qalmışdır.

– Hə, necədir? Bəsinizdirmi? – deyə Olesya öz bıçağını cibinə qoya-qoya və bic-bic gülümsəyə-gülümsəyə soruşdu. – Yəne istəyirsinizmi?

– Əlbəttə, istəyirəm. Ancaq, mümkün olsa, lütfən belə qorxulunu yox, həm də qanlı əlaqədar olmayanımı göstər.

– Sizə nə göstərim? – deyə Olesya fikrə daldı. – Hə, bax belə bir şey göstərəcəyəm: mənim qabağımca yolla gedin... Ancaq, dönüb dala baxmayın ha.

– Bu göstərəcəyiniz qorxulu deyildir ki? – deyə mən xoşagəlməz işi qorxa-qorxa gözlədiyimi laqeyd təbəssümlə gizlətməyə çalışaraq soruşdum.

– Yox, yox... Boş şeydir... Gedin.

Mən təcrübə ilə çox maraqlana-maraqlana və Olesyanın gərgin baxışını öz arxamda hiss edə-edə qabağa keçdim. Lakin iyirmi addım getməmişdim ki, mən birdən tamamilə düz yerdə büdrəyib, üzqoynlu yığıldım.

– Gedin, gedin! – deyə Olesya qışqırdı. – Dönüb dala baxmayın! Eybi yoxdur, böyüyəndə yadınızdan çıxar... Yıxılanda yerdən bərk yapışın.

Mən qabağa getdim. On addım atmamış yəne də balıq kimi şappıltı ilə yerə sərildim.

Olesya ucadan gülə-gülə əl çalmağa başladı.

– Hə, necədir? Razi qaldınızımı? – deyə Olesya gülə-gülə qışqırdı. – İndi inandınızımı? Eybi yoxdur, eybi yoxdur!.. Yuxarı uçmadınız, yerə yığıldınız.

– Sən bunu necə elədin? – deyə mən paltarımca yapışmış xırda budaqları və quru otları çırpı-çırpı soruşdum. – Bu, sirt deyil ki?

– Heç də sirt deyildir. Mən həvəslə sizə nağıl edərəm. Ancaq qorxuram ki, siz bunu başa düşməzsınız... Mən bunu izah etməyi bacarmaram...

Mən, doğrudan da, onu tamam başa düşmədim. Lakin səhv etmərsə, bu bir növ gözbağlıca ondan ibarətdir ki, qız addımba-addım, ayaqbaayaq gözlərini arxama zilləyə-zilləyə, eyni zamanda mənim ən kiçik hərəkətlərimi təkrar edə-edə, necə deyirlər, özünü mənə oxşada-oxşada mənim ardımca gəlir. Bu minval ilə bir neçə

addım gəldikdən sonra o, məndən bir neçə addım qabaqda, yerden bir arşın hündürdə yolun köndələninə ip çəkildiyini fikrən təsəvvür edir. Mən təsəvvür edilən ipə toxunmalı olduğum dəqiqədə Olesya birdən yıxılmış kimi hərəkət edir, onun dediyi kimi, bu zaman ən qüvvətli adam belə mütləq yığılır. Yalnız uzun müddətdən sonra, doktor Şarkonun¹ isteriya xəstəliyinə tutulmuş Salpetriyerin iki nəfər peşəkar cadugər qadını üzərində apardığı təcrübə barəsindəki hesabı oxuduqdan sonra Olesyanın qarışıq izahatını xatırladım. Mən çox təəccüb etdim ki, qara camaatdan olan fransız cadugərləri də belə hallarda qəşəng meşə cadugərləri kimi həmin üsullardan istifadə edirmişlər.

– Ah! Mən hələ çox şey edə bilərəm, – Olesya təkəbbürlə dedi.
– Məsələn mən sizi vahiməyə sala bilərəm.

– Bu nə deməkdir?

– Elə edərəm ki, sizi vahimə basar. Məsələn, siz axşam öz otağınızda otduğunuz halda, birdən heç nədən sizi elə dəhşətli vahimə basar ki, tir-tir titrəyər və dönüb dala baxmağa cürət etməzsiniz. Ancaq bundan ötrü mən sizin harada yaşadığınızı bilməli və əvvəlcə sizin otağınızı görməliyəm.

– Hə, bu çox sadə işdir, – deyər mən şübhələndim. – Yaxınlaşıb pəncərəni döyərsən, nə işə qışqırsan.

– Ah, yox, yox... həmin vaxt mən meşədə olacağam, evdən bayıra çıxmıyacağam... Lakin mən oturub hey fikirləşəcəyəm ki, budur mən küçə ilə gedirəm, sizin evə girirəm, qapını açıram, sizin otağa girirəm... siz bir yerdə oturmusunuz... hə, stolun dalında... mən arxadan oğrun-oğrun, yavaşca sizə yaxınlaşıram... Mən sizin çiyinlərinizdən yapışb sızmağa başlayıram... Getdikcə daha bərk, daha bərk, daha bərk sızıram... özüm isə sizə baxıram... tamaşa edin – bax belə...

Onun qələm qaşları birdən çatıldı, gözləri qəzəbli və cəzbedici ifadə ilə mənə zilləndi, göz bəbəkləri böyüdü və göy rəng aldı. Mən dərhal Moskvada, Tretyakovsk qalereyasında gördüyüm Meduzanın² başını xatırladım, – onu hansı rəssam çəkdiyi artıq xatirimdə deyildir. Mənə zillənmiş bu qərribə baxışın təsiri altında mənə qeyri-təbii qüvvənin soyuq dəhşəti bürüdü.

¹ Şarko Jan Marten (1825-1893) – görkəmli fransız nevropatoloqu. Bir vaxt Salpetriyer qadın xəstəxanasında baş həkim vəzifəsində işləmişdir.

² Rəssam P.A.Svedomskinin (1845-1904) əsəridir (*İnc.*).

– Di yaxşı, yaxşı, Olesya... bəsdir, – mən saxta gülüşlə dedim.
– Sən gülümsəyəndə mənə daha çox xoş gəlirsən, – onda sənün üzün sevimli, uşaq üzünə oxşayır.

Biz yolumuza davam etdik. Mən birdən Olesyanın danışığından ifadəliliyi və hətta sadə qız üçün nəzakətli olan cümlələri xatırlayıb dedim:

– Olesya, bilirsənmi sənün nəyin mənə təəccübləndirir? Bax, sən adam görmədən meşədə böyümüsən... Yəqin ki, sən çox da oxumamısan...

– Mən heç oxumaq bacarmıram.

– Hə, bununla belə... Ancaq sən yaxşı danışırısan, əsl xanım qızlardan pis danışmırsan. Sən mənə də görüm, belə danışmağı haradan öyrənmişən? Başa düşürsənmi, mən nəyi soruşuram?

– Bəli, başa düşürəm. Mən bütün bunları nənəmdən öyrənmişəm... Siz onun beləliyinə baxmayın. Oh! O çox ağıllıdır! Bax, o sizə çox alışıdıqdan sonra, bəlkə yanınızda da söhbət elədi... O, hər şeyi bilir, sadəcə dünyada hər şeyi bilir, nə barədə soruşsan, bilir. Doğrudur, indi qocalmışdır.

– Deməli, o, ömründə çox şey görmüşdür? O, haralıdır? Əvvəllər harada yaşamışdır?

Deyəsən bu suallar Olesyanın xoşuna gəlmədi. O, azca susduqdan sonra qeyri-müəyyən, həvəssiz halda cavab verib dedi:

– Bilmirəm... O, bu haqda danışmağı sevmir. Əgər bir söz desə də, həmişə xahiş edir ki, onu yaddan çıxarım və bir daha təkrar etməyim... Hə, daha mən qayıdım, – deyər Olesya tələsməyə başladı, – nənəm acıqlanar. Sağ olun... Bağışlayın, adınızı da bilmirəm.

Mən adımı dedim.

– İvan Timofeyeviç? Lap yaxşı. Elə isə, sağ olun, İvan Timofeyeviç! Əgər daxmamızdan çirkinmirsinizsə, gəliniz.

Mən xudahafizləşərkən əlimi ona uzatdım, o, balaca möhkəm əlilə əlimi bərk-bərk, dostcasına sıxdı.

VI

Həmin gündən etibarən mən dirəklər üstə güclə duran daxmaya tez-tez getməyə başladım. Hər dəfə mən gələndə Olesya adi təmkinli ləyaqəti ilə mənə qarşılayırdı. Lakin həmişə mənə görə kimi

onun ilk qeyri-iradi hərəkətindən hiss edirdim ki, o, mənim gəlişimə şaddır. Qarı əvvəlki kimi daim burnunun altından donquldanırdı, lakin açıq-aşkar bədxahlıq etmirdi, çünki mənə havadar çıxırdı; həm də gətirdiyim bezi bəxşislər: gah yun şal, gah bir banka mürəbbə, gah da albalı şirəsindən hazırlanmış bir şüşə spirtli içki də mənim xeyrimə olaraq nənəyə yaxşı təsir edirdi. Hər dəfə evə gələndə İrinovsk yolunadək Olesyanın məni ötürməyi adət şəkli almışdı, sanki aramızda bu barədə danışsız razılıq olmuşdu. Həm də bu vaxt həmişə aramızda elə qızgın, maraqlı söhbət olurdu ki, hər ikimiz sükuta dalmış meşənin qırağı ilə mümkün olduqca daha asta-asta yeriyərək istər-istəməz yolu uzatmağa çalışırıq. İrinovsk yoluna çatan kimi mən onu təxminən yarım verst geriye ötürürdüm və hər halda xudahafizləşməzdən qabaq biz şam ağacının ətirli sallaq budaqları altında keyli söhbət edirdik.

Məni təkcə Olesyanın gözəlliyi deyil, həm də onun yekparə, orijinal, sərbəst xasiyyəti, həm də onun aydın və irsən yenilməz mövhumu fikirlərə bürünmüş, uşağcasına sadədil, lakin gözəl qadın işvənazından məhrum olmayan ağı valeh etmişdi. Onun ibtidai, parlaq təsəvvürünü məşğul edən və həyəcanlandıran hər şey barədə: ölkələr və xalqlar haqqında, təbiət hadisələri haqqında, yer və kainatın quruluşu haqqında, böyük şəhərlər haqqında... o yorulmaq bilmədən ətraflı surətdə məndən soruşurdu. Bir çox şeylər ona təəccüblü gəlir, qərribə, doğruya oxşamayan kimi görünürdü. Lakin mən ilk tanışlığımızdan başlayaraq onunla söhbət edərkən elə ciddi, səmimi və sadə səsle danışdım ki, qız mənim bütün dediklərimə şübhə etmədən inanırdı. Bəzən, zənnimcə, onun yarım vəhşi başı üçün anlaşılmaz olan (bəzən də mənim özümə tamamilə aydın olmayan) bir şeyi izah edəndə, mən onun acgözlüklə verdiyi suallara etiraz edirdim: "Bilirsənmi... Mən bunu sənə nağıl edə bilmərəm... Sən məni başa düşməzsən".

Belə olduqda o, mənə yalvarmağa başlayırdı:

– Yox, lütfən, lütfən deyiniz, mən çalxıram... Siz heç olmazsa bir təhər deyiniz... heç olmazsa anlaşılmaq tərzində deyiniz...

Qız məni əcaib müqayisələr etməyə, ən cəsarətli misallar gətirməyə məcbur edirdi, əgər mən bir ifadə tapmağa çətinlik çəkirdimsə, o özünü mənə səbirsizcəsinə suallar – pəltək adamın bir söz üstə ilişib əziyyət çəkdiyi vaxt bizim verdikimiz suallar kimi suallar yağdırırdı. Nəhayət, onun iti, oynaq ağı və sağlam təsəvvürü

mənim pədaqoji acizliyimə qələbə çalırdı. Mən istər-istəməz belə bir qənaətə gəlirdim ki, öz mühiti üçün, öz tərbiyəsi üçün (yaxud, daha doğrusu, olmayan tərbiyəsi üçün) qız son dərəcə gözəl qabiliyyətə malikdir.

Mən bir dəfə öteri olaraq Peterburqun adını çəkdim. Olesya dərhal maraqlandı:

– Peterburq nədir? Qəsəbədirmi?

– Yox, o, qəsəbə deyil; o, ən böyük rus şəhəridir.

– Ən böyük? Bütün şəhərlərin ən böyüyüdür? Ondan böyüyü yoxdur? – deyə Olesya sadəliklə yaxamdan yapışdı.

– Hə də... ən böyük rəislər orada yaşayırlar... böyük ağalar... orada evlərin hamısı daşdandır, orada taxta ev yoxdur.

– Yəqin bizim Stepanidən çox-çox böyükdür? – deyə Olesya inamla soruşdu.

– Bəli a... bir az böyükdür... beş yüz dəfə böyükdür. Orada elə evlər var ki, birində bütün Stepanidə yaşayanlardan ikiqat artıq adam yaşayır.

– Ah, aman Allah! Onlar necə evlərdir? – Olesya, demək olar ki, qorxmış halda soruşdu.

Mən, adəti üzrə, müqayisəyə əl atmalı oldum.

– Olduqca böyük evlərdir. Beş, altı, hətta yeddi mərtəbəli evlərdir. Bax, o şam ağacını görürsənmi?

– Ən böyüyünü? Görürəm.

– Bax, elə hündür evlərdir. Yuxarıdan aşağıya kimi adamlarla dolu evlərdir. Həmin adamlar, qəfəsdə quşlar kimi balaca daxmalarda yaşayırlar, özü də bu daxmaların hərəsində on adam yaşayır, onlara hava da çatmır. Bəziləri isə aşağıda, lap yerin altında, nəm və soyuq daxmalarda yaşayırlar; elə olur ki, bütün il ərzində onların otaqlarına bircə dəfə də gün düşmür.

– Hə, mən heç bir vaxtla öz meşəmi sizin şəhərlə dəyişməyəm, – Olesya başını bulaya-bulaya dedi. – Mən Stepaniyə bazara gedəndə belə oradan zəhləm gedir. Adamlar bir-birini itələyir, hay-küy səhr, söyüş söyürlər... Mən meşə üçün elə darıxmağa başlayıram ki, az qalır hər şeyi atıb, dala baxmadan qaçım... şəhəriniz sizin üçün qalsın, mən heç vaxt orada yaşamazdım.

– Hə, birdən sən in ərin şəhərli oldu? – deyə mən azca təbəssümlə soruşdum.

Onun qaşları çatıldı, nazik burun deşikləri titrədi.

– Bircə bu qalmışdı! – O, saymazyana dedi. – Mənə heç bir ərzad lazım deyildir.

– Olesya, sən indi belə deyirsən. Demək olar ki, bütün qızlar belə deyir və hamısı da ərə gedir. Bir az dayan: bir adama rast gələrsən, ona vurularsan – o zaman onunla nəinki şəhərə, lap dünyanın o başına gedərsən.

– Ah, yox, yox... lütfən bu barədə danışmayaq, – deyə qız pərt halda bu söhbətdən imtina etdi.

– Sən çox məzəli qızsan, Olesya. Sən doğrudanmı elə fikirləşirsən ki, ömründə heç vaxt bir kişini sevməyəcəksən? Sən belə cavan, gözəl, qüvvətli qızsan. Sənin qanın çuşa gəlsə, onda sən andamana baxmayacaqsan.

– Nə olar ki, sevərəm! – deyə Olesya gözlərini işıldada-işıldada və meydan oxuyurmuş kimi cavab verdi. – Bundan ötrü heç kəsdən icazə istəməyəcəyəm.

– Deməli, ərə də gedəcəksən, – deyə mən onu cırıtdım.

– Siz, kilsə barədəmi deyirsiniz? – Olesya başa düşdü.

– Əlbəttə, kilsə barədə... Keşiş sizi analoyun¹ başına dolandıracaq, dyakon "İsaiya şad ol" duasını oxuyacaq, başına çələng qoyacaqlar...

Olesya gözlərini qapayıb, azacıq gülümsəyərək başını buladı.

– Yox əzizim... Bəlkə də dediklərim sizin xoşunuza gəlmədi, ancaq bizim cinsimizdə heç kəs nikahlanmamışdır: anam da, nənəm də nikahsız yaşamışlar... Biz heç kilsəyə girə bilmərik...

– Sizin bu cadugərliyinizə görəmi?

– Bəli, bizim bu cadugərliyə görə, – deyə Olesya sakit və ciddi tövrlə cavab verdi. – Mənim ki, qəlbim anadan olan gündən ona satılmışdır, mən necə cürət eləyib kilsəyə girə bilərəm.

– Olesya... əzizim... Mənə inan ki, sən öz-özünü aldadırsan... Axı, sən təəccüblü, gülməli sözlər danışırısan.

Olesyanın üzünü yenə, mənim bir dəfə gördüyüm, öz sirlili tələyinə inam və tutqun tabelik ifadəsi bürüdü.

– Yox, yox... Siz bunu başa düşməzsiz, mən isə bunu hiss edəyəm... Bax, burada, – deyə qız əlini döşünə sıxdı, – qəlbimdə hiss edəyəm. Bizim bütün nəslimiz əbədi olaraq lənətlənmişdir. Bir özünüz

fikirləşin: ondan başqa bizə kim kömək edir? Məgər gördüyüm işləri sadə adam görə bilərimi? Bizə bütün qüvvəni o verir.

Hər dəfə söhbətimiz bu qeyri-adi mövzuya toxunan kimi, beləcə qurtarırdı. Mən, Olesyanın başa düşə biləcəyi bütün vasitələri əbəs yerə sərf edib qurtardım, gözbağlıcanın sadə növü haqqında, təsir haqqında, ruhi xəstəlik həkimləri haqqında və Hindistan sehrbazları haqqında əbəs yerə danışdım, onun bezi təcrübələrinin, məsələn, heç olmazsa süni sürətlə venanı sıxmaqla əldə edilən qan hərəkətinin xüsusiyyətini fizioloji yolla ona başa salmağa əbəs yerə cəhd etdim, – yerdə qalan hər şeydə mənə olduqca inanan Olesya, mənim bütün sübut və izahatımı möhkəm inadlarla rədd edirdi... "Hə, yaxşı, yaxşı, qanın hərəkətə gətirilməsini, qoy elə olsun, mən sizə bağışladım, – Olesya mübahisəyə uyub səsinə ucaldaraq deyirdi, – bəs o birilər necə olsun? Məgər mən təkəcə qanı hərəkətə gətirməyi bacarırammı? İstəyirsiniz, mən bir gündə bütün siçan və tarakanları sizin üçün evdən çıxarım? İstəyirsiniz, bütün həkimlərinizin müalicəsindən imtina etdikləri xəstənin pis yarasını iki gündə su ilə müalicə edim? İstəyirsiniz, elə edim ki, siz bir sözü tamamilə unudasınız? Bəs yuxuları niyə yoza bilərəm? Bəs gələcəyi niyə xəbər verə bilərəm?"

Bu mübahisə həmişə onunla qurtarırdı ki, mən də, Olesya da bir-birimizə qarşı daxildən qəzəblənib susurduq. Doğrudan da, onun bu pis sənətində olan çox şeylərin izahatını mən öz kiçicik elmimlə tapa bilmirdim. Olesyanın belə sadədilçəsinə inamla dediyi sirlərin heç olmazsa yansımasını bilib-bilmədiyini mən bilmirəm və deyə də bilmərəm, lakin tez-tez şahidi olduğum işlər məndə belə bir möhkəm inam emələ gətirirdi ki, dəqiq elmi yüz illərlə geridə buraxıb, avam, məhdud xalq kütlələri içərisində gülünc surətdə və təəccüb ediləcək dərəcədə inamla yaşayaraq, böyük sirr kimi nəsil-dən-nəslə keçən həmin şüursuz, instinktiv, tutqun, təsadüfi təcrübə yolu ilə əldə edilmiş qəribə biliklər Olesyaya bəlli idi.

Təkəcə bu maddədə aramızda kəskin fikir ixtilafı olmasına baxmayaraq, biz getdikcə bir-birimizə daha möhkəm bağlanırdıq. Bizim aramızda məhəbbət barəsində hələ bircə kəlmə belə söhbət olmamışdı, lakin birlikdə olmağı biz artıq ehtiyac kimi hiss edirdik, sükuta daldığımız dəqiqələrdə baxışımız tez-tez təsadüfən və eyni

¹ Analoy – kilsədə üzərinə ikona və ya dua kitabları qoyulan kiçik stol

zamanda bir-birinə sataşdıqda mən, Olesyanın gözlərinin yaşardığını və gicgahında nazik göy damarın döyündüyünü görürdüm..

Əvəzində isə Yarmola ilə münasibətim tamam pozulmuşdu. Dirəklər üstə güclə duran daxmaya getməyim və axşamlar Olesya ilə seyrə çıxmağım, yəqin, ona belli idi: onun meşəsində nələr baş verdiyini o, həmişə yaxşıca bilirdi. Bir qədər vaxtdan bəri, onun məndən qaçdığını görürdüm. Mən hər dəfə meşəyə getməyə hazırlaşanda onun gözləri uzaqdan dalımca tənə ilə və narazı-narazı baxırdı, lakin o, mənə bir kəlmə də olsun məzəmmətli söz demirdi. Bizim məzəli və ciddi savad məşğələlərimiz ləğv olunmuşdu. Mən onu bəzən dərs oxumağa çağırırdıqda, o, yalnız əlini yellədirirdi.

– Heç bir şey çıxmayacaq! Əbəs işdir, paniç, – o, ağır-ağır və nifrətlə deyirdi.

Biz artıq ova da getmirdik. Mən bu barədə söz salanda, Yarmola imtina etmək üçün hər dəfə bir bəhanə tapırdı: gah onun tüfəngi nasaz, gah iti xəstə olur, gah da özünün vaxtı olmurdu. “Bir saat vaxtım yoxdur, paniç... bu gün əkin yerini şumlamaq lazımdır” – deyərək Yarmola çox vaxt mənim ova getmək barəsindəki dəvətimə cavab verirdi, mən isə çox yaxşı bilirdim ki, o heç də “əkin yerini şonnamayacaq”, bir adamın onu qonaq edəcəyinə şübhəli ümid bəsləyə-bəsləyə bütün günü ayaq-üstü içki dükanının yanında keçirəcəkdir. Bu sözsüz, gizli düşmənçilik məni yormağa başlayırdı, artıq mən, ilk münasib bəhanədən istifadə edərək, Yarmolanın xidmətindən imtina etmək barəsində düşünürdüm... Mənim qabağımı saxlayan yalnız Yarmolanın dörd manat maaşı ilə güc-bəla dolanıb acından ölməyən böyük ailəsi idi.

VII

Bir dəfə mən adəti üzrə axşamüstü dirəklər üstə güclə duran daxmaya gəldikdə, daxma sakinlərinin dilxor olduqları dərhal gözüme sataşdı. Qarı ayaqlarını da yatağın üstə qoyub, belə bükülmüş halda otura-otura iki əlilə başından yapışib dala-qabağa yırgalanır və anlaşılmaz surətdə nə isə donquldanırdı. O, mənim salamıma heç bir əhəmiyyət vermədi. Olesya, həmişəki kimi mənimlə meh-

ribancasına salamlaşsa da, lakin söhbətimiz tutmurdu. O, görünür, məni dalğın-dalğın dinləyirdi, buna görə də yersiz cavablar verirdi. Onun qəşəng üzünə nə isə aramsız daxili qayğı kölgəsi çökmüşdü.

– Olesya, mən görürəm ki, sizə nə isə pis hadisə üz vermişdir, – mən əlimi onun skamya üstə qoyduğu əlinə yavaşca toxundura-toxundura dedim.

Olesya, bir şeyə diqqətlə baxmaq istəyirmiş kimi cəld üzünü pəncərəyə tərəf çevirdi. O, özünü sakit göstərməyə çalışdı, lakin onun qaşları çatıldı və titrədi, həm də o, alt dodağını dişlədi.

– Yox... bizdə nə hadisə baş verə bilər? – qız boğuş səslə dedi. – Necə vardıqsa, elə də varıq.

– Olesya, sən niyə mənə yalan danışsən? Sən yaxşı iş görmürsən... Mən isə elə fikirləşirdim ki, biz dost olmuşuq.

– Doğrudan da, heç bir şey olmamışdır... Belə... Öz dərdimizdir... Boş şeydir...

– Yox, Olesya, deyəsən, boş şey deyildir. Bir bax tamam dəyişmişən.

– Bu, təkçə sizə belə gəlir.

– Olesya, mənimlə açıq danış. Bilmirəm, sənə kömək edə bilərəm, ya yox, ancaq bəlkə də bir məsləhət verə bildim... hə, nəhayət dərdini mənə danışsan, heç olmazsa, bir az yüngülləşərsən.

– Ah, doğrusu, bu barədə heç danışmağna dəyməz, – deyərək Olesya səbirsizliklə etiraz etdi. – Siz bu işdə bizə heç cür kömək edə bilməzsiz.

Qarı birdən qeyri-adi bir qızgınlıqla söhbətimizə qarışdı.

– Axmaq qız, sən niyə belə yekəbaşlıq edirsən? O kişi sənə söz deyir, sən isə elə hey özünü çəkirsən. Elə bil ki, dünyada səndən ağıllısı yoxdur. İcazə verin, cənab, mən bütün bu əhvalatı yerbəyer sizə nağıl edim, – deyərək qarı mənə tərəf çevrildi.

Xoşagəlməz əhvalat, təkəbbürlü Olesyanın sözlərindən təsəvvür edəcəyimdən çox-çox ciddi idi. Dünən axşam yerli uryadnik dirəklər üstə güclə duran daxmaya gəlmiş.

– Əvvəlcə o, öz qaydasında oturub arağ gətirməyi tələb etdi, – deyərək Manuylixa sözə başladı, – sonra isə özündən çıxdı. “İyirmi dörd saat ərzində, – dedi – şələ-küləni yığışdırıb evdən çıx. Əgər, – dedi, – mən gələn dəfə gəlib səni burada görsem, birdəfəlik bil

ki, sən yatabdan canını qurtara bilməyəcəksən. İki soldat qoşub sən mөлunu öz vətəninə göndərəcəyəm". Mənim vətənim isə, atam, uzaqdadır, Amçensk şəhəridir... Mənim indi orada heç tanışım da yoxdur, həm də paçportlarımızın da vaxtından çox-çox keçibdir, bir də ki, paçportlarımız düzgün deyildir. Ah, ilahi, mən nə bədbəxtəm!

– Bəs nə üçün o, əvvəllər sənə icazə verirdi, indi isə qovmaq fikrinə düşmüşdür! – deyə mən soruşdum.

– Elə onu de... O, nə isə yalandan dedi, mən doğrusu, başa düşmədim. Bax, məsələ belədir: bizim yaşadığımız bu daxma, bizim deyil, mülkədarındır. Axı, Olesya ilə mən əvvəllər kənddə yaşayırdıq, sonra isə...

– Bilirəm, bilirəm, nənə, bu barədə eşitmişəm... Kəndlilərin sənə acığı tutmuşdu...

– Hə də, elə odur. Mən o zaman qoca mülkədar, cənab Abrosimovdan yalvar-yaxar bu daxmanı aldım. Hə, indi isə guya meşəni təzə mülkədar almış, guya o, nə isə bataqlıqları qurutmaq istəyir. Ancaq bilmirəm ki, mənim onlara nə maneçiliyim var?

– Nənə, bəlkə o, bütün bunları yalandan deyir? – mən qeyd etdim. – Uryadnik sadəcə qırmızı onluq qopartmaq istəyir.

– Verdim, əzizim, verdim. Alma-adı! Əcəb işə düşdük... İyirmi beşlik verdim, almadı... Heç bir şey çıxmaz! Quduz it kimi elə düşdü üstümə ki, adım da yadımdan çıxdı. Elə hey deyirdi: "Rədd ol, rədd ol!" İndi biz bədbəxtlər, yetimlər başımıza nə çarə qılaq! Atam, əzizim, heç olmazsa, sən bizə bir kömək elə, o yekeqarın acgözü bir utandır. Bütün ömrüm boyu sənə minnətdar olaram.

– Nənə! – Olesya tənə ilə uzada-uzada dedi.

– Nə var, nənə-nənə salmışan? – deyə qarı hirsələndi. – Mən artıq iyirmi beş ildir ki, sənə nənəyəm. Sence çantamızı boynumuza salıb qapılara düşməliyik? Yox, cənab, siz onun sözünə qulaq asmayın. Mərhəmət edin, əlimizdən gələni əsirgəməyin.

Mən, doğrusu, ümidim az olsa da onlar üçün əlləşəcəyimə söz verdim. Bizim uryadnik ki, "almaqdan" imtina etmişdir, deməli, iş ciddidir. Həmin axşam Olesya mənimlə soyuq xudahafizləşdi və adətdən kənara çıxıb məni ötürməyə getmədi. Mən görürdüm ki, onların işlərinə qarışdığım üçün təkəbbürlü qızın mənə acığı tuturdu, həm də o, nənəsinin ağlamsınmasına görə utanırdı.

Səhər idi. Hava tutqun və isti idi. Artıq bir neçə dəfə qısa, bərəkətli yağış yağmış və dayanmışdı; yağışdan sonra göz qabağında cavan ot bitir və ağaclarda yeni zoğlar uzanırdı. Yağışdan sonra günəş bir dəqiqəliyə boylanıb mənim bağçamı başdan-başa basmış yağışın islatdığı cavan, hələ zərif yasəmən yarpaqlarını al şəfəqə boyayırdı; bostan ləklərinin yumşaq torpağı üstə oynayan sərcələr daha ucadan, qızgınlıqla cikkildəşirdi; qovaq ağacının yapışqanlı, mixəyi tumurcuqları daha güclü ətir saçırdı. Mən stolun arxasında oturub, meşə bağının planını çəkirdim, bu zaman Yarmola içəri girdi və qaşqabaqlı halda dedi:

– Vryadnik gəlir.

Uryadnik gələndə mənə xəbər vermək barədə iki gün qabaq verdiyim əmr bu dəqiqədə tamam yadımdan çıxmışdı, buna görə də bu dəqiqə həmin hökumət nümayəndəsinin mənimlə nə əlaqəsi ola biləcəyini dərhal yada sala bilmədim.

– Nədir? – deyə mən təəccüblə soruşdum.

– Deyirəm ki, vryadnik gəlmişdir, – deyə Yarmola son günlərdə mənimlə danışdığı həmin düşməncəsinə səsle təkrar etdi. – Mən indicə onu bəndin üstündə gördüm. Bura gəlir.

Küçədə çarx taqıltısı eşidildi. Mən tələsik cumub pəncərəni açdım. Uzun, arıq, alt dodağı sallaq, sifətini turşutmuş qəhvəyi rəngli axta at ağır-ağır, löhrəm yerişlə uca, yırgalanan bəndəbənd qazalağı öz arxasınca sürükləyirdi, at birçə dişlə ilə qazalağa bağlanmışdı, – ikinci dişləni yoğun kəndir əvəz edirdi (qəza dedi-qoduçuları inandırırıldı ki, hər cür xoşagəlməz söhbətlərin qabağını almaq üçün uryadnik qəsdən belə qazalaqda "gəzir"). Qazalağı uryadnik özü sürürdü, boz rəngli bahalı zabit mahudundan şinel geymiş nəhəng gövdəli bu adam hər iki oturacağı tutmuşdu.

– Xoş gördük, Yevpsixi Afrikanoviç! – deyə başımı pəncərədən bayıra çıxarıb qışqırdım.

– A-a, xoş gördük! Kefiniz necədir? – deyə o, gülər üzlə, rəisə xas olan bariton səsi ilə cavab verdi.

O, axta atın cilovunu çəkdi, düz açılmış ovcunu papağının günlüyünə toxunduraraq, ağır, qəşəng hərəkətlə iri bədənini qabağa aydı.

– Bir dəqiqəliyə içəri gəlin. Mənim sizinlə balaca işim var.

Uryadnik əllərini geniş açıb, başını silkələdi.

– Gələ bilmərəm! Bu saat işdəyəm. Voloşa ölü üstə gedirəm. Çayda batıbdır.

Lakin mən artıq Yevpsixi Afrikanoviçin zəif cəhətlərini bilirəm, buna görə də saxta laqeydliklə dedim:

– Heyif, heyif... Mən qraf Vortselin təsərrüfatında hazırlanmış iki şişə əntiqə şey ələ keçirmişəm...

– Gələ bilmərəm. Vəzifəmi yerinə yetirirəm...

– Mən onları bufetçidən tanışlıqla almışam. O, onları zirzəmidə öz balaları kimi saxlamışdır... İçəri keçin... mən də tapşırım atınıza yulaf versinlər.

– Doğrusu, gör necə adamsınız, – uryadnik tənə ilə dedi. – Məgər siz bilmirsiniz ki, iş hər şeydən qabaqdır?.. Onlarda, həmin şüşələrdəki nədir? Gavahı likörüdür?

– Gavahı likörü nədir? – deyə mən əlimi yellətdim. – Köhnə tünd araqdır, atam, əlasından!

– Biz, doğrusu, qəlyanaltı eləmişik, – deyə uryadnik təəssüflə yanağını qaşdı və bu zaman üzünü olduqca büzüşdürdü.

Mən əvvəlki kimi sakitcə sözümə davam etdim:

– Mən, doğru olub-olmadığını bilmirəm, ancaq bufetçi and içirdi ki, iki yüz illik araqdır. Lap konyak iyi verir, özü də kəhrəba kimi sapsarıdır.

– Eh! Siz mənim başıma nə oyun açırırsınız! – deyə uryadnik məzəli halda ümitsizcəsinə qışqırdı. – Atı kimə tapşırım?

Məndə, doğrudan da, bir neçə şüşə tünd araq var idi, lakin onlar mənim lovğalandığım kimi qədimi deyildi, ancaq mən belə fikirləşirdim ki, dediyim sözlərin təsiri onun yaşını on illərlə artırır... hər halda onlar adamı son dərəcə heyrətləndirə bilən ev arağı, iflasa uğramış iri mülkədarın zirzəmisinin fəxri idi. (Əslə ruhanilərdən olan Yevpsixi Afrikanoviç o saat məndən bir şüşə özü üçün alıb dedi ki, işdi soyuq dəyib xəstələnsə, bu araq ilə özünü sağaldar...) Həm də evdə zərif qəlyanaltı: təzə turp və yenicə nehrədən çıxmış yağ var idi.

– Hə-ə, bəs mənə olan o balaca işiniz nə işdir? – deyə uryadnik beşinci qədəhdən sonra, ağırlığına tab gətirməyən kresloya söykənərək soruşdu.

Mən kasıb qarının vəziyyətini ona nağıl etməyə başladım, onun köməksizliyi və ümitsiz vəziyyəti barədə söz saldım, lazımsız rəsmiyyətçilikdən öteri danışdım. Uryadnik başını aşağı salıb, qırmızı, bərk saf turpu təmizləyə-təmizləyə və onu iştahla xırçıldada-xırçıldada məni dinləyirdi. O, hərdənbir laqeyd, bulanıq, olduqca balaca və göy gözlərlə mənə öteri nəzər salırdı, lakin onun iri, qırmızı sifətində mən heç bir şey: nə onların halına acımaq, nə də müqavimət oxuya bilmədim. Mən nəhayət, susduqdan sonra o soruşdu:

– Hə, deyin görək siz məndən nə istəyirsiniz?

– Necə yeni nə istəyirəm? – deyə mən həyəcanlandım. – Lütfən siz onların vəziyyətinə dərinədən nəzər salın. İki nəfər yazıq, aciz qadın yaşayır...

– Onlardan da biri lap qönçə güldür! – deyə uryadnik istehza ilə əlavə etdi.

– Qönçə güldür, yaxud qönçə gül deyildir, o sonrakı işdir. Lakin nə üçün siz, deyiniz, onlara kömək etməyəsınız? Guya sizdən onları tez evdən çıxartmaq tələb olunur? Heç olmazsa, mən özüm əlləşib mülkədardan icazə alana kimi gözləyiniz. Bir ay gözlənsəniz, nə risk edirsiniz?

– Necə yeni nə risk edirəm? – deyə uryadnik kreslodan qalxdı. – Bağışlayın, hər şeylə risk edirəm, birinci növbədə vəzifəmi itirə bilərəm. Allah bilir bu cənab İlyəşeviç, təzə mülkədar, necə adamdır. Bəlkə də, intriqaçının birdir... bəlkə bir balaca iş olan kimi, kağız-qələmə əl atıb Peterburqa donos yazanlardan biridir? Bizdə, axı, belələri də var!

Mən özündən çıxmış uryadniki sakitləşdirməyə çalışdım.

– Yevpsixi Afrikanoviç, di bəsdir. Siz bu işi şişirdirsiniz. Nəhayət nə olar? Risk etməyiniz öz yerində, hər halda siz təşəkkür də qazanırırsınız.

– Fyu-yu-yu! – deyə uryadnik uzun fit çaldı və əllərini gen şalvarının ciblərinə soxdu. – Əcəb təşəkkürdür! Sizcə mən iyirmi beş manatdan ötrü vəzifəmi təhlükə qarşısına qoyarammı? Yox-x, siz məni yaxşı tanımırırsınız.

– Yevpsixi Afrikanoviç, siz niyə belə qızırsınız. Burada iş heç də pulda deyildir, sadəcə, belə... hə, heç olmazsa insanpərvərlik naminə...

– İn-san-pər-vər-lik na-mi-nə? – O, kinayə ilə sözləri höccələyə-höccələyə dedi. – Lütf ediniz, bu adamlar, bax, mənim buramda oturlar!

O, piyli, tüksüz, boyunluğunun üstədən qırıq kimi sallanmış öz qüvvətli peysərinə berk vurdu.

– Siz, deyəsən, lap şişirdirsiniz, Yevpsixi Afrikanoviç.

– Heç bir damcı da şişirtmirəm. Məşhur təmsilçi, cənab Kırlovun dedi ki “O, – bu yerlərin bəlasıdır”. Bax, bu iki qadın belə adamdır! Siz zati-aliləri knyaz Urusovun “Polis uryadniki” adlı gözəl əsərini oxumuşsunuzmu?

– Yox, oxumamışam.

– Çox nahaq. Gözəl və yüksək əxlaqi əsərdir. Boş vaxtlarımızda həmin əsəri oxumağı sizə məsləhət görürəm...

– Yaxşı, yaxşı, mən böyük həvəslə onu oxuyaram. Lakin mən, hər halda, başa düşürəm ki, həmin kitabın bu iki bədbəxt qadınla nə əlaqəsi var?

– Nə əlaqəsi var? Bilavasitə əlaqəsi var. Birinci maddəsində deyilir (Yevpsixi Afrikanoviç sol əlinin yoğun, tüklü barmağını bükdü): “Uryadnik daim göz qoymalıdır ki, hamı səylə kilsəyə getsin, lakin orada sən göstərmədikdə...” Lütfən deyiniz, o... adı nədir... Manuylixadır, nədir... O, heç bir dəfə kilsəyə getmişdirmi?

Mən, söhbətin qəflətən aldığı vəziyyətə heyret edərək susurdum. O, qələbə çalmış kimi mənə baxdı və ikinci barmağını bükdü.

İkinci maddədə deyilir: “Yalandan qabaqcadan xəbər vermək və yalandan bəd xəbərlər söyləmək hər yerdə qadağandır...” Eşitdinizmi? Sonra üçüncü maddədə deyilir: “Özünü cadugər, yaxud schrbaz kimi qələmə vermək və belə yalançı işlərlə məşğul olmaq qadağandır”. Hə, daha buna nə sözlünüz var? Birdən bütün bunlar aşkara çıxdı, yaxud rəislərin qulağına çatdı? Onda kim cavabdeh olacaq? – Mən. Kimi vəzifədən çıxaracaqlar? – Məni. Gördünüz-mü, iş nə yerdədir.

Uryadnik yenə kreslodə oturdu. O, gözlərini yuxarı qaldırıb evi dalğın-dalğın nəzərdən keçirir və barmaqları ilə stolu tiqqıldadırdı.

– Hə, işdir, mən sizdən xahiş etsəm, Yevpsixi Afrikanoviç, bəs onda necə, – deyə mən yenə mütəəssir səsle danışmağa başladım. – Əlbəttə, sizin vəzifəniz müəkkəb və əziyyətlidir, lakin mən bilirəm ki, sizin üreyiniz çox rəhmlidir, siz qızıl kimi adamsınız. Bu

qadınlara əl vurmayağınız barədə mənə söz vermək sizin üçün asan işdir.

Uryadnikin nəzəri birdən başımın üstə zilləndi.

– Yaxşı tufənginiz var, – o, barmaqları ilə stolu tiqqıldada-tiqqıldada və saymazıyana dedi. – Çox gözəl tufəngdir. Keçən dəfə gəlib, sizi evdə tapmadıqda da mən ona xeyli tamaşa etdim... əntiqə tufəngdir!

Mən də başımı döndərüb tufəngə baxdım.

– Bəli, pis tufəng deyildir, – deyə mən tərif etdim. – Axı, o, qədimdir, Qastin-Rennet fabrikinin məhsuludur, usta keçən ilə onu bir daha yaxşıca sazlayıb. Siz bir onun lülələrinə baxın.

– Bəli, bəli... mən elə, əsasən, onun lülələrinə tamaşa edirdim. Çox gözəl şeydir... Sadəcə, demək olar, çox-çox qiymətli şeydir.

Bizim nəzərimiz bir-birinə sataşdı, uryadnikin ağzının qıraqlarında yüngül, lakin mənalı təbəssüm oynadığını gördüm. Mən yerimdən qalxıb, tufəngi divardan götürdüm və onu Yevpsixi Afrikanoviçin yanına gətirdim və mehribanlıqla dedim:

– Çərkəzlərdə bir yaxşı adət var: qonağın təriflədiyini hər şeyi ona bağışlamaq. Biz, Yevpsixi Afrikanoviç, çərkəz olmasaq da, ancaq sizdən xahiş edirəm ki, bu şeyi məndən yadigar kimi alasınız.

Uryadnik özünü utanırmış kimi göstərərək dedi:

– Lütf ediniz, belə gözəl şeyi! Yox, yox, bu lap həddindən artıq səxavətli adətdir!

Lakin mən onu çox da dilə tutmalı olmadım. Uryadnik tufəngi məndən aldı, ehtiyatla dizləri arasına qoydu və təmiz cib dəsmalı ilə toz basmış qundağı xoşlana-xoşlana silməyə başladı. Tufəngin, heç olmazsa həvəskar və ondan başı çıxan adamın əlinə keçdiyini görüb bir qədər sakitləşdim. Yevpsixi Afrikanoviç, demək olar ki, o saat ayağa qalxdı və getmək üçün tələsdi.

– İş gözləmir, mən isə oturub sizinlə söhbətə qızıışmışam, – o, çəkmələrinə girməyən qaloşları bərk-bərk döşəməyə vura-vura dedi. – Bizim tərəflərə gələndə, lütfən mənə qonaq olun.

– Cənab rəis, bəs Manuylixanın işi necə olsun? – deyə mən nəzakətlə ona xatırlatdım.

– Baxarıq, görürük... – deyə Yevpsixi Afrikanoviç qeyri-müəyyən halda donqulandı. – Mən, bax, bir şey də sizdən xahiş edəcəkdim... Sizin turpunuz çox ləzzətlidir...

– Özüm əkib yetişdirmişəm.

– Qəribə turpdur! Bilirsiniz, mənim arvadım, tərəvəzi çox sevir. Əgər, bilirsiniz, ondan... bir balaca dəstə versə idiniz, pis olmazdı.

– Məmnuniyyətlə, Yevpsixi Afrikanoviç. Bunu mən özümə borc bilirəm... *Elə bu gün ayaqçı ilə bir səbət göndərəm. İzin verin elə birdəfəlik yağ da göndərim... Mənim yağımdan olmaz.*

– Nə olar, yağ da göndər, – deyə uryadnik mərhəmətlə icazə verdi. – Siz isə o arvadlara xəbər verin ki, hələlik onlarla işim yoxdur. Ancaq onlar qoy bilsinlər ki, – deyə birdən o, səsini ucaltdı, – təkcə təşəkkürlə yaxalarını mənim əlimdən qurtara bilməyəcəklər. İndi isə sağ olun. Balaca hədiyyəniz və qonaqlığınız üçün bir daha mersi.

O, hərbi qaydada dabanlarını bir-birinə vurdu və gözü tox hörmətli adamlar kimi ağır addımlarla qazalağına tərəf getdi; bu zaman artıq kənd yüzbaşısı, kətxuda və Yarmola başa açıq, tezim vəziyyətində onun qazalağı yanında durmuşdular.

IX

Yevpsixi Afrikanoviç sözünün üstə durdu və meşə daxmasının sakinlərini qeyri-müəyyən vaxta sakit buraxdı. Lakin mənim Olesya ilə münasibətim kəskin və qəribə halda dəyişdi. Onun mənimlə olan davranışındakı əvvəlki inam və sadədil nəvazişdən – gözəl qız işvə-nazı ilə şux uşaq dəcəlliyinin xoş qarışığı olan nəvazişdən əsər-ələmət belə qalmadı. Bizim danışığımızda nə isə qeyri-müəyyən, süni utancaqlıq əmələ gəldi... Əvvəllər bizim marağımız üçün sonsuz sahə açan canlı söhbətlərdən Olesya qorxaqcasına və tələsik imtina edirdi.

Mən onlara gələndə qız gərgin, sərt işgüzarlıqla işləyirdi, lakin tez-tez müşahidə edirdim ki, iş arasında onun əlləri gücsüz halda dizləri üstə düşür, hərəkətsiz gözləri isə qeyri-müəyyən nəzərlə döşəməyə zillənirdi. Belə dəqiqələrdə mən Olesyanı adı ilə çağırırdıqda, yaxud ona bir sual verdikdə, qız diksinir və qorxurdu, həm də mənim sözlərimin mənasını anlamaq cəhdi ifadə edən üzünü yavaş-yavaş mənə tərəf çevirirdi. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, mənimlə bir yerdə olmaq ona iztirab verir və onu sıxırdı, lakin bu təsəvvür cəmi

bir neçə gün əvvəl mənim hər sözümün, hər cümləmin onda əmələ gətirdiyi böyük maraqla pis bağlanırdı... Yalnız fikirləşməyə bu qalırdı ki, uryadniklə olan əhvalatda onlara havadar çıxmağım Olesyanın sərbəst təbiətinə açıq gəlmiş və indi o, məni əfv etmək istəmir. Lakin bu fikir də məni qane etmirdi: sadə, meşə içində böyümüş bir qızda, həqiqətən bu qədər qürur haradan ola bilərdi?

Bütün bunlar izahat tələb edirdi, Olesya isə açıq söhbət üçün əmələ gələn hər bir təsadüfdən inadla çəkinirdi. Biz daha axşam seyrinə çıxmırdıq. Mən hər dəfə evə getməyə hazırlaşarkən əbəs yerə Olesyaya mənalı və yalvarıcı nəzər salırdım, – qız isə özünü elə göstərirdi ki, sanki onların mənasını başa düşmür. Qarının, kərləliyinə baxmayaraq, burada olması məni narahat edirdi.

Bəzən mənim öz gücsüzlüyümə və məni hər gün Olesyaya tərəf çəkən adətəmə acığımı tuturdu. Ürəyimin nazik, möhkəm, gözəgörünməz tellərlə bu qəşəng, mənim üçün sirli olan qıza necə bağlı olduğunu mən heç ağıma belə gətirməzdim. Mən hələ məhəbbət bərəsində fikirləşməmişdim, lakin artıq həyəcanlı, məhəbbətqabağı dövr keçirirdim ki, bu da tutqun, iztirablı və kədərli hisslərlə dolu idi. Mən harada olsam da, bir şeylə əylənməyə çalışsam da, – Olesyanın surəti bütün fikirlərimi məşğul edir, bütün varlığım onun yanına can atır, onun haqqındakı hər bir xatirə, bəzən onun ən əhəmiyyətsiz sözləri, onun hərəkətləri və təbəssümü haqqındakı xatirə yavaş və şirin ağrı ilə ürəyimi sıxırdı. Lakin axşam olurdu, mən də uzun müddət onun yanında laxlayan balaca skamyada oturur və dilxor halda özümü daha qorxaq, narahat və aciz hiss edirdim.

Bir dəfə mən bütün günü beləcə Olesyanın yanında keçirdim. Mən artıq səhərdən özümü yaxşı hiss etmirdim, ancaq səhhətimin nə üçün belə pisləşdiyini hələ aydın təyin edə bilmirdim. Axşama yaxın əhvalım daha da pisləşdi. Başım ağırlaşdı, qulaqlarım guruldamağa başladı, əmgəyimdə ardı-arası kəsilməyən küt ağrı hiss etdim, – elə bil ki, bir adam yumşaq, lakin qüvvətli əli ilə onu sıxırdı. Ağzım qupquru qurumuşdu, bütün bədənim nə isə tənbelcə-sinə süstləşmiş, əzginləşmiş və zəifləmişdi, hər dəqiqə əsnəmək və gərnəşmək istəyirdim. Gözlərim elə ağrıyırdı ki, elə bil mən indicə yaxından gözlərimi zilləyib parlayan bir nöqtəyə baxmışam.

Axşamdan xeyli keçmiş evə qayıtdıqda yolun lap ortasında birdən məni üşütmə tutdu və tir-tir titrəməyə başladım. Mən, demək

olar, yolu görmədən, demək olar, hara getdiyimi dərk etmədən sərxoş adamlar kimi səntirləyə-səntirləyə gedirdim, həm də bu zaman dişlərim bir-birinə dəyib ucadan saqqıldaırdı.

Məni evə kim apardığımı indiyə kimi bilmirəm... Düz altı gün dalbadal məni dəhşətli meşə titrətmə-qızdırması əldən saldı. Gündüzlər, deyəsən, xəstəlik məndən əl çəkir və ağlım başıma gəlirdi. Bu zaman mən xəstəlikdən tamam üzülmüş halda otaqda dizlərim ağrıya-ağrıya və əsə-əsə güclə var-gəl edirdim; hər dəfə qüvvətlə hərəkət etdikdə isti qanımla dalğa kimi başıma vurur və gözümlə qabağındakı bütün şeyləri qaranlıq-zülmət bürüyürdü. Axşamlar isə, adətən saat yeddi radələrində xəstəlik fırtına kimi mənə hücum edir və mən dəhşətli, ösr qədər uzun gecəni gah yorğan altında, soyuqdan əsə-əsə, gah da qızdırmadan od tutub yana-yana yataqda keçirirdim. Mən azca mürgülməyə başlayan kimi qərübə, mənasız, olduqca qarışıq yuxular mənim isti beynimi məşğul etməyə başlayırdı. Bütün rüyalarım, biabırcasına qarışıq halda bir-birinin üstə qalanan və bir-birindən yapışan xırda, mikroskopik hissəciklərdən ibarət idi. Gah mənə elə gəlirdi ki, mən müxtəlif rəngli, qəşəng formalı iri yeşiklərdən eyni formalı xırda yeşiklər, xırdaların içindən isə daha kiçik yeşiklər çıxarır və artıq çoxdan zəhləmi aparmış bu nəhayətsiz işi başa vura bilmərəm. Gah mənim gözlərim qarşısından, adamı dəli edə bilən sürətlə divar kağızlarının uzun, əlvan zolaqları gəlib keçirdi, həm də bu zolaqlarda mən naxış yerinə olduqca aydın surətdə adam sifətlərindən ibarət hörükşəkili naxışlar görürdüm, – bu sifətlər bəzən gözəl, mehriban və gülümsəyən olurdular, bəzən isə onlar üz-gözlərini dəhşətli halda büzüşdürür, dillərini çıxarır, dişlərini ağardır və gözlərinin böyük ağını oynadırdılar. Sonra mən Yarmola ilə qarışıq, olduqca mürəkkəb mübahisəyə girişirdim. Bizim bir-birimiz üçün gətirdiyimiz dəlillər dəqiqəbədəqiqə daha da dərinləşirdi; ayrı-ayrı sözlər, hətta sözlərin hərfləri birdən sirlə, çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi, eyni zamanda məni, bir-birinin ardınca başımda eybəcər fikirlər doğuran və artıq çoxdan zəhləmi aparmış mübahisəni kəsməyə qoymayan sirlə, qeyri-təbii qüvvələrə qarşı iyirənc dəhşət bürüyürdü.

Bu, insan və heyvan fiqurlarından, mənzərə, ən qərübə forma və rənglərdən, mənası bütün hissələrim tərəfindən qavranılan söz və cümlələrdən ibarət qaynar burulğan idi... Lakin – qərübə iş idi – mən

eyni zamanda yaşıl örtüyü yanıq lampanın tavana düşmüş aydın və düzgün girdə işığını daim görürdüm. Həm də mən nədənsə bilirdim ki, bu sakit, kənarları öyrə girdə işıqda səssiz, yeknəsəq və qorxunc həyat, mənim olduqca qarışıq yuxularımdan daha dəhşətli və iztirablı həyat gizlənmişdir.

Sonra mən yuxudan ayılır, yaxud yuxulu-yuxulu, qəflətən özümü gümrah hiss edirdim. Mən yataqda uzandığımı, xəstə olduğumu, indicə sayıqladığımı bilirdim, lakin qaranlıq tavadakı girdə işıq hər halda gizlənmiş nəhs, qəzəbli bir şey kimi məni qorxudurdu. Mən zəifləmiş əlimi uzadaraq saati götürüb baxırdım, bu sonsuz, iyirənc yuxuları cəmi iki-üç dəqiqə ərzində gördüyümü kədər və heyratla müəyyən edirdim. “İlahi! Bəs səhər nə vaxt açılacaqdır!” – deyə mən başımı isti balıqların üstə ora-bura vura-vura, öz ağır və qısa nəfəsimin dodaqlarımı yandırdığımı hiss edə-ədə ümitsiz halda düşünürdüm... Budur, mən yenə azca mürgülməyə başlayırdım, yenə də beynim dəhşətli qarışıq yuxular oylağına çevrilirdi, mən yenə də iki dəqiqədən sonra olduqca kədərli halda yuxudan ayılırdım.

Altı gündən sonra mənim bədənim kinə ilə bağayarpağı cövherinin köməyi ilə xəstəliyə qalib gəldi. Mən tamam zəifləmiş halda, güclə ayaq üstə dayanaraq yataqdan qalxdım. Mən lap tez zamanda sağaldım. Altı gün titrətmə-qızdırma çəkərkən sayıqlamaqdan əldən düşmüş başımda indi tənbelcəsinə və xoş fikirsizlik hiss edirdim. İştahım ikiqat qüvvə ilə açılır, bədənim də həyat sağlamlığı və sevinci uda-uda saatbasaat möhkəmlənirdi. Bununla bərabər meşədəki tənha əyilmiş daxma yeni qüvvə ilə məni özünə cəlb etməyə başladı. Mənim əsəblərim hələ sağalmamışdı, lakin hər dəfə Olesyanın üzünü və səsini təsəvvürümdə canlandıranda məni elə şəfqətli təəssürat bürüyürdü ki, az qalırdım ağlayam.

X

Daha beş gün də keçdi, mən elə gümrahlaşdım ki, azca belə yorulmadan dirəklər üstə güclə duran daxmaya piyada getdim. Mən həmin daxmanın kənarına ayağımı basanda ürəyim həyəcan və qorxu ilə döyünməyə başladı. Mən, təxminən iki həftə idi ki, Olesyanı gör-

mürdüm, indi onun mənim üçün nə qədər yaxın və sevimli olduğunu açıq-aşkar anladım. Qapının dəstəyindən yapışaraq, mən bir neçə saniyə ləngidim və güclə nəfəsimi dərdim. Mən qapını açmazdan əvvəl hətta bir qədər vaxt qətiyyətsiz halda gözlərimi yumdum.

Mən içeri girdikdən sonra bağışladığım təsir kimi təsirlərdən heç vaxt baş çıxarmaq olmaz... Məgər ana ilə oğulun, ər ilə arvadın, yaxud iki sevgilinin görüşdükleri zaman onların ilk anlarda dedikləri sözləri yadda saxlamaq mümkündürmü? Əgər onları olduğu kimi kağıza yazsanız görərsiniz ki, bunlar ən sadə, ən adi, hətta gülməli cümlələrdir. Lakin bu zaman hər bir söz, təkcə onları dünyada ən sevimli adam dediyi üçün yerinə düşür və son dərəcə xoş olur. Mən təkcə çevrilib mənə baxan Olesyanın solğun üzünü və bu qəşəng, mənim üçün yeni olan üzdə bir anda bir-birini əvəz edərək ifadə olunan heyrət, qorxu, həyəcan və incə, parlaq sevgi təbəssümünü xatırlayıram, həm də çox aydın xatırlayıram... Qarı mənim yanımda hərlənərək fis-fisla nə işə deyirdi, ancaq mən onun salamını eşitmirdim. Olesyanın səsi mənim qulaqlarımda xoş musiqi kimi səsləndi:

– Sizə nə olmuşdur? Siz xəstə idiniz? Ah, siz necə də arıqlamısınız, mənim biçərə dostum.

Mən uzun müddət cavab verə bilmədim, biz dinməzçə, bir-birimizin əlindən tuta-tuta, diqqətlə, sevinclə düz bir-birimizin gözünün içinə baxa-baxa üzbəüz durduq. Sükut içində keçən bu bir neçə dəqiqəni mən həyatımın ən xoşbəxt dəqiqələri hesab edirəm, – mən heç vaxt, heç vaxt, nə əvvəllər, nə də sonralar, belə təmiz, dolğun, hər şeyi unutduran sevinclə hiss etməmişəm. Olesyanın böyük qara gözlərində mən çox şey: həm görüş həyəcanı, həm uzun müddət gəlmədiyim üçün təna, həm də qızgın məhəbbət etirafı oxuyurdum... Mən hiss edirdim ki, Olesya bu baxışla bərabər bütün varlığını sevinclə, qeyd-şərtsiz olaraq və tərəddüd etmədən mənə verir.

Bu füsunkar sükutu birinci Olesya pozub, göz qapaqlarının yüngül hərəkətilə Manuylixanı mənə göstərdi. Biz yanaşı oturduq, Olesya xəstəliyimin gedişi barədə, qəbul etdiyim dərmanlar barədə, iki dəfə qəsəbəyə mənə baxmağa gəlmiş həkimin dediyi sözləri və fikri barədə müfəssəl və qayğıkeşliklə soruşdu. Qız, həkim barədə məni bir neçə dəfə dalbadal nağıl etməyə vadar etdi, mən bəzən onun dodaqlarında öləri təbəssüm oynadığını gördüm.

– Ah, mən nə üçün sizin naxoş olduğunuzu bilmədim? – Olesya səbirsizliklə və təəssüflə dedi. – Mən bir günün içində sizi ayağa qaldırardım... Axı, onlar ki, heç bir şey, heç bir şey bilmirlər, adam da öz canını onlara etibar edərmə? Siz nə üçün mənim dalımcə adam göndərmədiniz?

Mən özümü itirdim.

– Olesya, bilirsənmi... bu elə qəfildən baş verdi ki... həm də mən səni narahat etməyə qorxurdum. Son vaxtlar mənimlə olan əlaqən elə qərribə bir hal almışdı ki, elə bil sənin mənə acığın tutur, yaxud məndən zəhlən gedirdi... Bəri bax, Olesya, – deyə mən səsimi alçal-daraq əlavə etdim, – mən səninlə çox şey, çox şey barədə danışma-lyam... ancaq təklidə... anlayırsanmı?

O, göz qapaqlarını razılıq işarəsi ilə yüngülcə yumdu, sonra qorxa-qorxa boylanıb nənəsinə baxdı və cəld pıçıldı ilə dedi:

– Bəli... mən özüm də istəyirəm... Sonra... gözləyin...

Günəş batmağa macal tapmamış Olesya məni evə getməyə tələs-dirməyə başladı.

– Gedək, tez olun gedək, – deyə Olesya əlimdən tutub skamyaya üstədən məni dartmağa başladı. – Əgər siz indi nəmişli havaya düş-səniz, o saat yenidən xəstələnersiniz.

– Olesya, bəs sən hara gedirsən? – deyə Manuylixə nəvəsinin böyük boz rəngli yun şalı tələsik başına saldığını görüb, soruşdu.

– Gedim... azca onu ötürüm, – deyə Olesya cavab verdi.

Qız bu sözləri nənəsinə deyil, pəncərəyə baxa-baxa dedi, lakin mən onun səsinə güclə sezilən əsəbilibi duydu.

– Doğrudanmı gedirsən? – deyə qarı vurğu ilə təkrar soruşdu.

Olesyanın gözləri işıldadı və dik Manuylixaya zilləndi.

– Bəli, gedirəm! – deyə qız dikbaşlıqla qarına etiraz etdi. – Artıq bu barədə çoxdan danışmışıq, özü də çox-çox danışmışıq... öz işimdir, özüm də cavab verəcəyəm.

– Eh, səni!.. – qarı təna ilə və narazı halda dedi.

Qarı daha nə işə əlavə etmək istədi, lakin təkcə əlini yellətdi, ayaqlarını yerə sürtə-sürtə və əsə-əsə küncə getdi, bir səbəti nıqqıldaya-nıqqıldaya qurdalamağa başladı.

Mən başa düşdüm ki, indicə şahidi olduğum tələsik və narazılıqla gedən danışmaq, uzun-uzadı davam etmiş bir sıra qarşılıqlı

söyüşmə və acıqlanmanın davamıdır. Mən Olesya ilə yanaşı gedə-gedə meşəyə enəndə ondan soruşdum:

– Nəyə istəmir ki, sən mənimlə gəzməyə gedəsən? Elədirmi?

Olesya pərt halda çiyinlərini çəkdi.

– Lütfən, buna əhəmiyyət verməyin, hə də, istəmir... Nə olsun!..

Məgər mənim istədiyim işi görməyə ixtiyarım yoxdurmu?

Birdən mən, Olesyanın əvvəlki sərtliyi üçün ona tənə vurmağı olduqca arzu etdim.

– Deməli, əvvəllər də, mən xəstələnəndən qabaq da sən bacardın, lakin mənimlə tək qalmaq istəmədin... Ah, Olesya, birçə bilsə idin ki, mənə necə əzab verirdin... Mən hər axşam mənimlə gedəcəyini elə gözləyirdim, elə gözləyirdim, daha nə deyim... Sən isə həmişə etinasız, kədərli, acıqlı olurdun. Ah, Olesya, sən mənə olduqca əzab verirdin!..

– Hə, bəsdir, əzizim... Onu yaddan çıxarın, – deyə Olesya azca üzrxahlı səslə xahiş etdi.

– Yox, mən bunu sənə tənə ilə demirəm, belə, sözgəlişi deyirəm... Bunun nə üçün belə olduğunu indi başa düşdüm... Əvvəlcə isə, – doğrusu, yada salmaq da gülməlidir, – mən elə fikirləşirdim ki, uryadnikə görə sən mənə acığın tutmuşdur. Bu fikir məni çox diltxor edirdi. Mənə elə gəlirdi ki, sən məni olduqca uzaq, yad adam hesab edirsən, buna görə də sadə, dostcasına xidməti belə məndən qəbul etmək istəmirsən... Bu, məni çox-çox kədərləndirirdi... Olesya mən heç fikrimə belə gətirmirdim ki, bütün bunların baisi nənedir...

Olesyanın üzünü birdən qıpqırmızı qızardı.

– Bunun baisi heç də nəyə deyildir!.. Mən özüm istəmədim! – qız qızğınlıq və coşqunluqla dedi.

Mən yandan ona elə baxdım ki, azca əyilmiş başının aydın, incə profilini gördüm. Mən yalnız indi gördüm ki, bu vaxt ərzində Olesya özü də arıqlamış və gözlərinin dövrəsinə göyümtraq kölgə çökmüşdür. Olesya baxışımı hiss edərək, mənə nəzər saldı, lakin o saat gözlərini aşağı zillədi və utancaqcasına gülümsəyə-gülümsəyə üzünü kənara çevirdi.

– Sən nə üçün istəmədin, Olesya? Nə üçün? – deyə mən Olesyanın əlindən yapışb, onu dayanmağa məcbur edərək, həyəcandan qırılan səslə soruşdum.

Biz bu vaxt məhz uzun, ensiz və ox kimi düz meşə yolunun lap ortasında idik. Uca, boy-buxunlu şam ağacları hər iki tərəfdən bizi araya alaraq, ətirli toxuma budaqlardan qübbəsi olan və uzaqlara gedən nəhəng koridor əmələ gətirirdi. Ağacların çıpaq, qabıqları qopmuş gövdələri, batmaqda olan günəşin qırmızı şəfəqinə boyanırdı...

– Nə üçün? Nə üçün, Olesya? – deyə mən pıçılı ilə təkrar edir və onun əlini daha möhkəm sıxırdım.

– Mən bacarmırdım... Mən qorxurdum, – Olesya güclə eşidiləcək səslə dedi. – Mən elə fikirləşirdim ki, taledən qaçmaq olar... İndi isə... İndi...

Onun nəfəsi daraldı, sanki ona hava azlıq etdi, birdən onun əlləri cəld və möhkəm boynuma sarıldı, Olesyanın tələsik, titrək pıçılı-tısı ehtirasla dodaqlarını yandırdı:

– İndi mənim üçün heç fərqi yoxdur, heç fərqi yoxdur!.. Çünki, mənim əzizim, mənim səadətim, mənim sevgilim, mən səni sevirəm!..

O, mənə daha möhkəm qısıldı, onun qüvvətli, möhkəm, isti bədəninin əllərimin altında necə titrədiyini, sinəm üstə onun ürəyinin necə döyündüyünü hiss etdim. Onun ehtiraslı öpüşləri mənim hələ də xəstəlikdən sonra möhkəmlənməmiş başıma məstədicici şərab kimi axdı, mən iradəmi itirməyə başladım.

– Olesya, sən allah, lazım deyil... Məni burax, – mən onun əllərini açmağa çalışaraq dedim. – İndi mən də qorxuram... öz-özümə qorxuram... Olesya, məni burax.

Qız üzünü yuxarı qaldırdı, onun simasını yavaş-yavaş xumarlandıncı təbəssüm bürüdü.

– Mənim əzizim, qorxma, – o, mehribancasına nəvaziş və rıqət doğuran cəsarətli, təsviredilməz ifadə ilə dedi. – Mən heç vaxt sənə tənə vurmaram, heç kəsə qısqanmaram... Təkcə de görüm: sevir-sənmi?

– Sevirəm, Olesya. Çoxdan sevirəm, həm də möhkəm sevirəm. Lakin... daha məni öpmə... Mən zəifləyirəm, başım gicəllənir, özümə cavabdeh deyiləm...

Qızın dodaqları yenə uzun müddət və olduqca ehtirasla mənim dodaqlarıma yapışdı, mən onun sözlərini eşitmədim, daha doğrusu, duyduğum:

– Hə, qoy belə olsun, nə qorxma, nə də heç bir şey barədə düşünmə... Bu gün bizim günümüzdür, heç kəs də onu bizim əlimizdən ala bilməz...

Həmin gecə bütünlüklə nə isə sehrlı, məftunedici nağıla çevrildi. Ay çıxdı və onun nuru qəribə, rəngarəng və sirlı halda meşəni işıqlandırdı, zülmət içərisində ağacların kələ-kötür gövdələrinə, əyilmiş budaqcıqlara, məxmər xalı kimi yumşaq mamıra əyri-üyrü, açıq-göyümtül ləkələr saldı. Tozağaclarının nazik gövdələri çox aydın surətdə ağarırdı, onların seyrək yarpaqları üstə isə elə bil gümüşü rəngli, şəffaf, nazik cunadan örtük salınmışdı. Bəzi yerlərdə şam ağaclarının sıx budaqlarının əmələ gətirdiyi talvardan işıq keçmirdi. Belə yerlər qaranlıq zülmət olur, orada göz-gözü görmür, yalnız ortada Allah bilir haradansa keçən şüa birdən ağacların uzun sırasını işıqlandırır və yerə ensiz, düz zolaq salırdı – elə işıqlı, bəzəkli və qəşəng zolaq salırdı ki, elə bil Oberonla Titanianın¹ təntənəli yerışı üçün əfsanəvi pərilərin bezədikləri xiyaban idi. Biz də öz səadətımız və meşənin ölüm sükutu təsiri altında bir kəlmə danışmadan, bu gülümseyən canlı əfsanə içərisində qucaqlaş-qucaqlaş gedirdik.

– Əzizim, mən isə tamam unutmuşam ki, sən tez evə qayıtmısan, – deyə Olesya birdən ayıldı. – Gör nə pis qadınam! Sən təzəcə sağalmısan, mən isə bu vaxta kimi səni meşədə ləngidirəm.

Mən onu qucaqlayıb, qalın qara saçlarının üstən şalını götürdüm, onun qulağına tərəf əyilib, güclə eşidiləcək səslə soruşdum:

– Sən təəssüf etmirsən ki, Olesya? Peşman deyilsən ki?

O, yavaşca başını buladı.

– Yox, yox... Sonra nə hadisə baş verir-versin, mən peşman olma-yacağam. Mənə çox xoşdur...

– Məgər mütləq bir hadisə baş verməlidir?

Onun gözlərində mənə tanış olan sirlı dəhşət ifadəsi öteri göründü.

– Ah, bəli, mütləq... yadımdadır mı mən sənə xaç xanım barədə demişdim? Axı həmin xaç xanım mənəm, kartların göstərdiyi bəd-

¹ Oberon və Titaniya – alman bəstəkarı Karl Veberin (1786-1826) "Oberon" operasının personajları

bəxtlik mənə üz verəcəkdir... Sən bilirsən, axı mən səndən xahiş etmək istəyirdim ki, sən tamamilə ayağını bizdən kəsəsən. Elə bu vaxt sən xəstələndin, mən də az qala yarım ay səni görmədim... Mən səndən ötrü elə qüssələnməyə, elə kədərlənməyə başladım ki, səninlə birçə dəqiqə birlikdə olmağa, deyəsən, dünyada hər şeyi verərdim. Bax, elə onda mən qəti qərara gəldim. Fikirləşdim ki, qoy nə olursa-olsun, ancaq mən öz səadətimi heç kəsə verməyəcəyəm...

– Bu doğrudur, Olesya. Mən də belə fikirləşirdim. – Mən dodaqlarımı onun gicgahına toxundura-toxundura dedim. – Mən səndən ayrılana kimi, səni sevdiyimi bilmirdim. Bir nəfər, görünür, əbəs yerə deməmişdir ki, məhəbbət üçün ayrılıq, od üçün külək kimi bir şeydir: o, kiçik məhəbbəti söndürür, böyük məhəbbəti isə daha da alovlandırır.

– Sən necə dedin? Lütfən təkrar elə, təkrar elə, – deyə Olesya maraqlandı.

Kimin olduğunu bilmədiyim bu kəlamı bir də təkrar etdim. Olesya fikrə getdi, mən onun dodaqlarının hərəkətindən gördüm ki, o, mənim sözlərimi təkrar edir.

Mən onun yuxarı qaldırılmış solğun üzünə, ay işığının parlaq ləkələri oynayan iri qara gözlərinə baxdım, – birdən yaxın zamanda baş verəcək bədbəxt hadisənin tutqun təsəvvürü qəflətən ürəyimə damdı və qəlbimi soyuq üşütmə bürüdü.

XI

Bizim sadə, füsunkar məhəbbətimiz bir aya yaxın davam etdi, həmin qızaran axşam şəfeqləri, şəhli inciçiçəyi, bal ətri verən, gümrahlandırıcı tərəvət və cingiltili quş səs-küyü dolu olan həmin səhərlər, adamı xumarlandıran və tənbelləşdirən həmin isti iyun günləri Olesyanın füsunkar siması ilə birlikdə yenilməz qüvvə ilə indi də qəlbimdə yaşayır... Bu dövr ərzində bir dəfə də olsun qəlbim nə sıxıldı, nə yorğunluq hiss etdi, nə də avara həyatına olan ehtiras qəlbimdə baş qaldırdı. Mən bütpərəst allahı kimi, yaxud cavan, qüvvətli heyvan kimi işıq və istidən, həyatın şüurlu səadətindən, sakit, sağlam, ehtiraslı məhəbbətdən zövq aldım.

Mən sağalandan sonra Manuylixa qarşı olduqca deyindir, mənə açıq-aşkar çox acıqlı qarşılıdır və daxmada oturduğum vaxt ərzində peçdəki güvəcləri elə hirsli-hirsli ora-bura itələyib taqqıldadırdı ki, Olesya ilə mən hər axşam meşədə görüşməyi üstün tutduq... Şam meşəsinin vüqarlı yaşıl lətafəti isə, qiymətli haşiyə kimi bizim sakit məhəbbətimizi bəzəyirdi.

Mən hər gün daha çox heyətlə görürdüm ki, Olesya – meşə içərisində böyümüş, hətta oxumağı bacarmayan bu qız – həyatın bir çox hallarında həssas nəzakət və xüsusən anadangəlmə ədəb gözləyirdi. Sevgidə – onun düz, kobud mənasında – əsəbi incə xasiyyətli adamlar üçün həmişə iztirab və sıxıntı doğuran dəhşətli cəhətlər vardır. Lakin Olesya yaxasını bunlardan elə sadədilçəsinə ismətlə qurtara bilirdi ki, bizim əlaqələrimizi heç bir pis müqayisə, heç bir abırsız hərəkət bir dəfə də olsun təhqir etmədi.

Bu zaman mənim buradan getmək vaxtım yaxınlaşırdı. Əslində mənim Perebroddakı bütün xidməti vəzifələrim artıq qurtarmışdı, mən şəhərə qayıtmaq vaxtımı qəsdən uzadırdım. Getməyimin zəruri olduğu xəbərini onun necə qarşılıyacağını təsəvvürümə belə gətirməyə qorxaraq, mən bu barədə Olesyaya hələ bir kəlmə deməmişdim. Olesyanı hər gün görmək, onun sevimli səsinə, ahəngdar gülüşünü eşitmək – mənim üçün zərurətdən də artıq bir şey olmuşdu. Tək-tək günlərdə, hava pis olanda biz görüşmədikdə, mən özümü pərişan, həyatımda ən əsas, ən mühüm şeydən məhrum olmuş kimi hiss edirdim. Hər bir meşəgələ mənə sıxıntılı, artıq iş kimi görünürdü, bütün varlığım meşəyə, qəlbimi isidən, qəlbimə nur saçan Olesyanın alışdığı sevimli simasına tərəf can atırdı.

Olesya ilə evlənmək fikri getdikcə daha tez-tez başımı məşğul edirdi. Əvvəllər mən, bəd ayaqda, əlaqələrimizdən namuslu çıxış yolu kimi, nadir hallarda bu fikrə gəlirdim. Məni birçə şey qorxudur və qabağımı kəsirdi: əfsanə və sirr dolu bu qəşəng köhnə meşədən çıxarılmış Olesyanın, modalı paltar geymiş halda, əməkdaşlarının arvadları ilə qonaq otağında söhbət etdiyini təsəvvürümə belə gətirməyə cəsarət etmirdim.

Lakin mənim getmək vaxtım daha çox yaxınlaşdıqca, mənə daha çox tənhaq dəhşəti və sonsuz kədər bürüyürdü. Onunla evlənmək qərarı gündən-günə qəlbimdə daha möhkəmlənirdi, mən nəhayət,

bu işin cəmiyyətə qarşı ədəbsizçəsinə meydan oxumaq olduğu fikrindən vaz keçdim. “Yaxşı və alim adamlar ki, dərzi qadınlarla, ev qulluqçuları ilə evlənilər, – deyə mən özümü sakitləşdirirdim, – həm də çox gözəl yaşayır və belə qərar qəbul etməyə onları vadar etmiş öz talelərindən ömrü boyu razılıq edirlər. Həqiqətən, mən ki, başqalarından bədbəxt olmayacağam?”

Bir dəfə iyun ayının ortalarında, axşamüstü mən, adəti üzrə, çiçəklənən yemişan kolları arasında, ensiz meşə cığırının döngəsində dayanıb Olesyanı gözləyirdim. Mən hələ uzaqdan onun yüngül, sürətli addım səsinə eşitdim.

– Salaməleyküm, mənim əzizim, – Olesya mənə qucaqlaya-qucaqlaya və ağır-ağır nəfəs ala-ala dedi. – Yəqin gözləməkdən yoruldun? Mən evdən güc-bəla ilə çıxdım... Nənəm ilə deyişirdim.

– Bu vaxta kimi hələ sakitləşməmişdir?

– Sən nə danışırsan! “Sən, deyir, onun ucbatından məhv olacaqsan... O, doyunca sənəylə əylənəcək, sonra da səni atacaqdır. O, səni heç də sevmir...”

– O, mənim bərəmdə belə deyir?

– Bəli, əzizim, sənə barəndə deyir... Ancaq, heç fərqi yoxdur, mən onun birçə sözüne də inanmıram?

– O, hər şeyi bilirmi?

– Yəqinini deyə bilmərəm... deyəsən bilir. Onu da deyim ki, mən bu barədə ona heç bir söz demirəm – o, özü başa düşür. Hə, bu barədə fikirləşməyə dəyməz... Gedək.

Olesya, gur, ağ çiçəkli yemişan budağı qırıb, onu saçlarına sancdı. Biz, axşam günəşinin azca çəhrayı rəngə boyadığı cığırda yavaş-yavaş getdik.

Mən hələ dünən gecə belə qərara gəlmişdim ki, necə olursa olsun bu axşam hamısını Olesyaya deyim. Mən fikirləşirdim ki, əgər mən getməyim barədə və onunla evlənmək istədiyimi desəm, o mənə inanarmı? Bu, ona elə gəlməz ki, mən təklifimlə yalnız vurduğum yaranı kiçildir və yüngülləşdirərəm? “Bax, gövdəsinin qabığı didilmiş o ağcaqayına çatan kimi, dərhal başlayacağam” – deyə mən fikrən özüm üçün vaxt təyin edirdim. Biz ağcaqayın ağacına çatırdıq, mən həyəcədən sapsarı sarı sarı sarı danışmaq üçün artıq nəfəsimi dəridim, lakin qəflətən mənim cürətim

zəifləyir, ürəyim əsəbi, iztirablı halda döyünməyə və ağızım soyumağa başlayırdı. “İyirmi yeddi – mənim nəhs rəqəmidir, – deyə mən bir neçə dəqiqədən sonra düşünürdüm, – iyirmi yeddiyə qədər sayacağam, sonra başlayacağam!..” Mən fikrən saymağa başlayırdım, lakin iyirmi yeddiyə çatan kimi, dərhal hiss edirdim ki, hələ qətiyyətim lazımcına möhkəmlənməmişdir. “Yox, – deyə mən özümə deyirdim, – yaxşısı altmışa qədər sayacağam, – bu məhz bir dəqiqə edər, – onda mütləq, mütləq...”

– Bu gün sənə nə olmuşdur? – deyə Olesya birdən soruşdu. – Sən nə isə xoşagəlməz bir şey barədə düşünürsən. Sənə nə olmuşdur?

Belə olduqda mən danışmağa başladım, lakin özümə də iyrenc gələn səsle, söhbət ən cüzi şey barədə gedirmiş kimi, saxta, qeyri-təbii laqeydliliklə danışmağa başladım.

– Doğrudan da, kiçicik bir xoşagəlməz iş var... Sən tapmısan, Olesya... Bilirsənmi, mən burada işimi qurtarmışam, rəislər də məni şəhərə çağırırlar.

Mən yandan Olesyaya öteri nəzər salıb rənginin dəyişdiyini və dodaqlarının əsməyə başladığını gördüm. Lakin o, mənə birçə kəlmə də cavab vermədi. Mən bir neçə dəqiqə dinməzəcə onunla yanaşı getdim. Otların arasında cırcıramalar ucadan cır-cır cırlıdayırdı, uzaqdan çəkçeki quşunun yeknəsəq gərgin çıxırtısı eşidilirdi.

– Olesya, sən özün də əlbəttə, başa düşürsən ki, – deyə mən yenə danışmağa başladım, – mənim burada qalmağım yaxşı düşməz, həm də qalmağa yerim yoxdur, bir də ki, vəzifəyə etinasız yanaşmaq olmaz...

– Yox... nə eybi var... heç danışmağına da dəyməz, – deyə Olesya sanki sakit cavab verdi, lakin o, elə boğuş, cansız səsle cavab verdi ki, məni dəhşət bürüdü. – Əgər vəzifə tələb edirsə, əlbəttə... getmək lazımdır...

Olesya ağacın yanında dayandı və sapsarı saralmış, gücsüz əlləri yanına düşmüş halda, dodaqlarında acı, iztirablı təbəssüm arxasını ağaca dayadı. Onun rənginin saralması məni qorxutdu. Mən ona tərəf cumub, əlini möhkəm sıxdım.

– Olesya... sənə nə oldu? Olesya... عزیزim!..

– Heç bir şey... məni bağışlayın... bu keçib gedər. Elə-belə... başım gicəlləndi.

O, özünə zor gəlib, əlini əlimdən çəkməyərək, qabağa keçdi.

– Olesya, sən indi mənim haqqımda pis fikirləşdin, – mən tənə ilə dedim. – Ayıb olsun sənə! Doğrudanmı, sən elə fikir edirsən ki, mən səni atıb gedə bilərəm? Yox, mənim عزیزim. Bu söhbəti elə ona görə başladım ki, mən bu gün sənənin nənənin yanına getmək və mənim arvadım olacağını ona demək istəyirəm.

Sözlerim Olesyanı, demək olar ki, heç təəccübləndirmədi – bu, mənim üçün gözlənilməz iş idi.

– Sənənin arvadın? – deyə o, yavaş-yavaş və qəmgin-qəmgin başını buladı. – Yox, Vanyacyev, عزیزim, bu mümkün deyildir.

– Nə üçün, Olesya? Nə üçün?

– Yox, yox... Sən özün də anlayırsan ki, bu barədə düşünmək belə gülüncüdür. Doğrudan da, məndən sənə nə arvad ola bilər? Sən – ağasan, sən ağıllı, təhsil görmüş adamsan, bəs mən kiməm? Mən oxumaq da bacarmıram, ayağımı hara qoymağı da bilmirəm... Sən mənim ucubatımdan çox xəcalət çəkərsən...

– Bütün bunlar axmaq sözdür, Olesya, – deyə mən qızgınlıqla etiraz etdim. – Yarım ildən sonra sən özünü belə tanımazsən. Səndə anadangəlmə nə qədər ağıl olduğunu və necə də müşahidə qabiliyyəti olduğunu heç özün belə bilmirsən. Olesya, biz birlikdə çoxlu kitab oxuyuruq, mehriban, ağıllı adamlarla tanış oluruq, biz birlikdə geniş dünyanı bütünlüklə görürük... Biz qocalana kimi, lap öləne kimi, bax indi getdiyimiz kimi əl-ələ verib gedəcəyik, həm də mən sənə görə utanmayacağam, əksinə, mən sənənlə fəxr edəcək və sənə minnətdar olacağam!..

Mənim həyəətli nitqimə cavab olaraq Olesya minnətdarlıqla əlimi sıxdı, lakin öz sözü üstə durdu.

– Məgər təkcə budurmu?.. Bəlkə də sən hələ bilmirsən?.. Mən sənə heç vaxt deməmişəm... Axı mənim atam yoxdur... Mən bic doğulmuşam...

– Bəsdir, Olesya... Bu, məni hər şeydən az maraqlandırır. Sən ki, mənim üçün ata-anadan artıq, bütün dünyadan artıqsan, daha mənim sənənin qohumlarınla nə işim var? Yox, bütün bunlar xırda şeylərdir, bütün bunlar boş bəhanədir!..

Olesya sakit, müti nəvazişlə çiyini mənim çiyinə qısdı.

– Əzizim... Sən bu barədə heç söhbət salmasaydın daha yaxşı olardı... Sən cavansan, azadsan... Doğrudanmı sən elə bilirsən ki,

ömürlük olaraq sənin əl-ayağını bağlamağa mən ürək edərdim... Hə, sonra sənə bir başqa qadın xoş gəlsə, onda necə olsun? Onda sənin məndən zəhlən gedər, mənim sənə ərə getməyə razılıq verdiyim həmin gün və saata lənət yağdırarsan. Acıqlanma, mənim əzizim! – bu sözlərin mənə xoş gəlmədiyini görüb Olesya yalvarıcı səslə dedi. – Mən səni incitmək istəmirəm. Axı, mən yalnız sənin səadətini barədə düşünürəm. Nəhayət, sən nənəmi unutmusan. Hə, bir özün fikirləş, məgər onu tək qoyub getsəm, mən yaxşı iş görmüş olarammı?

– Nə olar... nənə üçün də bizdə yer tapılır. (Etiraf etməliyəm ki, nənənin fikri məni olduqca mütəəssir etdi). O, bizimlə birlikdə qalmaq istəməsə, hər bir şəhərdə belə evlər var... onlara əlillər evi deyilir... bu evlərdə onun kimi qarılarla həm rahatlıq verirlər, həm də qulluq edirlər...

– Yox, sən nə danışırısan! O, meşədən heç yerə getməz. O, adamlardan qorxur.

– Elə isə, Olesya onda özün fikirləş ki, necə etsən yaxşıdır. Sən ya məni, ya da nənəni seçməlisən. Ancaq bunu da bil ki, sənsiz həyata mən nifrət edəcəyəm.

– Mənim günəşim! – Olesya dərin şəfqətlə dedi. – Təkcə bu sözlərin üçün çox sağ ol... Sən mənim ürəyimə hərarət verdin... Lakin sənə, hər halda, ərə getməyəcəyəm... Əgər qovmasan, mən, yaxşısı, sənənlə elə-belə gedərəm... Ancaq tələsmə, lütfən məni tələsdirmə. Bir-iki gün mənə möhlət ver, mən hamısını yaxşı-yaxşı fikirləşim... Nənəmlə də danışmaq lazımdır.

– Bəri bax, Olesya, – deyə mən ağıma gəlmiş yeni fikirlə soruşdum. – Bəlkə sən, yenə... kilsədən qorxursan?

Demə söhbəti elə bu sualdan başlamaq lazım idi. Sehrli qüvvələrə malik olmaqla bərabər nəslən onu təqib edən xəyali lənətə olan Olesyanın inamını başından çıxarmaq üçün mən, demək olar ki, hər gün onunla mübahisə edirdim. Əslində hər bir rus ziyalı kiçik tərəqqipərvərdir. Bu, bizim qanımızda vardır, bunu bizə son illərdə yazılan rus roman və hekayələri aşlamışdır. Kim bilir, – bəlkə də Olesya qatı dindar olsa idi, pəhriz vaxtları ona ciddi riayət etsə idi və bir dəfə də kilsə ibadətindən qalmasa idi, – çox güman ki, onda mən onun mövhumatçılığını lağa qoymağa (ancaq azca lağa

qoyardım, çünki mən həmişə dindar olmuşam) və qızda hər şeyə qarşı tənqidi marağı inkişaf etdirməyə başladım. Lakin Olesya qara qüvvələrlə ünsiyyətinə və haqqında danışmağa belə qorxduğu Allahdan uzaq olmağa qəti və sadədil inamla etiqad bəsləyirdi.

Olesyanın mövhumi fikirlərində tərəddüd əmələ gətirməyə mən əbəs yerə cəhd edirdim. Mənim bütün məntiqi delillərim, mənim bəzən bütün kobud və kinli istehzalarım onun öz sirli, faciəli vəzifəsinə olan itaətkar inamına dəyib, parça-parça olurdu.

– Olesya, sən kilsədən qorxursanmı? – deyə mən təkrar etdim.

O, dinməzəcə başını aşağı saldı.

– Sən elə bilirsən ki, Allah səni qəbul etməz? – deyə mən getdikcə qızıqaraq sözümlə davam etdim. – Məgər o, sənə rəhm edə bilməzmi? Əlinin altında milyonlarla mələkləri olduğu halda, özün yerə enib, bütün insanları xilas etmək üçün dəhşətli, biabırçı ölümü qəbul edən, sənə rəhm etməzmi? Ən əxlaqsız qadının tövbəsini qəbul edən və onunla birlikdə elə həmin gün behiştə gedəcəyini quldur-qatılə söz verənin sənə rəhmi gəlməzmi?

Bütün bunları mən Olesyaya əvvəllər də demişdim, ona görə də bunlar onun üçün yeni şey deyildi, lakin bu dəfə Olesya mənə hətta qulaq da asmaq istəmədi. O, cəld hərəkətlə şalı başından açıb yumurladı və mənim üzümə atdı. Biz oynamağa başladıq. Mən yemişən çiçəyini ondan almağa çalışırdım. O, müqavimət göstərərək, sevincə gülə-gülə, tez-tez nəfəs aldığı üçün açıq qalmış sevimli nəm dodaqlarını mənə uzada-uzada yerə yığıldı və məni öz arxasınca çəkdi...

Gecə yarı biz xudahafizləşib, xeyli aralandıqdan sonra mən birdən arxamda Olesyanın səsinə eşitdim:

– Vanyacyey! Bir dəqiqə dayan... Mən sənə bir söz deyəcəyəm!

Mən dönüb ona tərəf getdim. Olesya tələsik, qaça-qaça mənim yanıma gəldi. Artıq diş-diş orağı andıran cavan ay çıxmışdı, onun solğun işığında mən gördüm ki, Olesyanın gözləri bərk yaşarmışdır.

– Olesya, sənə nə oldu? – deyə mən həyəcanla soruşdum.

O, mənim əllərimdən yapışib növbə ilə onları öpməyə başladı.

– Əzizim... sən nə yaxşı adamsan! Sən nə mehriban adamsan!

– O, səsi titrəyə-titrəyə dedi. – Mən indi gedə-gedə fikirləşirdim: sən məni olduqca sevirsən... Bilirsənmi, mən sənə çox, çox xoş gələn bir iş görməyi olduqca arzu edirəm.

– Olesya... Mənim sevimli qızım, sakit ol...

– Bəri, bax, bir mənə de görüm, – deyə o, sözüne davam etdi.

– Mən bir vaxt kilsəyə getsəm, sən bundan razı qalarsanmı? Ancaq düzünü, lap düzünü deginən.

Mən fikrə getdim. Birdən mənim başımdan öteri mövhumi fikir keçdi: buna görə bir bədbəxtlik üz verməz ki?

– Sən niyə dinmirsən? Hə, tez ol de görüm, sən bundan razı qalarsan, yaxud bunun sənin üçün heç fərqi yoxdur?

– Mən sənə necə deyim, Olesya? – Mən dilim dolşa-dolşa danışmağa başladım. – Hə də, əlbəttə, bu mənə xoş gəlirdi. Axı, mən dəfələrlə sənə demişəm ki, kişi inanmaya bilər, şübhə edə bilər, nəhayət lağa da qoya bilər. Ancaq qadın... qadın danışsınız dindar olmalıdır. Qadın bu sadə və mehriban inamla ki, özünü Allahın himayəsinə verir, mən bunda nə işə şəfqət, qadın incəliyi və qəşəng bir şey görürəm.

Mən susdum. Olesya da başını sinəmə dayayaraq cavab vermirdi.

– Sən bunu məndən nə üçün soruşdun? – deyə mən maraqlandım.

O, birdən hərəkətə gəldi.

– Elə-belə... Elə-belə soruşdum... Sən buna əhəmiyyət vermə. Hə, sağ ol, əzizim. Sabah gəl ha.

O, gözdən itdi. Mən xeyli vaxt, uzaqlaşan sürətli addım səslərinə qulaq asa-asa onun arxasınca qaranlığa baxdım. Birdən ürəyimə nə işə dəhşətli bir şey damdı. Birdən məndə olduqca güclü bir arzu: Olesyanın dalmca qaçıb ona çatmaq, yalvarıb kilsəyə getməməyi ondan xahiş etmək, lazım gələrsə bunu ondan tələb etmək arzusu oyandı. Lakin mən öz gözlənilməz şiddətli arzusunun qarşısını aldım və hətta – yadımdadır, – getməyə başlarkən ucadan dedim:

– Deyəsən, mənim əziz Vanyacyəzəm, siz özünüz mövhumat xəstəliyinə tutulmuşsunuz.

Aman Allah! Mən onda nə üçün – mən indi buna sözsüz inanıram! – öz sürətli, gizli duyğusunda heç vaxt yanılmayan ürəyimin arzusuna əməl etmədim.

Bu görüşün ertəsi günü, məhz müqəddəs troitsa bayramı idi, o, bu il din fədaisi Timofeyin gününə düşmüşdü, xalq əfsanəsinə görə bu zaman quraqlığı xəbər verən əlamətlər olur. Perebrod kəndi, kilsə cəhətdən təhkim edilmiş sayılırdı, yəni o kəndin öz kilsəsi olsa da, lakin həmin kilsəyə ayrıca keşiş düşmürdü, ora nadir hallarda, pəhriz günlərində və böyük bayramlarda Volçi kəndinin keşişi gəlirdi.

Mən həmin gün xidməti işlər üçün qonşu qəsəbəyə getməli idim, buna görə də səhər saat səkkizdə, sərin vaxtda ata minib ora getdim. Mən kəndlərə getmək üçün özümə yerli cinsdən olan yaraşsız altı-yeddi yaşlı bir aygır almışdım, lakin sabiq yiyəsi, qəza yer ölçəni aygırı məhəbbətlə və çox yaxşı bəsləmişdi. Atın adı Tarançik idi. Möhkəm, nazik və qəşəng qıçlı, pirtlaşıqtelli, alovlu gözləri qəzəb və şübhə ilə baxan, qüvvətli dodaqları bərk sıxılmış bu sevimli heyvana mən möhkəm alışmışdım. O, çox nadir tapılan gülməli rəngdə idi: tamam boz, siçan rəngində idi, təkəcə sağrısında ala-bula, ağ və qara ləkələr var idi.

Mən bütün kəndin içindən keçib getməli oldum. Kilsədən mey-xanaya kimi uzanan böyük yaşıl meydan başdan-başa uzun sıra ilə düzülmüş arabalarla dolu idi, qonşu kəndlərdən: Voluş, Zulnu və Peçkalovadan kəndlilər həmin arabalarda öz arvad-uşaqları ilə bayrama gəlmişdilər. Səhər sübh olmasına və içki barədə ciddi əmr elan edilməsinə baxmayaraq, onların arasında artıq sərxoşlar gözə çarpırdı (səbıq mey-xanaçı Srul bayramlarda və gecə vaxtı gizlicə araq satırdı). Küləksiz və bürkülü bir səhər idi. Havanı buxar bürümüşdü, bərk isti olacağı aydın idi. Qızmış və sanki üzünü gümüşü rəngli toz örtmüş göydə bir dənə də bulud yox idi.

Qəsəbədə mənə lazım olan bütün işləri öyrənib, karvansarada yəhudisayağı içi doldurulub bişirilmiş durnabahğını tələsik yedim, üstündən çox pis, bulanıq pivə içdim və eve yollandım. Lakin dəmirçinin yanından keçəndə mən xatırladım ki, Tarançikin qabaq, sol ayağının nalı çoxdan laxlayır, buna görə də atı nallamaq üçün dayandım. Buna da təxminən saat yarım vaxt sərf etdim, belə ki, mən Perebrod kəndi mərkəzinə çatanda artıq gündüz saat dördlə beş arası idi.

Bütün meydan sərxoş, hay-küy salan camaatla dolu idi. Meyxanının hasar və artırması bir-birini itələyən və sıxan alıcılarla tamam dolu idi; Perebrod kəndliləri gəlmə adamlara qarışaraq arabaların kölgəsində, ot üstə oturmuşdular. Hər tərəfdə şüşəni başına çəkən adamlar görünürdü. Artıq bir nəfər də olsun ayıq adam yox idi. Ümumi sərxoşluq o dərəcəyə çatmışdı ki, bu zaman kəndli öz kefliliyini qızgın və lovgalıqla bürüzə verməyə başlayır, onun bütün hərəkəti zəif və olduqca yöndəmsiz hal alır, məsələn, razılıq əlaməti olaraq başını əymək üçün gövdəsilə aşağı yatıb, dizlərini əyir və birdən müvazinətini itirib aciz halda dal-dalı gedir. Uşaqlar elə oradaca, laqeydliklə saman gövşəyən atların ayaqları altında vurnuxur və çığırırdılar. Bəzi yerdə özü güclə ayaq üstə duran arvad ağlaya-ağlaya və söyüş söyə-söyə, inad edən, həddindən artıq sərxoş olan ərinin qolundan yapışib onu darta-darta evə aparırdı... Divarın kölgəsində iyirmiye qədər kəndli və qadın kor liraçalanı sıx araya almışdı, çalğı alətinin cingildəyən yeknəşək vızılısının müşayiətilə liraçalanın titrək, tın-tın tenor səsi camaatın arası kəsilməyən uğultusu arasında kəskin surətdə fərqlənirdi. Mən hələ uzaqdan "Dumkanın" tanış sözlərini eşitdim:

Poçayev üstündə dayandı şəfəq,
Qızıl bir alova boyandı şəfəq.
Ah, türk qoşunları göründü birdən,
Yer qara buluda büründü birdən!

Sonra bu dumkada nağıl edilir ki, türklər böyük Poçayevsk monastırını hücumla ala bilməyib, onu hiylə ilə almaq qərarına gəlirlər. Onlar bu məqsədlə guya monastıra bəxşiş olaraq nəhəng şam göndərirlər və həmin şamın içinə barıt doldururlar. Onlar bu şamı on iki cüt kəlin üstə qoyub getirirlər, monaxlar şad olaraq onu Poçayevsk monastırındakı həzrəti Məryəmin şəklində qarşısında yandırmaq istəyirlər, lakin Allah bu yaramaz fikrin yerinə yetirilməsinə imkan vermir.

Baş mirzə yuxu görür:
Qoyma o şam alışı,ın,
O, çölə aparılıb
Baltayla doğranılısın.

Budur, rahiblər

Şamı çölə aparıb
Kəsdilər, doğradılar.
Güllələr səpələndi
Ətrafa qatar-qatar...

İsti havanın sanki arağ, soğan, qoyun derisi, tünd tənəki iyi və çirkli insan bədənlərinin qoxusu tamam bürümüşdü. Mən ehtiyatla adamların arasından keçə-keçə və başını tərpedən Tarançikin yüyənini güclə çəkə-çəkə gedərkən, hər tərəfdən məni ötürən utanmaz, maraqlanan və düşməncəsinə nəzərləri görməyə bilməzdim. Adətdən kənar olaraq, bir adam belə papağını çıxartmadı, lakin mən görünən kimi deyəsən səs-küy sakitləşdi. Birdən camaatın lap ortasından sərxoş, xırıltılı qışqırıq eşidildi, mən onu aydın eşitmədim, lakin bunun cavabında ehtiyatlı gülüşmə qopdu. Bir qadın səsi qışqıran adamı qorxa-qorxa qandımağa başladı:

– Yavaş, ay səfeh... Niyə bağırırsan? Eşidər...

– Neyləyim ki, eşidər? – deyə kəndli hiddətlə sözüünə davam etdi. – Məgər, o, mənim rəisim-zadımdır? O, yalnız meşədə, öz. . .

Azğincasına qəhqəhə ilə birlikdə murdar, uzun, iyrenc cümlə havaya yayıldı. Mən cəld atın başını geri döndərdim və tatarın dəstəyini hirsə ovcumda sıxdım, mən yaman qəzəblənmişdim, heç bir şey görmür, heç bir şey eşitmir və heç bir şeydən qorxmurdum. Birdən başımdan qəribə, iztirablı, kədərli bir fikir ötüb keçdi. "Bütün bunlar çox-çox illər bundan əvvəl mənim həyatımda baş vermişdi... Günəş beləcə yandırıb yaxırdı... Böyük meydan beləcə səs-küy qoparan, həyəcanlanmış camaatla dolu idi...Mən bərk qəzəblənmiş halda beləcə geri döndüm... Lakin bu, harada olmuşdu? Nə vaxt olmuşdu? Nə vaxt olmuşdu?.." Mən tatarı buraxdım və atı çaparaq evə sürdüm.

Yarmola ağır addımlarla mətbəxdən çıxıb atı məndən aldı və kobudcasına dedi:

– Pamıç, Marinovsk təsərrüfatının pırkeşiki orada, sizin otaqda oturmuşdur.

Mənə elə gəldi ki, o, mənim üçün çox mühüm və xoşagəlməz olan daha bir şey demək istəyir, hətta mənə elə gəldi ki, onun simasında həmin kinli istehza öteri ifadə olundu. Mən qəsdən qapıda ləngidim və boylanıb meydan oxuyurmuş kimi ona baxdım. Lakin o, artıq mənə baxmadan atın yüyənini dartırdı, at boynunu qabağa uzadaraq, yavaş-yavaş addımlayırdı.

Mən otağıma girib gördüm ki, qonşu malikanənin kontorçusu Nikita Nazariç Mişsenko oturmuşdur. Onun əynində iri, sarı damalı, boz rəngli pencək, ayağında tünd-göy rəngli dar şalvar var idi, o, tünd-qırmızı rəngli qalstuk taxmış, yağ sürtülmüş saçını ortadan tağa ayırmış və başına İran yasəməni ətri çiləmişdi. O, mənə görə kimi stuldan sıçrayıb qalxdı və ayaqlarını bir-birinə vuraraq, təzim etmək deyil, nə isə gülümsəyə-gülümsəyə dişlərini ağartmağa, hər iki çənəsinin solğun diş ətinə göstərməyə və ikiqat əyilməyə başladı.

– Təzim etməyi özümə şərəf bilirəm, – deyə Nikita Nazariç iltifatla naqqallıq etməyə başladı. – Sizinlə görüşməyə çox şadam... Mən sizi günorta ibadətindən bəri burada gözləyirəm. Çoxdandır sizi görməmişəm, sizin üçün lap darıxmışam. Siz niyə heç bizə gəlmirsiniz? Bizim Stepani qızları hətta sizə gülürlər.

O, birdən nə isə qəflədən xatırlayıb, qəhqəhə ilə gülməyə başladı.

– Sizə bunu söyləyim, bax, bu gün yamanca gülməli bir əhvalat oldu! – O, boğula-boğula və qaqqıldaya-qaqqıldaya dedi. – Ha-ha-ha-ha... Mən elə gülürdüm ki, barmağımı kəssəydilər xəbərim olmazdı.

– Nə olmuşdur? Nə gülməli əhvalat olmuşdur? – deyə mən narazılığımı gizlətməyərək kobud səslə soruşdum.

– Günorta ibadətindən sonra burada qalmaqla oldu, – deyə Nikita Nazariç qəhqəhə çəkib nitqinə fasilə verə-verə sözüne davam etdi. – Perebrod qızları... Yox, Allah haqqı özümü gülməkdən saxlaya bilmirəm... Perebrod qızları burada meydanda bir cadugəri tutmuşdular... Yəni, əlbəttə onlar onu savadsız kəndli olduqları üçün cadugər hesab edirlər... Onlar onu az döydülər, şirin döydülər!.. Onlar onun üzünə qatran sürtmək istəyirdilər, lakin o, necə etdisə, onların əlindən çıxıb qaçdı...

Mənə başıma dəhşətli fikir gəldi. Mən kontorçunun üstə atıldım və heyəcandan özümü itirərək, onun çiyindən möhkəm yapışdım.

– Siz nə danışsınız! – deyə mən qəzəblə qışqırdım. – Ay sizi öküz vursun, bəsdir güldünüz! Siz hansı cadugəri deyirsiniz?

O, dərhal gülməkdən əl çəkdi və girde, qorxu andıran gözlərini bərəldib mənə baxdı.

– Mən... mən... doğrusu bilmirəm, – o, özünü itirmiş halda, dili dolaşa-dolaşa dedi. – Deyəsən, nə isə onun adı Samuylixa... Manuylixa idi... yaxud... Bağışlayın... Deyəsən Manuylixanın qızı idi?.. Burada kəndlilər nə isə danışdırlar, lakin mənə, doğrusu, yadımda, bu qaldı.

Mən onu, görüb eşitdiklərini qayda ilə danışmağa məcbur etdim. O, mənasız, rabitəsiz danışır, təfsilatları dolaşdırır və hər dəqiqə mən onun sözünü kəsib, səbirsizliklə sorğu-suala tutur, demək olar ki, söyüş söyürmüş kimi qışqırırdım. Onun danışığından mən çox az şey başa düşdüm və yalnız hadisəni gözü ilə görmüş, həmin gün kilsədə günorta ibadətində olmuş dövlət meşəbəyinin arvadı mənə nağıl etdikdən sonra o, mənfur hadisənin ardıcılığını təxminən iki aydan sonra müəyyən etdim.

Hissiyatım mənə aldatmadı. Olesya qorxusunu aradan qaldıraraq kilsəyə gedir; o, yalnız günorta ibadətində ortasına çatsa da, kilsənin kənarında dayanır, lakin kilsədə olan kəndlilər dərhal onu görürlər. İbadət qurtarana kimi qadınlar pıçıldasır və boylanıb geri baxırlar.

Lakin Olesya cəsarətini toplayıb günorta ibadətində axırına kimi dayanır. Bəlkə o, bu düşməncəsinə baxışların mənasını anlamır, bəlkə də, məğrurluğu üzündən onlara əhəmiyyət vermir. Lakin Olesya kilsədən çıxdıqdan sonra hasarın yanında, dəqiqəbədəqiqə çoxalan bir dəstə arvad onu sıx dövrəyə alır. Onlar əvvəlcə səssiz-səmirsiz və saymazana dayanıb, aciz, qorxaq nəzərlə ətrafa göz gəzdirən qızı başdan-ayağa süzür. Sonra kobudcasına istehzal, möhkəm sözlər, söyüş yağdırmağa başlayır və qəhqəhə çəkib gülürlər, sonra isə ayrı-ayrı qışqırıq səsləri birləşib ümumi zil qadın hay-küyü əmələ gətirir, ağız deyənə qulaq eşitmir, bunların hay-küyü kilsədən çıxıb dağılan camaatın əsəbililiyini daha da gərginləşdirir. Olesya bu canlı halqadan çıxmağa bir neçə dəfə cəhd edir, lakin hər dəfə onu dairənin ortasına

itələyirlər. Birdən camaatın arxa tərəfindən ciyiltili qarı səsi eşidilir: “o, şeytanın üz-gözünə qatran sürtmək lazımdır!” (Aydın məsələdir ki, Malorusiyada hətta darvazasına qatran sürülmüş evdə yaşayan qız üçün bu çox böyük, silinməz biabırçılıqdır.) Özündən çıxmış qadınların başı üstə, demək olar ki, həmin dəqiqə, əldən-ələ keçən qatran qabı və fırça görünür.

Belə olduqda Olesya qəzəb və dəhşət içərisində var qüvvə ilə zülmkarlarından birinin üstünə cəld hərəkətlə atılıb, onu yerə yıxır. O saat yerdə vuruşmağa başlanır, onlarla bədən ümumi bir qışqırın kütləyə çevrilir. Lakin necə olursa Olesya bu canlı yumağın içindən sivişib çıxır, yaylıqsız, paltarları cırıq-cırıq olmuş və bir çox yerlərdə çılpaq bədəni görünə-görünə yolla cəld qaçmağa başlayır. Onun arxasınca söyüş söyə-söyə, gülə-gülə və lağa qoya-qoya daş atmağa başlayırlar. Lakin onu az adam qovur, həm də onlar o saat ondan dala qalırlar... Olesya təxminən əlli addım qaçdıqdan sonra dayanır, saralmış, cırmaqlanmış, qana bulaşmış üzünü vəhşilənmiş camaata tərəf döndərir və elə bərkədən qışqırır ki, onun hər bir sözü meydana eşidilir:

– Yaxşı!.. Gör sizin başınıza nə gətirəcəyəm! Sizi o qədər ağladım ki, özünüz də afərin deyəsiniz!

Bu hədə, hadisənin şahidi olan həmin qadın sonra mənə dedi ki, elə qızgın nifrətlə, elə qəti, peyğəmbər səsi ilə deyilmişdi ki, camaat elə bil qorxudan bir anlığa donub yerində qalmışdı, təkcə bir anlığa, çünki onlar dərhal yenidən söyüş yağdırmağa başlamışdılar.

Təkrar edirəm ki, bu hadisənin bəzi təfəsilatını çox sonralar öyrəndim. Mişşenkani axıra kimi dinləməyə nə qüvvəm, nə də səbrim çatdı. Mən birdən xatırladım ki, Yarmola yəqin, atın yəhərini götürməyə macal tapmamışdır, mən heyretlənmiş kontorçuya bir kəlmə də söz deməyib, tələsik həyəətə çıxdım. Yarmola, doğrudan da, hələ Tarançiki hasar boyu aparırdı. Mən tez atı cilovladım, onun qarınaltısını çəkib bərkitdim və yenə sərxoş camaatın arasından keçməyim deyərək, atı dolayı yolla meşəyə sürdüm.

Mən atı dəlicəsinə sürdüyüm vaxt ərzində nə vəziyyətdə olduğumu təsvir etmək mümkün deyildir. Elə dəqiqələr olurdu ki, mən hara və nə üçün getdiyimi tamamilə unudurdum; mən, nə işə düzəldə bilməyən, mənasız və dəhşətli tutqun duyğu, – bəzən qızdırmalı adamın gördüyü qorxunc yuxu vaxtı baş verən səbəbsiz ağır təşvişə oxşar duyğu hiss edirdim. Eyni zamanda – bu çox qərİbedir! – başımda, at ayaqlarının tappılısına həmahəng olaraq, kor lıraçaların yorğun səsi daim səslənirdi:

Ah, türk qoşunları göründü birdən,
Yer qara buluda büründü birdən...

Mən, düz Manuylixanın daxmasına gedən ensiz cığıra çatan kimi Tarançikdən düşdüm. Qan-tərə batmış, yəhəraltı yanları və qayıqların dəriyə toxunduğu yerlərdə sığ ağ köpük çıxmış atın cilovundan tutub, onu arxamca apardım. Bərk istidən və atı sürətlə çapdığımından başım guruldayırdı, elə bil ki, nəhəng nasos durmadan qarın başıma vururdu.

Atı çəpərə bağlayıb, daxmaya girdim. Əvvəlcə mənə elə gəlirdi ki, Olesya evdə yoxdur, hətta qorxudan sinəm və ağızım soyudu, lakin bir dəqiqədən sonra mən onu gördüm. O, başını balısa soxub, üzünü divara çevirərək yataqda uzanmışdı. Olesya açılan qapının səsinə belə dönüb baxmadı.

Onun yanında, yerdə oturmuş Manuylixa güclə ayağa qalxıb, əllərini mənə tərəf yellətdi.

– Yavaş! Səs salma, səni lənətə gələsən, – deyərək mənə lap yaxınlaşaraq, hədə ilə pıçıldadı. Solğun, ifadəsiz gözlərilə düz mənim gözlərimin içinə baxıb, acıqla pıçıldadı: – Nə oldu? Razi qaldın, əzizim?

– Bəri bax, nəyə. – deyərək mən sərt səslə etiraz etdim, – indi hesablaşmaq və ürəyini boşaltmaq vaxtı deyildir. Olesyaya nə olmuşdur?

– Tss... yavaş! Olesya huşunu itirmişdir, bax, Olesya bu kökdədir... Sən buralara gəlməseydin, qıza axmaq sözlər deməseydin,

heç bir bədbəxtlik də olmazdı. Mən dəli, zırrama da baxır, buna imkan verirdim... Mənim ürəyim isə bədbəxtliyi hiss edirdi... Mən elə həmin gündən, ilk dəfə bizim daxmaya az qala zorla soxulduğun gündən bədbəxtliyi hiss edirdim. Nə var? Yoxsa, onu kilsəyə göndərən sən deyilsən? – deyə birdən acığından üz-gözü əyilmiş qarı mənə hücum etdi. – Lənətə gəlmiş sən ağa balası deyilsənmi? Yalan danışma – tülkü kimi quyruq bulama, abırsız! Sən nə üçün onu dilə tutub kilsəyə göndərdin?

– Nənə, mən onu dilə tutmamışam... And içirəm ki, dilə tutmamışam, Olesya özü getmək istədi.

– Ah, başibəlalı, başibəlalı canım! – deyə Manuylixa əllərini bir-birinə vurdu. – Oradan qaça-qaça gəldi – üz-gözü qan içində, paltarı cırıq-cırıq... Başı açıq... Nələr baş verdiyini nağıl edir, özü isə gah qəhqəhə çəkib gülür, gah ağlayırdı... Lap elə bil ki, isteriyalı qadındır... Yatağa uzandı... hey ağlayırdı, sonra gördüm ki, deyəsən yuxuya gedir. Mən axmaq qarı da sevindim: bax, fikirləşdim, yatar, hər şey keçib gedər. Gördüm ki, qolu aşağı sallanmışdır, fikirləşdim: qolunu qaldırmaq lazımdır, yoxsa qolu keyiyər... Mən ona, göyərçinimin qoluna əl vurdum, gördüm ki, od tutub yanır... Deməli, onu titrətmə-qızdırma tutmuşdur... Bir saat aram vermədən danışdı, özü də elə tez-tez və yanıqlı danışdı ki, daha nə deyim... Bax, elə indicə, bir dəqiqə var ki, susmuşdur. Bu nə iş idi sən gördün? Bu nə iş idi sən onun başına gətirdin? – deyə qarı yenidən ümitsizcəsinə qışqırdı.

Birdən onun mixəyi rəngli üzü ağlamaq ifadə edərək, əcaib və iyrənc halda büzüşdü: dodaqları uzandı və küncərdən aşağı endi, üzünün bütün əzələləri gərginləşdi və titrədi, qaşları çatılıb, alnında dərin qırışlar emələ gətirdi, gözələrindən isə gildir-gildir yaş axdı. Qarı stola dirsəklənib, əlləri ilə başından yapışdı və bütün bədəni ilə dala-qabağa yırğalana-yırğalana yavaşca ulamağa başladı:

– Mənim qızcıqaz-ı-ım! Əziz nəvəciyəzi-i-ım!.. Vay, bədbə-ə-əxt ca-a-anım!..

– Qarı, çığıрма, – deyə mən kobud halda Manuylixanın sözünü kəsdim. – Oyadarsan!

Qarı susdu. Lakin o, üzündə yenə həmin qorxunc ifadə hələ də dala-qabağa yırğalanır və iri göz yaşları damlaları stolun üstünə tökü-

lürdü... Bu minval ilə on dəqiqə keçdi. Mən Manuylixa qarı ilə yanaşı oturub, özünü pəncərə şüşəsinə çırpın milçəyin yeknəseq və qırıq-qırıq vızılına kədərlə qulaq asırdım.

– Nənə! – deyə birdən Olesya zəif, güclə eşidilən səslə dilləndi. – Nənə bizdə kim var?

Manuylixa tələsik, ayaqlarını yerə sürtə-sürtə çarpayuya tərəf getdi və o saat ulamağa başladı.

– Vay, mənim əziz nəvəciyəzi-i-ım! Vay, bədbə-ə-əxt ca-a-anım, qarabəxt ca-a-anım...

– Ah, nənə, səsinə kəssənə! – Olesya aciz, yalvarıcı və iztirablı səslə dedi. – Bizim daxmada oturan kimdir?

Mən, həmişə xəstə yanında olduğu kimi, sağlamlığımı və kobudluğum üçün utana-utana və özümü müqəssir hesab edə-edə ehtiyatla, barmaq üstə yeriye-yeriye çarpayuya yaxınlaşdım.

– Olesya, mənəm, – deyə mən yavaşca dilləndim. – Mən indicə atla kənddən gəlmişəm... Bütün səhəri isə şəhərdə idim... Olesya, sən özünü pis hiss edirsənmi?

O, üzünü baldırdan qaldırmayıb, çıpaq əlini geriye uzatdı və bir şey axtarırmış kimi havada tərptədi. Mən bu hərəkəti anlayıb, onun isti əlini əllərim arasına aldım. İki dənə iri göy ləkə – biri biləngi üstə, o biri isə dirsəkdən yuxarı – ağ, zərif dəri üzərində kəskin surətdə gözə çarpırdı.

– Mənim əzizim, – deyə Olesya astadan, bir sözü o birisindən güclə ayıra-ayıra dilləndi. – Mən istəyirəm... sənə baxmaq istəyirəm... ancaq baxa bilmirəm... Məni bütün... eybəcər hala salmışlar... Yadındadır... Mənim üzüm... sənə necə xoş gəlirdi! Axı doğrudan, əzizim, xoşuna gəlirdi!.. Mən də buna həmişə, olduqca sevinirdim... İndi isə mənə baxsan... iyrənərsən... Hə, budur... mən... istəməsəm də...

– Olesya, məni bağışla, – deyə mən əyilib, lap onun qulağına pıçıldadım.

O, od tutub yanan əlilə uzun müddət əlimi sıxdı.

– Sən nə danışsın!.. Əzizim, nə danışsın?.. Sənin üçün ayıb deyilmi ki, belə fikirləşsən? Bunda sənin nə günahın var? Bütün günah mən axmaqdadır... hə, niyə gedib ora girdim... doğrudan da, niyə ora girdim? Yox, mənim günəşim, sən özünü günahkar hesab eləmə...

– Olesya, mənə icazə ver... Ancaq əvvəlcə söz ver ki, icazə verəcəksən...

– Söz verirəm, əzizim... üreyin nə istəyirsə...

– Lütfən mənə icazə ver həkim dalınca adam göndərim... sən-dən xahiş edirəm! Hə, əgər istəsən, onun dediklərindən heç birini yerinə yetirməzsən. Sən, heç olmazsa, mənim xatirim üçün icazə ver, Olesya.

– Ah, əzizim... Sən məni nə pis yerdə tələyə saldın! Yox, yaxşısı, sən mənə icazə ver öz sözümü geri götürüm. Mən, əgər doğrudan da xəstə olsaydım, ölüm ayağında olsaydım, yenə də üstümə həkim gətirməyə qoymazdım. İndi isə, mən məgər xəstə-yəmmi? Bu, sadəcə qorxmaqdan olubdur, axşama kimi keçib gedər. Keçib getməsə – nəne inciçəyi şirəsi, yaxud moruq çayı verir. Həkim nəyə lazımdır? Mənim ən yaxşı həkimim – sən-sən. Budur, sən gələn kimi, mənim halım yaxşılaşdı... Ah, təkcə bir şey pisdir: heç olmazsa gözücü sənə baxmaq istəyirəm, ancaq qorxuram...

Mən mehribancasına söylə onun başını balıqdan qaldırdım. Olesyanın üzü qızdırmadan od tutub yanır, qara gözləri qeyri-təbii halda işim-işim işıldayır, quru dodaqları əsəbi halda titrəyirdi. Onun alnında, yanaqlarında və boynunda çoxlu uzun, qırmızı cırmaq yerləri vardı. Alnında və gözlərinin altında qançır yerləri var idi.

– Mənə baxma... Səndən xahiş edirəm... Mən indi çirkinəm, – deyə Olesya ovcu ilə mənim gözlərimi bağlamağa çalışaraq yalvarıcı səsle pıçıldadı.

Mənim üreyimi şəfqət hissi bürüdü. Mən dodaqlarımı Olesyanın yorğan üstə hərəkətsiz qalmış əlinə yapışdırıb uzun-uzadı, yavaşca öpməyə başladım. Mən əvvəllər də bəzən onun əlini öpür-düm, lakin o, həmişə tələsik, utancaq halda diksinib əlini çəkirdi. İndi isə o, mənim bu nəvazişimə mane olmur və o biri boş əli ilə mənim saçımı yavaşca tumarlayırdı.

– Sən hamısını bilirsen? – deyə Olesya pıçıldı ilə soruşdu.

Mən dinməzəcə başımı əydim. Doğrudur, mən Nazarıçın danışı-ğından bəzi şeyləri başa düşmədim. Mən istəmədim ki, Olesya səhəri hadisəni xatırlayıb həyəcanlansın. Lakin mən birdən onun məruz qaldığı təhqiri xatırlayıb bərk qəzəbləndim.

– Oh! Kaş hadisə vaxtı mən orada olaydım! – deyə mən qədimi düzəldib, yumruqlarımı sıxa-sıxa qışqırdım. – Mən... mən...

– Hə, bəsdir... bəsdir... hirsələnmə, əzizim, – deyə Olesya yum-şaq səsle sözümü kəsdi.

Mən çoxdan boğazımı qəhərleyen və gözlərimdən axmağa hazır olan göz yaşlarımı artıq saxlaya bilmədim. Mən üzümü Olesyanın çiyinə dayayıb, bütün bədənim əsə-əsə səssizcə və acı-acı ağlamağa başladım.

– Sən ağlayırsan? Sən ağlayırsan? – Olesya təəccüb, şəfqət və iztirab andıran səsle dedi. – Mənim sevgilim... Di bəsdir, bəsdir... Axı, sən mənim yanımda olanda mən özümü olduqca xoşbəxt hiss edirəm. Nə qədər ki, bir yerdəyik gəl ağlamayaq. Heç olmazsa son günlərimizi sən keçirək ki, ayrılarda çox iztirab çəkməyək.

Mən heyretlə başımı qaldırdım. Tutqun bir hiss qəflətən yavaşca üreyimi sıxdı.

– Son günlərimizi, Olesya? Son günlərimizi – niyə? Biz nə üçün ayrılmalıyıq?

Olesya gözlərini yumub, bir neçə saniyə dinmədi.

– Vanyacyəz, biz səninlə vidalaşmalıyıq, – deyə Olesya qəti səsle danışmağa başladı. – Bax, mən azca sağalan kimi, nənəmlə birlikdə buradan çıxıb gedəcəyik. Biz daha burada qala bilmərik...

– Bəlkə sən bir şeydən qorxursan?

– Yox, əzizim, lazım olsa, mən heç bir şeydən qorxmaram. Ancaq adamları günaha batırmaq nəyə lazımdır? Sən, bəlkə, bilmirsen... Axı mən orada... Perebrodda... acığımdan və utan-dığımdan onları hədələdim... İndi isə balaca bir hadisə baş verən kimi: heyvan tələf olmağa başlasa, yaxud birinin daxması yansa, o saat bizim üstümüze yxacaqlar – günahı bizdə görəcəklər. Nənə, – deyə Olesya səsini ucaldaraq Manuylixaya müraciət etdi, – düz demirəmmi?

– Nəvacyəzim, axı, sən nə dedin? Doğrusu, mən yaxşı eşitmə-dim! – qarı yaxına gəlib, ovçunu qulağına yaxınlaşdırıb-yaxınlaşdırıb fis-fisla dedi.

– Mən deyirəm ki, indi Perebrodda bir bədbəxt hadisə baş verən kimi, onu bizim ikimizdən görəcəklər.

– Oh, doğrudur, doğrudur, Olesya, – hamısını biz bədbəxtlərin üstünə yxacaqlar... Bizi bu dünyada yaşamağa qoymayacaqlar, bizi incidəcəklər, məlun uşaqları tamam incidəcəklər... O zaman məni

kənddən necə qovdular... nəyə görə? Məgər onda da belə olmadımı? Mən hədələdim... mən də acığımdan hədələdim... bir səfeh qadını hədələdim, işin tərsliyindən onun uşağı öldü. Mənim bir damcı da bunda təqsirim yox idi, məlunlar onda az qalmışdı ki, mənəni öldürsünlər... Məni daşa basdılar.. Mən onlardan qaçır, hey səni qoruyurdum, onda sən balaca idin... hə, fikirləşirdim, qoy daşlar mənə dəysin, təki günahsız uşağa dəyməsin!.. Xülasə – onlar vəhşidirlər, dar ağacından asılmalı murdar adamlarıdır!

– Axı siz hara gedəcəksiniz? Sizin heç yerdə nə qohumunuz, nə də tanışınız yoxdur... Nəhayət, təzə yerdə ev düzəltmək üçün də pul lazımdır.

– Birtəhər keçinərik, – Olesya saymazyanaya dedi. – Nənəmdə pul da tapılar, o az-maz yığılmışdır.

– Yaman puldur ha! – deyə qarı çarpayıdan uzaqlaşa-uzaqlaşa narazı halda etiraz etdi. – Göz yaşları ilə qazanılmış yetim qepik-quruşu.

– Olesya... Bəs mən? Mənim barəmdə sən heç fikirləşmək də istəmirsən? – mən özüm də Olesyaya qarşı acı, iztirablı, xoşagəlməz tənə baş qaldırdığımı hiss edərək dedim.

Olesya azacıq qalxdı və nənəsinin burada olmasından utanma-yaraq, əlləri ilə başından tutub bir neçə dəfə dalbadal alınımdan və yanaqlarımdan öpdü.

– Mənim əzizim, hamıdan çox sənin barəndə düşündürəm. Ancaq... bax... tale bizim bir yerdə olmağımıza yol vermir... məsələ belədir! *Yadımdadırmı, mən sənin adına kart açdım? Axı hər şey, o zaman kartların dediyi kimi oldu. Deməli, tale səninlə mənim xoşbəxt olmağımı istəmir... Əgər bu olmasaydı, məgər, sən elə bilirsən ki, mən bir şeydən qorxardımı?*

– Olesya, sən yenə öz taleyini ortalığa atdın? – mən səbirsizliklə dedim – Mən ona inanmaq istəmirəm... heç vaxt da inanmayacağam!..

– Oh, yox, yox... belə danışma, – deyə Olesya qorxmış halda pıçıldadı – Mən özüm üçün deyil, sənin üçün qorxuram, əzizim. Yox, sən bu barədə heç söhbət salma.

Mən Olesyanı fikrindən daşındırmaq üçün əbəs yerə çalışdım, nə paxıl taleyin, nə kobud, pis adamların mane ola biləcəyi dinc,

xoşbəxt həyatı onun üçün əbəs yerə təsvir etdim. Olesya yalnız mənim əllərimi öpür və başını bulayırdı.

–Yox... yox... yox... mən bilərəm, mən görürəm, – deyə o, inadla təkrar edirdi. – Biz bədbəxtlikdən başqa heç bir şey görməyəcəyik... heç bir şey... heç bir şey görməyəcəyik...

Bu mövhumu inaddan karıxmış, özümü itirmiş halda nəhayət soruşdum:

– Hər halda sən yola düşən günü mənə xəbər verəcəksən, deyilmi?

Olesya fikrə getdi. Birdən onun dodaqlarında yüngül təbəssüm oynadı.

– Buna cavab olaraq, sənə balaca bir nağıl danışım... Bir gün canavar meşədə gəzərkən dovşancıqazı görür və ona deyir: “Dovşan, a dovşan, axı mən səni yeyəcəyəm!” Dovşan yalvarmağa başlayır: “Canavar, mənə yazığın gəlsin, mən hələ yaşamaq istəyirəm, mənim evdə körpə balalarım var”. Canavar razı olmur. Belə olduqda dovşan deyir: “Hə, heç olmazsa qoy üç-cə gün də dünyada yaşayım, sonra mənə ye. Hər halda bir qədər asan ölərəm”. Canavar ona üç gün möhlət verir, onu yemir, ancaq hey onun qarovulunu çəkir. Bir gün keçir, iki gün keçir, nəhayət üçüncü gün də başa çatır. Canavar ona deyir: “Hə, daha hazırlaş, indi səni yeməyə başlayacağam”. Bu zaman mənim dovşanım acı-acı ağlamağa başlayır. “Ah, canavar, sən bu üç günü mənə nə üçün bəxş etdin! Məni gören kimi tutub yesəydin daha yaxşı idi. Bu üç günü mən yaşamır, yalnız iztirab çəkirdim!” Əzizim, axı, bu dovşancıqaz düz deyirdi. Sən necə fikirləşirsən?

Mən dinmədim. Yaxın günlərdə tək qalacağımı bildirən kədərli duyğu məni bürümüşdü. Olesya birdən qalxıb, yataqda oturdu. Onun üzü dərhal ciddiləşdi.

– Vanya, qulaq as... – o, sözləri qısa fasilələrlə dedi. – Mənə de görüm: nə qədər ki, mənimlə idin, sən xoşbəxt idinmi? Sənə xoş gəlirdimi?

– Olesya! Sən hələ soruşursan da!

– Dayan... Məni tanıdığına heyifsilənirdinmi? Mənimlə görüşəndə başqa qadın barəsində fikirləşirdinmi?

– Bir an belə yox! Nəinki sənin yanında olanda, hətta tək qaldıqda belə səndən başqa heç kəsin barəsində fikirləşmədim.

– Sən məni qışqırırdınmı? Bir dəfə belə məndən narazı olmusanmı? Mənimlə darıxmısanmı?

– Heç vaxt, Olesya! Heç vaxt!

O, hər iki əlini çiynlərimə qoyub, böyük məhəbbətlə mənim gözlərimin içinə baxdı.

– Mənim əzizim, bunu da bil ki, sən heç vaxt məni pis, yaxud acıqla xatırlamayacaqsan, – o, elə inamla dedi ki, elə bil gələcəyi mənim gözlərimdən oxuyurdu. – Bir-birimizdən ayrıldıqda, ilk vaxtlar sən çox ızdırab çəkəcəksən, olduqca çox ızdırab çəkəcəksən... Ağlayacaqsan, özünə yer tapmayacaqsan. Sonra isə hər şey keçib gedəcək, hər şey yaddan çıxacaqdır. Artıq sən məni kədərlə deyil, asanlıqla və sevinclə xatırlayacaqsan.

Olesya yenə başını balışın üstə qoydu və zəif səslə pıçıldadı:

– İndi isə get, mənim sevgilim... Get evə, əzizim... Mən bir az yorulmuşam. Dayan... Məni öp... sən nənəmdən qorxma... o icazə verir. İcazə verirsen də, nəne?

– Eybi yoxdur, vidalaş, əməlli-başlı vidalaş, – deyə qarı narazı halda donquldandı. – Daha məndən niyə gizlədirsiniz?.. Mən çoxdan bilirəm...

– Mənim buramdan öp, buramdan da... buramdan da, – deyə Olesya barmağını öz gözlərinə, yanaqlarına və ağzına toxundurdu.

– Olesya! Sən mənimlə elə xudahafızlaşır sən ki, elə bil biz bir daha görüşməyəcəyik – deyə mən qorxaraq qışqırdım.

– Bilmirəm, bilmirəm, mənim əzizim. Heç bir şey bilmirəm. Hə, get Allah amanında. Yox, dayan... birçə dəqiqə dayan... Qulağımı mənə tərəf əyginən... Bilirsənmi mən nəyə heyifsilənirəm? – deyə o, dodaqlarını qulağıma toxunduraraq pıçıldadı. – Ona heyifsilənirəm ki, səndən uşağa qalmamışam. Ah, uşağa qalsa idim, mən buna çox şad olardım!

Manuylixanın müşayiətilə mən artırmaya çıxdım. Göyün yarısını saçaqlı qara bulud örtmüşdü, günəş qərbə tərəf əyilərək hələ işıq saçırdı, bu işıqla yaxınlaşan zülmət qarışıqında nə isə uğursuz bir şey var idi.

– Bu gün Perebrodda tufan qopacaqdır, – qarı inamlı səslə dedi. – Bəlkə lap, dolu da yağdı.

XIV

Mən artıq Perebroda yaxınlaşmışdım ki, qəfil qasırga yolda toz burulğanları qaldırıb, onları qovub aparmağa başladı. İlk seyrək və iri yağış damcıları yağmağa başladı.

Manuylixna səhv etməmişdi. Bütün bu isti, dözülməz dərəcədə bürkülü gündə yavaş-yavaş toplaşan tufan qeyri-adi qüvvə ilə Perebrodun üzərində qopdu. Demək olar ki, ardı-arası kəsilmədən ildırım çaxırdı, göy gurultusundan otağımın pəncərə şüşələri titrəyir və cingildəyirdi. Birdən nə isə qulaqbatırıcı çatırtı ilə köhnə evin damına və divarlarına tökülməyə başladı. Mən pəncərəyə cumdum. İri, qoz boyda dolu sürətlə düşüb yerə dəyir və sonra yuxarı tullanırdı. Mən, lap evin yanında olan tut ağacına baxdım, – o tamam çılpaq idi, dəhşətli dolu onun bütün yarpaqlarını tökmüşdü... Pəncərənin altında Yarmolanın qaranlıqda güclə sezilən fiquru göründü. O, uzun donunu başına salıb pəncərə taxtalarını örtmək üçün mətbəxdən çıxmışdı. Lakin o, gecikmişdi. Pəncərə şüşələrindən birinə iri buz parçası elə qüvvətlə dəydi ki, şüşə parça-parça oldu və qırıntıları cingilti ilə otağın döşəməsi üstə səpələndi.

Mən özümü yorğun hiss edib, paltarımı soyunmadan çarpayırıya uzandım. Mən elə fikirləşirdim ki, bu gecə heç bir vaxtla gözümə yuxu getməyəcək və səhərə kimi kədərlə aciz-aciz bir böyrü üstən o biri böyrü üstə çevriləcəyəm, buna görə də sonra heç olmazsa otaqda var-gəl edərək, özümü azca yormağ üçün paltarımı soyunmurdum. Lakin mənim başıma qəribə iş gəldi: mənə elə gəldi ki, mən yalnız birçə dəqiqəliyə gözlərimi yumdum: gözlərimi açıqda isə pəncərə taxtaları dəşiklərindən nazik, uzun, parlaq günəş şüalarının içəri soxulduğunu gördüm, bu şüalarda saysız-hesabsız qızılı zərrəciklər fırlanırdı.

Yarmola çarpayımın başı üstə durmuşdu. Onun üzündə ciddi təşviş və səbirsizlik ifadəsi var idi: yəqin o, çoxdan burada dayanıb mənim yuxudan ayrılaşdığını gözləyirdi.

– Panıç, – deyə o, boğuş, təşvişli səslə diləndi. – Panıç, siz buradan çıxıb getməlisiniz...

Mən qalxıb öyləşdim, qıçlarımı çarpayından sallatdım və təcübülə Yarmolaya baxdım.

– Getmək? Hara getmək? Nə üçün? Sən yəqin, dəli olmusan?

– Mən dəli-zad olmamışam, – deyə Yarmola mırıldandı. – Siz bilmirsiniz ki, dünənki dolu nələr etmişdir? Kənddəki evlərin yarısı uçub dağılmışdır. Təkgöz Maksimin, Mutanın, Prokopçukgilin, Qordi Olefirin... Lənətə gəlmiş cadugər axır ki, bəla göndərdi... onu görüm ki, tikə-tikə olsun!

Mən birdən, bütün dünənki günü, Olesyanın kilsə yanındakı hədəsini, onun ehtiyat etməsini ani olaraq xatırladım.

– İndi bütün camaat qiyam qaldırmışdır, – deyə Yarmola sözüne davam etdi. – Səhərdən hamısı həddindən artıq içmiş və bağırır... Sizin barənizdə də, panıç, yaxşı danışmırlar... Siz bilirsinizmi bizim camaat necədir?.. Əgər onlar cadugərləri parça-parça etsələr, onlara yerində edirlər, haqlı iş görürlər, sizə isə panıç, bir sözdür deyirəm – tez buradan sürüşün.

Beləliklə, Olesya, ehtiyat eləməkdə haqlı idi. Olesya və Manuy-lixanı hədələyən bəlanı dərhal ona xəbər vermək lazım idi. Mən tələsik geyindim, ayaqüstü üzümə su vurdum və yarım saatdan sonra artıq atı Bisova Kut tərəfə çapmağa başladım.

Direklər üstə güclə duran daxmaya yaxınlaşdıqca məni qeyri-müəyyən, kədərli narahatlıq daha çox bürüyürdü. Mən inamla özözümə deyirdim ki, indi mənə nə isə yeni, gözlənilməz bədbəxtlik üz verəcəkdir.

Qumlu təpəyə qalxan əyri-üyrü, ensiz cığırı, demək olar ki, qaça-qaça ötüb keçdim. Daxmanın pəncərələri, qapısı laybalay açıq idi.

– İlahi! Bu nədir? – deyə mən kandara ayaq basarkən pıçıldadım, bu zaman ürəyim buza dönmüşdü.

Daxma – bomboş idi. Orada, həmişə tələsik köçdən sonra olduğu kimi kədərli, çirkli səliqəsizlik hökm sürürdü... Döşəmə üstə bir yığın zirzibil və əsgir var idi, küncdə taxta çarpayının gövdəsi dururdu.

Mən ürək ağrısı, göz yaşı ilə artıq daxmadan çıxmaq istəyirdim ki, yəqin qəsdən pəncərə çərçivəsi küncündən asılmış parlaq bir şey birdən nəzərimi cəlb etdi. Bu, Polesyada “mərcan” adlanan bir sap ucuz qiymətli qırmızı muncuq idi – bu, Olesyadan, onun şəfqətli, alicənab məhəbbətindən mənə yadigar qalan yeganə şey idi.

KİTABDAKILAR

Coşqun həyat4

POVESTLƏR

Təkbətək9
Olesya234

ALEKSANDR İVANOVIÇ KUPRİN

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

**“AVRASIYA PRESS”
BAKI-2006**

Buraxılışa məsul: *Umud Rəhimoğlu*

Texniki redaktor: *Mübariz Piri*

Kompyuter səhifələyicisi: *Allahverdi Kərimov*

Kompyuter operatoru: *Lalə Cəfərova*

Korrektor: *Elman Başirli*

Yığılmağa verilmişdir 06.07.2006. Çapa imzalanmışdır 28.12.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 19,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 273.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.